

SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK X
1957

UREDILA
BORIS OREL
IN
MILKO MATIČETOV

IZDAL IN ZALOŽIL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

LJUBLJANA
1957

»Slovenski etnograf«

izhaja letno v eni knjigi — *paraît une fois par an*

Uredništvo in zamenjave — *Rédaction et échange:*

Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20,
poštni predal 357, telefon 22-475

Uprava — *Administration:*

Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji

SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK X

1957

UREDILA

BORIS OREL

IN

MILKO MATIČETOV

IZDAL IN ZALOŽIL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

LJUBLJANA

1957

+90921

90921

Ms. B. 1. 18. 1. 0. 1

VSEBINA
TABLE DES MATIÈRES

Branimir Bratanić, Regionalna ili nacionalna i opća etnologija	7
<i>Ethnologie régionale ou nationale et ethnologie générale</i>	
Vilko Novak, Vprašanje nabiralništva pri Slovencih	19
<i>Le problème de la cueillette chez les Slovènes</i>	
Franjo Baš, Rudarska hiša v Idriji	29
<i>Das Bergknappenhaus in Idrija</i>	
Angelos Baš, Pohištvo podložnikov na Podčetrškovem gospostvu v 18. stol.	49
<i>Die Möbel der Untertanen der Grundherrschaft Podčetrtek (Windisch-Landsberg) im 18. Jahrhundert</i>	
Sergij Vilfan, K obdelavi polja v slovenski Istri	61
<i>Einige Gedanken zur Feldbearbeitung im slovenischen Istrien</i>	
Ema Umek, Prispevek k zgodovini ovčereje na Krasu in v slovenski Istri	71
<i>Beitrag zur Geschichte der Schafzucht am Karst und im slovenischen Istrien</i>	
Josip Zontar, Soseskine (cerkveni) »hisi« v Beli krajini	77
<i>»Hisi« — Weinkeller und Getreidespeicher der Filialkirchen (Nachbarschaften) in Weisskrain</i>	
*	
Božo Škerlj, Nekaj akulturacijskih pojavov pri ameriških Slovencih	81
<i>Acculturation problems in American Slovenes</i>	
*	

Ivan Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi — A	97
<i>Zusammenhang slovenischer Volkssagen mit rätschen — A</i>	
Niko Kuret, Zanimiva oblika ljudskega lutkarstva na Slovenskem ..	113
<i>Une forme intéressante de marionnettes populaires en Slovénie</i>	
Leopold Kretzenbacher, Gudalo-dudalo, vugaš, Büllhäfen und Verwandtes	125
<i>Gudalo-dudalo, vugaš, Büllhäfen in sorodno</i>	
Zmaga Kumer, Godčevski in plesni motivi na panjskih končnicah	157
<i>Musikanten- und Tanzmotive auf Bienenstockbrettchen der Slowenen</i>	
Radoslav Hrovatin, Pomen ritmičnih kvalitet v slovenskih ljudskih napevih	167
<i>L'importance des quantités rythmiques dans les mélodies populaires slovènes</i>	
Ivan Grafenauer, Jakob Kelemina	199

POROČILA — COMPTES RENDUS

Fanči Šarf, Delo Etnografskega muzeja v Ljubljani od 1. januarja 1954 do 31. decembra 1956	201
<i>L'activité du Musée d'Ethnographie de Ljubljana dans les années 1954—1956</i>	
Božo Škerlj, Misli ob razstavi izvenevropskih zbirk Etnografskega muzeja v Ljubljani	212
<i>Some thoughts on the exhibition of oversea collection in the Ethnographical Museum of Ljubljana</i>	
Tončica Urbas, Poročilo o terenskem raziskovanju Pokrajinskega muzeja v Mariboru v letu 1956	215
<i>Rapport sur les recherches au terrain du Musée Provincial de Maribor en 1956</i>	
Pavla Štrukelj, Dvoje posvetovanj etnografov-muzealcev v Sloveniji	217
<i>The two consultations of ethnographers-museum's workers of Slovenia</i>	

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE — *COMPTES RENDUS CRITIQUES*

Kotnikov zbornik , Celje 1956 (Vilko Novak)	220
T. Urbas , Narodopisni zapiski, Maribor 1956 (Marija Jagodic)	221
R. Badjura , Bloško starosvetno smučanje in besedje, Ljubljana 1956 (Fanči Šarf)	222
M. Gušić , Tumač, izložene grade, Zagreb 1955 (Marija Jagodic)	222
M. Panić-Surep , Odabrane narodne pripovetke, Beograd 1956 (M. Bošković-Stulli)	225
T. Čubelić , Narodne pripovijetke, Zagreb 1955 (M. Bošković-Stulli)	225
J. M. Halpern , Social and Cultural Change in a Serbian Village, New Haven, Conn., 1956 (Milenko S. Filipović)	229
Masken in Mitteleuropa , hrsg. von L. Schmidt, Wien 1955 (Boris Orel)	230
E. Fehrle , Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker, Kassel 1955 (Boris Orel)	232
J. Hubschmid , Schläuche und Fässer, Bern 1955 (Milovan Gavazzi)	235
F. Hoerbürger , Die Zwiefachen, Berlin 1956 (Radoslav Hrovatin)	234
G. Wurzbacher , Das Dorf im Spannungsfeld industrieller Entwicklung, Stuttgart 1954 (M. Kus-Nikolajev)	237
R. J. Bouman , Einführung in die Soziologie, Stuttgart 1955 (M. Kus-Nikolajev)	238
H. Weinert , Der geistige Aufstieg der Menschheit vom Ursprung bis zur Gegenwart, Stuttgart 1951 (M. Kus-Nikolajev)	238
J. Žontar , Zur Problematik der Rechtsarchäologie bei den Völkern Jugoslawiens, Graz-Köln 1956 (Sergij Vilfan)	239
Tiskovni popravek	240
Obvestilo uredništva	6

Ta knjiga ima

4 slikovne priloge, 1 karto in 6 slik v tekstu

Ce volume contient

4 planches, 1 carte et 6 illustrations dans le texte

OBVESTILO UREDNIŠTVA

Ker smo se morali pri tem letniku našega časopisa omejiti na obseg 15 tiskovnih pol, nismo mogli objaviti tele razprave in poročila:

Tončica Urbas, Črtalo v severovzhodni Sloveniji;

Lovrenc Sušnik, O žganjekuhi v Breznici pod Lubnikom;

Boris Orel, Boj za moške hlače (Prispevek k motiviki panjskih končnic);

M. Kus-Nikolajev, Biološki kvalitet u morfogenezi hrvatske seljačke nošnje;

Ivan Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi (2.del);

Leopold Stanek, Prleška ljudska pesem »Dere sen še mali bija...«;

M. Matičetov-M. Bošković-Stulli, Ob Schlosserjevih Pohorskih pripovedkah.

Omenjeni prispevki bodo objavljeni v prihodnjem XI. letniku.

REGIONALNA ILI NACIONALNA I OPĆA ETNOLOGIJA

Branimir Bratanić

U današnje vrijeme pojačala se i postala upravo neodgodiva potreba modernog etnološkog istraživanja u oba njegova glavna smjera: u kulturnohistorijskom stoga, što u današnjim prilikama svagdje rapidnom brzinom u nepovrat nestaje dragocjen i nenadoknativ dokumentarni materijal, a u sociološko-psihološkom stoga, jer današnje nagle i goleme kulturne i društvene promjene nužno zahtijevaju nepristrano znanstveno proučavanje njima izazvanih aktualnih kulturnih procesa.

Unatoč tome etnologija često i svagdje nailazi u svome razvoju na velike zapreke. To je ne samo posljedica njene relativne mladosti (bar u usporedbi s nekim drugim znanostima), nego dobrim dijelom izlazi i iz samoga njezina predmeta i načina rada. Zbog prvog razloga i zbog toga, što u današnjim prosvjetnim sistemima etnologija rijetko ima funkciju općeobrazovnog predmeta (premda bi to bilo vrlo potrebno i premda je ona za to neobično pogodna), njezine specifičnosti i mogućnosti, njezin opseg i njezine granice prema srodnim strukama još uvijek nisu dovoljno jasne, kako široj obrazovanoj javnosti, tako i mnogim znanstvenim radnicima. Radi toga se u mnogim zemljama još uvijek susreće nedovoljno razumijevanje za rad etnologa, pa prema tome i čest nedostatak potrebne atmosfere, društvenih mogućnosti i materijalnih sredstava, bez čega se nijedan znanstveni red ne može vršiti sistematski i uspješno. K tome dolazi i druga — još veća — teškoća, koja se ni s vremenom ne će moći posve ukloniti, a sastoji se u tom, što se etnologija, naročito etnologija vlastitog naroda, proučavajući neposredno ljude i njihov život, redovno na neki način povezuje s vrlo širokim krugom nestručnjaka. Ona — kako kaže jedan suvremeni njemački etnolog¹ — »poziva laika, upravo više za njim, pa ga znanstveni radnik u mnogim slučajevima i nužno treba«. Ta direktna povezanost etnologije sa životom ljudi — koja je ujedno njezina jaka i njezina slaba strana —, oni dobro poznati i često svakome pristupni izvori njezina materijala (dijelom i sam taj materijal), uz to potpuno nepoznavanje metode i tehnike znanstvenog etnološkog rada, pa prema

¹ H. Dölker, Was ist Volkskunde? — U: Arbeitstagung »Volkskunde und Rundfunk«, Stuttgart, 30. Januar — 1. Februar 1953. Tagungsbericht (mehanički umnožen izvještaj), str. 7.

tome i prividna jednostavnost i pristupnost etnologije kao znanosti, dovodi redovno do sasvim krivih predodžbi. Ove su uzrokom, da se vrlo često znanstveni rad u etnologiji brka s, inače potrebnom i hvalevrijednom, djelatnošću amatera i sakupljača materijala. To ohrabruje nestručnjake, koji svojim diletantskim shvaćanjima, pisanjem i javnim nastupima te krive predodžbe ponajviše pojačavaju, ozbiljan znanstveni rad često kompromitiraju i koče, a katkad dolaze i u položaj, da odlučuju o posve stručnim ili znanstvenim pitanjima.

No i na samom užem znanstvenom području — ostavivši po strani sve ostalo, s čime je etnologija povezana u svom praktičnom radu — ima još nekih nejasnoća, koje u svijetu nisu potpuno riješene, iako je u tome smislu za nekoliko posljednjih godina učinjen značajan napredak. Ovdje nas zanimaju samo ona pitanja, koja imaju svoje značenje i za naše prilike. Uglavnom se tu radi o odnošajima između evropske regionalne ili nacionalne etnologije, koja proučava pojedine evropske narode, s jedne strane i opće etnologije, dotično regionalne vanevropske etnologije, s druge. Posebno je pitanje znanstvene terminologije, naročito ispravne upotrebe naziva »etnologija«, »etnografija« i »folklor[a]. O jednom i o drugom pitanju postoje još uvijek kod pojedinih naroda različna shvaćanja, često zapravo samo različna tradicijom ustaljena praksa, a u pogledu terminologije doista prilična zbrka, opet zbog različitih tradicija. Kod toga su najvažniji utjecaji jednom s njemačke, a drugi puta, u novije vrijeme, s ruske strane.

Kod slavenskih naroda i Madžara uglavnom se nije nikad pravila nikakva principijelna razlika između etnologije evropskih i vanevropskih naroda. Praktično je tako bilo i kod nekih drugih evropskih naroda, kod kojih je domaća tradicionalna kultura bolje sačuvana (na pr. kod skandinavskih naroda i Portugalaca), a slično u praksi postupaju i Englezi, pa u novije vrijeme i neki Francuzi. Naprotiv je kod Nijemaca evropska etnologija (»Volkskunde«) ne samo praktično redovno posve odijeljena od opće etnologije (»Völkerkunde«), nego uglavnom od njih potječu i pokušaji, da se te dvije discipline i teoretski odvoje kao dvije posebne znanosti.² Takav stav, koji mnogi Nijemci (s Austrijancima, Švicarima i nekim Holanđanima), u prvom redu predstavnici njemačke nacionalne etnologije (»Volkskunde«), zastupaju i danas, posljedica je različitog postanka i obično uzajamno nezavisnog razvoja svake od spomenutih disciplina, a očito je neku ulogu kod toga imala i sposobnost njemačkog jezika, da lako stvara nove riječi (»Volkskunde«/»Völkerkunde«), pa i izvjesni ideološko-politički momenti. Danas predstavnici opće etnologije (»Völkerkunde«), i u Zapadnoj, i u Istočnoj Njemačkoj i u Austriji, takve teoretske razlike ponajviše ne priznaju, a jednako ni predstavnici nacionalne njemačke etnologije (»Volkskunde«) u Ist. Njemačkoj, povodeći se u

² Isp. naročito A. Haberlandt, *Volkskunde und Völkerkunde*. — U: Spamer, *Die Deutsche Volkskunde*, I. Band, Leipzig-Berlin 1934².

tom očito za ruskim uzorom.³ Kod nas je redovno prevladavalo isto shvaćanje, kao kod Rusa i drugih slavenskih naroda, samo što se možda kod Slovenaca katkad osjećao jači utjecaj njemačke literature.

Još veće šarenilo pokazuju nazivi za etnologiju. S njenim razvojem i s postepenim učvršćivanjem njena položaja kao znanosti pomalo se sve više širio i naziv »etnologija«. To se dogodilo i u Sovjetskom savezu (i u Rusiji i u Ukrajini), gdje se taj naziv poslije revolucije vrlo često upotrebljava u stručnoj literaturi, gdje postoji *etnološka* sekcija Ruskog geografskog društva, *etnološke* stanice i komisije u pokrajini, pa neko vrijeme i poseban (jedini na svijetu!) *Etnološki* fakultet i. moskovskog državnog univerziteta. To se promijenilo između god. 1929. i 1932., kad je zbog posebnih tadašnjih prilika u Sovjetskom savezu i pod pritiskom, koji nije došao iz redova etnologa, uveden naziv »etnografija« kao jedini ispravan i obvezatan. Taj je naziv ostao i dalje, premda su se prilike u sovjetskoj etnologiji odonda promijenile.⁴ Nakon drugog svjetskog rata taj se sovjetski naziv bez ikakve stvarne potrebe i bez teoretskog opravdanja nažalost počeo širiti po svim zemljama istočne Evrope, a i kod nas je to imalo izvjesnog odjeka.⁵ Ima i kod nas ljudi, koji misle, da je naziv »etnografija« nešto »marksističko«, za razliku od »etnologije«, koja je navodno nešto »buržoazno«. Bez obzira na to, što ti ljudi mogu naći potvrdu za svoje mišljenje i u Velikoj sovjetskoj enciklopediji, treba istaći, da je ovakav kriterij za imenovanje jedne znanosti ne samo vrlo neobičan, nego je po svoj prilici pravi unikum u povijesti znanstvene terminologije. Jer fizika, kemija, biologija i historija ostaju fizika, kemija, biologija i historija bez obzira na smjerove mišljenja, teorije i rezultate, koji u njima postoje, i bez obzira, da li su ti smjerovi mišljenja, teorije i rezultati više ili manje ispravni ili posve krivi. U Jugoslaviji je u stručnoj upotrebi naziv »etnologija« potpuno ustaljen, to je od početka bio službeni naziv za ovu znanost na svim našim univerzitetima, pa ga naši etnolozi i danas redovno upotrebljavaju. U posljednje vrijeme čini se, da se i u Sovjetskom savezu pokazuje sve veća tolerancija prema tome izrazu.⁶

³ Ove tvrdnje se osnivaju na razgovorima s mnogim istaknutim njemačkim etnolozima i na njihovim izjavama na međunarodnim kongresima i drugim sastancima.

⁴ Pravac, koji je doveo do obvezatne upotrebe naziva »etnografija« ubrzo je bio likvidiran, a danas se u sovjetskoj literaturi za nj kao najblaži izraz upotrebljava »antinaučna, pseudomarksistička škola Pokrovskoga«.

⁵ Vidi o tom više u članku B. Rusića, *Etnografija, ili etnologija?*, Zbornik Matice srpske, sv. 8, serija Clanci i rasprave, 1955.

⁶ Tako se u sovjetskoj literaturi ta riječ danas citira već bez navodnih znakova, a mene je godine 1955. neobično radovalo čuti iz usta jednog od najistaknutijih današnjih sovjetskih etnologa, da »ime nije odlučno, ako mi samo pod tim mislimo na istu stvar«. A koliko ja mogu vidjeti, činjenica je, da ne samo sovjetski i jugoslavenski etnolozi, nego i velika većina svih ostalih, i na Istoku i na Zapadu, misli na istu stvar, kad sa stručnog stanovišta govori o pojmu »etnologija«/»etnografija«.

Ipak će biti korisno, da se neke stvari ponovno ogledaju u svijetlu današnjeg stanja etnološke teorije. Kod toga je dobro imati na umu ove činjenice:

a) Veze između pojedinih znanosti neobično su zamršene, a pokušaj, da se točno ograniče pojedine discipline — što je poželjno osobito zbog praktičnih razloga — nailazi uvijek na znatne teškoće. Razvoj znanosti — a to je jedno od njenih bitnih obilježja — ne prestano donosi sa sobom, u neprekinutom toku, neizbježno sužavanje i specijaliziranje s jedne strane, a s druge strane isto tako neophodno proširivanje i sjedinjavanje (integraciju). Široka granična područja mogu pri tom biti predmet istraživanja različitih disciplina (granična istraživanja). Ipak kod toga nije na korist, kako je to već god. 1898 istakao osnivač hrvatske etnološke znanosti Antun Radić,⁷ ako pojedine grane znanosti »prelaze svoje granice samo zato, što smo jasnije spoznali njihovu srodnost po objektu i metodi s drugim granama znanosti«.

b) Različito postavljeni ciljevi u istraživanju mogu iziskivati i različite metode. Ali teoretsku i praktičnu vrijednost jedne znanstvene metode ne smijemo zamjenjivati s načinom njene primjene kod pojedinih znanstvenih radnika ni s tako dobivenim rezultatima. Jednako ne treba zaboraviti, da se realnost sastoji i od statičkih i od dinamičkih pojava, od kojih su jedne i druge jednako opravdan predmet znanstvenog proučavanja, premda često traže zasebnu i različitu metodičku obradu.

c) Terminologija je pretežno stvar konvencije. Ona je kojiput možda nastala i sasvim slučajno, ali s vremenom ipak stvara neku tradiciju. Ne bi je prema tome trebalo mijenjati bez velike nužde, ali ako se takva nužda pojavi, treba da kod usvajanja pojedinih naziva odlučuju samo znanstveni, teoretski razlozi.

d) Svaka znanost je manje ili više internacionalna. Stoga kod raspravljavanja njene teoretske podloge treba uzimati u obzir sve tekovine, postignute na internacionalnom polju i primjenjivati internacionalna mjerila.

Nakon ovih nekoliko općenitih napomena moglo bi se ono, što je najbitnije za razumijevanje moderne etnologije, sažeti ukratko u ovih nekoliko točaka:⁸

I. S obzirom na problematiku i metodu nema nikakve razlike između regionalne evropske etnologije (»Volkskunde«), vanevropske etnologije i opće etnologije (»Völkerkunde«). A i razlika u objektu,

⁷ Vidi Radić, *Sabrana djela* I, Zagreb 1936, str. 289.

⁸ Činim to ovdje na želju redakcije Slovenskog Etnografa uglavnom onako, kako sam to iznio u svom koreferatu na Međunarodnom kongresu za evropsku etnologiju u Arnhemu godine 1955. (štampanom na njemačkom jeziku u *Actes du Congrès International d'Ethnologie Régionale*, Arnhem 1956).

koja između njima postoji nije *bitna*, nije teoretske, nego posve praktične naravi. Činjenicu, što su dvije grane iste znanosti u nekim zemljama danas odvojene, lako je objasniti prema različitu postanku svake od njih i prema kasnijoj tradiciji, koja se osniva na tom, što su se te dvije grane — na veliku štetu i jedne i druge od njih — praktički često razvijale samostalno, bez uzajamne veze. Ipak je to *jedna* znanost, i prema tome treba je i označivati istim imenom. Većina razloga, po logici, etimologiji i po analogiji s drugim znanostima, govori odlučno za izraz »etnologija«. Osim toga taj naziv ima dovoljno jaku tradiciju kod mnogih naroda, a u novije vrijeme upotrebljavaju ga za obje discipline redovno i internacionalni kongresi i stručne internacionalne organizacije.⁹

U pojedinim jezicima mogla bi se *uz to* zadržati, naročito izvan strogo znanstvene upotrebe, i druga imena, koja su već postala tradicijom, kao na pr. njemačko »Volkskunde« i »Völkerkunde« (što je oboje zapravo prijevod riječi »etnologija«). U slavenskim jezicima takve kovanice nikad nisu stekle prave tradicije, ali su se od vremena do vremena ipak pojavljivale (na pr. rus. *narodovedenie*, bug. *narodonauka*, hrv. *narodoznanstvo*, polj. *ludoznanstwo*, češ. *lidověda*, *lidozpyt*, *národozpyt*), pa bi se i danas mogle upotrebljavati uz naziv »etnologija« onako, kako se uz internacionalni izraz »historija« upotrebljava i domaći »povijest«, »zgodovina«.

Dok je za cijelu znanost, naročito za njezin eksplikativni i interpretativni dio na mjestu jedino ime »etnologija«, mogao bi se također zadržati poznati naziv »etnografija«, ali jedino u danas najobičajnijem smislu, t. j. samo za *opisni* dio znanosti i za praktičnu djelatnost na sakupljanju znanstvenog materijala¹⁰ (isp. »historija« : »kronika«, »anali«).

Riječ »folklor[a]« danas pretežno označava samo jedan dio tradicionalne duhovne *kulture* i ne bi se trebala upotrebljavati kao ime za *znanost*, koja istražuje taj ili koji drugi dio kulture. Za užu znan-

⁹ Na primjer Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques (naročito na zasjedanjima u Beču 1952 i u Philadelphiji 1956), International Congress of European and Western Ethnology (Stockholm 1951), Congrès International d'Ethnologie Régionale (Arnhem 1955); Union Internationale des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, CIAP (= Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires, najveća internacionalna organizacija za evropsku etnologiju, koja je unatoč svom historijskom imenu u svoja nova pravila godine 1954. uvela na prvom mjestu naziv »etnologija«); napokon je upotrebu naziva »etnologija« i za evropsku etnologiju preporučila i posebna konferencija stručnjaka iz 10 zemalja, koja je na poziv Nizozemske akademije znanosti u Amsterdamu formulirala rezultate raspravljanja na kongresu u Arnhemu 1955 (v. Actes du Congrès Int. d'Ethnologie Régionale, Arnhem 1955, publicirano u Arnhemu 1956).

¹⁰ Poseban naziv za ovu praktičnu djelatnost svakako je poželjan u znanosti, koja je toliko vezana uz pomoć i suradnju nestručnjaka, kao etnologija. Kod Hrvata su se kao najbolji etnografi pokazali sami seljaci, a oni ipak nisu nikakvi etnolozi!

stvenu disciplinu, koja se bavi kao grana etnologije tim specialnim dijelom kulture, na mjestu je naziv »folkloristika« (ili Folklore Study, Folklore Science i sl.).

II. Iz toga, što smo naprijed pod zajedničkom imenom potpuno izjednačili regionalnu evropsku, vanevropsku i opću etnologiju, izlazi, da i evropska, kao i svaka druga, etnologija ima ove karakteristike:

a) Prema svom predmetu to je znanost o *kulturi* (cijeloj kulturi, koja obuhvaća cijeli ljudski život, materijalni, socijalni i duhovni, o njenu sadržaju i njenoj formi, pa i o t. zv. realijama) i o ljudima kao *kulturnim bićima* (ili kao stvaraocima i nosiocima kulture).

Kulturu ne smijemo izjednačivati s društvom ili sa zajednicom, ali bez zajednice nema ni kulture, a socijalni odnošaji ljudi fiksirani su u kulturnim pojavama, koje sa svoje strane utječu na njih u velikoj mjeri. Na taj način socijalni odnošaji i sami postaju posebnim dijelom kulture. Jedna je — premda ne jedina — takva ljudska zajednica, koja ima naročito veliko značenje za postanak i razvijanje kulture, *narod*, što i etimološki opravdava naziv »etnologija«.

b) S obzirom na svoj predmet i svoju problematiku to je neobično kompleksna znanost (isp. biologiju), što čini mogućim, da se ona (u sadašnjosti ili u budućnosti) razgrani u nekoliko, manje ili više samostalnih, disciplina.

c) Dalje — prema različitim kriterijima klasifikacije — ta je znanost u isti mah: deskriptivna i, prije svega, *komparativna*, opservacijska (historijska, neeksperimentalna; isp. geologiju, meteorologiju); sistematska, fenomenološka i genetska (isp. biologiju); apstraktna (t. j. takva, koja traži pravilnosti, ali, kako je Lowie rekao god. 1952.: »generalizacije, koliko se one mogu pokazati i koliko se uzdižu nad razinu plitkosti«)¹¹ i konkretna (isp. biologiju); teoretska osnovna znanost, ali s mogućnošću primjene (isp. biologiju prema medicini, agronomiji...).

III. Nasuprot takvoj etnologiji kao cjelini svaka je regionalna etnologija (»Volkskunde«) samo jedna njena grana, jedna *specijalna etnologija*, a njena se podjela osniva na prostornom i naročito na etničkom (kako to već samo ime kaže) principu.

Ako se pokaže, potrebnim, može se jedna specijalna grana etnologije označiti prikladnim atributom, dakle: regionalna, nacionalna; evropska, srednjeevropska, švicarska etnologija; retoromanska, finska, francuska, njemačka, abhaska, kineska, hotentotska i t. d. etnologija. (Isp. opću i nacionalnu povijest, pa povijest Staroga, Srednjega i Novoga vijeka i t. d.)

¹¹ Vidi Tax-Eiseley-Rouse-Voegelin, An Appraisal of Anthropology Today, Chicago 1955, str. 225.

IV. Za područje evropske etnologije (a sve više i za ostala područja pod utjecajem Evrope) naročito je karakteristična jedna stara *kulturna podvojenost*: dvije vrste kulture postoje usporedo, jedna kraj druge, međusobno utječu jedna na drugu, miješaju se i prožimaju u vrlo različitim omjerima.

Na jednoj strani jednostavne, u sebi izjednačene, domaće, tradicionalne, nepismene kulture, kako su se naročito na selu još djelomično održale i koje čine prave temelje različitih narodnih kultura; na drugoj strani gradska *civilizacija*, jednostrano razvijena, *tuda* (u odnosu prema starim seljačkim kulturama, A. Radić¹²), unificirajuća kultura, koja sa svojom tehničkom premoći, sa svojom ekstremnom podjelom rada, svojom organizacijom vlasti (država), s modernim mašinizmom, industrijalizacijom i komercijalizmom čini, u izvjesnom smislu, već kvalitativno različnu pojavu. Prva raste »odozdo« i održava se usmenom tradicijom, bez planski smišljenih obrazaca i direktiva iz naročitih centara, bez škola i knjiga, dok se druga širi »odozgo«. Te razlike nisu samo sociološke prirode (recimo »seoske klase« nasuprot gradskim »višim slojevima«, kako se to katkad kaže), premda se kod te podjele sociološki aspekt s vremenom sve više ističe. Ne daju se sasvim razjasniti ni psihološki (recimo stvarnom prevagom tradicije na selu, još manje stavljanjem tobožnje »iracionalne tradicije« nasuprot logici i »racionalno stečenom znanju«), premda psihološko-tradicionalni faktori ovdje imaju znatnu ulogu. Prvobitni uzrok te podvojenosti treba naprotiv tražiti u kulturnoj različitosti (ne samo formalnoj, nego i sadržajnoj, ne samo kvantitativnoj, nego i kvalitativnoj) između kultura, o kojima se ovdje radi, iako se u toku (dugogodišnjeg) procesa civiliziranja pojedine kulturne kategorije stare narodne kulture sve više sužavaju i nestaju, tako da u nekim slučajevima preostaju samo još mršavi ostaci tradicionalnog *folklor*a (odatle valjda potječe katkad i prevladavanje folklorističkih i psiholoških načina promatranja u evropskoj etnologiji). — Radi se dakle o historijski nastaloj podvojenosti na kulturnoj osnovi, s jakim sociološkim i psihološkim aspektima, koji u toku vremena dobivaju sve veće značenje. Budući da je civilizacija predmet istraživanja mnogih drugih znanstvenih disciplina, bavi se etnologija starim domaćim kulturama, njihovim odnosima jedne prema drugoj i prema izvana unešenoj civilizaciji. Stoga je razumljivo i opravdano, da je evropska etnologija držala i još uvijek drži za svoj prvi zadatak istraživanje starih seljačkih kultura, naročito ako se stavi težište na kulturni i sadržajni moment. Isto je tako opravdano, da se takva istraživanja protegnu i na druge slojeve stanovništva, ako se u novije vrijeme počinje naglašavati važnost psihološkog faktora (usmena tradicija).

¹² U Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, II, Zagreb 1897.

Izvjescni izvodi iz ovog razmatranja imat će svoje značenje za etnološko istraživanje evropskih kultura, jednako u historijskom, kao i u sociološko-psihološkom smislu.

V. Prema različito postavljenim ciljevima (ili prema različitom postavljanju problema ili prema smjerovima istraživanja) dolazimo do ove podjele etnologije:

a) kao prva predradnja i preduvjet za svako dalje znanstveno istraživanje (pribavljanjem materijala i obogaćivanjem problematike) *opisna etnologija* (= etnografija), zatim u prvom redu b) *historijska etnologija* i konačno c) istraživanje suvremenog kulturnog života u smislu *socioloških i psiholoških aspekata* (struktura, procesi, funkcija), što čini polaznu točku za nove samostalne discipline (»etnosociologija«, »etnopsihologija«).

Druga podjela — bez teoretske podloge — odnosi se na užu i najuži predmet istraživanja. Ovakva su uža područja etnološkoga rada na pr.: folkloristika, ergologija, etnološka tehnologija, sociologija, muzikologija, etnološko istraživanje gospodarstva i religije; istraživanje kuća, lončarstva, igara, pripovjedaka i t. d.

Analogne podjele imamo i u drugim znanostima, na pr. u biologiji: a) sistematika (klasifikacija, taksonomija), morfologija, horologija, b) kronologija, genetika, c) fiziologija, cenologija, pa specijalna područja, kao zoologija, ornitologija, entomologija, bakteriologija i t. d.

VI. Zadatak je historijskog istraživanja u evropskoj etnologiji, da rekonstruira znatan dio evropske kulturne povijesti. Ovamo ide naročito: a) kulturna povijest pojedinih etničkih zajednica, b) etnogeneza pojedinih naroda (u suradnji s drugim disciplinama), c) utvrđivanje i povijest pojedinih formi ili tipova kulture, d) povijest pojedinih kulturnih pojava (geneza, evolucija) i e) doprinos evropske etnologije općoj kulturnoj povijesti čovječanstva.

Koliko etnologija pri tome radi s pisanim dokumentima (arhivalije) — što svakako sačinjava samo vrlo ograničen i netipičan dio njena izvornog materijala — ona ostaje posve u okviru (kulturne) povijesti u užem smislu. No pravi je i specifični put etnologije — i po tome se ona razlikuje od historije — da iz sadašnjosti »unatrag« rekonstruira prošlost. Pri tome direktne predaje (i stari informatori) dopuštaju samo neznatno prodiranje u vremensku dubinu, pa se najveći dio zbivanja u prošlosti mora mučno otkrivati uz pomoć naročite metode i tehnike kulturnohistorijske etnologije. Pravilno postavljena tipologija (isp. klasifikaciju pripovjedaka Aarne-Thompson) i geografsko rasprostranjenje pojedinih pojava (etnološka kartografija!) imaju u tom postupku važnu ulogu kod pronalaženja i utvrđivanja kulturnih veza, a materijalno-ekonomski, sociološki i psihološki momenti kod njihova kauzalnog objašnjenja.

Neophodno je, da se ovakvo istraživanje protegne preko granica samog jednog naroda, pa prema potrebi i preko granica jednog kontinenta.

VII. Sociološki i psihološki usmjereno etnološko istraživanje današnjeg života obuhvaća studij društvene strukture i različitih socijalnih grupacija u njihovu kulturnom održavanju; međusobne funkcionalne odnose između samih kulturnih pojava na jednoj strani, i odnosa između njih i zadovoljavanja elementarnih potreba na drugoj; studij akulturacije, kulturnih obrazaca (patterns), kulturnih konfiguracija; proučavanje bitnih psiholoških osobina naroda (narodni karakter, »narodna duša«); odnose između kulture i ličnosti i slično. Metodika za tu vrstu istraživanja još je nerazvijena, a nove metode moraju se još pronaći ili učvrstiti.

VIII. Rezultati svih tih smjerova etnološkog istraživanja mogu se primijeniti kod rješavanja modernih kulturnih, odgojnih, socijalnih, političkih i ekonomskih problema. Iz njih se mogu izvesti praktični zaključci o najboljem načinu za očuvanje kulturnih vrednota (»kulturna baština«) ili kulturne aktivnosti i stvaralačke sposobnosti naroda, za sprečavanje kulturne degeneracije u pasivno-receptivnom smislu, pretvaranja naroda u puku masu. Ako se naša znanost specijalno bavi takvim pitanjima, onda ona postaje *primijenjena etnologija*. Pri tome ona daje znanstvene rezultate, ali poduzimanje i provođenje praktičnih mjera nije više stvar znanstvenih radnika.

IX. Budući da »svaka duhovna znanost... ima i jedan etnološki aspekt« (Dittmer¹³), etnologija ima mnogo pomoćnih i sestrinskih znanosti. Ekološku problematiku etnologije obrađuje danas antropogeografija. Vrlo blizu su joj prehistorijska arheologija (isp. biologiju i paleobiologiju) i izvjesni dijelovi lingvistike, što se sve zajedno s etnologijom katkad obuhvaća nazivom »kulturna antropologija« (»cultural anthropology«). Kao granične znanosti, kojih se područje katkad presjeca s etnologijskim, treba spomenuti povijest, opću kulturnu povijest u običnom smislu (naročito neke od njenih grana, kao povijest književnosti, umjetnosti i t. d.), sociologiju, psihologiju i (fizičku) antropologiju.

X. Kao praktična konsekvencija ovih razmatranja vrlo je poželjno: a) konačno uvođenje naziva »etnologija« i za evropsku ili regionalnu etnologiju (»Volkskunde«) svagdje u internacionalnu, a po mogućnosti i nacionalnu jezičnu upotrebu kod pojedinih naroda, i b) čvršće povezivanje opće i regionalne etnologije (»Völkerkunde« i »Volkskunde« u profesionalnom obrazivanju na onim univerzitetima, gdje to još nije prove-

¹³ K. Dittmer, Allgemeine Völkerkunde, Braunschweig 1954, str. 17—18.

deno.¹⁴ Pri svemu tome treba uvažavati specijalne potrebe za puni razvoj svake od te dvije grane etnologije (samostalne katedre, posebne istraživačke institucije¹⁵ ili posebni odjeli u njima, onako, kako to danas većinom postoji za pojedine dijelove historije, geografije, biologije, kemije, fizike i t. d.).

Résumé

ETHNOLOGIE RÉGIONALE OU NATIONALE ET ETHNOLOGIE GÉNÉRALE

Après avoir mentionné la confusion qui existe encore toujours — surtout parmi les non-spécialistes, mais quelquefois aussi dans les travaux scientifiques spéciaux — en ce qui concerne la qualification et la notion même de l'ethnologie régionale européenne (dite aussi *Volkskunde*, *folklore*, *ethnographie* etc.), de l'ethnologie régionale des autres continents et de l'ethnologie générale, l'auteur fait rappeler les faits suivants: a) les connexions entre de différentes sciences sont extrêmement brouillées et changent constamment à l'égard à la spécialisation et l'intégration indispensables des disciplines particulières; b) pour de différents buts de recherche les différentes méthodes sont possibles dans une même science; c) une terminologie est, pour la plupart, une chose de convention; d) il est nécessaire, en parlant de premiers principes d'une science, de tenir compte de toutes les acquisitions théorétiques dans le cadre international. Ainsi l'auteur parvient aux constatations suivantes:

I. Il n'y a point de différence entre l'ethnologie européenne (*Volkskunde* en allemand, dite aussi quelquefois *folklore* ou *ethnographie*) et l'ethnologie générale ou non-européenne (*Völkerkunde* en allemand), à l'égard de leurs problèmes et de leur méthode. De même la différence dans leur objet n'est pas d'une nature théorétique, mais complètement pratique. C'est une science et, par conséquent, elle doit être qualifiée par le même nom. Toutes les raisons d'ordre logique, étymologique et analogique concourent à cela que cette science, en entier, et surtout dans sa partie explicative et interprétative, soit désignée par le terme «ethnologie». L'usage de cette expression a, de plus, une tradition suffisante parmi plusieurs nations; elle est employée, dans ce sens, par de congrès et organismes internationaux et elle fut recommandée, récemment, par un symposium spécial des experts de dix nations (Amsterdam, 1955). — Le terme «ethnographie» ne doit pas être employé que pour la partie descriptive simple de la science et pour collectionner du matériel (cf. «histoire»: «chronique», «Annales»). — Par le «folklore» on qualifie, aujourd'hui, dans la plupart de cas une partie de la culture traditionnelle, sa partie spirituelle, ce qui ne permet

¹⁴ Ispravno kaže J. Dias: »Isto onako, kao što liječnik mora studirati nekoliko godina opću medicinu, prije nego se specijalizira bilo u kojoj grani medicinske znanosti, treba da se i mi počnemo specijalizirati tek nakon godina studiranja svih onih predmeta, koji su, općenito uzevši, potrebni za naše poznavanje čovječanstva. Radeći tako izbjeći ćemo mnogo zbrke i (suvišnog) raspravljanja, koje je vrlo često bez temelja« (Actes du Congrès Int. d'Ethn. Rég., Arnhem 1955, str. 9).

¹⁵ Ovu neophodnu potrebu posebnih istraživačkih institucija uz pojedine katedre etnologije naglašavaju u posebnoj točki i preporuke one naprijed spomenute internacionalne konferencije u Amsterdamu 1955.

pas de désigner par cette expression la science traitant cette ou une autre partie de la culture. (Pour une telle discipline le nom «folkloristique» ou «science de folklore» serait juste.)

II. a) À l'égard de son objet c'est une science de la culture (de la culture entière, embrassant toute la vie matérielle, sociale et spirituelle de l'homme, son contenu et sa forme, de même qu'ainsi nommés *realia*) et des hommes, mêmes, comme les êtres culturels. La culture ne doit pas être confondue avec la société ou la communauté, mais sans société il n'y a pas de culture, et les relations sociales des hommes sont fixées dans les phénomènes culturels et influencées par ceux-ci de sorte qu'elles forment une partie spéciale de la culture. — b) Correspondant à son objet et à ses problèmes c'est une science extrêmement complexe, ce qui fait possible sa division en plusieurs disciplines, plus ou moins indépendantes. — c) Correspondant à de différents criteriums de classification c'est une science à la fois: descriptive et, devant tout, comparative, observante (historique, non-experimentale); systématique, phénoménologique et génétique; abstraite et concrète; une science théorique de base, mais avec la possibilité d'une application pratique.

III. En face d'une telle ethnologie, en entier, l'ethnologie européenne n'est qu'une branche, une ethnologie spéciale. En cas de nécessité, une telle branche peut être qualifiée par un attribut convenable: régionale, nationale; européenne, française etc.

IV. Pour le domaine de l'ethnologie européenne une situation particulière est caractéristique, qui est d'une importance spéciale pour la recherche ethnologique des cultures européennes: une existence côté à côté, une influence et une pénétration mutuelle et ancienne de deux espèces de la culture — des cultures traditionnelles paysannes et de la civilisation urbaine qui est étrangère à celles-ci. Cette division en deux sur la base culturelle, résultée des événements historiques, a ses forts aspects sociologiques et psychologiques qui gagnent, au cours du temps, de plus en plus de l'importance.

V. Selon les buts différents (la différente position des problèmes, les différentes directions de recherche) résulte la division suivante de l'ethnologie: a) l'ethnologie descriptive (= ethnographie), comme le premier travail préparatoire qui est la condition pour chaque recherche scientifique ultérieure, b) ethnologie historique et c) la recherche sur la vie culturelle contemporaine à l'égard aux aspects sociologiques et psychologiques. (Une division analogue existe par ex. aussi en biologie.)

VI. La tâche de la recherche historique dans le cadre de l'ethnologie européenne consiste dans la reconstruction d'une partie considérable de l'histoire culturelle de l'Europe, dont: a) l'histoire des différentes communautés ethniques, b) l'ethnogenèse des différents peuples (en collaboration avec d'autres disciplines), c) l'établissement et l'histoire des formes ou des types différents de culture, d) l'histoire des différents phénomènes de la culture (genèse, évolution) et e) sa contribution à une histoire culturelle générale de l'homme. — Une méthode comparative rigoureuse pour reconstruire le passé en partant du temps actuel «à la renverse», avec une juste typologie des phénomènes concrets, et une étude de leur distribution géographique (cartographie ethnologique!), est indispensable pour ce travail. Il faut qu'une telle recherche dépasse les confins d'un seul peuple et, si c'est nécessaire, même les limites d'un continent.

VII. La recherche ethnologique de la vie contemporaine au point de vue sociologique et psychologique embrasse l'étude de la structure sociale et de différents groupements sociaux dans leur réflexion culturelle; les rapports

fonctionnels des phénomènes culturels, entre eux-mêmes, et les rapports entre ces phénomènes et la satisfaction des besoins élémentaires; l'étude de l'acculturation, des clichés culturels («patterns»), des configurations culturelles; l'étude des qualités psychiques des peuples («le caractère populaire», «l'âme populaire»), des relations entre la culture et la personnalité etc.

VIII. Les résultats de toutes ces directions de recherche peuvent être appliqués à la solution des problèmes culturels, pédagogiques, sociaux, politiques et économiques modernes. Si cette science s'occupe particulièrement de telles questions, elle devient une *ethnologie appliquée*.

À la fin de l'article sont mentionnées quelques sciences auxiliaires à l'ethnologie, et l'auteur accentue, comme une conséquence pratique, la nécessité de lier, d'une manière solide, l'enseignement universitaire de toutes les deux branches d'ethnologie (l'ethnologie générale ou «Völkerkunde» et ethnologie régionale ou nationale, «Volkskunde»), tout en respectant les besoins scientifiques spéciaux de deux disciplines (chaires séparés, institutions de recherche).

VPRASHANJE NABIRALNIŠTVA PRI SLOVENCIH

Vilko Novak

I

Nabiralno (zbiralno) gospodarstvo ali nabiralništvo je važen etnološki problem. Saj ga postavljajo v kulturnem razvoju človeštva na najprvotnejšo stopnjo in v tistih ljudstvih, ki se še danes preživljajo z nabiranjem hrane ter z lovom (nižji lovci in nabiralci), gledamo vsaj relativne ostanke nekdanjega stanja vsega človeštva. Nabiralništvo samo ni več nikjer edini način preživljanja prebivalstva, marveč je združeno na najnižji stopnji vsaj z lovom, na višjih stopnjah razvoja pa tudi z ostalimi oblikami gospodarske dejavnosti. Zato moremo o nabiralnem gospodarstvu (po nemškem vzgledu *Sammelwirtschaft*) govoriti le v omejenem pomenu.

Nabiralništvo ali nabiralno gospodarstvo v etnološkem smislu pomeni nabiranje rastlin in njih plodov ter manjših živali in njih produktov, da bi se z njimi hranili ali jih uporabili v najrazličnejše gospodarske, zdravilne, magične in druge namene. Ker človek ne posega s svojo dejavnostjo v rast rastlin in živali, ki mu jih nudi narava, imenujejo tako gospodarsko obliko tudi pasivno. Skupno z lovom in ribolovom (vštevši k nabiralništvu samemu tudi čebelarstvo), pri katerem je aktivnejši človek sam ali so aktivni tudi predmeti lova, imenujejo nabiralništvo večkrat tudi penilno gospodarstvo.

Posebno važno je nabiralništvo kot način in oblika pridobivanja prehrane pri ljudstvih na prvotni stopnji kulture, ki so se umaknili v pragozde in stepe, kot so n. pr. Pigmejci v osrednji Afriki, Grmičarji v Kalahari, Vedda, Negriti in drugi v južni Aziji, Avstralci in Tasmanci, kalifornijski Indijanci, Botokudi, Ognjenozemci itd.¹ Pomen nabiralništva v celotnem gospodarstvu narodov z razvitim poljedelstvom, razvitim prav iz prvotnega nabiralništva, in z živinorejo, razvito iz lova, je mnogo manjši, čeprav različen in tudi v primerih najmanjšega obsega vendar neizogiben. Zaradi označene razlike v gospodarskem sestavu mora biti tudi metoda obravnavanja nabiralništva, zlasti pa njega uvrstitev v celotno ljudsko kulturo bolj razvitih narodov in ocena njegovega pomena v njej, različna.

¹ Prim. Birket-Smith, *Geschichte der Kultur*. Zürich 1948, str. 197.

Etnološko vrednotenje nabiralništva v obeh skrajnih polih gospodarskih in kulturnih oblik pa veže vprašanje, ali je nabiralna oblika gospodarstva v evropskih, pa tudi izvenevropskih ljudskih kulturah z vsestransko razvitim gospodarstvom samó *preostanek* nekdanje prvotne oblike pridobivanja hrane, ali pa je *organična sestavina sodobnega ljudskega gospodarstva* ter celotne ljudske kulture in sicer ne v obliki okamenalega »preostanka«, ki bi ga občutili kot tujo prvino v sodobnem življenju, marveč kot živo, zahtevam prehrane in gospodarskih oblik ustrezno prvino. Nikakor ni moč pritrditi prvemu naziranju, ki ga splošno srečujemo v strokovnem slovstvu in izvira delno iz površnosti, delno pa iz zastarelega naziranja, da so predmet etnološkega raziskovanja le ali predvsem »stare«, »prvotne« oblike in predmeti človekovega življenja ter njih »preostanki« v sodobnih kulturah. Prav primer nabiralništva v sodobnem življenju evropskih ljudstev — ki je prav tako predmet etnologije, kot so kulture takozvanih primitivnih ljudstev — nazorno dokazuje, kako se prastare prvine življenjskih oblik vraščajo v novo življenje, bodisi da ohranijo svojo nekdanjo obliko, ali pa jo spremenijo.

Nabiralništvo se je ohranilo v sodobnih ljudskih kulturah kot *oblika*, skrčila in delno spremenila pa se je njegova *vsebina*. Edino v tem je razlika med prvotnim in današnjim nabiralništvom. Naš sledeči pregled nabiralniških oblik pri Slovencih bo to jasno pokazal. Kako naj v njem pravkar nakazano tezo kot kritiko dosedanjih dostopnih nam evropskih obravnav nabiralništva razbiramo, naj pokaže le nekaj vzgledov. Vsebina nabiralništva se je skrčila n. pr. v primerih, ko v raznih krajih ne uživajo več rastlin ali njihovih plodov, ki jih pa drugod še uživajo prav tako kot pred tisočletji. Na drugi strani pa se je vsebina nabiralniške oblike življenja razširila obenem z uvedbo in širjenjem novih gospodarskih oblik, n. pr. hlevske živinoreje, za katere namene nabirajo najrazličnejšo steljo, česar v pradavnini niso delali in česar tudi danes ne delajo ljudstva brez hlevske živinoreje. V teh primerih tedaj nikakor ne gre govoriti povprek o »ostankih nabiralništva«, marveč je treba ugotoviti in priznati, da spremlja nabiralniški način pridobivanja dobrin za najrazličnejše človekove potrebe vse stopnje in oblike kulture in gospodarstva kot njegovo organsko dopolnilo, prilagajajoč se novim potrebam, zahtevam in možnostim, ki jih nudijo ekološke razmere.

Preziranje pomena nabiralništva bodisi v prehrani ali gospodarskih panogah vodi k pomanjkljivemu prikazovanju ljudske kulture. Izvira pa tako preziranje raznih prvin nabiralništva mnogokdaj iz metodološke pristranosti, ki zakriva njihovo pravo mesto in obliko v ljudskem življenju. Zato se omembe in opisi nabiralništva omejujejo običajno ali pretežno na pridobivanje hrane. Tako obravnava n. pr. tudi K. Moszyński v svojem pregledu slovanske ljudske kulture

le nabiranje rastlin in živali v jedilne namene,² vendar pa upošteva nabiranje tudi pri ostalih panogah ljudske kulture. — Podobno so tudi naši avtorji pri specialnem obravnavanju upoštevali skoro izključno samo nabiranje za prehrano. Tako M. Gavazzi v kratkem poglavju »Sabiranje jestiva« v svojem priročniku,³ M. Filipović najprej v razpravi o uporabi žira v prehrani,⁴ pozneje pa v sistematičnem pregledu vseh jedilnih rastlin in nabiranih živali.⁵ Podobno je v tuji literaturi, n. pr. A. Haberlandta pregledu Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlicher Entwicklung,⁶ v delih A. Maurizia, v S. Erixona pregledu nabiralništva v nordijski ljudski kulturi,⁷ v Z. Ligersa letonski etnografiji⁸ itd.

Mnogo širše pojmujejo to vprašanje madžarski raziskovalci, ki so med našimi sosedi posvečali nabiralnemu gospodarstvu največ pozornosti in skrbi. V upanju in želji, da bi naj bila njihova dela kdaj dostopna tudi kakemu našemu etnologu, navajam s tega področja glavne spise. V velikem priročniku A. magyarság néprajza⁹ obravnava nabiralništvo I. Györfy, ki je pritegnil razen nabiranja za gospodarske namene sem tudi čebelarstvo. Sistematično in z veliko ljubeznijo po se je temu vprašanju posvetil B. Gunda, ki je najprej v nemški razpravi¹⁰ omogočil madžarsčine nevesčim poznavanje osnov te panoge njihove kulture, nato pa v posebnem vprašanju obširno obravnaval problem nabiranja, h kateremu je štel tudi pridobivanje sena.¹¹ V priročniku Magyar népkutatás kézikönyve je isti avtor ocenil madžarsko delo na tem področju ter objavil dotedanjo literaturo o predmetu.¹² Poleg drugih manjših spisov sta za njim zlasti J. Bödei¹³ in A. Vajkai¹⁴ sestavno obdelala nabiralništvo dveh vasi.

² Kazimierz Moszyński, Kultura ludowa Słowian. I. Kraków 1929, str. 10 do 25.

³ M. Gavazzi, Pregled etnografije Hrvata, Zagreb 1940, str. 37—38.

⁴ M. S. Filipović, Žir u ishrani balkanskih naroda. ZNZOJS, knj. 37, Zagreb 1953, str. 17—38.

⁵ M. S. Filipović, O pribavljanju životnih namirnica skupljanjem kod Srba i Makedonaca. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. N. Š. XI, 1956, str. 123 do 138.

⁶ V delu G. Buschan, Illustrierte Völkerkunde II, 305—650.

⁷ S. Erixon, Surviving primitive gathering in the Nordic Countries. Folk-liv XIV—XV, Stockholm 1950—51, str. 95—102.

⁸ Z. Ligers, Ethnographie lettone I, Bāle 1954, str. 17—36.

⁹ A. magyarság néprajza II, Budapest (1941²), str. 6—15.

¹⁰ B. Gunda, Sammelwirtschaft bei den Ungarn. Ungarische Jahrbücher XVIII, Berlin 1938, str. 302—317.

¹¹ B. Gunda, A gyűjtögető gazdálkodás. Budapest 1939.

¹² B. Gunda, A magyar gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodás kutatása. Budapest 1948.

¹³ J. Bödei, Adatok Zalabaksa gyűjtögető gazdálkodásához. Néprajzi értesítő XXXV, 1943, str. 69—96.

¹⁴ A. Vajkai, A magyar nép életmódja. A művelődés könyvtára IX. Budapest 1943, str. 136—141. — Isti, A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. Néprajzi értesítő XXXIII, 1941, str. 231—258.

V podobno širokem obsegu pojmuje in prikazuje nabiralništvo v Švici Annie Waldmeier-Brockmann v monografiji *Sammelwirtschaft in den schweizer Alpen* (Basel, 1941).

V slovenskem strokovnem slovstvu se doslej z nabiralništvom nadrobneje nihče ni ukvarjal. Gradivo zanj je raztreseno v raznih, bolj prigodnih spisih in drobnih objavah. Literaturo o nabiranju in uporabi zdravilnih rastlin n. pr. je objavil Fr. Kotnik v svojem spisu o ljudskem zdravilstvu.¹⁵ Zelo kratek in vsestransko pomanjkljiv pregled pod naslovom »Nabiranje rastlin in sadežev« je podal R. Ložar,¹⁶ misleč, da sodi v nabiralništvo le nabiranje rastlin za hrano in zdravilstvo, čeprav omenja tudi nabiranje kurjave in kresilne gobe (to pa le za velikolaški okraj, nabirajo jo pa v vsej Sloveniji). Zaradi nepoznanja obsega nabiralništva zaključuje tudi s trditvijo, »da je nabiranje predvsem opravek žensk in otrok in šele v izjemnih primerih tudi moških«. V seznamu slovstva k temu sestavku (str. 212) je naštetih pet virov, ki ne morejo nuditi opore niti za površen pregled nabiralništva pri Slovencih. Marsikateri podatek vsebujejo spisi, navedeni k ostalim poglavjem istega avtorja, n. pr. Valvasor, Kotnik o steljeraji itd. Kot pri lovu, tako pogrešamo pri nabiralništvu navedbo tako važnega vira o nabiranju drevesne gobe, kot je Hinka Dolenc a spis *O gozdu in nekaterih njegovih ljudeh*.¹⁷

Kot nadroben sestavni opis za neko območje sem obravnaval nabiralništvo v ljudski prehrani Prekmurja.¹⁸

Nadrobno obravnavanje nabiralništva pri Slovencih v takem smislu in obsegu, da bomo spoznali njega etnološki pomen, bo mogoče šele tedaj, ko bo zbrano vse že objavljeno gradivo o njem in ko nam bo znano čim več novega gradiva iz ljudskega življenja. Za sedaj pa moremo le vsestransko opozoriti na pomen takega dela, poudariti njega potrebo in podati zanj sestavni načrt, iz katerega bo važnost nabiralniške dejavnosti za celotno našo ljudsko omiko najboljše razvidna.

II

1. Nabiranje jedilnih rastlin in sadežev. Ljudje jih nabirajo kot pravo hrano, ali pa kot dodatek pridelani hrani, saj je potreba po vitaminih in aromatičnih snoveh v rastlinah močno živa v človeku. Kakor je ženska bila nekoč in je pri prvotnih ljudstvih še glavna nabiralka, tako tudi pri evropskih ljudstvih predvsem ona nabira užitne, zlasti

¹⁵ Fr. Kotnik, *Iz ljudske medicine. Narodopisje Slovencev. II. del.* Ljubljana 1952, str. 135.

¹⁶ R. Ložar, *Pridobivanje hrane in gospodarstvo. Narodopisje Slovencev. I. del.* Ljubljana 1944, str. 100—101.

¹⁷ Ljubljanski zvon XXIII, 1903, str. 173 sl., in *Izbrani spisi.* Ljubljana 1921, str. 42—114.

¹⁸ V. Novak, *Ljudska prehrana v Prekmurju.* Ljubljana 1947, str. 17—22.

pa zdravilne rastline. Vendar pa ne gre prezirati pomena moških pri tem, ki nabirajo posebno mnogo jedilne gobe. Otroci pa so na tem področju nekaki predstavniki prvotnega človeka in nabirajo največ iz rok v usta, poleg rastlin pa v glavnem samo oni nabirajo tudi ptiče, njihova jajca in divji med. Ponekod uživajo nabrane rastline kot sestavino prehrane, medtem ko drugod jedo iste rastline le otroci, odrasli pa morda le mimogrede. Velika je tudi sprememba glede važnosti nekaterih rastlin v prehrani nekoč in danes.

Iz množice takih rastlin, ki jih splošno uživajo, omenimo le nekatere! Listje in steblo jedo pri kislici, cele jedo regrat, poljski motovilec, zajčjo deteljo, koprive, lobodo. — Kot poživilo in zdravilo pijejo čaje iz lipovega cvetja, jagodovega listja itd. — Za pripravljanje piva in domačega kvasa (droži, kravajca) so uporabljali divji hmelj. Samo korenino uživajo n. pr. pri sladkih koreninicah in divjem hmelju. Od drevesnih cvetov jedo zaradi medu presno akacijevo cvetje, ki ga v jajčnem testu tudi cvro. Ocvrto jedo tudi bezgovo cvetje.

Medtem ko nabirajo našete in še druge rastline za prehrano v manjšem obsegu in uživajo mnoge bolj redko, pa prehaja nabiranje raznih jagod iz individualnega iskanja in uporabe vse bolj v ljudsko trgovino in potrošnjo mestnega prebivalstva celó v tujini. Nabiranje rdečih jagod, borovnic (črnic), brusnic, ostrožnic ali črnih malin, robidnic ali kopin itd. je najzgovornejši primer, kako se nabiralništvo priliči sodobnim zdravstveno-prehrabnim potrebam in dognanjem ter prestopi svoj nekdanji obseg in obliko s prodajo na veliko za zamejske trge, kamor vozijo plodove najpreprostejšega gospodarskega pridobivanja — z letali.

Jagode imenujemo tudi drobne trdnjše sadeže raznih grmov in manjših dreves: brinjeve jagode sušijo za zdravilo, kuhajo iz njih žganje — brinjevec itd. Po Valvasorju¹⁹ so nalili nanje vode in dobili hladilno pijačo. Žganje kuhajo tudi iz čremse, drnulj, iz bezgovih (zobovčevih) jagod, ki jih tudi suše in kuhajo za zdravilni čaj. Češmilje — češminov sadež — stolčejo v koritu in narede kis, ali pa jih dodajo jabolčnemu kisu zaradi lepe barve. Glogove jagode uživajo presne in kuhane. Makunco (mokovc, mokovice) omenja že Valvasor (n. d. III. knj., 351) in so jo vsaj na Dolenjskem še nedavno v času pomanjkanja mešali s koruzo, ovsem in mekinami za kruh. — Trnine, sad črnega trna, sušijo, ko jih jeseni popari slana, za zdravilo zoper grižo in kuhajo iz njih žganje. Uživajo pa jih tudi presne.

Pri nabiranju nekaterih jagod, pri nas borovnic, uporabljajo razna ljudstva v alpskem in ostalem gorskem svetu poseben lesen greben, s katerim jih spešneje smukajo. Podobno razširjena priprava je iz jelševe ali smrekove skorje zganjen in s trnom ali ošiljeno šibo spet kozol(a), kozolec, kozolček, kozulj, kozór, v katerega nabirajo različne

¹⁹ J. V. Valvasor, Ehre des Herzogthums Crain, III, str. 354.

jagode. To je prastar preprost predmet, ki se je kot priča preproste iznajdljivosti ohranil iz davnine in se širil od ljudstva k ljudstvu, kot kaže n. pr. njegovo madžarsko ime, prevzeto od Slovanov: kászli, kászuo, kászuly, kazup.²⁰

Tej vrsti sadežev so najbližji *lešniki*, ki jih uporabljajo kot starodavni znak plodnosti in obilja n. pr. tudi v ženitovanjskih šegah, omenja pa jih tudi ljudska pesem. *Bukov žir* (bukevca) rabi tudi za olje, jedo ga presnega. Tudi *želod* so uporabljali v stiski kot nadomestilo moke za kruh in mesto cikorijskega kavo.

Sadeže *divje češnje* ali *drobnice*, *lesnike*, *divja jabolka* (z raznimi imeni) zobajo otroci in odrasli, pa tudi sušijo jih, stiskajo v kis in mošt ter kuhajo žganje iz njih.

Med drevesi, rastočimi v hribovitih krajih blizu naselij, ponekod pa v velikih množinah v gozdovih (n. pr. na Dolenjskem, v Beneški Sloveniji) je važen pravi *kostanj*, katerega sadež je pomemben delež ljudske prehrane in trgovine v vaseh in mestih. Nabirat ga hodijo v gozdove iz daljnih krajev. Pomembni so načini, kako ga otresejo in gulijo, napeljujejo na niti v vence in nosijo prodajat. Peko ga po mestnih ulicah in slovenski kostanjarji z Dolenjskega so ga pekli na Dunaju, poleg tega pa se ukvarjali še s prodajanjem sadja, sladkarij itd.

Med drevesi, katerih sadeže mnogo nabirajo, so še zlasti *murve* (ponekod jim pravijo maline, črne in bele) in *oskóruš*, ki ga omenja že Valvasor (III, 350).

Od dreves uživajo posebno otroci *smolo češnje*, *slive* in nekaterih drugih dreves. — Posebno važno pa je kot prastari način po vsej Evropi razširjeno pitje *drevesnih sokov*, posebno *breze*, *klena*, *bresta*, *javora*, *gabra*, *bukve* itd. Imenujejo ga n. pr. *mezga* (Prekmurje), *mozga* (Dolenjsko). Spomladi navzkriž narežejo ali navrtajo sočno drevo in postavijo kako posodo, v katero se nateka sok. Zdravilnost te pijače omenja Valvasor (III, 353).

Obsežna in pomembna skupina užitnih rastlin so najrazličnejše *gobe*, ki jih izmed rastlin, rastočih na tleh, ljudstvo največ nabira za lastno uporabo, mnogo pa tudi za prodajo. Poleg gobanov (jurjev, jurčkov) so najbolj iskane gobe n. pr. mavrahi, parklji, lisičke, pečarke, sivke, štorovke itd. — njih vrsta je prav dolga in število imen v posameznih krajih zelo veliko. Poleg načinov sušenja (napeljane na niti, na rešetu ali deski, na soncu ali peči itd.) so pomembni tudi načini pripravljanja gob za hrano, bodisi svežih ali suhih. Gobe nabirajo bolj kot druge rastline tudi moški, med katerimi so zanje v nekaterih krajih taki poznavalci, kot med ženskami za zdravilne rastline.

²⁰ B. Gunda, kot op. 12, str. 6. — L. Kardos, *Az Örség népi táplálkozásá*. Budapest 1943, str. 14—15.

2. Nabiranje zdravilnih rastlin. Posebna vrsta izkušenj je združena s poznavanjem zdravilnih rastlin, ki jih nabirajo ljudje tako za lastno uporabo, kakor tudi za prodajo na trgu in lekarnam. Razen tega zdravijo v vseh časih ljudski zdravilci — vrači in vračélje (prekmursko) — predvsem na osnovi poznavanja rastlin tudi druge ljudi, zaradi česar zavzemajo v ljudski družbi posebno mesto. Množica zdravilnih rastlin in njih uporaba sodi zato v področje ljudskega zdravilstva (medicine). V tej zvezi je dovolj opozoriti in omeniti najnavadnejše rastline te vrste, kot so n. pr. praproti, preslica, pelin, poprova meta, arnika, brinje, kumina, koprič (kamilice), lipovo in bezgovo cvetje, hrastov mah, kresnice, brezovo listje itd.

3. Nabiranje rastlin za živinorejske namene. Od nekdaj nabira človek rastline tudi za krmo in steljo. Tudi pridobivanje sena je dejansko nabiralništvo, toda zaradi današnjega smotrnega gojenja travnikov in obsežnega dela s košnjo, sušenjem in spravljanjem obravnavamo navadno to gospodarsko dejavnost v zvezi z živinorejo. Vsekakor pa sodi v pravo nabiralništvo sečnja ali žetev gorske trave »lêške« (Trenta) po visokih gorah in vrhovih, zato jo imenujejo n. pr. na Bovškem *vrhárjenje*. Vrhárji, moški in ženske, so cele tedne želi s srpi in pulili gorsko travo v strmih gorskih legah, med skalami, kjer so tudi prenočevali pod skalami ali v zasilnih kočah iz vej in lubja. Travo so nosili v bremenih po nevarnih stezah v dolino in marsikateri Trentar in Bovčan je pri tem delu izgubil življenje.²¹

Pravo nabiralništvo je tudi vsako dolinsko nabiranje trave s srpi za živino po mejah, poteh, ob plotovih, njivah itd. — Za dróbnico nabirajo v gorskih krajih veje raznih grmov in dreves, gabrovo, bukovo, jesenovo listje, veje ruševca itd. Te veje v butarah hranijo za zimo. Posebno v zahodni Sloveniji imenujejo táko krmo *frúodl*.

Za prašiče nabirajo bukov žir, želod, divji kostanj. Prašiče so še nedavno tudi pasli v bukovih in hrastovih gozdovih, da so jih pitali z žirom in želodom. — Ponekod grabijo z grabljami z luž alge, ki jih nagosto prekrivajo, in jih dajejo svinjam. Na Dolenjskem imenujejo take alge »lečo«.

Posebno mnogo skrbi posvečajo živinski *stelji*, za katero grabijo listje v gozdovih, predvsem bukovo, borove igle itd. Drugod žanjejo v ta namen praprot in vresje. V nekaterih gorskih krajinah nastiljajo živini tudi s smrečjem, ki ga n. pr. v Mežiški dolini sekajo s skupnim delom, imenovanim steljeraja.²²

4. Nabiranje za kurilne, stavbne, obrtne in industrijske namene. Drvarstvo s sečnjo lesa za stavbni les in drva v gozdovih, rastočih brez človekovega sodelovanja (pogozdovanje in smotrna skrb zanje je no-

²¹ Trentar (= J. Abram), Opis Trente. Planinski vestnik XIII, 1907, str. 166 in 167.

²² Fr. Kotnik, Steljeraja. Slovenske starosvetnosti, Ljubljana 1943, 45—49.

vejša), ter na načine, osnovane na starih ljudskih izkušnjah, spravljanje lesa iz gozda in njega obdelava sodi prav tako v nabiralništvo. Življenje gozdarjev in drvarjev je ohranilo mnogo preprostih, prvotnih oblik glede bivanja, prehrane in načinov dela. Tako na vasi kot v mestih je nabiranje suhljadi in drevesnih storžev za kurjavo stalno živa sestavina gospodarstva. Za stavbne namene uporabljajo poleg lesa tudi *protje*, prožne in močne veje, iz katerih pletejo plotove, stene koruznjakov v panonskem območju, sušilnic, pečnic za lan prav tam; dalje koše za vozove, razne lese itd.

Za domačo delavnost in obrt so potrebne *veje*, *šibe*, *vitre*, *ličje* raznih grmov in dreves, n. pr. vrbe, rakite, beke, breze, bukve itd. Iz njih pletejo naramne koše, košare, jerbase, sejavnice, peharje itd.

Močvirno trstje, *palúd* v Slovenskem Primorju uporabljajo za kurjavo, steljo, za pokrivanje streh in stene manjših zgradb itd.

Drevesno skorjo, posebno smrekovo, uporabljajo za pokrivanje drvi, hiš, za stene koč v gozdovih. Iz brezove skorje delajo razne posode.

Barvila izdelujejo iz listov jesena, murve, divje jablane, iz jese nove in hrastove skorje ter hrastovih ižic, jelševih abrancov — zadnje troje so uporabljali za barvanje domačega platna v mužah;²³ iz leskovega listja in skorje, orehovih lupin itd. Črnilo izdelujejo iz bezgovih in drugih jagod.

Za industrijske namene nabirajo in prodajajo n. pr. lubje češminove korenike in krhliko.

Smrekovo smolo so kuhali v kolomaz, z njo mažejo cepljeno drevje.

Bukovo gobo so povsod nabirali, da so jo pripravili za kresilno gobo, ki so jo uporabljali pri netenju ognja s kresilom. Spomin na to je danes le še raznašanje velikonočnega ognja, ki mu dodajo bukove gobe. Kjer je bilo mnogo bukove gobe, n. pr. v gozdovih okoli notranjskega Snežnika, so revni gobarji mnogo zaslužili z njenim nabiranjem. Iz nje so doma izdelovali tudi čepice in klobuke, izvažali pa so jo v Anglijo, kjer so delali iz nje blago za pokrivala. Ti gobarji, ki jih je klasično opisal Hinko Dolenec,²⁴ so bili morda naši najizrazitejši nabiralci v polpreteklosti, saj je nabiralništvo oblikovalo tudi njihovo gospodarsko, kot družbeno in duševno življenje.

Predmeti nabiranja na tem področju se bodo mogli s popolnejšim zbiranjem gradiva še znatno pomnožiti.

5. Nabiranje živali in njih produktov. To področje je veliko neznatnejše kot rastlinsko. *Polže* so n. pr. nekoč ljudje na vasi tudi sami jedli, medtem ko jih danes nabirajo menda samo za prodajo. Vrabcem, srakam, vranam in nekaterim drugim pticem jemljejo otroci mladiče iz gnezd ter jim pobirajo tudi jajca. — Na začetke čebelarstva, ki ga

²³ Fr. Kovačič, Muže in mužanje. ČZN III, 1903, str. 33 sl.

²⁴ H. Dolenec, Izbrani spisi, str. 65—83.

štejejo nekateri strokovnjaki k nabiralništvu, spominja odvzemanje medu divjim čebelarjem ter prenašanje čebel z drevesnim deblom vred iz gozda na dom. — Otroci odvzemajo med tudi sršenom in čmrljem.

Mravljinceva jajca so n. pr. nabirali na Pohorju in so jih prodajali za ptičjo krmo.²⁵

6. Preskrba z vodo. V nabiralništvu sodi sleherna preskrba z vodo iz studencev, vodnjakov, potokov in luž (za pranje, za živino). Zato je potrebno s tega vidika obravnavati razne vrste in oblike vodnjakov, nabiranje deževnice (kapnice), načine zajemanja vode iz njih in iz potokov, luž, načine prenašanja vode in posodo zanjo. Zadnje sodi tudi v področje ljudskega prometa in nam odkriva pokrajinske značilnosti glede nošnje na glavi, na drogu čez ramo, v rokah, prevažanje v sodih itd. Na planinah dobivajo vodo tudi iz snega, ki se ohrani v zavetnih votlinah. Sem sodi tudi tešenje žeje s snegom samim.

7. Nabiranje v kultne in magične namene. Kakor je pri vseh oblikah ljudskega gospodarstva treba upoštevati poleg tehničnih načinov in predmetov tudi družbeno in duhovno stran, ki je z delom in izdelki, pridelki, živino itd. najtesneje povezana, tako ne smemo prezreti tudi nabiranja rastlin zaradi okrasja, v namene otroških iger in zaradi uporabe v ljudskih šegah ter verovanjih. Najvidnejši primer uporabe nabranih rastlin v kultno-magične namene je *cvetnosedeljski snop* (butara, presmec itd.), iz katerega veje zažigajo ob hudi uri, jih vtikajo v žito, njive itd. ter uporabljajo v mnoge druge namene. Podobno uporabljajo v nekaterih krajih tudi na Veliko mašo in ob drugih prilikah blagoslovljene cvetlice. — O *kresu* zatikajo veje v okna in obešajo nad hišna vrata venčke itd. Tudi ob drugih dnevih uporabljajo veje in cvetlice v podobne namene.

V tesni zvezi z ljudskim zdravilstvom je uporabljanje rastlin kot čarovnega sredstva pri ljudeh in živalih. Tu je večkrat težko ločiti zdravilni in magični namen. V to drugo vrsto je šteti rastline, s katerimi nameravajo doseči n. pr. ljubezenske in druge čarovne namene. Tako že Valvasor našteva več rastlin, ki so po njegovem uporabljale coprnice: ceptec, deveto srajčico, petoprstnik, pasje zelje, volčji koren, praprot, »Velkekoren« itd. (III. knjiga, 12. pogl.)

Ko bomo imeli nabranega dovolj gradiva o nabiralništvu na Slovenskem v vse našteje namene, tedaj bomo mogli šele razpravljati tudi o njega gospodarskih in družbenih oblikah ter pomenu. Ta vprašanja bo tudi razjasnilo primerjanje med nabiralništvom v preteklosti in sedanjosti.

²⁵ J. Glaser, *Mravljinjaki na Pohorju*. ČZN XXXIV, 1939, str. 140—141.

Résumé

LE PROBLÈME DE LA CUEILLETTE CHEZ LES SLOVÈNES

Après avoir caractérisé le caractère ethnologique de la cueillette dans la civilisation populaire, l'auteur procède à l'analyse de la thèse prétendant que la cueillette n'est pas simplement un «reste» de l'ancienne forme d'acquisition de vivres et d'autres matières nécessaires à la vie. La forme en est transmise du passé, le sujet, au contraire, s'est rétréci, en partie, et a partiellement changé, puisque le peuple collectionne des matières pour des besoins nouveaux. L'auteur caractérise ensuite quelques travaux sur la cueillette auprès de différents peuples européens, surtout chez les Slovènes.

Dans le second chapitre de son étude, l'auteur donne son plan d'après lequel on devrait procéder à la collection du matériel et à l'étude de la cueillette auprès des Slovènes, en ajoutant quelques exemples caractéristiques. Il dispose le matériel dans les groupes suivants: 1° cueillette de plantes alimentaires et de fruits, 2° cueillette de plantes médicinales, 3° cueillette de plantes pour l'élevage du bétail, 4° cueillette à des fins de chauffage, de construction, à l'usage des métiers et de l'industrie, 5° cueillette d'animaux et de leurs produits, 6° approvisionnement avec de l'eau, 7° cueillette à des fins cultiques et magiques.

RUDARSKA HIŠA V IDRIJI

Franjo Baš

Naša etnografija¹ in geografija² sta določali doslej hišne tipe običajno le v okviru obravnav o kmečki hiši. Tako sta tudi s tipom hiše v škofjeloško-cerkljanskem hribovju, ki sta ga omejili z Jelovico, Čepovanom in Vrhniko, strnili rudarsko hišo v Idriji ter jo ločili od gradiva za vrednotenje pokrajinskih ali krajevnih hišnih tipov. Ker pa je rudarska hiša temeljno pomembna za podobo zgodovinske Idrije in za ponazoritev zgodovinskega rudarskega življenja, tako kakor n. pr. kovaška za žebjarstvo, vinogradniška za gorice v severovzhodni, fiziokratska za podeželsko ravninsko Slovenijo ali merkantilistična za slovenska mesta, smo upravičeni da se lotimo njene obdelave na podlagi gradiva, s katerim danes razpolagamo.

Leta 1955 so bile v Idriji naslednje vkopane, največ dvodružinske rudarske hiše z odprtim ognjiščem: Mohoričeva (Srebrničeva 20), Ferjančičeva (Srebrničeva 18), Vahtarjeva (Prelovčeva 14), Gostiševa (Študentovska 24), Murovčeva (Tomšičeva 4), Trpinova (Rožna 37), Didičeva (Vojkova 2), Klemenčičeva (Platiševa 20), Balantova (Platiševa 6), Čukova (Platiševa 3) in Podgornikova (Platiševa 2); podobna je bila rudarska in obrtniška Šepetavčeva (Rožna 9), najemniška rudarska z 8 rodbinskimi stanovanji Primožičeva (Srebrničeva 8) in podstrešno stanovanje z odprtim ognjiščem v trgovski Tušarjevi hiši (Prelovčeva 7). Vse imenovane hiše kažejo rudarsko stanovanjsko kulturo, ki jo je razsvetljensko oblikovanje stanovanjske hiše zajelo samo deloma, tako da jih moremo obravnavati kot spomeniške rudarske stanovanjske hiše iz prehoda 18. v 19. stoletje.

Nekaj starejši vir za zgodovino stanovanjske hiše v Idriji pa pomeni v idrijskem muzeju ohranjeni *Urbarium*³ / deren Idrianischen bergwerks Insassen / was solche Von Ihren besitzenden Häusern und

¹ Ložar R., Kmečki dom in kmečka hiša. Narodopisje Slovencev. I. Ljubljana 1944. str. 70.

² Melik A., Slovenija. 1/2. Ljubljana 1956. str. 576.

³ Zahvalo za njegovo uporabo dolgujem ravnatelju Mestnega muzeja v Idriji, tovarišu Srečku Logarju, ki mi je pri ogledih Idrije vedno nesebično pomagal; nadalje tovarišem stud. techn. Iv. Jerebu, učitelju Al. Vončini in kustosu M. Vidmarju za tovariško sodelovanje pri zbiranju gradiva, vsem lastnikom hiš in zlasti Ferjančičevim (Srebrničeva 18) za podatke o hišah in za izročilo o njih. — Izvirniki prilog so v arhivu Tehniškega muzeja Slovenije.

garten an Steuer jährlich bezahlen So angefangen / Anno 1776. To je foliant, ki izkazuje na 311 listih po hišnih številkah vse idrijske davkoplačevalce z njihovimi nepremičninami. Ob koncu je na 100 straneh posnetek Idrianischer Knapen Urbarium / So Anno 1776 Neu errichtet worden z razčlenitvijo davka v deželni kranjski in državni nemški vrednosti; na začetku folianta je seznam vseh idrijskih davčnih obvezancev po osebnih,⁴ krstnih, torej ne po rodbinskih imenih. Opomba za abecednim seznamom obvezancev in pred seznamom nepremičnin pove, da je naš urbar nastal zaradi pomanjkanja razvida prodanih in kupljenih nepremičnin v starejšem urbarju iz leta 1723, ki je vseboval davke samo v kranjski vrednosti, tako da so nastajale razlike pri plačevanju v državni veljavi. V zvezi s tem sledi opombi o nastanku urbarja razpredelnica z nadrobno preračunano vrednostjo kranjskega in nemškega denarja do vsote 60 forintov.

Po tem urbarju je štela Idrija leta 1776 309 stanovanjskih hiš in 315 hišnih števil, kamor so vštete tudi rudniške upravne in obratne stavbe. Ker so imeli Nikolaj Blaznik, Valentin Brus in Jakob Zazula dve hiši, je bilo leta 1776 v Idriji 307 hišnih posestnikov; razen teh je bilo še 10 brezhišnikov, ki pa so imeli vrtove in košenine, in pa Marko Eržen, ki je bil lastnik štibelea pri tuji hiši. Med brezhišnike je sodil tudi ravnatelj idrijske šole z vrtom v Gačniku in oba mesarja, ki sta razen 34 krajcerjev davka v denarju dajala rudniku letno še 9 volovskih jezikov. K vsaki hiši so spadali tudi vrtovi, grede in v manjši meri košenine. Izjemi sta bila samo Miha Novak in Franc Ažbe, ki sta bila brez vrtov; prvi je pridobil novo ognjišče Na poti k fari, drugi pa je kupil stanovanje, ki ga je Pod placom napravil iz kamre Janez Pivk; torej oba ruarja, ki sta se iz brezhišnikov povzpela do lastnega stanovanja.

Stanovanjski značaj idrijske hiše je po urbarju v osnovi očitno rudarski. Gospodarstvo gozdne idrijske pokrajine in okoliškega kmetijskega zasedja, kjer »ne zori žito in ne vino«⁵ je sililo rudarje, da so si zagotovili z vrtovi in košeninami tudi najnujnejšo vsakodnevno prehrano (zelenjavo in mleko), tako da je okolje rudarske idrijske hiše vrtnarsko, nad Grapo nekdanj v zelo očitnih terasah, in do neke mere travniško ter s tem bistveno različno od kake druge naše meščanske, pa delno tudi kmečke hiše.

Rast Idrije s stanovanjskimi hišami v ustreznem stanovskem in gospodarskem okolju je šla vzporedno s pridobivanjem živega srebra od konca 15. stoletja in z ustreznimi produkcijskimi postopki. Okoli leta 1557 so prvotno žganje⁵ živossrebrne rude v gozdovih nadomestili s taljenjem v glinastih retortah na stalnih pečeh. Z ustalitvijo talilnih

⁴ Najbolj razširjeno osebno ime v Idriji leta 1776 je bil Andrej.

⁵ Ferbers J. J., Beschreibung des Quecksilber-Bergwerks zu Idria in Mittel-Crayn. Berlin 1774, str. 64 id. — Po J. Zahnu (Styriaca, I. Graz 1894, str. 192) se zdi, da je po zgradbi rak od Kobile postavil napravo za črpanje vode iz rudnika, prvo kamšt, Scandinari okoli leta 1600.

peči je prišlo tudi do ustaljevanja rudarskih in gozdarskih bivališč v njihovi bližini. Ko je leta 1580 prevzela deželnoknežja komora živo-srebrna rudišča, je z ustreznim rudarskim redom⁶ izločila novo naselje iz gosposkiške uprave ter mu zagotovila določeno samoupravo in sodstvo v sestavu rudnika pod nadzorstvom komore. Razvoj rudnika in rast mesta v 17. stoletju so leta 1596 utemeljile nove rake od Kobile, ki so trajno oskrbovale rudniške naprave s potrebno vodo, leta 1635 uvedba Stamferjevega talilnega postopka rude v retortah iz litega železa in leta 1696 uvedba retort iz tolčene pločevine in dodajanje apna. S starejšim razmahom rudnika je od leta 1612 povezano izdelovanje cinobrovih barv, z 18. stoletjem pa poglobljanje jaškov, modernizacija vodnih, pralnih in drobilnih postopkov ter leta 1750 uvedba španskih talilnih peči. Ustrezna rudniška dejavnost in z njo pogojena rast idrijskega mesta je očitna tudi iz našega urbarja, ki navaja za vrsto hiš in njihovih vrtov, kdaj so nastali. Tako lahko po urbarju ugotovimo, da je v enem rodu od leta 1626 do 1649 bilo na novo zgrajenih vsaj 42 hiš ali skoro ena sedmina vseh idrijskih stanovanjskih stavb leta 1776. Pozneje, do konca 18. stoletja jih je nastalo 9, v drugi polovici 18. stoletja do leta 1791, pa vsaj 35 hiš; z drugo polovico 18. stoletja smo prišli v čas, iz katerega so naše, v začetku navedene spomeniške stanovanjske hiše, razen Murovčeve, ki je iz leta 1815.

Vzporedno z novimi stanovanjskimi hišami je potekalo trebljenje in zboljševanje gmajne za nove vrtove, v manjši meri pa tudi za košenine in travnike. Od leta 1623 do leta 1658 je na gmajni nastalo vsaj 22 in ob novih hišah vsaj 9 vrtov, medtem ko je v drugi polovici 18. stoletja urbarizacija gmajne prehitela s 14 vrtovi in 2 košeninami gradnjo novih hiš. Podobno je v drugi polovici od 18. stoletja do leta 1791, vzporedno z vsaj 20 stanovanjskimi hišami nastalo vsaj 22 novih vrtov, tako da je vrt postal redno spremno okolje idrijske rudarske hiše.

Z izkazanimi novimi hišami in vrtovi je rastla Idrija v gozdovih na sotočju Nikove z Idrijco, tako da se ni obnavljala ob dviganju zazidanih ulic ali trgov, zazidavanjem sejmišč in dvorišč ali predmestij kakor druga naša mesta, temveč je bila v svoji rasti podobna zlasti našim fužinarskim naseljem. Ob rudniški dejavnosti je rastla iz gozda skladno s potrebami svetovnega trga⁷ po živem srebru in imela v letu 1535 63, leta 1575 150 in leta 1586 135 delavcev, se pravi rudarjev in gozdarjev. Ko pa je na začetku 19. stoletja dorastla, je štela leta 1810⁸ v 375 hišah 4097 prebivalcev, med njimi 709 rudarjev, 324 gozdarjev in 30 delavcev v žgalnici. Ne ob sejmišču, trgu ali ob prometni ulici, temveč na rudniški gmajni in na krčevinah gozdov je porajal rudnik živega srebra v Idriji od 16. do začetka 19. stoletja hiše in njihove vrtove.

⁶ Verbič M., Idrijski rudar v 16. stoletju. ZC VI—VII, 1952—53, str. 531—50.

⁷ Verbič M., n. n. m., str. 537.

⁸ Arko M., Zgodovina Idrije. Gorica 1931, str. 42.

O Juriju Kosmaču (prva hišna številka 194, nato 337) prinaša naš urbar pravo kroniko rudarske naselitve: Dient von einer Neu aufgesetzten Kammer de Anno 1645 5 $\frac{1}{4}$ kr / von der Gregor Gnesda halben Garten in der Risen 5 $\frac{1}{4}$ kr / Von der Extendierung des gnesdischen Gartens in der gemein 2 $\frac{1}{2}$ kr / Von ein Stück ärerialischen gemein, daraus Ein Garten gemacht worden Anno 1776 6 kr. — Leta 1645 je torej postavil Kosmačev prednik *kamro*, se pravi leseno zavetje za svoje bivališče, ki je moglo biti tudi senik. Nato je v Rižah kupil polovico vrta Gregorja Gnezde in ga razširil v gmajno. Končno je pridobil od rudnika gmajno in na njej napravil leta 1776 vrt. Kamra je mogla biti najbolj podobna sedanjim sezonskim oglarskim kočam⁹ in je rabila za poletno bivališče: srečamo jo tudi v zvezi s hlevom, kjer je mogla biti poletno bivališče idrijskega tovarnika, in pri Francu Ažbetu Pod klancem, kjer si je Janez Pivk (daraus ein Wohnung gemacht worden) iz kamre priredil stanovanje. Valentin Žirovec je podedoval hišico, ki sta ji bila pridelana kamra in hlev.

Polovična posest vrta je odsev sodelovanja pri napravi krčevin ali pa pri nakupu ter je podobno solastništvo znano tudi iz fužinarskih naselij. V Idriji je Valentin Jurjavčič imel na Poti k fari le kos (örtl) vrta, Jurij Troha na Beli $\frac{1}{3}$ košenine, Franc Perger $\frac{2}{3}$ krčevine na Kovku, Boštjan Čuk $\frac{1}{5}$ košenine na Beli, Boštjan Uršič $\frac{1}{3}$ košenine v Rižah ali sta Gašper Setinger in Tomaž Erjavce skupaj kupila gmajno od Matije Ipavca. Več primerov imamo posestno oddeljenih gred za zelenjavo ali zelje v enoti vrta, kjer je izven take grede posestnik nekdo drugi. Enako je pri hišah. Rudniška gostilna Na placu je imela v svoji posesti le polovico Durchholzove hiše in polovico napajališča pri zidanem hlevu; Matevž Strnad je imel polovico velike hiše, Boštjan Vašič in Jakob Samec pa sta si delila hišo Na pruntu.

Razen kamre navaja naš urbar še kočo, štibelec, puščo, kmetijsko hišo in veliko hišo.

Koča je bila n. pr. mežnarija pri trojiški cerkvi, ki so ji leta 1723 prizidali štibelec. Medtem ko je bila kamra brez peči ali ognjišča, je bistvo štibelca, da je imel peč v samostojnem poslopju ali pa da je bil kot posestna enota s pečjo dozidan drugi stavbi. Spričo posebnega poudarka našega urbarja o dozidanem štibeleu pri mežnariji smemo sklepati, da so bile zidane stanovanjske stavbe v Idriji še v 18. stoletju stavbna posebnost: razen tega ugotovljamo iz razmerja med trojiško mežnarijo in štibelcem razširjevanje stanovanjskih hiš z dozidavanjem enega prostora za drugim. Podoben primer zasledimo leta 1774 pri Marku Erženu: ta je prepustil vsaku Jožefu Vončini štibelec, ki ga je podedoval od svoje matere Marije Bevc, in kjer je njegova mati imela preužitek. Marko Kolar je bil lastnik hišice in stavbno samostojnega štibelca in še ene zelenjadne grede; štibele Janeza Habeta pa je bil postavljen kot samostojna stavba leta 1723. Iz smotra Vončinovega

⁹ Melik A., n. n. m., podoba 171, str. 566.

Zgoraj: Zahodna Idrija s središčem spredaj in rudarskimi hišami zadaj. —
 Spodaj: Splošna (Mohoričeva) rudarska hiša v Idriji. (Prim. streho s pomo-
 lom, požarni zid z velikostjo oken in vrt.)

Foto: M. Vidmar 1955

štibelca jasno izhaja, da je bil postavljen za stanovanje preužitkarjev, tako da moremo v štibelcu nasploh domnevati preužitkarski kot, podobno kakor v pohorski koči, medtem ko je bila koča v Idriji najmanjša oblika stanovanjske hiše.

Manj nedvomen je pojem zidanega »Stüchl-Haus«, ki ga je kupil Janez Reven leta 1751 obenem s kovačijo, svinjskim hlevom in vrtom. Ob pomanjkanju vsakega podatka v urbarju za spoznanje njegovega smotra, domnevamo, da ima enak pomen kakor Stock na kmetijskem podeželju, se pravi hiša, ki je za stanovanje od temeljev do ostrešja, a ima zraven še leseno delavnico; to bi bilo prav mogoče, saj je bil njen lastnik kovač.

Da so obstajala tudi opuščena stanovanja, *pušče*, dokazuje »Einsiedlery«, ki jo je kupil Baltazar Thaler od rudnika. Posebej se (enkrat) v urbarju navaja stanovanjska hiša (Wohn-Häusl), ki je imela dodelano eno sušilnico (Dörr-Stuben), drugo pa postavljeno proč od hišne stavbe. Ker je bilo suho sadje v vseh naših rudarskih naseljih važna hrana oziroma pijača, sta obe sušilnici rabili pač za sušenje sadja in jagod, ki so jih rudarji nabirali v okoliških gozdovih oziroma zaslužili pri kmetih. S stanovanjsko kulturo Idrije sta v neposredni zvezi tudi dve kopalnici, prva (Badhaus) pri hiši Andreja Čuka in druga (Badstuben) pri Andreju Švajgerju. Kleti navaja naš urbar dve: eno, ki je bila dozidana Jurmanovi hiši pri mlinu Na jalovini, in drugo, na kateri je stala hiša Janeza Merlaka, tako da moremo na prehodu iz 17. v 18. stoletje ugotoviti pri Merlaku prvo podkleteno stanovanjsko hišo v Idriji.

Samostojno stavbo za ognjišče (Herdstatt) srečujemo od leta 1646 do leta 1746. Ker je plačeval posestnik za tako *ognjiško hišo* poseben davek, ki je spadal sicer med najnižje stanovanjske dajatve, je bilo ognjišče v določenih primerih v samostojni stavbi, ki se je ločevala od štibelca tako, da je imel ta krušno peč in ne ognjišča; od kamre pa, da je bila poletno in zimsko stanovanje. Pri obdavčenju Luke Kogla je morala znašati vrednost ognjiške hiše toliko kot vrednost koč, ki je bila postavljena iz starega lesa, ker je plačeval L. Kogl za leseno koč in za ognjiško stavbo enak davek (3 $\frac{1}{2}$ kr). Naša razlaga pojma Herdstatt za ognjiško hišo potrjuje prav domačija Luke Kogla, sestoječa iz lesene koč, postavljene leta 1678, in ognjiške hiše iz leta 1746. Iz zapiska v urbarju... Dient von des Wrischer aus den alten Holz gemachten Keuschl de Anno 1678 in pa wegen der Herstatt den Abgang der Anno 1746... sklepamo, da imamo v ognjiški hiši primer samostojne stavbe, ki je nasledila koč za samostojno stanovanjsko vlogo, kot ga do danes nahajamo n. pr. pri sezonskih drvarskih bivališčih na Jelovici ali pa pri pastirskih stanovanjih na Balkanu (n. pr. v Sandžaku).¹⁰ Pri idrijski ognjiški hiši in pri štibelcu imamo stavbi, iz katerih se hiša razvije ob višji stavbni tehniki in civilizaciji

¹⁰ Cvijić J., *Balkansko poluostrvo*. Zagreb 1922, stran 339 (Starovlaška brvnara sa spodrednim zgradama).

preko združevanja dveh in več samostojnih stavb, v večjo novo, se pravi v našo stanovanjsko hišo. Tako se razvija hiša ne le iz prostora z ognjiščem ali s pečjo, temveč iz več stavb, ki so nastale na domačiji vzporedno z ognjiščem.

Med najvišje obdavčene stavbe so spadale *kmetijske hiše* (Hofstatt), ki so pod svojo streho združevale stanovanje s hlevi in shrambami, tako da so imele značaj skupnosti stanovanjskega in gospodarskega poslopja. Pretežno gospodarsko poslopje je mogla biti taka kmetijska hiša pri Pavlu Skvarči, ki je imel razen nje še posebno hišo, nastalo potem, ko so kmetijsko hišo zavoljo epidemije požgali in nato postavili novo leta 1637. Podoben primer, kjer je stanovanjska hiša nastala kot novo samostojno poslopje zraven kmetijske hiše, bi mogel biti tudi pri Matevžu Vončini, kjer je bila leta 1637 postavljena nova hiša in nov vrt v Tisovcu, ko je kmetijska hiša pogorela. Pravo kmetijsko hišo v podobi nadhlevne stavbe pa je lahko imel Anton Kavčič pod Rižami, ki je bil tudi posestnik enega največjih idrijskih vrtov in zemlje v Gornji Beli. Kmetijske hiše, za katere je očitna osamosvojitev stanovanjske hiše od gospodarskega poslopja pri Pavlu Skvarči in Matevžu Vončini, ki pa se je v enotnosti stanovanjskega in gospodarskega poslopja ohranila pri Antonu Kavčiču, bi mogle nadaljevati stanovanjsko izročilo pokrajine iz časov gozdnega kmetijstva, preden je iz rudnika zraslo mesto Idrija.

Samostojna hlevska poslopja poleg stanovanjskih hiš so imeli zlasti lastniki košenin: n. pr. Anton Tušar košenino nad Kobilu, Marko Kolar v Rovtah nad Nikovo, Jurij Kulnik travnik Za gradom ali Matevž Hladnik travnik Nad farovžem. Zavoljo vzporednosti hlevov s košeninami se zdi, da gre pri idrijskih hlevarjih za tovarnike. V vrsti primerov pa, kjer je bil ob pomanjkanju košenin hlev občasnega pomena, je postal po predelavi, n. pr. pri Juriju Jerebu ali Jerneju Strelu, stanovanje; torej podobno kot so nastajale hiše tudi iz drugih občnih obratov, n. pr. iz mesnice ali rudniške kovačnice za pločevinaste retorte; v obratnem smislu pa sta na prostoru stare opekarne zrasla leta 1723 hlev in vrt.

Najvišje obdavčene so bile *velike hiše* (Behausung). Urban Čuk je plačeval na leto 15 $\frac{1}{4}$ kr, Karl Gariboldi 13 $\frac{3}{4}$ kr, Nikolaj Blaznik 10 $\frac{1}{4}$ kr, Jožef Žonta 10 $\frac{1}{4}$ kr, Matevž Strnad od polovice velike hiše 16 $\frac{1}{4}$ kr in podobno Janez Arbeiller 10 $\frac{1}{4}$ kr. Ker poznamo iz urbarja nekatere velike hiše samo posredno, n. pr. Boštjana Eržena, in niso druge polovice n. pr. od Matevža Strnada ali Janeza Arbeillerja nikjer vnešene v naš davčni zapisnik, je očitno, da niso bile podvržene davku, ker so bile rudniške. Kot take so bile »cesarska« stanovanja za rudniško nameščenstvo, zlasti za uradništvo, kolikor to ni imelo, kakor n. pr. v drugi polovici 18. stoletja višji asesor Karl Gariboldi ali lesni mojster Matija Hladnik, svojih hiš. Valvazorjevo¹¹ poročilo o mnogih dobro

¹¹ Valvasor J. V., Die Ehre... I. Novo mesto 1877, str. 397.

zidanih stanovanjskih hišah v Idriji velja gotovo za velike hiše, ne more pa veljati splošno za stanovanjske stavbe, ker navaja naš urbar zidane stavbe posebej gotovo prav zavoljo njihovih redkosti.

O skupnih stanovanjih rudarjev v 17. stoletju izvemo pri hiši Janeza Kogejja. Njegovi predniki so kupili leta 1691 stanovanjsko hišo za rudarje (Gesellenstuben), ki je stala blizu gradu in po izročilu je bil Kogej investitor sedanje Primožičeve osemstanovanjske rudarske hiše. Drugo, starejše rudarsko stanovanje (Bruderstuben) nahajamo pri hiši Jožefa Šebenika. Iz vpisa ... Dient von des Michl Mastan Bruderstuben, daraus Michl Piuk 1664 eine Wohnung gemacht ... pa izvemo, da je bilo to rudarsko stanovanje v posesti Mihe Mastana in da zavoljo tega ni moglo biti lastnina bratovske skladnice. Tako so brezhišniki stanovali deloma v rudniških in privatnih velikih hišah, deloma pa v privatnih s skupnimi rudarskimi stanovanji. Seveda je to veljalo le za zdrave in pa dela zmožne, medtem ko so najsiriomašnejši in onemogli stanovali v špitalu, katerega izvor ni jasen.¹² Po našem urbarju je plačeval leta 1776 Jurij Prašnikar ... von der alten Spital von Hen v. Steinberg daraus ein Häusl erbaut worden ... torej od starega špitala, ki ga je plem. Steinberg preuredil v hišico, 4 kr na leto. Ker je bil Steinberg rudniški upravitelj od leta 1724 do leta 1747, je mogel idrijski špital obstajati že v drugi polovici 17. stoletja.

Pokrajinsko podobo Idrije s prikazom naselja kot celote je podal Hacquet¹³ v primerjavi z nemškimi naselji, kakor jih je opisal Tacit. Idrijske hiše stojijo same zase in ne strnjeno kot v mestih. Vzrok temu je rudnik, ki terja pogosto prostor za svoje potrebe in zaradi česar se spreminja lega rudniških stavb. Ustrezno temu rudarske hiše ne stojijo v dolini, temveč na pobočjih, kjer se svojevrstno kažejo v svoji beli zunanosti sredi zelenega drevja. Ker je bil bel tudi idrijski grad, je naselje ustvarjalo prijetno pisano barvitost in delalo vtis snažnega in lepega kraja. Mogoče je prav apnena belina idrijskih stavb zavedla Valvazorja, da je poročal o mnogih dobro zidnih hišah, saj na daljavo tudi res vzbujajo tak videz.

Zeleno okolje idrijskega mesta je razen prevladujočih vrtov in višjih travnikov izkazovalo tudi krčevine (Geraütl, Neubruch), ki so jih imeli n. pr. Lovro Palista pri stari žgalnici cinobra, Valentin Brus Pri grabljah ali Jurij Vončina zraven ograjene gmajne. Morale so biti obsežne, ker najdemo prav za krčevino Štefana Logarja najvišji zemljiški davek (45 $\frac{1}{2}$ kr) v našem urbarju. Kopanje krčevin in napravo vrtov je vodil rudnik, ki jo je dovolil n. pr. leta 1725 Valentinu Albrehtu in ugotovil nedovoljeno povečanje travnika, n. pr. pri Matevžu Jerebu, ali podobno razširitev pri Andreju Erženu v seseščini gradu. Ob tem je rudnik smotrno varoval gozdove, kar vidimo n. pr. pri Juriju

¹² Verbič M., n. n. m., str. 550.

¹³ Hacquet B., *Oryctographia carniolica*. II. Leipzig 1781, str. 39 + bakrotisk. — Trošt Janko, Idrija, naše najstarejše rudarsko mesto. Idrija 1953, str. 6.

Vončini, ki je imel na Koglu travnik s smrečinami; tega je rudnik priključil svojemu gozdu v zameno za gmajno, ki jo je prepustil Vončini drugje. Ko je rudnik dodeljeval rudarjem svet za stanovanjske stavbe in za napravo košenin in zlasti vrtov, je pri naseljevanju Idrije skrbel za obnavljanje gozdnih površin tudi izven mestnega naseljevalnega območja. Kot pri krčevinah in gozdovih je rudnik tudi sicer imel vlogo prvega idrijskega urbanista, ki jo moremo ugotoviti n. pr. leta 1768, ko so pozidali sedanjo žitnico na kraju prejšnje hiše Marije Črnologar, pa jo je rudnik odškodoval z drugo hišo in vrtom Na placu pri Terezijanskem rovu.

Ko zapuščamo urbar iz leta 1776, ki smo ga rabili samo za orientacijo v stanovanjskem okolju Idrije v času pred izoblikovanjem še danes ohranjenih idrijskih rudarskih hiš, lahko ugotovimo, da ne kaže nobenih tujih vplivov pri naseljevanju idrijskega mesta. Ledinska, krajevna in rodbinska imena pričajo o tujih podjetnikih, ki so vplivali na rudarsko tehniko in upravni sistem, v vse večji meri pa o množični dejavnosti domačinov, ki so se priseljevali v rastočo Idrijo iz bližnjih okoliških krajev. Prav v zvezi z idrijsko rudarsko hišo bi bilo zanimivo ugotoviti silnice, ki so iz tujine in iz pokrajinske domačnosti sodelovale pri stavbni rasti Idrije. Pogled na Valvazorjevo, Hacquetovo, pa tudi še na sedanjo Idrijo odkriva dvojne idrijskih stavbnih podob: v dolini Nikove, Idrijce in Na placu rudniške stavbe in velike hiše, na pobočjih nad njimi pa rudarske stanovanjske stavbe (sl. I) kažejo dve Idriji, ki ju je opazil že Hacquet: nižjo rudniško in meščansko in pa višjo rudarsko. Prva nameščenska je očitna po stavbah, ki pred očujejo vsakodobni slog širokega sveta, torej predvsem tujine, druga rudarska pa ustreza vsakdanji življenjski smotrnosti zgodovinskega idrijskega rudarja. Stilna podoba meščanske Idrije je širšega značaja in ustreza splošnemu stilnemu razvoju stavb v določenem času, stilna podoba rudarske Idrije na pobočjih pa je tako svojevrstna, da ji ne najdemo paralele, ker je domača, se pravi zrastle iz domačih možnosti in potreb. Zavoljo tega smo upravičeni, da vnovič postavimo vprašanje, kako in kje so vplivali na nastajajočo Idrijo nemški pionirji idrijskega rudarstva, ki so zastavili svoje krampe in lopate v idrijska rudišča živosrebrne rude? S tem prvim vprašanjem združujemo drugo: ali ni pripovedka o škafarju, ki da je odkril idrijsko živo srebro, dokaz za njegovo prvotno gozdarsko pridobivanje, ki ga je rudnik usmeril na en sam kraj in ga tu nadaljeval z novo tehniko? Ob že skoro običajnem vzporejanju stare slovenske (Spodnje) Idrije in nove nemške (rudniške) Idrije navajamo iz našega urbarja ledinsko ime Slovenski breg (Windisch Büchl), ki je bilo še v 18. stoletju v navadi za svet pod Rižami, kjer so bile leta 1776 n. pr. domačije Matije in Antona Lemovca, Janeza Sedeja, Luke in Andreja Albrehta, Gregorja Kušmana ali Filipa Kodra. Ali ne vsebuje ledinsko ime Slovenski breg staro domačo naselje, iz katerega se je razvila nova rudarska Idrija, vzporedno z nižjo, rudniško in nemško?

Rudarska stanovanjska Idrija je obroč, ki zapleta zunanost idrijskega mesta in povezuje nizko, rudniško Idrijo z gozdnim hribovjem nad njo. Po hrbitiščih teh pobočij se vzpenjajo nad sotočjem Nikove z Idrijo rudarske stanovanjske hiše. Vedno so vkopane, tako da je en požarni zid obrnjen k soncu, drugi pa postavljen v pobočje. Sončni požarni zid je visok, vkopani pa stopa iz pobočja samo z delno višino sončnega. Visoko in strmo ostrešje, ki je pokrito z jelovimi škodlami, je obod za bistvene stanovanjske prostore, ki ga zavzemajo v celoti razen poda, to je petra ali peker v osrednji Sloveniji, tako da so podstrešja v navadnem pomenu besede zelo redka. S podstrešja navzdol sledijo stanovanjem shrambe in kleti ter hlevi z vhodi v stanovanja največ s pobočja pod kapom, v kleti in shrambe pa od strani v spodnjem požarnem zidu. Tako so tudi stanovanjske sobe razmeščene zlasti ob sončnem zgornjem požarnem zidu, ob spodnjem pa kleti in hlevi. L. Božič, sin idrijskega rudarja,¹⁴ opisuje za značilno idrijsko rudarsko hišo dvonadstropni ali trinadstropni »nebotičnik«. Do prvega nadstropja je zidana, se pravi do višine, koder je vkopana; od prvega nadstropja do ostrešja pa je večinoma lesena in lesene stene so opaličene, ometane z malto in z apnenim beležem pobeljene. Le nad zemljo je v višini kleti pas temnejše barve, tako imenovana »cokla«.

Streha stiska notranjost v višino in zavoljo tega so stanovanja od nadstropja do nadstropja manjša. S stanovanji se proti slemenju manjša tudi število in velikost oken v požarnem zidu rudarskega »nebotičnika«. Prvo nadstropje v ravni pod kapom ima navadno troje, redkeje četvero pokončnih oken; zgoraj nad temi je sredi dvojje oken z velikostjo spodnjih, na vsaki strani pod strešnim naklonom pa še eno manjše; zgoraj nad temi je v sredi eno samo okno v velikosti spodnjih srednjih dveh in na vsaki strani po eno manjše, nad temi tremi pa zaključuje eno samo okno poda požarno steno v vrhu pod slemenom, ki je vedno brez čopa. Za zunanost strehe so značilni dimniki dvojčki, redkeje trojčki; za vsako kuhinjo poseben dimnik, da ni ob nizkem zračnem tlaku tlačilo dima v kuhinjo. Jelova škodlasta streha je na soncu trajala 8 do 10 let; ker pa so se na pomladanskem soncu skodle bočile, jih je bilo treba skoro vsako leto ravnati, tablati. Okna manjkajo oziroma so zelo majhna v prizemlju stavb, kjer so kleti in hlevi. Navadno je na eni strani klet s kadmi za zelje in repo in pa s policami za krompir in druge sadeže. Na drugi strani je hlev, danes redko za kravo ali ovco, navadno pa za prašiče, zajce in perutnino. Krmo za ovco ali kravo so shranjevali na podu, kamor so jo ročno vlačili po vrvi na škripcu, torej podobno kot drva v Kropi. Na malih hlevih ali kletnih oknih so pločevinaste železne mreže, ki so jih dobili od rudnika, z izsekanimi enopalčnimi luknjami za zračenje. Okna v stanovanjskih pritličjih so pogosto zamrežena s križanimi železnimi palicami ali trakovi. Na vseh oknih razen hlevskih in kletnih, so pogosto cvetlice lončnice (nagelj, rožmarin, roženkravt, pelargonije idr.).

¹⁴ Božič Lado, Naš idrijski kot. Ljubljana 1936, str. 25 id.

Razen vkopanosti, apnene beline in nadpovprečne višine strme strehe z vedno manjšimi okni proti slemenu je nadaljnja značilnost v zunanosti idrijske rudarske hiše pomol v strehi, tako imenovani ajkarl, ki jo na zunaj ločuje prav od vseh slovenskih hišnih tipov, in tako tudi od škofjeloško-cerkljanskega. Idrijski hišni pomol je nazidek z okni v strehi, ki posreduje kuhinji ali lopi svetlobo in zrak. Za vhodno stran idrijske rudarske hiše pa je značilen podiček, to je s kamnitimi mačjimi glavami tlakovani hodnik pod napuščem, ki je dvignjen nad okoljem ali nad tnalom, in ograjen z zidom ali plotom, z untaro; na podičku stoji ob steni klop, na kateri se poleti zbirajo hišni stanovalci. Okrog hiše so drvarnice, ki imajo n. pr. pri Ferjančiču podobo čebelnaka s kratko in visoko sprednjo in pa daljšo in nižjo zadnjo streho. L. Božič poroča,¹⁵ da so bile prave tekme med rudarji, pri kateri hiši bo skladovnica drv lepše zložena, kdo bo spravil vanjo več polen, in da je bila drvarnica vedno spričevalo o vrednosti hišnega lastnika. Podnajemniki ali gosti pa so imeli drva v podstražnici, v pomolu ali na podu pod streho, kamor so jih vlačili po škripcu podobno kakor krmu za živino.

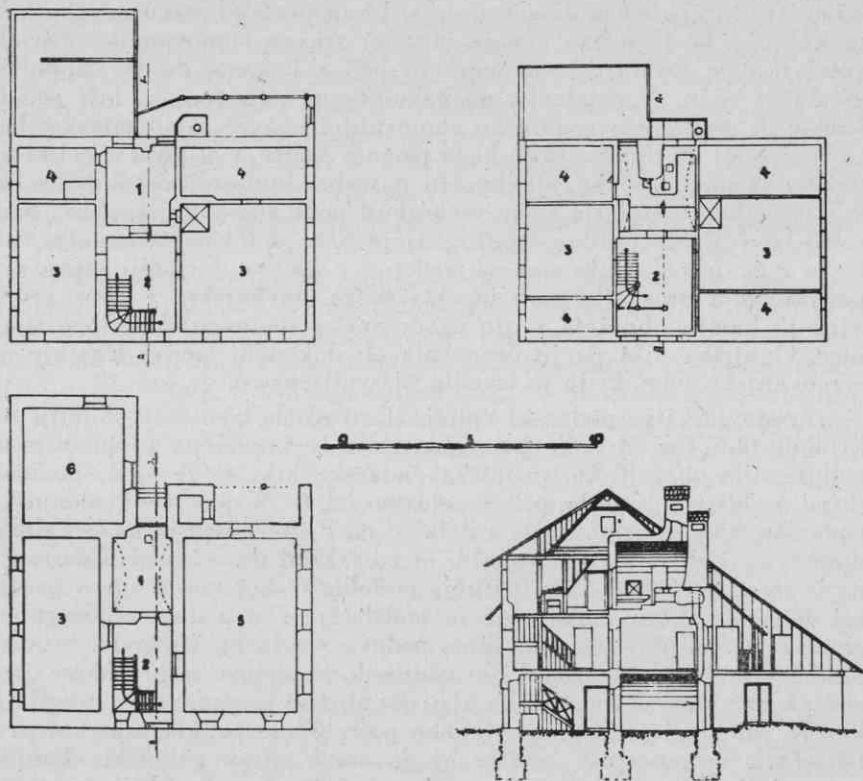
Razen lončnic na oknih so poživljale hišo tudi cvetlice na vrtu, kjer prideluje rudar na gredah ali lehah drobnjak, čebulo, solato, peteršilj, fižol latnik, zelje, krompir idr.; zelje je vedno rastlo na najnižji lehi¹⁶ pod drugimi zelenjadnimi gredami. Rudarska ohišnica je bila najmanjša v bližini mestnega središča in se je večala z oddaljenostjo v višja pobočja. V zvezi z naturalnimi dobavami žita od rudnika je idrijski rudar v preteklosti gojil več živine kot danes, zlasti prašičev in je bilo za rudarsko hišo »špotno«, če ni imela živine. Z razkmetenjem rudarja pa je postal današnji vrt cvetlični in zelenjadni. Zavoljo težavnega dovoza k rudarskim hišam, ki so se v Idriji po besedah L. Božiča »kakor ovce posedle v breg« ali so po Fr. Planini »prislonjene v hrib«, in je taka hiša po idrijsko rečeno »kot bi pes v hribu sedel«, je z njihovo zunanostjo do danes povezan še promet z ročnimi samotežnimi vozički.

Zunanost idrijske rudarske hiše kaže s svojo vkopanostjo, visoko in strmo streho brez čopa, strešnim pomolom, dimniškimi dvojčki, podičkom, vrtno ohišnico in pa svojevrstno stanovanjsko večerodbinsko skupnostjo lastno podobo, ki se razločuje od škofjeloško-cerkljanske in od drugih slovenskih hišnih tipov, prav tako pa tudi od idrijske meščanske in upravne stavbe. Po svoji obliki je samosvoja geografska podoba o domačem življenju idrijskega rudarja in jasen izraz idrijskega naselja. Posebno s svojo višino se kaže kot večstanovanjska hiša za najmanj dve, pogosto pa tudi za več družin, kar jo še nadalje ločuje od škofjeloško-cerkljanske in tudi od drugih slovenskih hiš, razen od

¹⁵ Božič L., n. n. m., str. 27.

¹⁶ Slavomir, Slike iz rudarskega življenja. Ljubljanski Zvon XV, 1895, str. 299 id.

meščanske in kovaške v zgodovinskih fužinarskih krajih. Z njeno nadpovprečno višino je združena tudi svojevrstnost njene notranjosti, kjer stanujejo rodbine po nadstropjih in sta v preteklosti imeli po dve rodbini eno kuhinjo, pogosto pa tudi eno ognjišče z dvema kuriščema; vse to prav posebno razločuje idrijsko rudarsko hišo od drugih stanovanjskih stavb tudi v notranjosti.

Sl. 1. Obrtniška (Šepetavčeva) rudarska hiša v Idriji (1 kuhinja, 2 lopa, 3 rodbinske sobe, 4 sobe za goste, 5 delavnica, 6 klet); posnel 1955 Iv. Jereb.

Od hišnih vrst, ki smo jih srečali v urbarju iz leta 1776, ne najdemo danes več kamre, štibela in ognjiške hiše. Sedanja idrijska kamra je spalnica, to je manjša soba izven osrednje rodbinske sobe s krušno pečjo. Po svoji sedanji stanovanjski vlogi se nam odkriva kot historično samostojno poslopje za spalnico, tako pa tudi po izročilu. Podobno je štibela samsko stanovanje, ki je ostal v Idriji do danes važen stanovanjski pojem, zlasti po letu 1872, ko je rudnik začel zidati svoje prve večje stanovanjske stavbe za poročene rudarje in ko so

mogli samci dobiti stanovanje le v zasebnih hišah. Zdi se, da srečamo posestno samostojni štibelec v Idriji zadnjič leta 1808, ko je kupil Andrej Mikuž ... ein auf obiges Haus Nr. 319/237 auf der Semla angebautes Stüberl samt der Dachtrapfe und 2 Klawter, 2 Schuh breiten und 3 Klawter, 2 Schuh langen Garten Terrain zur Erbauung eines eigenen Wohnhauses und Küche ... A. Mikuž je torej kupil štibelec, ki je bil postavljen v sestavu hiše Simona Brusa na Zemlji, in približno 4,5 m širok in pa 6,5 m dolg vrt, da si bo tu postavil stanovanjsko hišo in kuhinjo, ki jo urbar navaja posebej zraven stanovanjske hiše. Iz poudarka na kuhinji v nameravani hiši sklepamo, da je štibelec še ni mogel imeti, iz poudarka na nameravani stanovanjski hiši pa, da štibelec ni mogel biti rodbinsko stanovanje, temveč samo samsko, kar je tudi ostal do danes. Tako kaže primer Andreja Mikuža v celoti na nekdanjo stanovanjsko, stavbno in posestno samostojnost štibelca, ki se v začetku 19. stoletja strne v enotnost nove stanovanjske hiše. Smiselno pa velja to tudi za kamro, saj je prva polovica 19. stoletja čas, ko se začenja nekdanja manjša poslopja v sestavu domačije strnjevati pod vplivom prosvetljenosti in zidarskega stavbarstva v nova večja, kjer je kamra obdržala svojo zgodovinsko stanovanjsko vlogo spalnice. Ognjiška hiša pa je prenehala ob dokončni ločitvi kuhinje od stanovanjske sobe, ki jo je izvedlo razsvetljenje.

Zgodovinski gospodarski vplivi, zlasti promet, so v 19. stoletju zaključili tudi čas idrijske kmetijske hiše, v kateri pa je kmetijstvo nadomestila obrt. Taka obrtniška rudarska hiša se je med spomeniški v Idriji ohranila pri Šepetavcu (sl. 1). Šepetavčeva obrtniška rudarska hiša je orientirana z dolžino na Rožno ulico in kaže s slikanimi črnimi rustikami na vogalih in z enakimi pasovi med nadstropji, da je starejša od leta 1776. Pritličje je deloma vkopano in lope v prečni osi delijo pritličje, nadstropje in podstrešje v dva dela z požarnima zidoma. V pritličju je bila skozi rodove strojarna (Nagode, Straus), nato čevljarna in mizarna, ki so vodile do predelave in prezidave dvorišnih prostorov. Zgodovinska idrijska obrt se je sicer šibko razvijala, ker je izdeloval pglavitne idrijske potrebščine rudnik sam kot prvi potrošnik in posestnik zemlje in pa stavb. Prav rudniški obrtniki pa so bili tudi glavni predstavniki idrijske domače obrti, ki so jo gojili v dela prostem času ali pa v pokoju. A tudi izvenrudniška obrt je marsikaj izdelovala, zlasti za rudnik, v delavnicah in shrambah, ki so pri Šepetavcu značilne, n. pr. s kamnitim tlakom za obrtniško hišo, kakršna je na prehodu 18. v 19. stoletje nasledila kmetijsko, ko je zamenjala kmetijske gospodarske prostore z obrtniškimi.

Ozke in strme stopnice iz lesa, tudi ena od značilnosti za notranjost idrijskih rudarskih hiš, vodijo iz lope v nadstropje in iz nadstropja v podstrešje. Lopa je osrednji prostor vseh hišnih ploskev. S svojo osrednjo lego je podobna atriju, ki se nadaljuje v kuhinji; od tod so vhodi v cimer in kamro, ki sestavljata rodbinsko stanovanje, ter v sobo za goste, se pravi za podnajemnike. Okrog kuhinje so prostori

za živila, drva in stranišče, tako da je kuhinja v vsem nadstropju ali v podstrešju prometni zaključek in središče veže. Sredo kuhinje zavzema ognjišče z dvema kuriščema, ki pa je ohranjeno danes le še v podstrešju, medtem ko ga v nadstropju pomni le izročilo. V temenu obokanega stropa kuhinje je žrelo dimnika, v obeh stenah na strani pa kurišči za krušne peči v sobi in cimru, medtem ko podstražnica pozimi ni kurjena. Prostorno skladno z nadstropjem je podstrešje, ki se razločuje od nadstropja po podstražnicah, to je po prostorih pod ostrešjem, kjer je zunanja stena položna v padcu strehe in temu ustrezno strop ožji, medtem ko so stene prostorov v nadstropju navpične in stropi enaki podom. Dimniško žrelo nad ognjiščem podstrešne kuhinje se zaključuje s svodom oziroma oboki, ki rastejo iz pritličja s kuhinjami skozi nadstropje in podstrešje, da nosijo zidana ognjišča. Ker je vhod v kuhinjo iz veže, skrbi za svetlobo strešni pomol z oknom v lopi in manjši pomol v strehi iz kuhinje. Na ognjišču so kozice, »tribezen«, pri kurišču v krušne peči pa burkle, loparji in grebeljce, torej kuhinjske priprave, ki jih poznamo iz vseh naših črnih kuhinj. V zidih lope in kuhinje so luknje za luč (čelesnik) in vzdane manjše omare, v podstrešni veži sta še klop in obešalnik, v prostorih zadaj za kuhinjo morajne, omare. Dimnik z ognjišča v podstrešju in dimnik z nekdanjega ognjišča v nadstropju se vzpenjata drug ob drugem nad streho v podobi že imenovanega dvojčka. Po videzu zidarske tehnike sta oba dimnika stara; ker izvira v Idriji naročilo, da se kuhinje obokajo in dimniki zidajo najpozneje iz navodila komore za idrijski rudnik leta 1696¹⁷ in je znana prva idrijska pogodba z dimnikarjem¹⁸ že iz leta 1743, je stala idrijska stanovanjska kultura v preteklosti na ravni naših mest in se je razvijala približno za 100 let hitreje od našega podeželja. Sedanja oprema cimrov, kamer in sob je največ iz časov pred prvo svetovno vojno; izjema so zelene glinaste krušne peči, ki so jih Idrijčani nabavljali pri lončarjih v Spod. Idriji in ki kažejo tipizirano psevdorenesančno zunanost.

Velika idrijska rudarska hiša se je ohranila pri Primožiču (sl. 2). Z enim kapom je obrnjena na cesto, z drugim pa v breg, kamor je deloma vkopana, deloma pa pozidana na skalo. Pritličje je razvito, kolikor ga dopušča temeljna skala in sestoji iz veže, kleti in hleva. Iz lope v pritličju se je začel sestav stopnic in se je nadaljeval navzgor v podstrešje oziroma v četrto nadstropje in je v nadstropjih še delno ohranjen. Po teh stopnicah so hodili ljudje z Riž tudi na cesto, dokler niso bile zgrajene na jugu po bregu zunaj hiše stopnice do podstrešja in na vrt nad hišo, tako da je bilo stopnišče od podstrešja do izhoda na cesto in narobe dejansko javna pot. Znotraj za vežo oziroma za stopniščem pa se dviga od kleti v pritličju prav tako do podstrešja, skoraj v središču nadstropij, sestav obokanih kuhinj (sl. 2).

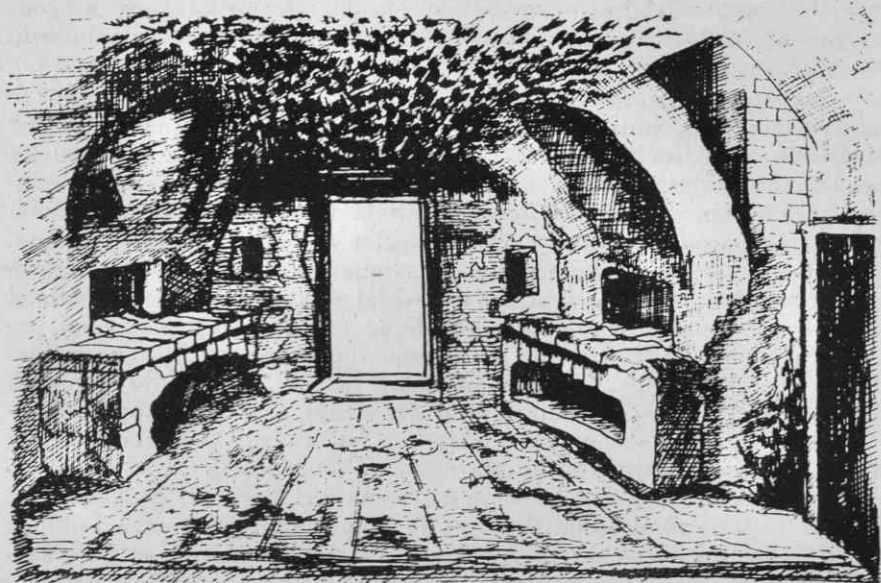
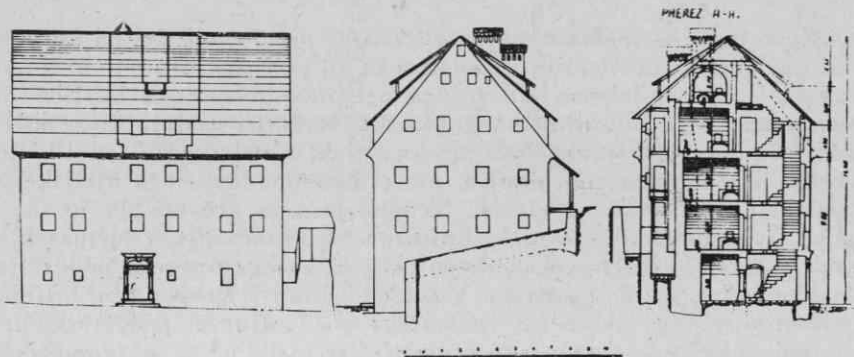
¹⁷ Arko M., n. n. m., str. 101.

¹⁸ Bezeg Karol, Rokopisno gradivo o zgodovini Idrije, v arhivu Mestnega muzeja v Idriji, rokopis št. 86.

tako da je kuhinja v vsakem nadstropju osrednji in zvezni prostor med stanovanji ob požarnih zidovih. Vsako od obeh stanovanj v nadstropju ima svoje ognjišče z lastnim kuriščem za krušno peč v kuhinji, ki je skupna za obe stanovanji; v tem pogledu je sedanja Primožičeva hiša naprednejša od Šepetavčeve, kjer je imelo stanovanje pač svoje kurišče, medtem ko je bilo ognjišče za gospodarja in najemnika skupno. Ker sega prvo in drugo nadstropje do strešnega kapa, posreduje svetlobo in zrak za kuhinje tretjega in četrtega nadstropja oziroma podstrešja pomol v strehi nad stopniščem z dvema oknom v tretjem in z enim v četrtem nadstropju. Navzlic temu pa so bili resnično razsvetljeni le stopnišče in kamre, medtem ko so kuhinje, zlasti spodnje, ne le mračne, temveč temne, tako da so v sajastih stenah poglobljene vdolbine težko opazne in je mogel zavoljo tega v spodnji kuhinji med NOB dalj časa, do izdaje, delovati idrijski mladinski komite. Svojih lastnih oken pa kuhinje nimajo in so jih mogle osvetljevati zlasti vrata iz veže ali pa ogenj na ognjišču. Podoben sestav črnih kuhinj kot v Primožičevi veliki hiši imamo v Idriji tudi pri Gostiši in pri Podgorniku, kjer je še živo izročilo o delu stanovanjskih najemnikov pri hišnem gospodarju, in pri Tušarju, kjer je ohranjeno zadnje ognjišče v četrtem nadstropju pod streho. Pri vseh teh kuhinjah se dimniki dvigajo ali iz enega kota nad ognjiščem ali pa iz temena obokanega kuhinjskega svoda. Od kuhinje do vsakega požarnega zidu je po eno stanovanje, prvotno pač s cimrom in kamro, ki postanejo v tretjem in četrtem nadstropju s podstražnicami vedno manjša. Vsa velika hiša je tako imela osem stanovanj, in je v njih po izročilu stanovalo še v drugi polovici 19. stoletja 49 ljudi. Stranišča zadaj za kuhinjo so bila za vsako nadstropje skupna.

V nasprotju s Šepetavcem, kjer sta domači rodbini oddajali sobo v najem posameznikom, je Primožičeva hiša prava množična stanovanjska hiša in kot taka izraz zgodnjega kapitalizma in njegove pridobitne stavbne dejavnosti. V naši dobi so jo imeli Kogejci, ki bi s svojim imenom mogli biti tudi nekdanji posestniki rudarskih skupnih stanovanj in ki so jo po hišnem izročilu tudi pozidali »pred 300 leti«, kar pa je glede na zidane dimnike prezgodaj in bo treba hišno izročilo popraviti v drugo polovico 18. stoletja, ko je javna uprava predpisala zidane dimnike. Za Idrijo vemo, da je leta 1669 umrl prvi znani domači veletrgovec Gašper Senovec.¹⁹ Večji trgovci in večji zemljiški posestniki so si z najemniki po izročilu zagotavljali delovno silo v času, ko najemnik ni bil zaposlen v rudniku, zlasti na svojih košeninah. Po idrijskem izročilu so rudarji »šli se na šiht spočit, da bodo šli popoldne kosit »v žornado«. Do prve svetovne vojne so rudarji tudi pogosto preživljali dopuste na okoliškem podeželju, n. pr. na Vojskem, zlasti v košnji, kjer so za delo dobili drva ali živila, sadje, suhe hruške, fižol, zelje idr., kar jim je kmet pripeljal v Idrijo. Obstajalo je običajno pravo, kaj prejme rudar za določeno podeželsko delo in za določen čas.

¹⁹ Bezeg K., n. n. m., št. 193.

Sl. 2. Zgoraj: Velika (Primožičeva) rudarska hiša v Idriji. (Gradbeni posnetek iz začetka 20. stoletja. — Spodaj: Kuhinja z dvema ognjišči 1955 v Idriji. Srebrničeva ul. 8 (ris. Alb. Vončina).

Izročilo predstavlja tudi, da so posamezni hišni posestniki stavili kamre in štelce in si z njimi zagotovili delovno silo za svoje košenine in lehe.

Medtem ko je pri Šepetavcu bilo eno nadstropje ali podstrešje stanovanje za eno domačo rodbino (mladih ali starih) s podnajemniki, pa je pri Primožiču bilo v enem nadstropju dvoje stanovanj za dve rodbini. Pri Šepetavcu je imela vsaka rodbina svojo kuhinjo s svojim

kuriščem tudi za podnajemnika ali gosta, pri Primožiču pa je ena kuhinja bila za obe rodbini v nadstropju ali podstrešju ter je bila posamezna rodbina deležna le svojega ognjišča in svojega kurišča za krušno peč. Lega kuhinje je v veliki hiši še bolj osrednja ko v obrtniški in, predpostavljamo, tudi pri kmetijski hiši, tako da lopa, ki je v veliki hiši sorazmerno manjša, nima tako poudarjenega atrijskega položaja kakor v obrtniški hiši. Skupna hiša za več rodbin je sicer znana v slovenski stanovanjski kulturi le iz zgodovinskih fužinarskih naselij Železniki in Kropa, medtem ko je iz našega drugega podeželja in iz naših mest še ne poznamo. V Železnikih ali v Kropi je bil lastnik množičnih stanovanjskih hiš fužinarski ali žebljarski podjetnik, pri katerem so delali stanovanjski najemniki; v Idriji pa ni bila množična stanovanjska hiša posest rudnika, temveč privatnika, n. pr. pri Primožiču, Kogejevih in za njimi Balohovih, ter tako prikaz našega zgodnjega kapitalista, ki jo je razvil, da si z njo zagotovi delovno silo za svoja zemljišča.

Najbolj razširjena in splošna pa je bila v Idriji hiša, ki jo je imel zraven vrta rudar (sl. I) in kakršno najdemo še danes n. pr. pri Mohoriču. Po izročilu je stara nad 300 let, kar bo za kakih 100 let preveč; dolga leta je bila v posesti rodbine Kušman. Vkopano prizemlje vsebuje dvoje kleti, eno za živila in drugo za živali, ki sta zidani iz kamna. Stopnice v živilsko klet sestojijo iz težkih kamnov, tako da pomeni vsak kamen po eno stopnico; kletna tla so iz zbite ilovice in kletni strop iz lesa; živilska klet se konča v ožjem, hladnem kotu. Na prizemlju je pritličje približno trikrat prostornejše od površine obeh spodnjih kleti, in je v njem stanovanje za hišnega gospodarja; sestoji iz lope, kuhinje in zadaj za njo iz pritiklin v prečni osi in pa sobe na eni ter kamre na drugi strani. Enaki prostori na podstrešju so rabili za stanovanje starim, pa tudi dvema strankama; te sta imeli skupno kuhinjo z enim ognjiščem in enim kuriščem in vsaka po eno sobo s krušno pečjo, ki se je kurila iz kuhinje, ter s podstražnico, ko je bila soba razdeljena; lopa pa je bila skupni prostor za kuhinjo in sobi. Nasprotno od obrtniške hiše pri Šepetavcu, kjer je gost razpolagal v kuhinji s samostojnim kuriščem, ali od velike hiše pri Primožiču, kjer je stanovanjski najemnik imel lastno ognjišče, je dvoje stanovanjskih strank na podstrešju pri sedanjem Mohoriču razpolagalo v skupni kuhinji z enim samim ognjiščem, s skupnim straniščem, s skupnimi pritiklinami v pomolu strehe in le za vsako stranko lastnim kuriščem v krušno peč; ta je zavoljo tega kmalu začela nadomeščati ognjišče, kjer so si rodbine gledale v lonce. Kuhinje in deloma veže so tlakovane, podobno kot pri Primožiču ali Šepetavcu s skriljastim kamenjem; pač pa se zdi, da so bile lope razen v pritličju vedno tlakovane z deskami. Obok v kuhinji pokriva strop v površini ognjišča ter se v strehi nadaljuje v pomol s pritiklinami, oziroma daje prostor za kurišče v krušno peč. Lega kuhinje v pritličju kot v podstrešju s sestavom enotnih zidanih obokov je osrednja med lopo in pritikli-

nami (shrambe, stranišče in drvarnica za najemnika) v prečni in pa med sobama oziroma kamrama v podolžni osi. Okno manjšega strešnega pomola v strehi razsvetljuje gornjo lopo, okni v večjem (sl. I) na drugi strani pa pritikline, vrata iz gornjih pritiklin in gornja veža gornjo kuhinjo; spodnjo kuhinjo in pritlično lopo pa so razsvetljevala zlasti odprta vhodna vrata v lopo. Vsi prostori so tesni, in to ne samo pri splošni, temveč tudi v obrtniški in veliki rudarski stanovanjski hiši. Podstrešna kuhinja pri Mohoriču je pozimi mrzla, spodnja pritlična manj; to pa zavoljo tega, ker imata pritlično in podstrešno ognjišče en sam dimnik, ki stoji ob strani ognjišč in so morala biti vhodna vežna vrata spodaj ob kuhanju odprta, da je navzgor vleklo in da je tako ob prepihu iz spodnjih vežnih vrat v dimnik nad podstrešnim ognjiščem podstrešni ogenj mogel uspešno goreti.

Ker je bila pozimi tudi pritlična kuhinja hladna, je bilo vedno treba kuriti sobe, za kar je oskrboval rudarje rudnik iz svojih gozdov; tako so mogli pozimi ležati rudarski bolniki v zakurjeni hiši v postelji, medtem ko so ležali bolniki v kmečki okolici Idrije pozimi na pečeh. Ob splošni želji rudarjev, da pridejo do svojih lastnih hiš, so prevladovale v Idriji manjše hiše s tesnimi stanovanji, kakršne so še danes (leta 1955) razen Mohoričeve n. pr. Ferjančkova, Bratuševa, Trpinova, Didičeva, Klemenčičeva, Čukova, Balantova ali Podgornikova.

Rudarske hiše so bile središče rudarske družabnosti ob domačih igrah, n. pr. s tako imenovano tombolo, h kateri se je zbralo tudi do 20 ljudi, ki so prispevali za luč v stenski luknji, pa tudi ob domačih slavnostih, n. pr. godovanju, krstu, poročnih gostijah, medtem ko so proslavljali rudarji praznike v gostilnah. Tombola je bila skupinska igra sosedov, se pravi sosedstva, najbolj običajna rudarska hišna igra pa je bila domino. Zavoljo navezanosti rudarjev na posest hiše je bila hišna predaja povečini povezana z rodbinskimi prepiri, prav tako pa so jih povzročali izgovorjeni deleži, za katere je prinesla mlada gospodinja k hiši denar s svojo doto. Ob prepirih za hišno dediščino je bilo razmerje mladih do starih pogosto nezadovoljivo, ker so stare imeli za breme, ko niso mogli in tudi ne imeli kaj delati ali kaj pridobivati.

Kot je do danes ostal idrijski rudar rejec malih živali in perutnine, podobno je bil do začetka 20. stoletja ptičar, rudarsko stanovanje pa ptičnica.²⁰ Kanarčki, ščinkavci, krumpeži (kalini), grileki (cvrčki), taščice, sinice, štigelci (liščki), drozgi, kosi, črnoglavke so v dolgih zimskih večerih ob pomanjkljivi in smrdljivi lojevi razsvetljavi bili rudarjem stanovanjski tovariši, obenem pa zlasti varuhi pred boleznimi, ki da bi brez ptičev rudarje napadle; tako je n. pr. krumpež potegnil šen iz oči, a je pri tem tudi sam poginil. Do druge polovice 17. stoletja moremo pozimi zasledovati v idrijski rudarski hiši klekljanje čipk, v čemer se je tudi notranjost rudarske hiše in njena

²⁰ Bezeg K., n. n. m., št. 79. — Slavomir, n. n. m., str. 297 id.

oprema razločevala od kmečke, kjer so pozimi predli. Največji razloček med rudarsko idrijsko in škofjeloško-cerkljansko kmečko hišo pa je zlasti ločeno stanovanje mladih in starih zakonskih rodbin v Idriji ter skupno stanovanje s preužitkarskim kotom na kmetih, z izjemo primerov, kjer so stari uživali preužitek v kajži, torej izven hiše.

Razločki med škofjeloško-cerkljansko kmečko in idrijsko rudarsko hišo so po vsem navedenem v zunanosti in notranosti očitni. Vsak kaže svoj stanovski kmečki oziroma rudarski značaj, iz tega pa izhajajo bistvene silnice za oblikovanje vsake hiše.

Od hiš, ki so bile v Idriji še v drugi polovici 18. stoletja samostojne stavbe, pogrešamo danes kočo, štibelec, ognjiško hišo in kmetijsko hišo; v skladu z novimi življenjskimi potrebami in tehničnimi pridobitvami pa se sedaj predelujejo tudi velike in splošne rudarske hiše ter je vprašanje domačijskega in spomeniškega varstva, koliko se bo mogla ohraniti zgodovinska podoba v liku in v grafičnih posnetkih. Z belo štedilniško kuhinjo, ki se je na idrijskem območju pojavila v začetku 20. stoletja, po izročilu najprej v Kanomlji pri Močniku, je odbila zlasti idrijski kuhinji z njenim odprtim ognjiščem zadnja ura, enako pa tudi pokončnim oknom manjših izmer, ki pa so vendarle večje od izmer oken v kmečkih hišah. Tako izginjajo pred nami zadnji primerki rudarske hiše, ki jo je razvilo svojevrstno delavsko-vrtnarsko življenje idrijskega rudarja skladno z njegovimi civilizacijskimi potrebami in tehničnimi zmožnostmi. Hotenje po lastni rodbinski hiši je strnilo kočo, kamro, štibelec, ognjiško hišo in kuhinjo do 19. stoletja v eni stanovanjski stavbi povsod, kjer je razpolagal rudar z lastnim stavbnim zemljiščem, se pravi z vrtom. Strnjevanje pritiklin v hiši se je tako v rudarski Idriji končalo nekaj prej ko na kmečkem podeželju enotenje pritiklin s hišo ali z gospodarskim poslopjem. Ob enotenju idrijske splošne rudarske hiše je rodila zidarska stavbna tehnika v 18. stoletju tudi prve množične rudarske stanovanjske stavbe. Vzporedno z ureditvijo vseh stavb v eni splošni rudarski hiši, ki je bila v času tesarskega stavbarstva delno še razčlenjena domačija, je moral rudar zavaljo skromnega vrta varčevati s prostorom tudi pri hiši, tako da je dodelal pritikline kuhinji v strešnem pomolu in s tem še poudaril osrednjo lego kuhinje v stanovanju. Varčni izrabi vrta za stavbo ustreza enako smotrna izraba hišne notranjosti s podstrešjem za stanovanjske namene, kar je razvilo rudarsko hišo v načelu za dvodružinsko, za stare in mlade: z rodbino mladih v pritličju in z rodbino starih v nadstropju ali podstrešju ali pa narobe. Kdor pa ob pomoči rudnika z zemljiščem in stavbnim lesom ni zmozel lastne hiše, je moral najeti stanovanje v obrtniški, in zlasti v veliki rudarski hiši, dokler ni rudnik leta 1872 začel graditi množičnih stanovanjskih hiš, »prhavzov«, za poročene rudarje.

Osrednja lega kuhinje v idrijski rudarski hiši je razvojni znak zgodnje stanovanjske hiše, kjer se je razpletalo vse življenje v kuhinji pri ognjišču, in so bili drugi prostori v bistvu le pritikline in v časih

tesarskega stavbarstva tudi samostojne stavbe. Z žaganjem lesa in zlasti z zidarskim stavbarstvom pa je nastopilo združevanje pritiklin in ognjišč, torej stavbarski prijemi, ki so se v Idriji zaključili v 17. in 18. stoletju in jih odsevajo še samostojni štibelci, ognjiška hiša in kamra. Za združevanje kuhinjskega prostora in ognjišča s pritiklinami v nastajajoči novi hiši je značilna atrijska lopa kot kuhinjski predprostor, iz katerega vodijo vhodi v večino hišnih prostorov. Tako atrijsko lopo imamo v večini idrijskih rudarskih hiš in jo nahajamo v zgodnji dobi nastajanja enotnega hišnega doma iz stavbno razčlenjenega že v staroitalski antični²¹ hiši ali v zgodnj srednjeveški sankt-gallenski hiši, n. pr. za vrtnarja²² po načrtu iz 9. stoletja. Prehod od tesarskega k zidarskemu stavbarstvu je tudi pri nas pospešil razvoj hiše in strnitev ognjišča v kuhinji s pritiklinami; pri tem je kot prvo na Slovenskem že v srednjem veku izoblikoval našo primorsko hišo, katere zadnji časovni izrastek v gozdarskem področju je idrijska rudarska hiša. V tem je razen stanovanjske ponazoritve rudarskega življenja v preteklosti posebni znanstveni pomen idrijske rudarske hiše.

Podobno je škofjeloško-cerkljanska kmečka hiša najbolj severni izrastek zidarske stavbarske tehnike sredozemske hiše, ki je pod svojo streho združila tudi vrsto gospodarskih prostorov in sega preko Karavank in Julijskih Alp na Koroško, koder je kot zidana hiša nasledila leseno, ki jo naše etnografsko in geografsko izročilo imenuje alpska hiša.

Podobno ponazarja polpretekla Idrija s svojim vencem raztresenih rudarskih hiš v naselju nad strnjenim meščanskim rudniškim središčem naselitveno podobo naših mest v času, preden so jih oklenila mestna obzidja in preden je renesančna urbanistična dejavnost sklenila razčlenjene in raztresene domove v stavbno enotne ulice in trge. S prenehanjem idrijske rudarske hiše bo tudi ta nazorna podoba mestnega zgodovinskega naselja v svoji predrenesančni naselitvi končana, ko bo nad geomorfologijo idrijskega zemljišča, ki je to obliko z rudarsko hišo ohranjevala, zmagala sodobna gradbena tehnika in sedanja civilizacija, zlasti z novimi produkcijskimi potrebami idrijskega rudnika, z razvojem komunalnih naprav in novim urbanističnim oblikovanjem idrijskega mestnega naselja.

²¹ Enciclopedia italiana. Casa, fig. 22 (Sviluppo della casa romana).

²² Tloris vrtnarske hiše v: Meringer R., Das deutsche Haus und sein Hausrat. Leipzig 1906, fig. 99, str. 78.

Zusammenfassung

DAS BERGKNAPPENHAUS IN IDRİJA

Laut »Urbarium deren Idriannischen bergwerks Insassen, was solche Von Ihren besitzenden Häusern... bezahlen Anno 1776« bestanden die Wohnbauten der Bergknappen in Idrija bis zum 18. Jhd. aus Häusern, Häuserln, Keuschen, Kammern, Stüberln, Herdstätten, Behausungen, einem Stückl-Hause und aus einer »Einsiedlerey«. Bis zum Anfange des 19. Jhdts. sind diese verschiedenen Wohnbauten zu zwei das Landschaftsbild (Abb. I) der Stadt Idrija bestimmenden Bauwerken, dem durchschnittlichen, meistens Zweifamilien- und zum Mehr-, auch zum Achtfamilienwohnhaue, eigenständig aus ihrer Lebens- und Arbeitsumwelt zusammengewachsen. Beide sind steile und hohe Sparrendachhäuser mit ausgeprägten Dacherkern (Abb. I) ohne Tschop und mit eingegrabenem, steinernem Unterbau. Die übrigen Blockwände sind mit Mörtel verputzt und kalkweiss getüncht; die hochrechteckigen Fenster werden an den Giebelwänden unter dem Dache dem Firste zu immer kleiner. Im Innern ist das bis heute erhaltene Idrianer Bergknappenhaus (Abb. 1, 2) ein Zentralherdbau mit atriumartiger Laube, Küche und Küchennebenräumen in der Quer- und mit Wohnräumen in der Längsachse. Die Raumverteilung des Erdgeschosses und des Dachraumes ist einheitlich, so das beide bewohnt sind, und dass meistens die Familie der Alten im Erdgeschoße und die Familie der Jungen im Dachraume wohnte. Daher entfiel der eigentliche Dachboden, und im eingegrabenem gemauerten Unterbau waren Stallungen und Vorratsräume für Lebensmittel untergebracht. Die Herd- und die Kachelofenfeuerstätte im Küchenraume blieben getrennt und die Mauerbank vor dem Kachelofenloche selbständig neben der Feuerstätte auf dem offenen Herde in der Küche. Das Verhältnis der Familien zu den Feuerstätten war verschieden. Wo das Bergknappenhaus nur Familien von Alten und Jungen beherbergte, besass jede Familie ihren eigenen Herd und einigen Kachelofen. Die Untermieter verfügten über eine eigene Feuerstätte auf dem mit dem Haus- oder Wohnungseigentümer gemeinsamen Herde. Wo mehrere Familien wohnten, besass eine jede ihren eigenen Herd in der Küche (Abb. 2), die beiden Familien in einem Stockwerke gemeinsam war; selten sind Fälle, wo zwei Familien nur einen offenen Herd mit gemeinsamer Feuerstätte besessen hätten. Der Bergknappe von Idria war immer ein Kleintier- und Singvögelzüchter; so waren für die Umgebung des Idrianer Wohnhauses der Blumen- und der Grünzeuggarten, und für das Innere die Singvögelkäfige (und die Klöppelkissen) kennzeichnend. Die vom Landmann in der Umgebung unterschiedliche Wirtschaft und Lebensart haben in der Stadt Idria ein Bergknappenwohnhaus entstehen lassen, das von Bauernhaue wesentlich verschieden ist. Durch seine besondere Entwicklung auf dem seit dem Übergange d. XV. ins XVI. Jhd. neu urbanisierten Gelände zu Idria ist das Bergknappenhaus in seiner geschichtlichen Überlieferung ein kulturgeschichtliches und volkskundliches Denkmal der zeitlich jüngsten Form des Mittelmeerhauses im Waldgebiete und als solches mit dem Wohnhaue in den geschichtlichen Hammerwerk- und Schmiedesiedlungen des oberen Savegebietes verwandt.

POHIŠTVO PODLOŽNIKOV NA PODČETRTRKOVEM GOSPOSTVU V 18. STOLETJU

Angelos Baš

Če drži, da poznamo iz zgodovine naše ljudske hišne opreme skorajda samo opise kmečkih hiš iz zadnjega poldruega stoletja, ki spričujejo v okviru hišnih sestavnih delov tudi gradivo o kmečki notranji opremi, ni hkrati nič manj neoporečno, da tudi za to, najnovejšo dobo pogrešamo zaokrožene preučitve o ljudski hišni opravi na Slovenskem.

In ker je taka podoba malone vseh zvrsti naše ljudske gmotne omike, je umljivo, da je veljala v zadnjih letih večina prizadevanj v slovenski etnografiji nujnemu zbiranju preostalega in naglo pohajajočega terenskega ali novejšega blaga, da bi se tako vsaj za preteklo razdobje pridobili kolikor toliko zadostni viri za opredelitve naše ljudske gmotne omike.

Zavoljo tega, v nič manjši meri pa tudi zavoljo v slovenski etnografiji skoraj običajnega precenjevanja sodobnega in sodobnosti bližnjega ter hudega neupoštevanja starejšega ali slabo znanega gradiva,¹ so se v obravnavah našega ljudskega gmotnega življenja domalega dosledno in nevarno zanemarjala zgodnejša obdobja. (Kakor da bi kazalo domnevati in iskati stvaritve slovenske ljudske omike praviloma predvsem samo v našem in preteklem stoletju.)

Pričujoči spis navezuje na prispevek o hišni opremi svobodniške plasti slovenskega kmeta v 17. in 18. stoletju² ter želi ob tem dopolniti tako rekoč izjemne podatke o našem kmečkem pohištvu v razsvetljenski dobi,³ obenem pa ponovno opomniti na časovno sestavo ljudske gmotne omike.

Tako je v spodnjih vrstah predmet zanimanja pohištvo podložnikov na Podčetrtrkovem gospostvu v 18. stoletju, kakor ga odsevajo ostalinski popisi.⁴

¹ N. pr. V. Novak, O bistvu etnografije in njeni metodi, Slovenski etnograf, IX, 1956, str. 12.

² A. Baš, Hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stoletju, Slovenski etnograf VI—VII, 1953/54, str. 121 sl.

³ R. Andrejka, Star kmečki inventar iz 18. stoletja, Etnolog, VII, 1954, str. 58 sl; krasilno plat skrinj je obdeloval F. K. Kos, Slovenska kmetska skrinja, Etnolog, XIV, 1942, str. 55 sl.

⁴ Državni arhiv Slovenije v Ljubljani: arhiv gospostva Podčetrtek, zapuščinski inventarji podložnikov.

Obravnavani zapuščinski inventarji podložnikov (in sogornikov) z gospodstva Podčetrtke izvirajo večidel iz prve polovice 18. stoletja. Iz zadnjih dveh let 17. stoletja (1698, 1699) jih je samo 18; od tega se naštevajo pohištvo v 14 popisih. Nekaj zapuščinskih inventarjev poteka tudi še iz 50 let 18. stoletja, vendar pa so precej redki, tako da jih po 1760 z nekaterimi izjemami zmanjka.

Iz tega razdobja se je ohranilo 614 popisov podložniških zapuščin. Pohištvo je navedeno v 485 inventarjih. Z drugimi besedami: v dobri šestini ostalinskih spisov se ne omenjajo predmeti za hišno opremo. — To je umljivo. Nekateri zapuščinski inventarji namreč ne navajajo celotnega preostalega premoženja na posestvih umrlih podložnikov, temveč zlasti le nepremičnine in stanje dolgov ter tako premičnega imetja skorajda ne zapisujejo. V drugih primerih, kjer manjka v inventarjih seznam pohištvenih kosov, bo tega po vsej verjetnosti kriva hišna oprava, ki je bila očitno prav maloštevilna, zelo slabo ohranjena ali pa le doma in najpreprosteje tesarsko izdelana in pa malone brez vsake denarne vrednosti, tako da se zavoljo tega ni zapisovala kot zapuščina, ki jo velja ceniti. In naposled je v teh primerih prav tako mogoče, da premičnega pohištva po domovih, kjer se ne navaja, v resnici ni bilo, marveč da so skrinje nadomeščali pritrtjeni, stalni zaboji, kakršne poznamo še iz polpreteklega dobe v podravske dimnicah (na podstrešju), drugo, tedaj prav redko opremo pa so pomenile pritrtjene in stalne klopi ob stenah,⁵ ki so podobno kakor zaboji štele za sestavni del hiše in, kot je podoba, rabile za namene tudi drugih pohištvenih kosov, ki so bili takrat pri podložnikih v navadi (skrinje, posteljniki in deloma tudi mize).

Zavoljo tega lahko ohranjene, čeprav ne celotne navedbe o pohištvu podložnikov s Podčetrtkovega gospodstva v prvi polovici 18. stoletja opredelimo kot razmeroma zadosten vir o tem vprašanju, saj predstavljajo domove, kjer se je natančneje in obsežneje zapisovala preostala hišna oprava; kolikor ni le-ta v celem omenjena, pa osvetljuje tako raven uporabljenih sestavin v takratnem kmečkem podložniškem pohištvu.

*

485 zapuščinskih inventarjev naštevajo od pohištva podložnikov na Podčetrtkovem gospodstvu skrinje, omare, mize, posteljnike in pa mentrge in kolovrate. Te omembe navajajo razen samih predmetov povečini le še njihovo število in včasih tudi velikost, medtem ko pohištva mimo nekaterih zelo redkih primerov nikoli ne opisujejo. Spričo tega so podatki teh zapuščinskih popisov prikladni predvsem za ugotovitve posameznih delov tedanjega podložniškega pohištva in njegove povprečne ravni, vse manj pa za spoznanja o njegovem videzu.

⁵ Prim. A. Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs, II, Laibach 1791, str. 301.

Skrinje se navajajo v 461 od 485 inventarjev (prvič 1698) in so jih imeli, če upoštevamo pripombe o sestavi ostalinskih spisov, potemtakem pač pri vsaki hiši.

Njihovo skupno število v 461 podložniških domovih znaša 1612. Povprečno so bile pri hiši torej nekako po tri in pol.

Od 1612 skrinj jih dobra polovica ni natančneje opredeljena (826), približno slaba polovica pa jih je zapisana kot žitne skrinje (713). Skrinj za obleko je 73 ali okroglo 22. del vseh omenjenih skrinj. (1737 je navedena sadna skrinja). — Glede na razmerje v obsegu pri shranjevanju žita in obleke smemo domnevati, da je šlo pri neopredeljenih skrinjah zvečine za žitne skrinje, zakaj skrinje za obleko so mogle rabiti zlasti le pri bogatejših in večjih družinah, sicer pa precej manj.

V prvem desetletju 18. stoletja so bile skrinje nekaj številnejše kot pozneje. Tako je znašalo tedaj njihovo povprečno število pri hiši štiri. V drugem desetletju jih je bilo na posestvih povprečno nekaj čez tri. To število se je potlej malone nespremenjeno ohranilo v drugo polovico 18. stoletja.

Zastran njihove velikosti smo poučeni samo o žitnih skrinjah. — 1698 se omenjata dve skrinji, ki sta držali 25 celjskih škafov ali okoli 1000 litrov,⁶ ena torej približno po 500 litrov. Iz konca prvega desetletja 18. stoletja so prav tako znane skrinje podobne velikosti: 1709 so obsegale 4 skrinje v dveh primerih 46 škafov ali okoli 1794 litrov,⁷ ali ena nekako po 448 litrov. 1710 se omenja prvič 5 skrinj, ki so držale 45 škafov ali okroglo 1755 litrov (ena torej približno po 351 litrov), drugič pa 6 skrinj, ki so držale 90 škafov ali okoli 3510 litrov (ena torej približno po 585 litrov).

V drugem desetletju 18. stoletja so bile skrinje nekaj manjše. Okrog 1715 je nihala njihova prostornina med približno 150 do 350 litri. V letih 1719 in 1720 pa je običajno presegala 300 in dosegala 400 litrov.⁸

V 20. letih 18. stoletja so bile mere skrinj dokaj različne. Prevladovala so manjše skrinje, ki so obsegale nekako 150 (enkrat samo 76 litrov) do 300 litrov, ni pa manjkalo takisto večjih skrinj, ki so presegale 500 in 600 litrov in dvakrat držale tudi okoli 1170 litrov.

Za četrto desetletje razpolagamo samo s podatki iz prvih let. Takas so bile običajne obsežnejše skrinje, blizu 500 litrov in čez (tudi preko 700 litrov). Skrinje izpod 400 litrov so bile razmeroma redke.

⁶ R. Baravalle, *Zur Geschichte der steirischen Masse, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark*, XXIX, 1935, str. 58: škauf je obsegal okoli štiri-deset litrov.

⁷ R. Baravalle, nav. delo, str. 42, 48: škauf = okrog 39 litrov.

⁸ 1715 in 1731 se je uporabljalo tod kot prostorninska mera korec (Görz), ki je obsegal 39,39 litra. Po: R. Baravalle, *Zur Geschichte des Grazer Masses, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark*, XXV, 1929, str. 58 sl; isti, nav. delo, str. 48.

Zadnja omemba o prostorninah skrinj izvira iz 1748, ko se navajata dve skrinji, ki sta držali po 780 litrov.

Zavoljo znatnih prostorninskih razločkov se ne zdi primerno ugotavljati povprečne velikosti skrinj. Lahko rečemo edinole, da so na območju Podčetrkovskega gospostva v prvi polovici 18. stoletja držale prostornine podložniških skrinj največkrat nekako 200 do 500 litrov, da pa so znane tudi večje in nikakor ne izjemne skrinje, ki se je njihova mera približevala 1000 litrom ali pa jih ponekod tudi presegala.

O podobi naših skrinj ni mogoče izreči nobene sodbe, saj ne najdemo v zapuščinskih inventarjih mimo označb o njihovem trajanju (n. pr. nove ali stare skrinje) ali pa velikosti, razen navedbe ene črne skrinje (1727), nobenih opredelitev o njihovem videzu.⁹ A tudi zapis črne skrinje ni zadosti natančen, zakaj po tej navedbi gre lahko za črno obarvano ali pa od dima očrnjeno skrinjo, ne dovoljuje pa enotnega odgovora. — Okovane ali poslikane in sploh krasilno obdelane skrinje se ne omenjajo nikjer.

Omare se naštevajo v 40 od 485 inventarjev (prvič 1714). Se pravi, da so jih imeli nekako v dvanajstini vseh domov, ki poznamo od njih zapuščinske popise. Čeprav je to število glede na gornje opombe o sestavi inventarjev zavoljo delnega neupoštevanja premičnin pri popisovanju kakor tudi zavoljo morebiti slabe ohranjenosti omar, ki se zato niso zdele vredne inventarizacije, — lahko morda nekoliko prenizko, pa v bistvu vendarle dodobra odseva borno razširjenost omar po takratnih podložniških domovih v Podčetrkovem območju.

Njihovo skupno število v 40 hišah je znašalo 42. Povprečno so jih imeli torej po eno pri hiši.

Razširjenost naših podložniških omar je iz desetletja v desetletje prav polagoma naraščala in pridobila največji obseg proti sredi 18. stoletja. Vendar pa ta razvoj ni šel na račun skrinj, ki so bile v vsej tej dobi po številu zelo izenačene.

Namenov, ki so jim rabile omare, pregledani ostalinski popisi ne označujejo, razen navedb dveh jedilnih omar (1752). Toda taki primeri so bili gotovo redkejši in povezani z določenim spolnjenjem kmečke hišne oprave v razsvetljenstvu, medtem ko so se zvečine uporabljale omare kajpada kot spravila za obleke.

Tudi o videzu omar ni v zapuščinskih inventarjih nobenih podatkov. Samo 1761 se omenja okovana omara, sicer pa pogrešamo prav vsak namig o njihovi podobi.

Mize so bile pogostejše kot omare. A tudi miz niso poznali v vseh hišah, ki so se od njih ohranili zapuščinski inventarji. Naštevajo jih zgolj približna šestina ostalinskih popisov s pohištvom (76). Četudi je, kot rečeno, mogoče, da so jih imeli po številnejših domovih, pa je

⁹ Tako kaže krasilno obdelavo teh skrinj posredno in v poglavitnih potezih povezati z ustreznimi dognanji o drugih kmečkih skrinjah na Slovenskem v tej dobi: F. K. Kos, na nav. mestu.

iz tega števila nedvomno razvidno, da mize takrat še zdaleč niso bile splošen del podložniškega pohištva in da so jih zato najverjetneje nadomeščala odprta ognjišča in krušne peči.¹⁰

Njihovo skupno število v 76 domovih je znašalo 86 (prvič se omenjajo 1704). Povprečno je bila potemtakem približno po ena pri hiši.

V času, ki ga zajemajo naši inventarji, se številčna srednja mera miz ne menja.

O velikosti in pa o videzu miz manjka ponovno vsakršnih podatkov; le 1715 se navaja črna miza, ki spričuje pač od dima očrneni, ne pa obarvani pohištveni kos.

Posteljnjaki so pomenili najredkejšo sestavino v pohištvu Podčetrkovih podložnikov. Medtem ko je poznala omare dvanajstina, mize pa približno šestina domov z ostalinskimi popisi, so bili posteljnjaki potrjeni samo v dobri devetnajstini hiš (25 od 485). Ne glede na njihovo nemara večje število so predstavljali tedaj posteljnjaki očitno skorajda izjemen del podložniške notranje opreme. Postelje torej tod niso bile običajno ležišče.¹¹

Skupno število posteljnjakov v 25 domovih je bilo 30 (prvič se naštevajo 1699), povprečno malone več kot eden pri hiši.

Število posteljnjakov je v obravnavani dobi postopoma naraščalo in postajalo proti sredi 18. stoletja vse večje.

Takisto ni v inventarnih navedbah o videzu ali opremi posteljnjakov nobenih podatkov.

Mentrge pomenijo le deloma sestavino pohištva ter so po svojem namenu predvsem priprava za peko kruha. Ker pa kljub temu sodijo k hišni opravi, velja upoštevati prav tako njihove omembe v zapuščinskih spisih.

Od 485 ostalinskih popisov s pohištvom se navajajo mentrge v 72 (prvič 1698). Dokazane so torej malone v sedmini vseh domov, kar pa bo morda zopet prenizko resnično število.

Njihovo skupno število v 72 domovih je znašalo 77: povprečno je bila po ena pri hiši.

Opisov mentrg ne najdemo v inventarjih nikjer.

Mentrge so bile številčno v vsem času, ki izvirajo iz njega naši zapuščinski spisi, v precejšnji meri izenačene. — Delež domov, kjer so mesili kruh v mentrgah, bo po izrečenih opombah o sestavi inventarjev, kot se zdi, večji, vendar pa je po drugi strani spričo teh navedb neoporečno, da mentrge v tem času in prostoru niso bile splošna pri-

¹⁰ Prim. R. Meringer, Beiträge zur Hausforschung, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, XXXIV, 1904, str. 157 d; M. Murko, Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, XXXVI, 1906, str. 115 sl.

¹¹ Prim. M. Murko, na nav. mestu.

prava za mesenje krušnega testa, temveč da so se morale uporabljati v ta namen očitno tudi še druge naprave (nečke), ki jih pa v inventarnih zapisih ni mogoče potrditi, ker se, taka je podoba, kot zgolj neznatno obdelani kosi lesa pač niso štele med cenitve vredno ostalino na posestvih.

Kolovrati prav tako ne pomenijo izrečnega pohištva, marveč pravzaprav orodje, vendar pa sodijo, tako kakor mentrge, k hišni opravi.

Od 485 zapuščinskih inventarjev s pohištvom se omenjajo kolovrati v 87 (prvič 1698). Potemtakem so izpričani v slabi petini teh podložniških domov, kar pa bo najbrž ponovno nekaj prenizko število.

Vseh skupaj jih je bilo v 87 domovih 136 ali povprečno poldrugi pri hiši.

Tudi opisov kolovratov ni najti v inventarjih. — Razširjenost kolovratov se v posameznih desetletjih ni spreminjala.

*

Povzetek iz pridobljenih inventarnih podatkov se sestavlja takole.

Pohištvo podložnikov s Podčetrtkovega gospostva v prvi polovici 18. stoletja je bilo po sestavi dokaj borno. Sodeč po zapuščinskih spisih, so poznali samo skrinje (žitne in skrinje za obleke), omare, mize, posteljnjake in pa mentrge in kolovrate. Razen enega, natančneje neopredeljenega svečnika iz 1747 niso v teh virih dokazljivi nobeni drugi sestavni deli hišne opreme.

Splošen, tako rekoč na vsakem domu znan pohištveni kos je bila edinole skrinja. Povprečno so jih imeli pri hiši nekako po tri in pol. — Na začetku 18. stoletja so bile skrinje nekoliko pogostejši del podložniškega pohištva kakor v poznejših desetletjih.

Prostornini skrinj je zavoljo zelo različnih sporočenih mer težko določiti srednjo izmero. Največkrat se vsekakor navajajo žitne skrinje, ki so držale nekako po 200 do 500 litrov, vendar pa so marsikdaj izpričane tudi še večje skrinje, ki so včasih presegale celo prostornino 1000 litrov.

O videzu skrinj ni mogoče iz pregledanih inventarjev posneti ničesar.

Mimo skrinj ni bilo nobenih drugih pohištvenih kosov, ki bi bili po podložniških domovih v Podčetrtkovem območju splošno uveljavljeni. — Omare (za obleke in jedilne omare) so ugotovljene približno v dvanajstini inventarjev s pohištvom. Tudi če velja glede na pokazane vidike, ki so se po njih popisovale podložniške zapuščine, to število nekoliko zvišati, je delež omar v takratni in tamkajšnji podložniški notranji opremi nedvomno precej redek.

Mize so bile sicer pogostejše kot omare, a tudi zanje se ne da dokazati splošna uporaba: naštevajo se samo v šestini inventarjev s

pohištvo. Čeprav je treba iz znanih razlogov tudi to število povečati, je vendarle na dlani, da so mize v oni dobi še marsikje nadomeščala odprta ognjišča in krušne peči.

Posteljniki so bili najredkejši in skoraj že izjemni del pohištva Podčetrtekovih podložnikov. Naštevajo se le v devetnajstini domov s pohištvenimi inventarji, kar dokazuje ne glede na njihovo višje resnično število, da postelje tedaj niso pomenile običajnih podložniških ležišč, marveč da so namesto njih rabile pač pritrdjene in stalne klopi ob stenah (ki so štele kot sestavni del kmečke hiše in zato v zapuščinskih inventarjih niso zapisane).

Prav kakor za skrinje nimamo tudi za omare, mize in posteljnike nobenih inventarnih izpovedi o njihovem videzu. — Zastran številčne razširjenosti pa se da ugotoviti, da je bilo omar in posteljnjakov proti sredi 18. stoletja vse več, medtem ko se številčna mera miz ni spreminjala.

Razen navedenega pohištva so od predmetov hišne oprave izpričane še mentrge in kolovrati. A tudi ti niso pomenili splošnih sestavin v takratni podložniški notranji opremi. Resda pa se naštevajo pogostejše kot omenjeni pohištveni kosi: mentrge nekako v sedmini, kolovrati pa v slabi petini inventarjev; po njihovem višjem resničnem številu smemo sklepati, da so se dovolj znatno uporabljale.

Tudi za te dele hišne opreme ni ohranjenih nobenih opisov.

Medtem ko je bilo skrinj pri hišah povprečno po tri in pol, je znašala povprečna mera drugega pohištva, se pravi omar, miz in posteljnjakov, po domovih, ki so jih imeli, približno po en kos. Enak je bil povpreček takisto pri mentrgah, kolovratov pa je bilo nekaj več: povprečno poldrugi pri hiši.

V opravnih ravni podložnikov in sogornikov ni mogoče dognati razločkov.

*

Te sklepe je težavno postaviti v pravilen okvir, ker imamo za zaokroženo podobo o kmečkem pohištvu na Slovenskem v 18. stoletju zelo malo obravnavanega gradiva. Doslej je ugotovljena edinole hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stoletju,¹² medtem ko drugo gradivo o tem vprašanju še ni bilo načeto.¹³

Zavoljo tega lahko ocenjujemo gornja spoznanja samo s primerjavo o istodobnih pohištvenih razmerah pri kranjskih svobodnikih.¹⁴

¹² A. Baš, na nav. mestu.

¹³ Inventarji podložnikov z Gornjegrajskega (Škofijski arhiv v Ljubljani), z brežiškega in ljutomerskega območja (Državni arhiv Slovenije v Ljubljani), z ozemlj raznih fara (po župnijskih arhivih) in posamezni ohranjeni inventarji po kmečkih domovih.

¹⁴ R. Andrejka, na nav. mestu, je objavil inventar Janeza Kalana, stirpniškega župana, iz 1723, ki pa zavoljo stanu in gostilne v hiši popisanca ne

Tudi pri teh so bile najpomembnejši del hišne oprave skrinje (za žito, živež in obleke), in sicer do 50 let 18. stoletja. Dotlej so številčno jasno prevladovala nad drugimi pohištvenimi kosi, potlej pa jih je razmeroma manj. — V prvi polovici 18. stoletja je bilo po kranjskih svobodniških domovih povprečno po 11 skrinj, pozneje pa se je to število znižalo. V podložniških hišah na Podčetrtkovem gospostvu pa so poznali v tem času povprečno le po tri in pol skrinje. Razložek v pohištvu svobodnih in podložnih kmetov je bil torej izdaten.

Omare so bile pri kranjskih svobodnikih razmeroma precej redke; navedene so samo v dobri tretjini zapuščinskih inventarjev, povprečno poldruga pri hiši, medtem ko so pri naših podložnikih potrjene nekako iz dvanajstine domov. — Od svobodnikov so imeli omare le najpremožnejši. Zato je šlo pri njihovih omarah za močno meščansko ali plemiško določene pohištvene kose, ki bi jih po njihovih, sicer prav skopih opisih sodeč lahko ugotovili tudi v tedanjih meščanskih ali plemiških inventarjih. Nasploh pa so bile omare pri kranjskih svobodnikih v 18. stoletju maloštevilne, vendar pa so presegale po svoji razširjenosti omare podložnikov s Podčetrtkovega gospostva v razmerju 4 : 1.

Mize so dokazane pri kranjskih svobodnikih v 18. stoletju malone vselej. Povprečno jih je bilo v njihovih hišah nekaj več kot po tri. Na Podčetrtkovem gospostvu pa so pri podložnikih ugotovljene mize samo v šestini domov, povprečno po ena.

Takisto se posteljniki v 18. stoletju pri svobodnikih na Kranjskem omenjajo skorajda povsod; povprečno nekaj manj kot po trije. Pri Podčetrtkovih podložnikih pa so bili posteljniki, kot dognano, domalega izjemni del notranje opreme, izpričani samo v devetnajstini domov, in to povprečno po eden pri hiši.

Kakor ni za naše spoznano podložniško pohištvo v ostalinskih popisih v bistvu nobenih podatkov o njihovem videzu, tako je malone enako tudi s podobo o kranjskem svobodniškem mobilijarju. Redki ohranjeni popisi o njihovi opravi potekajo skoraj izključno le iz zapuščin svobodnikov, ki so bili v plemiški službi in ki so spričo tega živeli v višjih, izjemnih razmerah in se deloma ponašali z nekmečkim pohištvom, kakršno se je kot posebnost v inventarjih na kratko opisalo. V splošnem pa pogrešamo prav tako pri kranjskih svobodnikih podatke o videzu njihovega pohištva.

Od druge hišne oprave se navajajo mentrge pri kranjskih svobodnikih v 18. stoletju le v treh od 17 inventarjev. To je skoraj enako razmerje kot pri navedbah naših podložnikov, kjer so omenjene mentrge nekako v sedmini zapuščinskih popisov. Številčni povpreček pa

osvetljuje prave kmečke notranje opreme. Od pohištva se v tem ostalinskem spisu navaja 5 posteljnjakov, 8 miz, 1 naslonjač, 8 stolov, 17 skrinj, 7 kolo-vratov in 1 mentrga.

je bil pri svobodnikih višji: po dve, medtem ko je bila pri Podčetrtekovih podložnikih le po ena pri hiši.

Kolovrati so potrjeni v dobri tretjini kranjskih svobodniških domov v 18. stoletju, pri Podčetrtekovih podložnikih pa v slabi petini. Svobodniške hiše na Kranjskem so jih imele povprečno nekaj več kot po štiri, podložniki s Podčetrtekovega gospostva pa enega in pol. — Pri podložnikih pod Mariborom pa so v istem času dokazljivi kolovrati v polovici domov, in sicer povprečno nekaj več kot po dva pri hiši.¹⁵

Ob kratkem: pri vseh delih pohištva in hišne oprave nasploh spričujejo zapuščinski inventarji kranjskih svobodnikov izdatno višjo raven kakor Podčetrtekovi podložniki. Izjemo pomenijo le mentrge, ki jih je bila pri obojih precej enaka mera in so jih, kot se zdi, pri enih in drugih nadomeščale ponavadi pač nečke. Sicer pa so bile pri svobodnikih na Kranjskem poleg skrinj tudi mize in posteljnjak¹⁶ dokaj splošni pohištveni kosi, medtem ko so bile pri Podčetrtekovih podložniki na splošno običajne zgolj skrinje. Omare so bile redkejšje pri obojih, vendar pa v razmerju 4:1. In naposled je bila tudi preja pri svobodnikih bolj razvita kot pri podložnikih v Podčetrtekovem območju. A kot je podoba, to pri nas tedaj ni bil običajen pojav, zakaj podložniki v mariborski okolici so poznali takrat v povprečju kolovrate v številnejših domovih kot kranjski svobodniki, čeprav so imeli le-ti pri posameznih hišah, kjer se je predlo, povprečno po več kolovratov kakor podložniki pod Mariborom (v razmerju 2:1).

Poleg navedenih predmetov pa je svobodniško pohištvo na Kranjskem poznalo v 18. stoletju še druge sestavine, ki jih naši podložniški ostalinski popisi ne naštevajo. — Mimo skrinj, omar, miz, posteljnjakov (od izrečnega pohištva) in pa mentrg in kolovratov so bili takrat svobodniški domovi opremljeni še s stoli, in to dobra polovica hiš, povprečno s skoraj po 8. Njihova oblika iz inventarnih zapisov ni razvidna.

In mimo stolov so se nekateri premožnejši svobodniki ponašali tudi s klečalniki.

Drugače kot Podčetrtekovi podložniki, ki, kot rečeno, rázen borgega pohištva in pa mentrg in kolovratov niso izkazovali nobenih drugih delov notranje opreme, so premogli svobodniški domovi takisto še druge nepohištvene kose hišne oprave. — Tretjina svobodniških hiš v 18. stoletju je bila ozaljšana s slikami (navadno s pozlačenimi ali

¹⁵ A. Baš, *Orodja na kmečkih gospodarstvih pod Mariborom v 18. stoletju*, Slovenski etnograf, VIII, 1955, str. 119 d.

¹⁶ Iz 18. stoletja je ugotovljena pri kranjskih svobodnikih tudi posteljna oprema. Tako je bilo rjuh pri hišah po navadi nekaj več kot posteljnjakov; največkrat so bile iz hodničnega platna, neredko pa tudi iz praznjega platna. Pernic, vzglavnikov in prešitih odej pa niso poznali povsod, marveč približno samo v polovici domov; zavoljo precej različnih omenjenih števil ni primerno določevati njihovega povprečja. Kolikor je navedena prevleka pernic in vzglavnikov, je šlo navadno za dvonitnik. Spalji so na slami; žimnice se praviloma ne štejejo; prav tako tudi ne posteljna pregrinjala.

črno luženimi okviri), kjer nahajamo poleg večine del z nabožnim značajem včasih tudi že krajine, tihožitja in portrete. — Izjemna pa so bila tedaj pri kranjskih svobodnikih ogledala; prav tako tudi španske stene in okenske zavese.

Nadalje je bila približno tretjina sporočenih kranjskih svobodniških hiš iz 18. stoletja opremljena z medeninastimi, železnimi in lesenimi urami in pa s svečniki, ki so bili povečini železni (v vseh Podčetrtkovih podložniških inventarjih je zapisan le eden, 1747).

*

Tako smo pregledali zajeto prgišče. V njem resda ni bilo posebnih dragotin, vendar pa peščica zanimivih drobcev, ki smo z njimi in še nekaterimi drugimi sestavili par mozaičnih odlomkov za podobo našega kmečkega pohištva v 18. stoletju.

Zusammenfassung

DIE MÖBEL DER UNTERTANEN DER GRUNDHERRSCHAFT PODČETRTEK (WINDISCH-LANDSBERG) IM 18. JAHRHUNDERT

Die vorangegangenen Zeilen setzen den Bericht über die Hausausstattung der Krainer Freisassen im 17. und 18. Jahrhundert (Slovenski etnograf, VI—VII, 1953/54, S. 121—138) fort und versuchen damit die äusserst knappen Angaben über unsere Bauernmöbel in der Aufklärungszeit zu bereichern. Der Gegenstand des obigen Aufsatzes sind die Möbel der Untertanen der Grundherrschaft Podčetrtek im 18. Jahrhundert, wie sie in den Hinterlassenschaftsinventaren angeführt werden.

Die behandelten Hinterlassenschaftsinventare der Untertanen von Podčetrtek stammen grösstenteils aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Aus den letzten zwei Jahren des 17. Jahrhunderts sind deren 18; in diesen werden die Möbel in 14 Inventaren aufgezählt. Etliche Hinterlassenschaftsinventare entstammen auch den 50er Jahren des 18. Jahrhunderts, doch werden sie immer seltener bis sie nach 1760 mit einigen Ausnahmen allmählich völlig versiegen.

Aus dieser Zeit sind uns 614 Hinterlassenschaftsinventare erhalten. Die Möbel werden in 485 Inventaren angegeben, oder mit anderen Worten: im guten Sechstel der Hinterlassenschaftsinventare werden die Möbel nicht erwähnt. — Das ist verständlich, da einige Inventare nicht das gesamte Vermögen auf den Besitzungen der verstorbenen Untertanen angeben, sondern meistens nur das Unbewegliche und die Schulden, so dass das bewegliche Vermögen fast gar nicht aufgezeichnet wurde. In anderen Fällen, wo in den Hinterlassenschaftsinventaren die Verzeichnisse von Möbelstücken fehlen, ist daran augenscheinlich die Hausausstattung schuld, da sie offensichtlich ziemlich rar, im schlechten Zustand oder nur zu Hause und zimmermannsartig erzeugt, daher auch fast ohne Geldwert und wurde aus diesem Grunde nicht als schätzenswerte Hinterlassenschaft eingetragen. Endlich ist es in solchen Fällen ebenso möglich, dass bewegliche Möbel in Häusern, wo sie nicht angeführt wurden, tatsächlich nicht vorhanden waren, sondern die Truhen durch ständige Kästen ersetzt wurden, wie sie uns solche aus der halbergangenen Zeit auf den Dach-

böden der Rauchstubenhäuser im Draugebiete bekannt sind; die übrige, in jener Zeit recht dürftige Hausausstattung bedeuteten befestigte ständige Bänke längs der Zimmerwände, die gleichfalls ähnlich wie die Kästen als Bestandteile der Häuser gezählt und wie es scheint auch für Zwecke anderer Möbelstücke (Truhen, Bettgestelle und teilweise auch Tische), die bei den Untertanen sonst im Gebrauche waren, verwendet wurden.

Von diesem Gesichtspunkt sind wir berechtigt die erhaltenen, wenn auch nicht vollständigen Angaben über die Untertanenmöbel bei der Grundherrschaft Podčetrtek in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts als genügende Quelle für diese Frage zu werten, da sie uns Häuser mit genauer und umfangreicher aufgezeichneten Ausstattung vorführen. Soweit diese nicht zur Gänze angegeben ist, wird dadurch der Anteil der einzelnen Möbelstücke in unserer Untertanenhauseinrichtung des 18. Jahrhundert gekennzeichnet.

485 Hinterlassenschaftsinventare erwähnen von den Möbeln der Herrschaftsuntertanen Truhen, Kästen, Tische, Bettgestelle, Mehltruhen und Spinnräder. Diese Angaben enthalten ausser den Aufzeichnungen einzelner Möbelgegenstände meistens nur noch ihre Zahl und gelegentlich auch ihre Grösse, während die Möbel mit einigen sehr seltenen Ausnahmen niemals irgendwie näher beschrieben werden. Deshalb dienen die Angaben der behandelten Hinterlassenschaftsinventare fast ausschliesslich der Feststellung einzelner Möbelstücke und ihres Durchschnittsniveaus, kaum jedoch der Kenntnis ihres Aussehn.

Eine Zusammenstellung der gewonnenen Anführungen aus den Hinterlassenschaftsinventaren ermöglicht uns festzustellen, dass die Untertanenmöbel auf der Grundherrschaft Podčetrtek in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts ihrem Bestande nach ziemlich armselig waren, da diese Untertanen nur Getreide- und Gewandtruhen, Kästen, Tische, Bettgestelle, Mehltruhen und Spinnräder ihr Eigen nennen konnten. Ausser einem nicht näher festzustellbaren Leuchters aus dem Jahre 1747 sind keine anderen Möbelstücke nachzuweisen.

Ein, in jedem Hause vorhandenes Möbelstück war nur die Truhe. Durchschnittlich gab es in jedem Hause drei und einhalb Truhen. — Am Anfange des 18. Jahrhunderts treten sie etwas öfter auf als in den späteren Jahrzehnten.

Ein Mittelmaass der Truhen zu bestimmen ist es wegen der recht verschiedenen Massangaben schwer. Meistens werden Getreidetrühen mit Rauminhalt von 200 bis 500 Liter angeführt, doch sind mehrmals auch grössere Truhen, mit mehr als 1000 Liter Rauminhalt erwiesen.

Ausser den Truhen waren keine anderen Möbelstücke in den Untertanenhäusern bei Podčetrtek allgemein. Die Kästen (für Gewänder und Speisen) sind nur in einem Zwölftel der Hinterlassenschaftsinventare nachgewiesen. Wenn wir auch ihren Anteil auf Grund der angeführten Gesichtspunkte für die Anlage der Hinterlassenschaftsinventare etwas erhöhen dürfen, so bleibt der Anteil der Kästen in der damaligen Untertanenhauseinrichtung doch gering.

Verbreiteter als die Kästen waren die Tische, doch ist auch für diese kein allgemeiner Gebrauch nachzuweisen: angeführt werden sie nur in einen Sechstel der Hinterlassenschaftsinventare. Obwohl man diesen Anteil aus angegebenen Gründen erhöhen muss, ist es sicher, dass in diesem Zeitalter die Tische mancherorts durch offene Herde und Backöfen ersetzt wurden.

Selten und fast als Ausnahme unter den Möbestücken der Untertanen von Podčetrtek waren die Bettgestelle. Angeführt werden sie durchschnittlich in jedem neunzehnten Hinterlassenschaftsinventar; die Bette waren demnach in jener Zeit noch kein allgemein verwendetes Untertanennachtlager, ihre Stelle haben wohl noch ständige, in den Hinterlassenschaftsinventaren als Hausausstattung nicht aufgezählte Bänke an den Zimmerwänden eingenommen.

Ihrer Zahl nach werden die Bettgestelle, zugleich mit den Kästen, gegen die Mitte des 18. Jahrhunderts häufiger, während die Zahl der Tische im behandelten Zeitalter ziemlich gleichblieb.

Ausser angeführten Möbelstücken werden noch Mehltruhen und Spinnräder erwähnt. Doch auch diese waren keine allgemeinen Bestandteile der damaligen Untertanenhauseinrichtung. Wohl wurden sie öfters als die behandelten Möbelstücke aufgezählt: die Mehltruhen in einen Siebentel und die Spinnräder kaum in einem Fünftel aller Hinterlassenschaftsinventare. Ihrer tatsächlich höheren Zahl nach dürfen wir annehmen, dass sie eine breitere Verwendung gefunden haben.

Während ein Haus im Durchschnitt drei und einhalb Truhen aufwies, waren die Kästen, Tische und Bettgestelle durchschnittlich in Häusern, die sie besaßen, durch ein Stück vertreten. Die gleiche Durchschnittszahl galt für die Mehltruhen; etwas verbreiteter waren die Spinnräder, je ein und einhalb in einem Untertanenhause.

In der Ausstattung der Untertanen und der Bergholde sind keine Unterschiede festzustellen.

K OBDELAVI POLJA V SLOVENSKI ISTRI

(Nekaj misli ob popotnih zapiskih)

Sergij Vilfan

»Poslal je (vojvoda Ivan) na našo zemljo Slovane; oni orjejo našo zemljo in naše ledine, kosijo naše travnike, pasejo po naših pašnikih...«

Tako se leta 804 na znanem rižanskem zboru pritožujejo istrska mesta. Prvi slovanski naseljenci v Istri se tedaj okrog leta 800 ukvarjajo s poljedelstvom in živinorejo. Zemljo orjejo, pri tem pa jo tudi krčijo. To pa je tudi vse, kar nam pove to mesto rižanske poravnave o našem predmetu. Cela vrsta vprašanj nam ostane odprtih: ali so uporabljali ralo ali plug, ali so se pri izdelavi in uporabi orodij česa naučili od istrskih prvoselcev, kakšen je bil njihov poljedelski sistem in še mnoga druga vprašanja. Pri tem pa gre za vprašanja, ki so v najtesnejši zvezi z pojasnitvijo slovanske kolonizacije v Istri.

Tudi redki poznejši viri so malo zgovorni. Nekaj vpogleda v obdelavo polj nam nudi opis lupoglavskega gospodstva v hrvaški Istri iz leta 1523. Razen pravih njiv, katerih donose upošteva ta popis, imajo kmetje v tem gospodstvu tudi desetinske njive, ki so našete posebej. »Take njive izkopljejo in obdelajo kmetje iz puste zemlje in dolin, dajejo od njih leto ali dve desetino, nato jih puščajo zopet nekaj let v pušči in jih le redkokdaj obdelajo. Zato teh zemljišč tudi ne gre oceniti kot obdelovalne njive.« Morda je to prvi izrečni opis letečih njiv v notranjosti Istre, sicer ne požigalniških, pač pa verjetno večinoma motičnih.

Podatki, ki jih imamo iz 16. stoletja za beneško plat, kažejo na izredno dinamiko novih krčenj, ki pa ustvarjajo tudi stalne njive.

Take podatke bi mogli vsaj za starejšo dobo do 18. stoletja izpopolniti najbrž le s posameznimi fragmenti, ki bi stežka dali zaokroženo razvojno podobo, vsaj kolikor se tiče neposredno našega predmeta.

Že teh nekaj odlomkov pa nam kaže na to, da ima borba za zemljo v teh krajih svoje posebne oblike. Večina slovenskih krajev je do 16. stoletja utrdila obseg svoje poljedelske zemlje in nova krčenja imajo relativno majhen pomen; njihov vpliv na razvoj vasi nikakor ne more biti več odločilen. Tudi posamezna kmetijska gospodarstva so ustaljena. Njihovo število se povečuje kvečjemu z redkimi delitvami kmetij ali pa z nastankom kajž, ki pa praviloma ne tvorijo pod-

lage za razvoj samostojne kmetije. Bistveno drugačen je položaj v Istri. Vas, kmetije in orna zemlja — vse je bolj dinamično. Vedlo bi nas predaleč, če bi hoteli ta pojav v celoti opisati in razložiti; omeujemo se za zdaj le na nekatere opazke v zvezi z obdelavo polja.

V zvezi s študijem gospodarske in družbene zgodovine na nekdanjem deželskosodnem gospostvu Socerb — tega študija še zdaleč nisem zaključil — sem si leta 1953 ogledal večino vasi, ki so nekdam tvorile to gospostvo, ki je na zahodu mejilo na ozemlje mesta Trsta, na jugovzhodu pa segalo mimo Slavnika na pobočja Čičarije v hrvatski Istri. Izmed mnogih beležk, ki naj bi služile v pojasnitev ali delno tudi dopolnitev bogatega arhivskega gradiva, ki nam je ohranjeno za te kraje, je tudi nekaj takih, ki sodijo v tukaj postavljeni okvir. Zapisane niso bile z namenom, da bi nudile obširno, analitično in deskriptivno podobo ornega ali motičnega poljedelstva v tem delu slovenske Istre, ker tako zbiranje gradiva ni bilo nameravano in ni moj posel. Moja vprašanja in zapisi so bili že vnaprej usmerjeni le na določene predmete, ki sem jih izbral glede na potrebe, ki mi jih je postavljalo arhivsko gradivo kot ključne za določene probleme. Za pojasnitev vaške organizacije, neagrarnih pridobitnih panog in imovinskih odnosov sem moral tu in tam upoštevati tudi orno zemljo in njeno obdelavo, vedno z določenih gledišč. Kot pripravljalno delo za sintetično zgodovinsko študijo dajem pregled zapisanih podatkov o tem predmetu, ne zato, da bi podrobno delo etnografa na tem terenu postalo odveč, marveč zato, da bi ob nekaterih podatkih pokazal na širši kompleks problematike v gospodarski zgodovini slovenske Istre, problematike, ki ni brez aktualne note in pri kateri so terenski podatki lahko zelo poučni. Dokler so ti podatki osamljeni ali krajevno omejeni, se nam ob njih vprašanja šele postavljajo in le delno rešujejo, medtem ko nam bo šele širša povezava nudila tudi odgovor. V današnjem stanju se moramo pač še le prevečkrat zadovoljiti s prvim, toda tudi spoznavanje problemov in njihove medsebojne povezave je ena izmed stopenj k rešitvi.

Pri terenskih podatkih se omejujem na zgoraj označeno socerbsko ozemlje. Poizvedovanje v krajih okrog Hrovatinov v enem izmed obrežnih predelov beneške Istre pa je pokazalo, da marsikateri podatek velja tudi tu.

1. Njive. Narava omogoča obdelavo njiv na kraških poljih, na pobočjih ali slemenih v kraških dolinah ter sicer ponekod v gmajni. Že tu se pojavlja prvo vprašanje: ali se je urbarizacija tal vedno izvršila po tem, najbolj naravnem vrstnem redu. Najstarejša kolonizacijska oblika v Istri, ki jo z gotovostjo ugotavljamo, so predrimski kašteljeri. Pri izbiri njihove lege so odločali predvsem obrambni razlogi. To sicer ne izključuje sočasne obdelave vsaj bližnjih kraških polj, vendar imajo nekatere vasi ob kraških poljih slovanska imena (na pr. Prešnica, nekdam Presušnica), kar bi kazalo na njih primeroma

mlajši nastanek. Podoba je, da že v teh najstarejših dobah kolonizacije naravni moment rodovitnosti tal ni bil edino odločilen.

Ko pa so kraška polja urbarizirana, tvorijo primeroma stalno jedro poljedelske obdelave. Drugače je z njivskimi kompleksi na pomočjih in slemenih. Erozijska voda in vetra vnašata tu znatno dinamičnost, s katero se vasi v alpskih predelih ne morejo meriti.

Reambulančne mape iz leta 1869 izkazujejo 89 ha njiv v Podgorju, danes je njiv kakih 15 odstotkov manj. Pravijo, da orna zemlja sploh peša, ker jo odnaša voda. — Ocizla je po pripovedovanju domačina imela nekoč njive pod vasjo, »kjer je slaba zemlja«. Njive so sicer še zdaj tam, vendar ob suši ne obrode. Zato pa so napravili nov njivski kompleks nad vasjo, kjer so včasih pasli. — Da take trditve niso iz vite iz trte, najlepše dokazuje primer vasi Beke. Kdor pride iz Ocizle v vas, je šel mimo mnogih, popolnoma neobdelanih teras. Od nekdanje obdelovalne zemlje je ostalo le nekaj prstov na debelo.

Premiki njivskih kompleksov gredo še dalje: O vasi Petrinje gre splošno izročilo, da je bila vsa vas včasih nekje drugje v bližini in da se je imenovala Trpce. Dejansko so Trpce še danes ledinsko ime. Vas so predstavili baje zaradi kač in na njenem prvotnem mestu je še nekaj obdelovalne zemlje, ki menda spada zdaj k Črnemu kalu. Na Trpce se veže tudi tradicija o grofici, ki je prodala ta kraj Črnikalcem za slepo kobilo. — Če nič drugega, je na tej tradiciji resnično to, da je bila v 16. stoletju vas Trpce, da pa se tedaj Petrinje ne omenjajo. V 17. stoletju pa se omenjajo Petrinje, ne pa Trpce. Dejstvo, da so Trpce še danes ledinsko ime, potrjuje verjetnost tradicije. — Najsi se je vas res preselila zaradi gadov ali zaradi drugih vzrokov, vsa tradicija kaže na neko dinamičnost celo glede same lege vasi. — Primer opuščene vasi Novaci (po starem Novaki) v danes hrvatski soseščini je primer zase.

Primer premika njivskih površin imamo tudi v Nasircu. Tu so bile nekoč njive v smeri proti Vrhpolju. Ker so bile te njive močno izpostavljene suši, so jih po prvi svetovni vojni opustili in je zdaj tu v glavnem košenina. Nove njive so napravili v dolini, kjer se suša manj občuti.

Celó na svetu, ki je na videz manj izpostavljen, kakor pri Prešnici, so morali neke stare njive opustiti. Pravijo, da je »zhanjalo drhám«, kar pomeni, da je skalovje (stene) prišlo tako blizu površja, da se je plug zatikal, tekkel po »steni« in ga je zanašalo, ker je »zemlja burja vzela«. O taki njivi pravijo — »Je steklo«.

Tretjo vrsto zemlje tvorijo »ograde«. Že ime samo pove, da gre za ograjene dele gmajne, ki si jih je posameznik prilastil, pač z namenom, da bi jih obdeloval. Ograja ni toliko simbol prevzema v lastnino kot zaščitno sredstvo proti škodi, ki bi jo kulturam utegnila povzročiti živina. Tak proces krčenja se na socerbskem ozemlju pogosto omenja v 16. stoletju. O krčenju gmajn in ustreznih pravnih razmerjih v tej dobi razpravljam drugje v zvezi z živinorejo. Iz nekaterih ohranjenih

podatkov moremo sklepati, da je tudi ta proces krčenja že srednjeveški. V večjih dolinah se je krčenje opravljalo po želji in v interesu zemljiškega gospoda, čigar podložnik je s tem dobil več zemlje in ga je bilo moči močnejše obremeniti z dajatvami.

Nekatere ograde so gotovo postale stalne njive. Primer letečih njiv, kakršnega smo navedli za lupoglavsko gospostvo v hrvatski Istri, nam sicer v socerbskih arhivalijah ni ohranjen, podatki o obdelavi te zemlje in o njenih kulturah pa nam bodo pokazali, da je tudi njihova današnja obdelava še zelo blizu sistemu letečih njiv. Pa tudi kolikor je ograda dobila značaj stalne njive, se v zadnjem času opaža tendenca opuščanja te vrste njiv.

Kako daleč je šlo pridobivanje novih njiv, nam spričuje tradicija v vasi Prešnica, kjer pravijo, da so nekoč pridelovali krompir celo na Preški gori (nekdanji planini), kamor so nosili gnoj v koših.

2. O r a n j e. Pravijo, da je včasih šel mož v gozd s sekiro in se vrnil z vozom. Voz je bil torej v celoti preprosto domače delo brez železnih delov. Skoraj v celoti velja to tudi o plugu, kakršen je bil v rabi do prve svetovne vojne, ko so ga začeli nadomeščati kupljeni železni plugi. Zaradi krajšega izražanja bomo prejšnji plug označevali skratka kot stari plug, kar naj še ne pomeni končne sodbe o njegovi starosti.

Od bistvenih delov starega pluga je železen samo lemež, ki je bil kupljen. Glavna posebnost plugov na nekdanj socerbskem ozemlju je v tem, da pogosto nimajo črtala. Brez črtala so bili stari plugi v Podgorju, Nasircu, Mihelah in v hrvatskih Jelovicah. Črtalo so imeli v Beki, Ocizli in Črnotičah. V Prešnici so imeli črtalo le za težko zemljo. V splošnem utemeljujejo razlike glede črtala s tem, da ga v lahki zemlji ni treba, medtem ko nasprotno v Beki trdijo, da je zemlja sicer lahka, da pa so stari plugi vendarle imeli črtalo. Razlika v zemlji je gotovo važen moment, ki je vplival na to, ali je plug imel črtalo ali ne, najbrž pa ni bil to edini moment. Kakor je s hrvatskega ozemlja znano, je plug brez črtala precejšnja redkost, kakor je na drugi strani še večja redkost ralo s črtalom. Vsiljuje se domneva, da se je v nekaterih vaseh — pač tudi zaradi kakovosti zemlje — razvoj ustavil na neki vmesni stopnji med ralom in plugom. Za primerjavo med plugom brez črtala in plugom s črtalom v teh krajih imam na razpolago samo dva primerka: brez črtala iz Podgorja in s črtalom iz sosednih Črnotičev. Samo iz dveh primerkov pa še ni moči sklepati na tipičnost razlik med obema (na pr. močno kolenasti gredelj v Podgorju, skoraj ravni gredelj s kratkim črtalom v Črnotičah).

Zaenkrat se bo treba zadovoljiti s temi ugotovitvami. Nekaj razlage utegne prinesiti podrobnejša primerjava nomenklature posameznih važnejših delov pluga, pri čemer pa bo šlo že za širšo primerjavo izrazoslovja z raznih delov slovenskega ozemlja in iz večjega števila

krajev hrvatske Istre. Tu naj se omejimo le na primerjavo nekaterih nazivov iz slovenskega Podgorja in iz hrvatskih Jelovic:

Podgorje	Jelovice
zob	zub
préuroč	ročník
daska	daska
lämäš	lémeš
päru od lämäš	
kôzbac	íglica
hrédalj	grédelj
hradánca	plužnice (kadine)

(črtala v obeh primerih ni)

Za zob je v drugih slovenskih vaseh bolj razširjen naziv plaz, tembolj značilno je, da je podgorski naziv »zob« soroden hrvatskemu. Pri tem pa se nam med podgorsko in jeloviško nazivje postavlja precej ostra meja. Zdi se, da je podgorsko nazivje bliže splošnim slovenskim nazivom kot pa je jeloviško splošno hrvatskim. Iz tega vnaprej ne bi smeli izvajati nobenih sklepov. Opozoriti pa je treba na to, da bi širša primerjava tega nazivja utegnila dati nekaj opor za podrobnejšo analizo kolonizacijske zgodovine. Na ozemlju Buzeta se kažejo spočetka precej močni slovenski kolonizacijski elementi. Podgorje je na drugi strani proti koncu srednjega veka upravno odrezano od sosednjih slovenskih krajev in je obenem z Jelovicami, Novaki (od katerih so danes preostale le še razvaline in nekatere njive) in Vodiciami v upravnem območju beneškega Rasporja. V začetku 16. stoletja pridejo vse štiri vasi pod Socerb. V drugi polovici 16. stoletja je razlika med priimki znatna:

Podgorje	Jelovice
Roje	Božič
Flendija	Magličić
Andrejašič	Lavrinić
Poljak	Katić

Do kake mere je tedaj že napredovala kolonizacija vlaških Čičev v hribovskih hrvatskih vaseh, bi iz teh priimkov morda kdaj mogli sklepati.

Zgodovina teh vasi kaže po vsem povedanem, da moremo na tem terenu računati z zelo močnim križanjem raznih vplivov, katerih intenzivnosti pa danes še ne moremo presoditi. Poleg ledinskih imen more zlasti analiza nazivja plugov prispevati k razjasnitvi raznih kolonizacijskih plasti.

Za transport pluga na njivo uporabljajo »paduro«. Pri vlačanju pluga ob oranju so redoma vmesni člen »kulca«. Posamezni primerki

ohranjenih kule so popolnoma leseni vključno z osmi in neokovani, ali pa imajo le malo železa. Posebnost kule v vinorodnih predelih je »pouza«: da bi osi ob oranju med plantami ne zadevale v trte in jih poškodovale, sta na vsako stran kule od spredaj na osi speljani dve močnejši palici, ki ob trti spolzita, ne da bi jo ranili. Plante so bile starejša oblika vinogradov, ko so trto sadili še na »klon«. Po štiri trte so vsadili okrog klona, deblaste rastline, ki so ji veje obrezovali tako, da so ob njih razpeljavali trte. Kloni s trtami so tvorili vrsto — plante, med plantami pa so bile po 2—5 metrov široke »lehe«, ki so jih mogli orati. Novejša oblika vinograda so posamezno sajene trte, ki so na žici razpeljane med koli in tako tvorijo drugačno vrsto — »pared« (v več izgovornih variantah). Med pardi so ranhade (tudi v več izgovornih variantah), ki so bistveno ožje od leh in ki jih ne orjejo. Včasih je ranhada dvojna vrsta trt z vmesnim prostorom vred. Ob novi obliki vinogradov je potreba po pouzi odpadla.

Za vprego služi oje. Na njegovo sprednjo, nazaj ukrivljeno rogovilo (ključ) se z jarmancem (zvito iz trte ali beke) vpreže jarem. V krajih s težko zemljo orjejo z dvema paroma volov. Pred oje pride tedaj še drugo — četver. Oranje na četver pomeni toliko kot oranje z dvema paroma. Zdi se, da je bilo v 17. stoletju oranje z dvema paroma splošno običajno, ker se tedaj šteje goveja živina v vasi na pluge (aratro) in pri tem pomeni en »plug« toliko kot štiri glave. V slovenščino bi torej kazalo ta smisel besede aratro prevajati kot četver. Podatki o številu živine po vaseh kažejo, da tedaj ni mogel vsak vaščan orati z lastno živino, ker je ni bilo toliko v vasi. Pa še živina, ki jo je vas premogla, je bila v veliki meri samo v reji napol kot last tržaških meščanov.

Glede načina oranja (lehe, razori) ni bilo opaziti bistvenih posebnosti.

Zemlja, ki se v enem dnevu zorje s krajevno običajno vprego, velja po starem za mersko enoto, za katero je doslej zabeležen iz italijanščine vzeti naziv žrnada. V žrnadah napovedujejo vaščani svojo orno zemljo že leta 1627. Žrnada ni površinsko povsod enako določena mera, marveč se razlikuje od kraja do kraja. Treba je razlikovati žrnado z novim in žrnado s starim plugom. O drugi je slišati najrazličnejše izmere, od 10 do 30 arov. V krajih z zelo težko zemljo bo treba računati z nižjo številko, v krajih z zelo lahko zemljo z višjo, sicer pa bo v glavnem veljalo povprečje okrog 20 arov, ki se dejansko največkrat navaja.

Stari plug orje plitvo. V zvezi s tem je način setve. Skoraj vsi podatki iz raznih vasi se ujemajo v tem, da so seme sejali na nezorano zemljo ter šele nato zemljo zorali s starim plugom, ki semena ni preveč zasul. Kolikor so branali, so to opravili z vejami ali s trnjem, obteženim s kamnom. Brana je očitno v vseh teh vaseh šele pojav zadnjih nekaj desetletij in v Jelovicah je menda še danes ne pogrešajo. Marsikomu se stari način setve in oranje zdi še danes zelo pri-

meren, češ da na ta način seme sicer pozneje skalí, je pa zato rastlina bolj odporna. Le v Nasircu je bilo slišati varianto, da so po starem sejali polovico semena na nezorano, polovico pa na zorano zemljo.

3. Kulture. Če postavljamo vprašanje kultur, nas tu ne zanimajo vsi pridelki, ki se v posameznem kraju pridelujejo na njivi, kot bolj osnovne značilnosti kolobarjenja in počivanja zemlje. Po B. Grafenauerju »precej intenzivnejši stik Slovencev s staroselci na Krasu in v Primorju sploh omogoča domneve, da so tod prišli Slovenci že pred 9. stoletjem pod vplivom staroselcev do dveletnega kolobarjenja z ustaljenimi njivami, ki se je — kakor drugod v Sredozemlju — tudi tu ponekod ohranilo prav do vplivov fiziokratizma v 18. stoletju.«

Gotovo ne smemo pričakovati, da nam bo ugotovitev kultur in njihovega zaporedja po terenskih podatkih iz zadnjih let na mah odprla davne skrivnosti. Nekaj zaključkov pa nam bo najbrž vendarle omogočila.

V veliki večini vasi velja za glavni orni svet naslednje zaporedje: 1. gnojenje + krompir; 2. belo žito (z močnimi variantami po raznih vaseh, na pr. Socerb največ ječmen) in nato pogostoma repa; 3. večinoma koruza, včasih tudi oves; 1. gnojenje + krompir. Obrača se torej na tri leta, praviloma brez počitka.

Manj pogosta varianta je obračanje na štiri leta (Nasirec, Kastelec), pri čemer se za eno leto še enkrat vrine ena izmed vrst žita. Tudi tu preidejo iz enega kolobarja brez počivanja neposredno v naslednji kolobar.

V posameznostih glede kultur opazamo le nebistvene variante. Redoma se začenja kolobar s krompirjem, ki pride na sveže pognojeno zemljo in splošen pojav je, da počivanje zemlje ni vključeno v redni potek kolobarjenja. Zemljo pustijo počivati šele takrat, ko njiva »steče«, »postane jalova«. To se zgodi največkrat na 10—20 let, pa tudi na daljša razdobja. Tedaj posejejo deteljo (redkeje sorgo) in pustijo zemljo počivati nekaj let, včasih celo deset let. Nato pa jo začno zopet obdelovati. Kot izhaja iz zgoraj navedenih, precej številnih podatkov o premikih njivskih kompleksov, pa se včasih tudi zgodi, da se celi kompleksi iz tega ali onega razloga opuste in spremenene v travnike oziroma pašnike.

Posebno obliko poznajo v hribovskih Jelovicah: tu se na dve leti menjavata žito in krompir.

Tu in tam se pojavljajo še druge posebnosti: na nekem kraju pri Prešnici so sadili že 14 let vsako leto koruzo, ker je kraj vlažen in koruza dobro uspeva. Najmanj reda poznajo pri ogradah ali novinah, napravljenih na dotlej neobdelanem svetu. Taka njiva se večkrat obdeluje dokler rodi, nato pa opusti. Podobnost z nekdanjimi lupoglavskimi letečimi njivami je očitna. (Pripomniti je treba, da se ograda že zaradi majhnega obsega in lege praviloma obdeluje z motiko!)

Počivanje oziroma opuščanje njiv se opravi takole: na staro ali jalovo njivo posejejo deteljo. Njiva postane pitnica, to je, namenjena

za krmo (pića-krma). Deteljo polagoma izpodrivajo različne trave, ki jim z enim nazivom pravijo boréd: njiva se zaboredi. Posebno pogosto se pojavi ob zaboredenju členčasta hrana. Zaboredena njiva velja za travnik. Čez nekaj let njivo zopet preorjejo, če je niso pustili zaborediti z namenom, da jo opuste.

Opisani sistem obdelave polj ima torej svoje posebnosti, ki se kažejo zlasti v posebnem načinu počivanja njiv. Te posebnosti imajo gotovo enega izmed vzrokov v primerni sestavi zemlje na kraškem svetu, mnogi znaki pa kažejo, da utegnejo biti vzroki še drugeje: morda v neki zgodovinski tradiciji, gotovo pa v precejšnji meri v splošni gospodarski funkciji ornega poljedelstva v gospodarstvu teh krajev.

*

Ob sami kolonizaciji so kraška polja nudila primerno bazo ornemu poljedelstvu, ki se je po pomenu v nekaterih krajih bolj, v drugih manj merilo z živinorejo. Dejstvo, da je terminologija ornega poljedelstva v celoti slovenska, medtem ko je terminologija živinoreje in vinogradništva v neki, ne prav majhni meri, tuja, kaže celo na to, da je prav orno poljedelstvo v največji meri tvorilo podlago prvi slovanški naselitvi. To je zaenkrat le domneva, ki jo bo treba še kritično preveriti.

Razvoj od konca srednjega veka dalje pa kaže na postopno nazadovanje relativnega pomena ornega poljedelstva. Kmetje se množe in cepijo, v bližini mesta prej in bolj, v bolj oddaljenih krajih pozneje in nekoliko manj. Že v 16. stoletju orno poljedelstvo še zdaleč ne krije domačih potreb. Živinoreja je glede tega na boljšem. Domače gmajne in travniki nudijo že sami precejšnje možnosti, zakup pašnega sveta na Beneškem in pozneje tudi v Furlaniji daje to, kar doma še manjka. V 19. stoletju se živinoreja preusmerja čedalje bolj od drobnice na veliko živino, ki jo držijo v hlevih in v novejšem času nudi uporaba močnih krmil velike možnosti za razmah intenzivne molzne govedoreje, ki dobavlja mleko za trg velikega mesta. Nekateri vasi, kakor Črni kal, pa so vinogradniške že odkar imamo o njih podatke.

Vsaj od 16. stoletja dalje pa se v vaseh tržaškega Brega razvijajo tudi neagrarne pridobitne panoge, zlasti peka kruha iz kupljene moke za prodajo v mestu. Tudi pomena tihotapstva med beneškim in avstrijskim ozemljem ne gre podcenjevati. Prav tako že dolgo zasledujemo razmah mezdne delo. Kmetje hodijo sprva sezonsko obdelovat z motiko meščanske vinograde; v novejšem času biva v naših vaseh tudi tovarniški delavec, železničar itd.

Mož ima svojo glavno funkcijo pri plugu, pri paši drobnice in pri mezdnem delu izven doma. Žena prevzema vodstvo v novih pridobitnih panogah (peka in prodaja kruha, hlevska živinoreja in prodaja mleka), katerim se pridružuje tudi nabiralništvo in prodaja nabranih

sadežev in rastlin. Odtod relativno močni položaj žene v gospodarstvu teh vasi, odkar se to gospodarstvo preusmerja v omenjenem smislu.

Pravkar nakazani razvoj gospodarstva ima tudi zvezo z našim predmetom. Delno so značilnosti ornega poljedelstva teh krajev vzrok tega razvoja, deloma so tudi njegova posledica. V vzročni zvezi pa se tako prepletajo razni zgodovinski momenti od čisto gospodarskih do pravnih (sistem zemljiškega gospostva, podložniških razmerij in dedovanja), da povezuje vseh teh vzrokov ne sodi v ta okvir. Omejujemo se na to, da nakažemo nekaj misli, ki naj bi jih podrobnejše delo kritično preverilo.

Gospodarsko težišče teh krajev že vsaj od 16. stoletja dalje ni na ornem poljedelstvu, kar pa ne pomeni, da zanj sploh ni interesa. Delno pod pritiskom zemljiških gospodov, delno tudi po lastni iniciativi kmetov se urbarizacija zemlje nadaljuje tudi v novem veku (v zvezi s tem je dinamična kolonizacijska podoba). Te dodatne investicije dela v novo zemljo pa so že na meji rentabilnosti, razen tega pa praviloma ne ustvarjajo novih ornih površin za daljšo dobo. Značilno je na drugi strani, da se dodatne investicije v že obstoječo zemljo z intenzifikacijo načina obdelovanja pojavljajo ponekod sicer v obliki vinogradništva (na pr. okrog Doline; Socerb uvede vinogradništvo šele na prehodu iz 16. v 17. stoletje), nekaj manj v obliki vrtnarstva. Najmočnejšo intenzifikacijo je opaziti na področju mlekarstva.

Pridobivanje novih površin je nedvomno v znamenju agrarne hiperpopulacije, ki svojo odvečno delovno silo nalaga deloma v zemljo, deloma daje v službo mestu.

Kmet ima po eni strani opravka z zemljo, ki je po sestavi rodovitna in malo zahtevna, po drugi strani z zemljo, ki jo je že spčetka urbariziral z namenom, da mu bo po potrebi prišla prav tudi kot travnik. V obeh primerih pa mu je orna zemlja — z gledišča celote — le eden izmed virov preživljanja, pogosto nikakor ne najodločilnejši.

Vprašanje je, koliko močni so bili v tej situaciji nagibi za vsestranski intenzivni razvoj ornega poljedelstva. Do prve svetovne vojne ohranjene oblike ornega poljedelstva kažejo na to, da so se nove oblike prilagojevale pogojem terena in da so se pri tem močno prebijale tudi nekatere oblike, ki bi po zunanjih znakih utegnile biti precej arhaične; nekatere izmed njih prirodno, druge bolj historično pogojene. Sledovi letečih njiv, neka neustaljenost same zemlje in kolobarjenja na njej, dvoletno kolobarjenje v Jelovicah, različnosti nazivja, plug brez črtala — vse to so pojavi, ki postavljajo vrsto vprašanj, ki se dotikajo nekaterih osnovnih poglavij kolonizacijske, gospodarske, pa tudi socialne zgodovine. V usmeritvi na taka vprašanja je ena izmed osnovnih nalog raziskave o poljedelstvu v slovenski Istri, ki pa bo mogla dati končne odgovore šele s pritegnitvijo široke komparacije po eni strani in proučitve fiziokratizma v primorskih krajih po drugi strani.

Opombe

Gornji članek je dopolnilo obsežnejšega prikaza živimoreje in njenih zgodovinskih organizacijskih oblik, ki sem ga pripravil za Kroniko. Glede navedbe virov in terenskega gradiva — pri zapisovanju sta sodelovala tudi tov. Marija Jagodic in Jernej Sušteršič — se sklicujem na to razpravo.

Tu neposredno uporabljene arhivalije so: DAS, Viced. arhiv fasc. I/55; DAS, Stan. arhiv, stara škatla S. Servolo ter Koprski arhiv (Pietrapelosa).

Od literature prim. zlasti: M. Kos, O starejši slovenski kolonizaciji v Istri, Razprave SAZU, Razreda za zgodovino in družbene vede, I/1950; B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod ..., Ljubljana 1952, str. 453; B. Bratanič, Orače sprave u Hrvata, Zagreb 1959.

Zusammenfassung

EINIGE GEDANKEN ZUR FELDBEARBEITUNG IM SLOWENISCHEN ISTRIEN

Gelegentlich seiner Arbeit in den Dörfern der ehemaligen Herrschaft S. Serff hat der Verfasser im Rahmen umfangreicherer wirtschaftsgeschichtlicher Studien einige Notizen über die Feldbearbeitung genommen. Es wird hier auf einige Besonderheiten aufmerksam gemacht: neue Rodung, Labilität gewisser Feldkomplexe, verhältnismässig freies Feldbausystem, Pflüge ohne Messer in einigen Dörfern. Es wird hiebei auf einige Probleme der Kolonisierungs- und Wirtschaftsgeschichte aufmerksam gemacht, mit denen die erwähnten Erscheinungen zusammenhängen könnten. Jedes endgültige Urteil bedarf aber noch weiteren lokalen und vergleichenden Materials.

PRISPEVKI K ZGODOVINI OVČEREJE NA KRASU IN V SLOVENSKI ISTRI

Ema Umek

V teh prispevkih z zgodovini ovčereje se omejujem na območje Brkinov (ozemlje med cesto Trst—Reka in vodo Reko), severni del Čičarije, tržaško-senožeški Kras in Pivko ter skušam prikazati obliko ovčereje, ki se je gojila na tem območju, in je bila pogojena v klimatskih in vegetacijskih značilnostih teh predelov in v ekstenzivnem načinu agrarnega gospodarstva. V prvem delu prispevkov obravnavam sistem paše, v drugem pa poskus države v drugi polovici 18. stoletja, da bi to obliko odpravila.

I. V Čičariji, Brkinih, na Krasu in na Pivki je bila reja ovac važna gospodarska panoga, ki je omogočala podložnikom na tem pasivnem predelu borno življenje z dohodki pri nadrobni prodaji jagnet, sira in sirotke na Beneško, v Trst in na Goriško, ter s predenjem in prodajo volne v našete pokrajine in Kočevarjem.¹ Kraški svet pa ni dajal velikim ovčjim čredam dovolj krme, zato so morali gnati ovce na pašo na bolj oddaljene planine. Pri paši pa je treba ločiti dve vrsti: zimsko in letno. Pozimi so gnali iz Pivke, s Krasa, iz Brkinov in Čičarije del ovac, ki jih niso mogli prerediti preko zime na domačih pašnikih, na pašo ob morju ob istrski obali in tržaškem zalivu, kjer je mila zima dopuščala pašo na prostem.

Zimska paša ovac v beneški Istri in ob tržaškem zalivu je imela teritorialno velik obseg: območje gospodstva Vikumberg (Fünfenberg), grofije Postojna in Pazin, gospodstvo Gotnik, graščinske posesti (Gut) Ravne, deželskega sodišča Prem in Novi grad. Iz gospodstva Vikumberg so gnali na zimsko pašo v beneško primorje iz vasi: Podgrad, Brezovo brdo, Orehek, Povžane, Bač, Materija, Markovščina, Golac,

Kratice uporabljenih arhivov:

VA = vicedomski arhiv

RK = arhiv reprezentance in komore

DG AS = arhiv deželnega glavarstva, politični oddelek, Agriculturs-Sachen

RDA AK = rektificirani dominikalni akti, postojnska kresija

Rb = resolucijske knjige

Vsi navedeni arhivi se nahajajo v DAS, Ljubljana.

¹ DG AS fasc. S 1/1 (24. 2. 1771), RK fasc. XXVIII (Perlas), akt št. 76, protokol.

Obrov, Slope, Tublje, Gradišče, Brezovice, Rožice, Poljane, Javorje, Erjavče in Herpelje na pašnike v okolici Brižovca (S. Domenica), Pirana in Kopra. Na zimsko pašo niso gnali iz vasi Starod, Harije, Račice, Studena gora, Podbeže, Sabonje, Sože, Veliko in Malo brdo, Male Loče, Zajelšje, Šapjane in Tatre.²

V grofiji Postojna je bila običajna zimska paša v primorju v župi Knežak in Trnje, od tu so gnali ovce na pašo proti Poreču, Košani, Piranu in Umagu. Iz župe Vreme so šle ovce na pašo v okolico Sagetta (morda kraj Saletto pri Piranu), Štivana pri Devinu, Kopra, Pirana, Buj in Trsta.³

Iz območja deželskega sodišča Prem so gnali na pašo le posamezni podložniki, in sicer iz vasi Pivka, Selce, Hrastje, Nova Sušica proti Markovščini, iz Neverk, Petelinj, Klenika, Čepna pa proti Bujam, iz Palčja in delno iz Petelinj, Klenika in Hrastja proti Pertonellu ali Bertonellu, ki ga pa ni mogoče lokalizirati. Proti Piranu so gnali na pašo iz Neverk in Čepna, proti Novemu gradu iz Zagorja, Čelja, Trnovoga, Kilovč in Prema, proti Poreču iz Šembrij, Narina, Čelja, Trnovoga, Jasma, Bača, Zemoni, Hrastja, Klenika in Male Pristave, v okolico Izole iz Nove Sušice, iz Čepnja pa v okolico Kopra. Doma so pasli preko zime v naslednjih vaseh: Soršica, Dobro polje, Smrje, Prelože, Mereče, Podstenje, Podjama, Velika Bukovica, Parje, Drskovče, Velika Pristava, Gradec, Nemška vas, Mala Bukovica, Trnovo, Ratečevo brdo, Janeževo brdo, Zarečica in Zarečje.⁴ Podložniki graščinske posesti Ravne so gnali na zimsko pašo ovce iz vasi: Nadanje selo, Kal, Ločane, Hotičina, Skadanščina in Artviže v okolico Kopra, Vižinade, Šmarja pri Koprju, Pirana, Prebeneka in Štivana pri Devinu.⁵

Na zimsko pašo so šle ovce v času od sv. Mihaela (29. september) do božiča (25. december).⁶ Tu so ostale do sv. Jurija (24. april). Ovce so se pasle vso zimo na prostem, le ob slabem vremenu so jih zgнали pastirji v staje, imenovane stacije, ki so imele le streho, dostop do ovac pa so zapirali z grmičevjem. Ovce so gnali in čuvali domači pastirji. Mnogi, zlasti mlajši, so se tako odtegovali vojaški službi. Pašnike so jemali v zakup za popas, za kar so plačevali pašni denar, ki je v drugi polovici 18. stoletja znašal 11 kr od glave.⁷

Po sv. Juriju pa so prignali na letno pašo ovce iz beneške Istre, Čičarije, Brkinov in s Krasa na planine Nanosa, med cerkniškimi Javorniki in Snežnikom ter na Učko.⁸ To pašo istrskih, brkinskih in

² DG AS fasc. S 1/1 (22. 2. 1772).

³ DG AS fasc. 1/1 (19. 1. 1772).

⁴ DG AS fasc. S 1/1 (24. 12. 1771).

⁵ DG AS fasc. S 1/1 1771 seznam ovac graščinske posesti Ravne.

⁶ DG AS fasc. S 1/1 (27. 11. 1770).

⁷ DG AS fasc. S 1/1 (12. 3. 1772).

⁸ DG AS fasc. S 1/1 (19. 1. 1771, 12. 3. 1772). — Leban V., Nanos, Geografski vestnik XXII (1950), str. 117–134. — Krebs N., Die Halbinsel Istrien, Leipzig 1907, str. 137.

kraških ovac so imenovali »herwadigo« vulgo »stan« ali tudi »herbadia, erbadia«. ⁹ Ovce so se pasle s planine na planino, dokler niso popasle za popas v zakup vzetih pašnikov. Na pašnikih so ostale vse poletje do septembra na prostem brez staj. ¹⁰ Za pašo so dajali posebno dajatev, imenovano pašni denar (Weidgeld), herbadijo (Herbadierecht, Herwadierecht), ki se je odrajtovala v denarju in v naturi (siru, koštrunih in sirotki) v času paše.

Kraške ovce so se pasle na planini pri Palčju v gospostvu Prem, v gospostvu Postojna na »Geschloßberg«, Lonici (vzhodno od Slavine), planini Jurešče (blizu vasi Jurešče), Koritnici (blizu vasi Koritnica), Bistriški gori (pri Ilirski Bistrici), Ravniku, Snežniku, Oblaku in Babnem polju. Iz Istre so prignali ovce na pašo v gospostvo Gotnik na območje vasi Klana, Dolenje in Podgraje, v gospostvu Švarcenek na planino Poljane, v gospostvu Socerb na planine pri vaseh Vodice, Jelovica, Novaki in Podgorju. Seveda se je v raznih obdobjih ta slika močno spreminjala; odvisna je bila od števila ovac, bolezni, ki so razsajale in zaviranja beneški oblasti, ki niso vedno dovoljevale prehoda ovac preko meje. ¹¹ Poti, po katerih so gnali ovce na zimsko in letno pašo, so bile stalne. Graščine, po katerih svetu so gnali ovce na pašo, so imele pravico jih pomolsti in si pridržati njih mleko. To so imenovali »mužana«. Včasih so dajale graščine molznino tudi v zakup. ¹²

II. Prizadevanja avstrijske absolutistične države v dobi fiziokratizma za napredek kmetijstva so dovedla tudi do poskusov pospeševati in izboljšati ovčerejo na območju postojnskega okrožnega urada. Te periodične selitve, ki so obsegale po številu eno tretjino ovac, so bile bistvena ovira pri poskusih uvedbe plemenite ovce pasme merinos v tem okrožju. ¹³ Vzrok teženj za uvedbo pasme merinos je bila potreba domačih manufaktur po boljši volni. Zato je skušala oblast odpraviti zimsko pašo. Glavni nasprotnik zimske paše v beneškem primorju je bil postojnski okrožni glavar Pompej baron Brigido, lastnik gospostva Lupoglava, kjer je delal poskuse s križanjem ovac domače pasme z merinos. Dvorna pisarna je zahtevala 25. avgusta 1770 od kranjskega deželne glavarstva poročilo, ali naj bi prepovedali pašo ovac iz postojnskega okrožja v beneški Istri in obratno. ¹⁴ Postojnski okrožni

⁹ VA fasc. I/42 I gospodarstvo Postojna št. 13.

¹⁰ DG AS fasc. S 1/1 (12. 3. 1772).

¹¹ VA: fasc. I/54 XLI gospostvo Lož št. 1, fasc. I/42 I gospostvo Postojna št. 13, fasc. I/6 I XX gospostvo Socerb št. 3, fasc. I/61 XXII gospostvo Švarcenek št. 1, 4. — RDA AK: fasc. 107 gospostvo Gotnik št. 1, fasc. 98 gospostvo Postojna št. 10, 44, urbar št. 46, fasc. 136 gospostvo Prem, urbar leta 1574, 1578. — Czoering, Görz und Gradisca I, 665. — Kos M., Urbarji Slovenskega Primorja II, str. 85.

¹² Leban V., c. d., str. 130. — Kaspret A., Slovanske drobtinice, nabrane iz starih urbarjev, aktov in listin II. kupek, ČZN VI (1909), str. 153.

¹³ DG AS fasc. S 1/1 (15. 8. 1769).

¹⁴ DG AS fasc. S 1/1 (8. 3. 1771).

glavar se je obrnil na vsa prizadeta zemljiška gospostva, da bi sporočila svoje mnenje in stavila predloge za izboljšanje ovčereje.¹⁵ Zemljiška gospostva Gotnik, Lupoglava, Kožljak, Paßberg in delno Postojna so odobravala načrt komerčne komisije, da se prepove paša in uvedejo plemenite ovce. To so bila gospostva, kjer ni bila običajna paša v beneškem primorju.¹⁶ Gospostva Prem, Pazin in Senožeče pa so nasprotovala prepovedi paše, ker bi se s prepovedjo paše zmanjšalo število ovac, ki so številčno presegale možnost krmljenja preko zime z domačim senom; to pa bi poslabšalo položaj podložnika, ki ne bi zmoget več rednih dajatev zemljiškemu gospodu.¹⁷ Pompej baron Brigido je kljub morebitnemu zmanjšanju števila ovac, ki bi ga povzročila prepoved paše v beneškem primorju, zagovarjal svoj predlog; saj bi bila s tem dana možnost uvesti plemenitejšo pasmo merinos, ki bi donášala letno mnogo več (4 gld) ko domača ovca, katere donos so računali letno na glavo 1 gld 8 kr. Število ovac, ki bi šle na zimsko pašo v primorje, naj bi se skrečilo tudi s povišanjem carine (3 kr) ob prestopu meje.¹⁸

Deželno glavarstvo je usvojilo predlog postojnskega okrožnega glavarja in predlagalo dvorni pisarni prepoved zimske paše v beneškem primorju in obratno za beneške podložnike na avstrijskih tleh pod kaznijo zaplembe ovac.¹⁹ Predlog je bil sprejet²⁰ in 15. junija 1771 so v beneškem primorju s patentom prepovedali pašo.²¹ Ker pa je bil patent prepozno razglašen, so mnogi lastniki že prignali ovce z beneškega ozemlja na območje postojnskega okrožja.²² Prepoved je zlasti prizadela podložnike na Pivki in Krasu, ki so poslali dvoru pritožbo. Sestavil jo je Marko Zadnek, vikar v Trstu, doma iz Čelja v gospostvu Prem.²³ V pritožbi je navedel, da bodo morali podložniki občutno zmanjšati število ovac, če bo ostalo pri prepovedi paše. Prošnjo so podprla tudi gospostva Novi grad, Prem, Švarcenek, Senožeče, Ravne in Neuerfeld ter več lastnikov manjših imenj.²⁴ Pritožba je bila uspešna. V zimi 1771/72 so izjemoma smeli podložniki gospostev Prem, Senožeče, Postojne, Predgrada in graščinske posesti Ravne in iz deželnih sodišč Socerba in Novega grada gnati živino na Beneško.²⁵ S tem pa ni bila končana razprava o potrebi zimske paše. Postojnski okrožni glavar Pompej baron Brigido je vztrajal, naj ostane zimska paša prepovedana in naj uvedejo intenzivno rejo ovac v hlevih. To

¹⁵ DG AS fasc. S 1/1 (24. 2. 1771).

¹⁶ DG AS fasc. S 1/1 (27. 11. 1770, 25. 12. 1770, 21. 2. 1771, 24. 2. 1771).

¹⁷ DG AS fasc. S 1/1 (19. 1. 1771, 1. 2. 1771).

¹⁸ DG AS fasc. S 1/1 (24. 2. 1771).

¹⁹ DG AS fasc. S 1/1 (8. 5. 1771).

²⁰ DG AS fasc. S 1/1 (18. 5. 1771), Rb 1771 št. 27.

²¹ DG AS fasc. S 1/1 (15. 6. 1771).

²² DG AS fasc. S 1/1 (3. 11. 1771).

²³ DG AS fasc. S 1/1 (12. 3. 1772, 9. 5. 1772, 22. 1. 1773).

²⁴ DG AS fasc. S 1/1.

²⁵ DG AS fasc. S 1/1 (8. 11. 1771).

pa naj bi omogočila razdelitev srenjske zemlje in kultiviranje pašnikov.²⁶ Izvršil je popis ovac v gospostvih, kjer je bila običajna paša v primorju. Po ohranjenih podatkih so gnali na pašo v primorje iz gospodstva Vikumberg 5098 ovac, doma so jih preredili preko zime 5571, iz grofije Postojna je šlo v primorje 2799 ovac, doma jih je ostalo 4314, iz gospodstva Prem so gnali na pašo 6028 ovac, a doma so jih preredili 11.264 in iz graščinske posesti Ravne so gnali 2518 ovac, doma pa preredili 2167 glav.²⁷ Za ostala gospodstva, kjer so tudi gnali ovce na pašo v primorje (Pazin, Gotnik) ni podatkov. Vendar se je zdelo postojnskemu glavarju število ovac, ki so jih gnali v primorje, previsoko. Sam je cenil, da gre vsako leto z območja postojnskega okrožja na zimsko pašo okoli 20.000 glav drobnice.²⁸

Kljub obstoječi prepovedi so prignali iz beneške Istre poleti 1772 ovac na pašo na Učko in iz gospodstva Gotnik, deželskih sodišč Prem in Novi grad v zimi 1772/73 v beneško primorje. Zemljiška gospodstva so pri tem podpirala podložnike.²⁹ Okrožno glavarstvo v Postojni pa je kaznovalo podložnike, ki so prekršili patent o prepovedi paše v beneškem primorju, s telesnimi kaznimi in globami. Iz vasi, ki se niso pokoravale, so v zastrašitev kaznovali župane in enega ali dva ugledna podložnika, ki so morali delati 8 dni vkovani v železje pri javnih delih.³⁰

Leta 1773 so se vnovič pritožili podložniki iz Vrem na dvor zaradi prepovedi paše in zagrozili, da ne bodo več opravljali podložniških dolžnosti, če jim ne bo mogoče pasti ovac v primorju.³¹ V letih, ko je bila paša prepovedana, je padlo število ovac zlasti v najbolj pasivnih predelih pazinske grofije.³²

Novi postojnski okrožni glavar Franc Ksaverij baron Lichtenberg je začel jeseni 1773 znova obravnavati vprašanje paše.³³ Preiskavo je vodil ob podpori grofa Lichtenberga s Snežnika, barona Rosettija z graščine Orehek, Sigmunda pl. Nicolettija, upravitelja gospodstva Predjame in upravitelja grofije Pazin. Komisija je ugotovila upravičenost podložniških pritožb o pomanjkanju krme. Razen v enem ali v dveh gospodstvih ni bilo krajev, kjer bi imeli podložniki toliko sena, da bi preredili svojo živino. S prepovedjo paše bi izgubil podložnik potrebna sredstva za prehrano, tudi obdelani kosi zemlje, tako imenovane ograde, ne bi donášali dovolj, ker jih ne bi imeli s čim pognojiti. Da pa ne bi bila zimsko pasna ovira pri izboljšanju pasme, je predlagala

²⁶ DG AS fasc. S 1/1 (19. 10. 1771, 12. 3. 1772).

²⁷ DG AS fasc. S 1/1 sezname popisa ovac gospodstev Vikumberg, Postojne, deželskega sodišča Prem in graščinske posesti Ravne.

²⁸ DG AS fasc. S 1/1 (19. 10. 1771).

²⁹ DG AS fasc. S 1/1 (23. 7. 1772, 4. 2. 1773).

³⁰ DG AS fasc. S 1/1 (26. 2. 1773).

³¹ DG AS fasc. S 1/1 (18. 6. 1773).

³² DG AS fasc. S 1/2 (23. 10. 1773).

³³ DG AS fasc. S 1/2 (24. 7. 1773).

komisija, da dovolijo v bodoče zimsko pašo v beneški Istri le za dve tretjini ovac, eno tretjino pa naj bi redili doma, in to naj bi bile ovce pasme merinos. Dovoljenje za pašo v primorju naj bi izdajala zemljiška gospodstva, potrjeval bi jih okrožni urad.³⁴ Na podlagi omenjenih rezultatov preiskave je predlagalo deželno glavarstvo dvorni pisarni, naj ukine preuranjeno prepoved zimske paše v beneški Istri; to se je zgodilo 22. aprila leta 1774.³⁵ Zato se je obdržala stara oblika paše v istrskem primorju do 19. stoletja.

Zusammenfassung

BEITRAG ZUR GESCHICHTE DER SCHAFZUCHT AM KARST UND IM SLOWENISCHEN ISTRIEN

Im Gebiete der Brkini, der nördlichen Teile der Čičarija (Tschitschenboden), des Triester Karstes und der Pivka (Poik) bestand wegen der dort herrschenden klimatischen und Vegetationsverhältnisse eine Sonderform der Schafzucht. Der Karstboden konnte den großen Schafherden kein genügendes Futter bieten. Daher trieb man einen Teil der Schafherden auf die Winterweide jenseits der Grenze von Österreichisch-Istrien ins Venetianische an die adriatische Küste. Auf Grund historischer Quellen kann festgestellt werden, aus welchen Grundherrschaften in Krain im 18. Jahrhundert das Vieh vom Dezember bis April in Venetianisch-Istrien überwinterte. Dann folgte die Sommerweide auf den Almen am Nanos, Snežnik, Javorniki und der Učka. An dieser nahmen auch die Viehzüchter des venetianischen Küstengebietes teil. Unter dem Einfluß physiokratischer Wirtschaftsbestrebungen zur Förderung der heimischen Viehzucht kam es in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts zum Versuche, diese halbnomadische Art der Viehzucht zu unterbinden und die heimische Rasse durch Einführung von Merinoschafen zu veredeln. Aus verschiedenen Gründen, die in der Studie angeführt werden, schlug dieser Versuch fehl. Die alte Form der Schafzucht verblieb bis ins 19. Jahrhundert.

³⁴ DG AS fasc. S 1/2 1774 referat Ivana Ursini grofa Blagaya.

³⁵ DG AS fasc. S 1/2 (4. 3. 1774, 16. 4. 1774, 22. 4. 1774), Rb 1774 št. 31.

³⁶ Leban V., c. d., str. 127.

SOSESKINI (CERKVENI) »HISI« V BELI KRAJINI

Prispevek k pravnemu narodopisju Slovencev

Josip Zontar

Znani zgodovinar, univerzitetni profesor dr. Eberhard pl. Künssberg iz Heidelberga (u. 1941)¹ je preživel leta 1937 svoj poletni dopust na Gorenjskem. Na skupnih izletih me je navdušil za pravno narodopisje in pravno arheologijo. Naslednje leto sem se lotil zbiranja naših pravnih starin. Na okoli 300 razposlanih vprašalnih pol sem prejel obilo zanimivih odgovorov. Dobršen del podatkov sem mogel porabiti leta 1940 za poljudne prikaze v »Mladiki«.² Ker so pa naslednje leto vojni dogodki prekinili svobodno kulturno delovanje Slovencev na Gorenjskem, nisem mogel nadaljevati z delom, da bi bil zbral objavljene črtice in jih izdal v knjižni obliki. Veseli me pa, da je podal Sergij Vilfan, deloma tudi na podlagi mojih člankov, zelo posrečen »Očrt slovenskega pravnega narodopisja«.³

Med gradivom, ki ga leta 1940 nisem mogel več uporabiti, so ostali zanimivi podatki o soseskinih (cerkvenih) »hisih« v Beli krajini.⁴ Prejel sem jih za adleško župnijo od znanega jezikoslovca župnika Ivana Šašlja, za metliško od Al. Štuparja iz Metlike, za dragatuško od A. Jančkoviča iz Obrha pri Vinici in za podzemeljsko od Mike Starašiniča na Krasincu. Za ostale župnije (Črnomelj, Semič, Stari trg ob Kolpi, Vinica) bi bilo potrebno podatke še izpopolniti. Problem soseskinih hisov je namreč pomemben tudi z vidika slovenske gospodarske zgodovine. Kdaj so nastali, mi za sedaj ni mogoče ugotoviti. Nedvomno pa segajo v 17. stoletje nazaj.

»His« je tipičen belokranjski izraz in pomeni: hram, zidanico, povečini manjšo leseno klet.⁵ Soseskini »hisi« pa so bili večji in povečini zidani. Pogosto so stali v neposredni bližini cerkve. Obstajali so pa

¹ O njegovem znanstvenem delu prim. nekrolog v Zeitschrift der Savigny-stiftung für Rechtsgeschichte, 62. Bd., german. Abt., 1942, str. XLIII—LVIII.

² Mladika XXI (1940), št. 4 do 10.

³ Narodopisje Slovencev I. Ljubljana 1944, 217—262.

⁴ Deloma sem se dotaknil tega vprašanja v zvezi z rovaši, prim. Mladika XXI (1940), 311, enako S. Vilfan, o. d., 246.

⁵ Wolf-Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, str. 267; Iv. Šašelj, Zgodovina Adlešičke fare na Belokranjskem, Ljubljana 1887, 41; A. Svetina, Metlika, Ljubljana 1944, 128.

samo pri podružnicah, ne pri župnih cerkvah. V tem pogledu »his« v Adlešičih ni izjema, saj se je ločila adleška fara od podzemeljske šele leta 1789. V adleški župniji so obstajali omenjeni »hisi« v Adlešičih, Dolencih, na Bednju in v Tribučah. Adleški je prenehal z izposojanjem vina leta 1892. To leto je 31. maja uničila silna toča vse vinograde daleč okoli. Jeseni nihče ni pridelal vina in ga ni mogel vračati v soseskin »his«, ki je ostal suh in prazen. Nato je dal župnik Iv. Šašelj prodati vinsko posodje. Dolenjski in bedenski »his« sta prenehala leta 1889 oziroma 1890. Trtna uš je uničila v tistih letih skoraj vse vinograde v Veliki Plešivici. Ljudje niso mogli vrniti izposojenih vin. Zato so hise podrli. Tribuški je končal menda leta 1887. Poročevalec iz metliške okolice je zabeležil, da so obstajali soseskine »hisi« še do leta 1941 v Božakovem, Drašičih, Grabrovcu, Lokvici, Slamni vasi in Treh farah (Rosalnicah). V dragatuški okolici so bili »hisi« v Obrhu in na Tanči gori. V obeh so prenehali poslovati med leti 1880 in 1885. V podzemeljski fari so bili »hisi« na Krasincu, ki ga je uničil požar leta 1890, v Gribljah in Klostru (Gradcu). Najbrž so bile podobne ustanove tudi drugod, n. pr. na Notranjskem in na Krasu. Ob anketi leta 1938-39 nisem mogel zajeti tamkajšnjih predelov. Zato bi kazalo, da posveté narodopisne ekipe tudi vprašanju hramov žita in vina vsaj nekaj pažnje. Vse kaže, da so obstajale neke ustanove v gosposkah Planina, Snežnik, Gutnek, Prem, Senožeče, Vipava, Novi grad in Socerlb v 18. stoletju, ker jih je ponovno opozarjal kranjski deželni glavar na oderuško ravnanje soseskinih ključarjev, ki posojajo revnim ljudem žito (pšenico, rž, ječmen, ajdo) z raženim mernikom, terjajo ga pa z vrhanim nazaj.⁶

»Hisi« so posojali vino ali žito, nekateri tudi oboje. Tribuški le žito, ker vaščani niso imeli vinogradov. Ob ureditvi posameznega »hisa« je podarila po pripovedovanju starih ljudi vsaka hiša v soseski neko količino žita oziroma vina kot temeljni vložek, ki je postal last ustanove. Ta temeljna zaloga je potem naraščala z obrestmi. Pri krasinskem »hisu« — ta je sodil med najbogatejše — je dosegla skupna zaloga okoli 500 mernikov žita, ki je bilo deloma vskladiščeno v kašči, deloma pa izposojeno pri vaščanih. Ako so imeli pri hisih večje zaloge, so prodajali žito doma v kašči ali pa ga vozili za prodaj na semenj. Upravitelji »hisa«, ki so posojali žito, so beležili v starejši dobi količino z vrezavanjem na rovaše; ti so v snopih zvezani viseli v hramu. Ob žetvi pa so skrbeli upravitelji, da je bilo žito z obrestmi vred pobrano. Navadno so najeli nosače in hodili z njimi od hiše do hiše, dokler ni bil pobran ves dolg z obrestmi vred. Podobno so prispevali ob ustanovitvi vinskega hrama vinogradniki soseske določeno količino vina. To vino so izposojali upravitelji »hisa« posestnikom vinogradov, ki so spadali pod njihov »his«, ako so porabili svoj pridelek ali ga pro-

⁶ Star. stanov. arhiv DAS, fasc. 26.

dali. To je bilo zlasti za praznike. V Adlešičih so ga izposojali na stare mere, na bokale in vedrca. Vendar imena bokal niso poznali, ampak le »mazana« in »póžunec«. Tudi na litre še niso merili. »Vedree« je držalo 20 mazan = 28 litrov, celo vedro pa 40 mazan = 56 litrov = 1 estrajh. Gribeljska in krasinska soseska, ki sta imeli tudi kleti na Plešivici, sta točili v svojih »hisih« vino kakor drugod po gostilnah za denar. To pa utegne biti že poznejša oblika poslovanja. Ostali »hisi« so prodajali le vino, ki je preostalo od izposojanja soseskinim članom, za denar gostilničarjem in vinskim trgovcem. Nekatere soseske pa so tudi same pridelale vino v lastnih vinogradih. Zapis v rovaše je bil enak za žito in vino, vendar so uporabljali tam, kjer je bila pod eno streho kašča za žito in zidanica za vino, posebne rovaše za izposojeno žito oziroma vino.

Značilne so bile obresti od izposojenega žita in vina. Krasinski »his« je zahteval 5 četrтин od mernika žita. Za druge »hise« ne poznam določb. Glede vina pa se ujemajo vsa poročila. Povsod so jemali 50 % obresti. Ob trgatvi so morali vrniti poldrugo količino vina, ki so jo med letom popili v kleti ali odnesli domov. Povsod gre za ustanovo, ki pripada podružnični cerkveni soseski. Upravljali so jo vsako leto od vaščanov izvoljeni (navadno 2–3) ključarji »cerkvenjaki«. Za svoje poslovanje so odgovarjali edinole sosesčanom. Odločno so se uprli vsakemu poskusu, da bi predlagali račune župniku ali da bi dopustili nadzorstvo županu. Iz skupička, ki so ga dosegli ključarji pri upravljanju »hisa«, so oskrbovali cerkvene potrebe, vzdrževali »his«, podpirali obubožane domačine, ponekod so imeli sosesčani plačano pogrebino. Seveda tudi pojedina pri letnem obračunu ni izostala. Opisanega poslovanja cerkvenih »hisov« pa ne gre mešati z ostalim delovanjem ključarjev, n. pr. tu pa tam so posojali tudi denar na obresti (na Krasincu po 50 %), prevzemali ob žegnanjih darove (oblacije), n. pr. žito, krače in maslo na Krasincu, kokoši v Kloštru, ter jih prodajali.

Zusammenfassung

»HISI«-WEINKELLER UND GETREIDESPEICHER DER FILIALKIRCHEN (NACHBARSCHAFTEN) IN WEISSKRAIN

Auf Anregung des Univ. Prof. Dr. Eberhard Frh. v. Künssberg (Heidelberg) hatte der Autor im Jahre 1938 Fragebogen über Gegenstände der rechtlichen Volkskunde und Rechtsarchäologie in Slowenien ausgesandt und die so zugegangenen Mitteilungen in kleineren Berichten teilweise veröffentlicht. Von noch übriggebliebenen Material bringt er hiemit einiges über Weinkeller und Getreidespeicher, welche in den Pfarren Adlešiči, Metlika, Dragatuš und Podzemelj bei den Filialkirchen bestanden und durch alljährlich gewählte Kirchenprobste für die Nachbarschaft betreut wurden. Begründet wurden diese Institutionen durch Wein- und Getreidespenden der Angehörigen der Ortsgemeinde. Hier ließ man im Laufe des Jahres Wein, bzw. Getreide aus, wofür entspre-

chende Zinsen in natura (bei Wein 50 %) eingefordert wurden. Der gesamte Geschäftsverkehr wurde auf Kerbhölzern eingetragen. Einzelne Weinkeller schenkten den Wein wie in Gastwirtschaften aus, meist aber verkaufte man den ungebrauchten Rest an Wein und Getreide an Gastwirte, bzw. Händler oder auf Märkten. Besonders charakteristisch war, daß die Kirchenpröbste für ihre Wirtschaftsführung nur der Nachbarschaft verantwortlich waren. Sie widersetzten sich entschieden jedem Verlangen, dem Pfarrer Rechnung zu legen oder dem Bürgermeister eine Aufsicht zu gestatten. Inwieferne solche Einrichtungen noch anderswo, z. B. am Karste oder in Nordistrien bestanden, ist noch nicht zur Genüge erforscht. Jedenfalls muß festgestellt werden, daß Mitte des 18. Jahrhunderts der Krainer Landeshauptmann wiederholt auf die wucherische Handlungsweise der dortigen Kirchenpröbste aufmerksam machte, da sie armen Leuten Getreide mit gestrichenem Masse liehen, mit gupfenem aber zurückforderten.

NEKAJ AKULTURACIJSKIH POJAVOV PRI AMERISKIH SLOVENCIH

Božo Škerlj

Uvod in problem

Ko sem v januarju 1952 odpotoval z Reke v ZDA, sem imel še dokaj nejasno predstavo o nadrobnih nalogah študijskega potovanja. Na splošno je njegov namen bil pač ta, da razširim svoje znanje z ožjega področja tako imenovane fizične ali somatične antropologije na področje kulturne, ki jim pri nas v Evropi pravimo večinoma etnologija, dasi se ta dva pojma ne krijeta popolnoma.

Kmalu po prihodu v Cambridge, Mass., in po prvem stiku s prof. C. Kluckhohnom, znamenitim antropologom Harvardove univerze, se je načrt mojega študija začel jasneje oblikovati in dobivati konkretnjšo vsebino. Že tam, v oddelku »Social Relations«, v seminarju prof. J. Robertsa, sem naletel na praktično in teoretično zanimive probleme akulturacije in sprememb vrednot (Values Studies). V seminarju, ki ga je vodil dr. B. Paul, sem spoznal vpliv določenih kultur na presojo, družbeno oceno in celo potek nekaterih bolezni, o čemer pa tu ne morem obširneje govoriti; omenjam to le zato, ker sodi tudi ta problem v okvir problema kulturnih vplivov na človeka v vsem njegovem mišljenju, dejanju in nehanju. Tako me je kmalu začel zanimati seveda tudi problem akulturacije naših izseljencev praktično in teoretično; še več, postal je ena konkretnjših nalog mojega študijskega potovanja.

Pričujoči spis trenutno ne more biti več kakor esej, poskus narisati akulturacijske probleme naših izseljencev v ZDA, kakor sem jih spoznal na stoterih obiskih od vzhoda do zahoda ZDA. Študij teh problemov bi mogel bistveno prispevati tudi k razčiščenju teoretičnih in praktičnih vprašanj, ki zadevajo vse človeštvo v dobi, ko je ves svet postal, kakor pravi Bates, »planetarna sosesčina«, kjer ni več razdalj, kjer ni več vprašanja časa glede na hitrost in uspešnost sodobnih prometnih sredstev.

Najprej se bo pač treba sporazumeti o tem, kaj je kultura, toda to bi lahko postala obširna razprava, celo knjiga sama po sebi — naj opozorim tu samo na dve novejši deli, Kluckhohnovo in Kluckhohn-Kroeberjevo. Za mene kot biološkega antropologa je sprejemljiv koncept, ki definira kulturo kot »skupek lastnosti in stvaritev človeških družb

(societies), in s tem sploh človeštva, ki so izven telesne in prenosne po mehanizmi, drugačnih od biološkega podedovanja in ki jih v bistvu ne najdemo pri vrstah (species), nižjih od človeka, so pa značilne za človeško vrsto, kakor so nakopičene v njenih družbah«. (Kluckhohn-Kroeber, p. 145). Tako kulturna antropologija vključuje: arheologijo, etnologijo (primerjalno proučevanje nekdanjih in sedanjih ljudstev), folkloro, socialno antropologijo (proučevanje kulturnih dogajanj in socialnih struktur), lingvistiko (ne filologijo) ter odnose med kulturo in osebnostjo, odnose med določenim načinom življenja in značilno psihologijo (Kluckhohn, p. 300). Tu moramo dodati še koncept vrednot, o čemer bomo še govorili.

Kultura, sloneča na orodju in simbolih in izročena po govoru ali pismu, v kakršni koli obliki, je torej najznačilnejša skupna lastnost človeka, vseh ljudi katere koli barve, kjer koli po svetu in kadar koli v zgodovini človeštva, ko je nekoč — morda pred več ko milijonom let — prva »še-opica« shodila po dveh in začela z rokami, oproščenimi hoje, uporabljati orodje, od katerega je bila — edina »žival« — življenjsko odvisna (Bartholomew in Birdsall). Z diferenciacijo kultur pa je že od prav zgodnjih začetkov človeštva lahko prišlo do trka dveh različnih kultur, če sta se srečali dve skupini ljudi, ki sta se skozi generacije razvijali neodvisno druga od druge na podlagi različne ekonomike. V takem primeru je lahko prišlo do mešanja kultur ali do izginotja ene od obeh, o čemer je odločala dana situacija (številčna premoč ene skupine nad drugo, uspešnejše orodje in orožje, vabljevejši spolni odnosi, vabljevejša ali boljša organizacija in mnogo drugih faktorjev).

S trkom kultur pridemo nujno k problemu akulturacije, privzemanja kulturnih značilnosti ene skupine po drugi. V tem procesu, ki traja različno dolgo — od nekaj let do več generacij — moramo razločevati med aktivno (hoteno) in pasivno (vsiljeno) akulturacijo. Najčesče imamo opravka z drugo, medtem ko je prva pojav, ki je bil omejen večinoma na posameznike; šele hotena »amerikanizacija« priseljencev v ZDA v zadnjih približno sto do sto pedeset letih je proces aktivne akulturacije v res velikem obsegu. Ker sta oba pojma nova, si jih nekoliko ogledjmo:

Pasivna akulturacija nas tu sicer ne more bistveno zanimati, vendar naj jo vsaj kratko orišem. Ta proces sprejemanja tujih kulturnih vrednot, institucij, običajev, orodij, družbenih in delovnih odnosov je vsilil zmagovalce okupator. Tako je najbolj značilen za kolonialna ljudstva, ki so bila včasih ne toliko fizično kakor moralno uničena, ker je njihova lastna kultura podlegla dezintegraciji. Belci, ki — zlasti še v dobi kolonizacije — s tem niso računali in ki so težili za čim hitrejšo eksploatacijo novih pokrajin, kjer so v domorodcih videli samo ceneno delovno silo, so prinesli marsikje samo površinski poplesk lastne kulture, ne da bi niti skušali prenesti na zasužnjena ljudstva integrirano kulturo. Mnogo predaleč bi morali zaiti, če bi hoteli ta

proces analizirati v nadslojnostih, zato naj podam samo kak zgled: misionarji so marsikje z najboljšimi nameni skušali prenesti nauke krščanstva na »uboge poganec«, n. pr. v Melaneziji. Pri tem je bila ena prvih njihovih skrbi, da Melanezijci ne bi hodili nagi in da jih oblečejo. Pozabili pa so mimogrede na dvoje: da je koncept »sramežljivosti« v krščanstvu čisto drugačen kakor pri Melanezijcih; s tem pa so nasilno spremenili vrednoto in jo iztrgali iz integrirane kulture, njihove in pa tudi lastne; drugič pa je obleka lahko vir bolezni in leglo parazitov, če hkrati ne gojimo tudi telesne higijene in ne skrbimo za čistočo oblačil; ljudje, ki prej niso poznali prehladov, so dobivali pljučnico in tuberkulozo, ker so se v mokrih oblačilih po hudih tropskih nalivih prehladili. Tasmanci, ki so jih Angleži na prelomu 18. in 19. stoletja najprej preganjali kakor divjačino in končno preselili (»da bi jih zaščitili«), so se nehali ploditi, kakor nam prepričljivo poroča že C. Darwin. Prešla jim je vsa volja do življenja; nekoč integrirana kultura, če še na tako nizki stopnji, je razpadla. Podobno je bilo z večino indijanskih plemen na sedanjem ozemlju ZDA, zlasti v ravninskih predelih vzhodno od Skalatega gorovja. Ne glede na nižjo tehnično civilizacijo in šibkejšo družbeno ureditev, ki je samo v nekaterih izjemnih primerih privedla do državnih tvorb ali plemenskih federacij, Indijanci po svoji kulturi, po svojih življenjskih vrednotah niso razumeli belcev, ki so celo v imenu lastnega boga lagali, varali, kradli, posiljevali in delali druge okrutnosti. Kako bi bilo sicer mogoče, da je Pizarro s komaj dve sto možmi uničil ogromni Inkovski imperij, ki se dá po razsežnosti primerjati le Rimskemu v Starem svetu (Baudin), ali da je Cortez »obglavil« in razbil Azteško državo s komaj 400 vojščaki (Prescott)? Na teh dveh in nešteto drugih primerih spoznamo, da gre tudi za tehtne psihološke faktorje, za vrednote, ki so bile integrirane v kulturi prizadetih ljudstev in narodov. Res je, da so nasilni okupatorji razbili tudi materialno-ekonomske baze premagancev, toda to bi ne bila popolna slika te žalostne zgodovine. Skratka — zgledov bodi dovolj — pri pasivni, vsiljeni akulturaciji gre za to, da se premagano ljudstvo (narod) mora prilagoditi kulturi, ki jo vsiljuje zmagovalec okupator, pri čemer zmagovalcu niti malo ni do tega, da bi se premaganec popolnoma asimiliral, kajti potem bi zmagovalec izgubil argument, da ga lahko — kot niže stoječega — eksploatira. Važno mu je le, da se priuči raznim mehaničnim prijemom, raznim vrednotam (meram presojanja), ki ga celo v lastnih očeh ponižujejo in mu ustvarijo često manjvrednostni kompleks. Sicer pa: saj smo sami doživeli poskus nasilne akulturacije po nacističnih Nemcih in fašističnih Italijanah v Evropi med drugo svetovno vojno.¹

¹ Samo mimogrede bi omenil, da bi se nemara pojem akulturacije z vsemi opisanimi znaki lahko uporabil ali vsaj možnost njegove uporabe proučila tudi v razrednih odnosih v okviru iste ljudske ali narodnostne skupine. Kajti so kulture in subkulture in infrakulture (slednje n. pr. v okviru družinske skupnosti ali podobni manjši enoti, v kakšnem šolskem razredu, v klubu ipd.).

Aktivna akulturacija. — Zgodilo se je tudi, da je kulturno na nižji stopnji stoječ narod s preprostim nasiljem premagal više razvit narod. Čeprav je v takih primerih lahko prišlo tudi do poskusov nasilne akulturacije, so se posamezniki ali n. pr. člani vodilne, navadno »oficirske« kaste, kaj radi hote akulturirali na višjo kulturo premaganega naroda. Morda bi tu kot primer lahko navedli razna germanska plemena v Italiji ali Hune in Avare v Srednji Evropi. Toda posebno značilen primer aktivne akulturacije kažejo ZDA od tedaj, ko so se ljudje raznih narodnosti množično selili iz Evrope (pa tudi iz Azije) v Ameriko. Spoznanje, da tam, kamor si namenjen, ne uspeš, če ne postaneš »njihov«, sili priseljenca, da se čim hitreje akulturira novemu okolju. Da je to resen in zanimiv problem tudi med Evropo in Ameriko, čeprav imajo prizadeti v bistvu enako (ali celo isto) tradicionalno kulturno zaledje, lahko spoznamo tudi na slovenskih izseljencih. Ta problem je aktualen celo pri angleških in skandinavskih preseljenjih, še bolj pa pri slovenskih in romanskih. Seveda imajo vsi preseljenji iz Evrope veliko prednost pred preseljenji n. pr. iz Kitajske in Japonske ali celo iz Afrike: če so — vsaj na videz — akulturirani, jih nihče več ne spozna kot tujce razen morda po imenu. O pomenu imena v akulturacijskem procesu bomo spregovorili pozneje.

Po tem kratkem uvodu pa poskusimo problem akulturacije pojasniti nekoliko bolj sistematično na naših slovenskih izseljencih, ki menda niso izjemen vzorec evropskih preseljencev v ZDA, če izvzamemo angleške in morda še nizozemske.

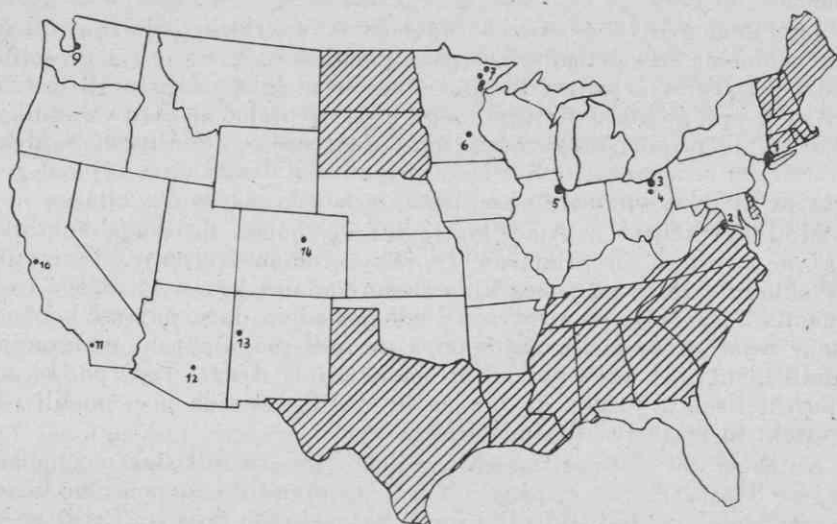
Obiski pri Slovencih

Vtisi, opazovanja, razgovori — Simboli in vrednote

Slovencev je bilo leta 1946 v ZDA po cenitvah Lipoglavšek-Rakovčeve (in J. Roglja) okrog 250.000, kar bi bila približno ena šestina v domovini živelih Slovencev. To samo po sebi ni »nemogoče« razmerje, saj poznamo še hujša. Toda reči moram, da se mi zdi to število objektivno previsoko, ker se še vedno naslanja predvsem na cenitev iz leta 1920. Od tedaj jih je pa veliko pomrlo, dotoka je bilo malo in v drugi in tretji generaciji tudi ni lahko dognati, kdo je v tujini še Slovenec: ali človek slovenskega pokolenja (po enem ali po obeh starših?) ali tisti, ki govori in piše slovenski in se priznava za Slovenca? — da navedem samo ekstreme. Tako sem v Clevelandu slišal, da živi v tem mestu »največ 40.000«, kar lahko velja za trezno cenitev, pa tudi do 60 in več tisoč Slovencev, kar velja lahko bolj za željo. Ne glede na vse to, je v ZDA le malo krajev, kjer bi bili Slovenci strnjeno naseljeni; in takšnih krajev je prav v zvezi z akulturacijo vedno manj. Kot takšne kraje imam v mislih n. pr. Cleveland-Euclid (3 na karti), Pittsburgh z okolico, nekatera rudarska naselja v severni Minnesoti [Duluth, Ely(7), Eveleth (8) itd.]; v Chicagu (5) živijo Slovenci že

precej raztreseno, drugje — razen morda še v San Franciscu (10) in nekaj manjših občinah — le v majhnih skupinah ali celo posamez. Mlajša, druga in tretja generacija, se ženi drugam in često zapušča kraje in okoliše prve naselitve staršev, če niti ne upoštevamo, da se je njim (in s tem njihovi narodnosti) odtujila.

Prvotno, pred prvo svetovno vojno, so Slovenci »hodili v Ameriko« predvsem z namenom, da bi si tam, kakor so mnogi mislili, hitro zaslužili nekaj denarja in se nato spet vrnili. Prijeti so morali za vsakršno ročno delo, jezika niso znali in so bili le najcenejša delovna sila;

Zemljevid ZDA. Države, kjer SNPJ (1952) nima podružnic, so šrafirane. Kraji, v katerih sem imel priliko govoriti z izseljenci, so: 1 New York, 2 Washington, 3 Cleveland in Euclid, 4 Barberton, 5 Chicago, 6 Minneapolis, 7 Ely, 8 Eveleth, 9 Seattle, 10 Berkeley, 11 Los Angeles, 12 Tucson, 13 Gallup in 14 Denver.

kakor je marsikdo povedal, bi se bil najraje takoj vrnil, če bi imel še denarja za to in če bi doma ne bilo treba priznati, da podvig ni uspel. Tako pa se je moral prebijati, iskati stike s starejšimi priseljenci, se priučiti jeziku in privaditi neusmiljeno trdemu novemu okolju. »Težko je bilo,« se spomni marsikateri še dandanes.

Kmalu pa so se izseljenci dobro organizirali v razna podporna narodna društva. Največje in najbolj razširjeno je zdaj najbrž »Slovenska narodna podporna jednota« (SNPJ), v katero so se marsikje včlanili tudi Hrvati in Srbi. Ta organizacija ima zdaj, po več ko petdesetletnemu obstoju, postojanke v 30 državah ZDA. Nekaj posameznih slovenskih družin bi našli gotovo tudi v drugih, precej gotovo pa ni Slovencev v petih severnih državah Nove Anglije (New England

States, N. E. S.) in v večini južnih in jugovzhodnih z izjemo Floride (prim. karto). V N. E. S. prevladuje germanski, zlasti angleški živelj, in to predvsem staronaseljenci, očitno manj »privlačen« element za tujce drugega izvora. Poljedelski, še močno »fevdalni« Jug pa morda ni potreboval niti tako cenene delovne sile iz Evrope, ker so tam obdelovali plantaže še cenejši črnci v še vedno skoraj suženjskih odnosih. Tako je večina Slovencev šla predvsem v rudnike (premog, železo, baker, svinec); ne najdemo jih pa na naftnih poljih, saj ta ob času glavne naselitve Slovencev še sploh niso bila odkrita ali pa niso imela pomena.

Imel sem priliko govoriti s Slovenci v 14 krajih (prim. karto), in sicer večinoma še s pripadniki »prve« generacije, ki se je tja preselila pred prvo svetovno vojno, ko tam »tudi še ni bilo asfaltiranih cest in ko smo še peš, po blatu ali prahu, hodili po ure daleč na delo v rudnik,« kakor mi je pripovedoval danes upokojeni rudar v Gallupu, N. Mex. (13). Seveda sem srečal tudi mnoge pripadnike druge (tam rojene) generacije, ki je za vprašanja akulturacije morda posebno zanimiva.

Motiv preselitve v Ameriko je bil večinoma, da doma »ni bilo dela« ne prostora za primerno, čeprav skromno življenje. Ta motiv je v skladu z željo po povratku v domovino čez krajši ali daljši čas. Isti motiv z isto željo po vrnitvi in z isto posledico, da so namreč končno vendar ostali v Ameriki, najdemo n. pr. tudi pri japonski emigraciji (Caudill), in prav verjetno še pri marsikateri drugi. Tisti pa, ki so »zapustili Franca Jožefa, da mu ne bi služili,« seveda niso mislili na povratek; in takih je bilo tudi nekaj.

Ko so se eni in drugi odselili iz domovine, so bili stari večinoma manj ko dvajset let, torej prav mladi in sprejemljivi za vsakršne vtise in spremembe, pa tudi dovolj krepki za vsakršne napore. Prišli so z dežele v vlemesto New York in potem dalje v rudarska in industrijska mesta z vsemi mogočimi nevarnostmi kriminala, z raznimi »atrakcijami«, s prometnimi sredstvi, ki jih doma niso poznali, z dobniki, s tisočnimi lučmi itd., skratka v drug svet, v drugo okolje, ki jih je hladno, da, morda celo sovražno, vsekakor pa brezsrčno »sprejelo«, ne da bi jih hotelo »vsrkati«, asimilirati, kajti dokler ti prišleci z »neizgovorljivimi« imeni niso znali jezika, niso bili »nevarni tekmeči«. Če so ti prišleci hoteli uspeti, so sami morali skrbeti za to, da čim prej spremenijo svojo osebnost, katere simboli so bili n. pr. ime, slovenski jezik, slaba obleka, »nerodno« vedenje itd.

Tako je marsikateri sklenil pod tem neznosnim pritiskom, da se je treba zatajiti, »izginiti«, in se preroditi brez vseh teh starih »navlak«, predsodkov; in treba je posnemati »stare Amerikance«, čeprav so ti morda komaj kakšno generacijo ali dve prej prišli tja. Vendar niso več bili »greenhorni«, lahko so se norčevali — kakor drugi — iz teh »polakov« in »hankijev«, ki so pri vsaki priliki zagrešili kakšno smešno nerodnost. Spoznal sem nekaj takih primerov: po prvih skromnih »trgovskih« uspehih (n. pr. s prodajo časnikov ali pod.) v rudarski na-

selbini na Vzhodu, ko so se naučili toliko angleščine oziroma bolje: amerikanščine, da so lahko veljali za Amerikanca z Zahoda, z Juga ali bogvedi od kod — kajti »dialekt« je še zvenel tuje — so »izginili« dobesedno. Preselili so se nekam daleč na Zahod, se tam naselili, n. pr. v meksikansko-angleškem ambientu pod tujim imenom, ki je zvenelo irsko, nizozemsko ali skandinavsko, zatajili so se — morda ne da bi v kotičku srca pozabili na svoj »stari kraj« — in bili sprejeti kot pristni »Amerikanci«, kar je pomenilo vsaj možnost uspeha, ako že ne uspeh, ki se dá meriti v dolarjih. Kajti če tam o kom rečejo, da je »vreden nekaj tisoč dolarjev«, je to fraza, ki se zdi nam Evropejcem nekoliko tuja, je pa tam pozitivna ocena človeka — s čimer smo spoznali njegovo različno vrednotenje. Vrednota pa je važen simbol v življenju. Naši izseljenci so prihajali večinoma z dežele, iz močno pobožnega ambienta, kjer je križ pomenil simbol posebne vrednote. Tam pa je bil š simbol posebne vrednote. V starem kraju simbol, ki obljublja raj v posmrtnem »življenju«, tam simbol, ki obeta dobro življenje že na tej zemlji.² To ni kar tako in marsikdo je zamenjal vrednoti — ne s prevelikimi težavami; to pa tudi zato, ker so se tja odselili vsekakor duševno bolj razgibani in kritični ljudje.

Seveda pa je med našimi izseljenci tudi katoliška cerkev imela še močan vpliv, in oba prej omenjena simbola se lahko prav dobro razumeta, kakor vemo. Vendar, dasi moraš kot »pravi Amerikanec« pripadati kakšni cerkveni organizaciji, je to često, ako ne večinoma, zgolj formalno, n. pr. zaradi boljšega uspeha; kajti »pobožen človek« vendar ni revolucionar, temveč dober državljani. Življenje pa je tam tako razgibano in predvsem dejansko tako zelo materialistično (ne v filozofskem pomenu te besede), da so mnogi naši izseljenci postali ne le liberalno napredni (kakor so to tedaj imenovali v starem kraju), temveč celo socialisti. Seveda pa se pri njih še danes poznajo odsevi razmer v Sloveniji iz konca preteklega in začetka tega stoletja: društvena razcepljenost in predvsem stari liberalni, klerikalni in socialistični tabor. V novem ambientu za te »orientacije« sicer ni razvojnih pogojev, ampak nihče jih tudi ne ovira; ni pa dvoma, da so jim ure štete, ko bo prva generacija izumrla.

Podobno je jezik kot tak lahko simbol določene (narodnostne) kulture. In tudi ta simbol, ta vrednota, nekoč tako močna, izgublja v novem ambientu, v katerem se hočeš uveljaviti, svoj pomen. Jezik izseljencev je zastarel, se ni razvil vzporedno z jezikom v starem kraju, ki je medtem dobil svojo univerzo in radio, raznovrstno časopisje ter celo znanstvene publikacije. In tako danes najbrž nikjer v Sloveniji ni več slišati tako pristno govorjenih dialektov kakor med »Amerikanci« prve generacije. Še celo med starejšimi pripadniki že tam

² Neki moj dobri prijatelj mi je pripovedoval, kako je na obisku v domačem kraju zavrnil sestro, ki mu je hotela dati za spomin s seboj staro družinsko razpelo, češ kaj mi bo. Bil je iz pobožne kmečke družine in že nad 40 let ni bil več doma; bil je pa prav uspešen podjetnik v ZDA.

rojene generacije, ki je rasla še v strnjenem slovenskem okolju, je ohranjen dialekt. Toda — tudi domačemu jeziku so ure štete, ker se ne razvija; novi ambient zahteva drugačno govorico.

Kako popolna sprememba vrednot je nastala v teh 40 do 50 letih, odkar ti »prvi« naseljenci niso bili v starem kraju, je videti iz tega, da jim živi sicer domači kraj v spominu kot »lep«, kot »rojstna gruda« (simboli), in ko ga po tolikih letih zagledajo, so ganjeni, prevzeti, toda po nekaj tednih ali mesecih se večinoma spet prav radi vrnejo v svojo novo domovino. »Tam ni muh«; »tam so stranišča čista«; »tam so ceste dobre«; »tam lahko vse dobimo«; »saj je lepo tukaj, toda ...« Nove vrednote so zamenjale stare. In še druga razlika v vrednotah: da nekaj ima in pomeni, da je vreden toliko in toliko dolarjev, ki jih je navadno neverjetno težko zaslužil in prihranil za to dolgo pot nazaj; ko pride staroizseljenec na obisk v stari kraj, želi sebe, sorodnike in druge prepričati, da njegovo življenje tam ni bilo neuspešno, da »se ima s čim pokazati«, t. j., recimo, s pestro kravato ali srajco, ki nanj opozarja, z najnovejšim nalivnim peresom, z brezhibno obleko (če je moški), z načičkano obleko in celim vrtom na klobuku (če je ženska), z najnovejšim avtom, tako dolgim, da se v ozkih ulicah starih evropskih mest kar zatika, itd. Tako prikazani uspeh pa je domá v starem kraju le dvomljiv, saj tu cenimo človeka vendar ne toliko po dolžini avta, kakor n. pr. po znanju in izobrazbi, po sicer ne tako otipljivih uspehih v umetniškem ali znanstvenem delovanju, po knjigah na polici itd., kar je nasploh razloček med Evropo in Ameriko.

In mnogi izseljenci prve generacije to tudi še čutijo; čutijo, da so jim manjkale šole, izobrazba, in zato težijo po samoizobrazbi, predvsem pa, da bi njihovi otroci imeli višjo in boljšo izobrazbo. Prav s tem se pa problem akulturacije še potencira.

Generacije in akulturacija

»Druga generacija« je v ZDA velik kolektiv, ki obsega sedaj morda eno tretjino do ene polovice državljanov; je poseben pojem; njen pripadnik je »najpozitivnejši«, najzavednejši, da celo pretiran Amerikanec; kot tak hoče često staronaseljence, ki živijo v ZDA že po deset in več generacij, učiti »pravega američanstva«; je torej tudi problem, o katerem je veliko razmišljal in ki ga je nazorno predočil Američanom L. Adamič. In prav tu bi se bilo treba lotiti sistematičnega raziskovanja, ki ga morem v tem kratkem eseju le naznačiti po nekaterih problemih.

O jeziku smo deloma že govorili. Treba bi bilo temeljito raziskati, kakšno vlogo ima jezik v rasti osebnosti, kako nanj vplivajo dom, šola, sosedovi otroci, delovni kolektiv itd. Druga generacija, ki hodi v angleške šole, prihaja nujno v stik z otroki, ki sicer doma morda tudi še govorijo drug jezik, toda v šoli se lahko sporazumejo samo angleški.

In otroci, ko pridejo domov, spoznajo, da starši ne znajo dobro angleški, da ne znajo pravilno pisati. Učiteljica se morda trudi, da bi njihovo ime izgovorila pravilno, včasih pa kar obupa in »neizrekljivo« ime izgovarja po svoje ali pa se, kar se zdaj že redkokdaj dogaja, celo ponorčuje; če ne ona, se pa kak bodri sošolec. In kmalu pride bistremu otroku na misel, da njegovi starši morda zato nimajo svoje hiše, avta ali televizije, ker ne znajo jezika in ker imajo tako »nemogoče« ime, da zaradi tega niso »uspešni« v svojem delu, v službi (L. Adamič). Tu se začenja napetost in tiha borba: v otroku samem in med otrokom in starši. Zakaj pa »mi« nimamo avta, ko pa mojega soseda v šoli vsak dan pripelje mama s »karo«? In zadnjič je Ed imel »birthday party« in smo gledali televizijo; zakaj pa je »mi« nimamo?

In ker je ves sistem v ZDA osnovan na tekmovanju za simbolom \$, vendar ne morem povabiti sošolca v hišo, kjer starši »ne znajo govoriti«, kjer ni televizije, morda niti hladilnika itd. Tako in podobno se začenja pritisk otrok na starše in — odtujitev. Oče mora garati, in čisto tudi še mati, da končno po tolikih letih pridejo do lastne hiše, do novega pohištva, do televizije, do avta, kajti šele ta standard zagotovi otroku »enak« start v šoli; šele ta pa mu bo mogel nuditi tisto izobrazbo, ki jo starši zanj želijo. Ni namreč tako važno, koliko znaš, kakor s čim se lahko postaviš: to je simbol uspešnosti, ki se dá meriti, vrednotiti ne z abstraktnimi merili, temveč z dolarji.

In tako se v dobi desetletij spremeni ves domači, prvotni ambient; vnuki že rastejo, skoraj ne da bi slišali jezika svojih starih staršev. In celo druga generacija, ne samo da večinoma ni imela šole v materinem jeziku, govori med seboj »ameriški« in vpliva tudi na starše, da govorijo med seboj in s svojimi vrstniki »ameriški«.³ Tako lahko z nekoliko »evropskim« začudenjem ugotovite na »Vseslovanskem dnevu« v Evelethu (8) v Minnesoti, da vsi ti Slovani med seboj govorijo ameriški. In vendar se še zavedajo svojega izvora, sicer bi ne bili prišli in s seboj pripeljali še svoje otroke in morda vnuke. Tu se pa človek seveda vprašuje o pomenu jezika v sklopu koncepta »narodne zavednosti«. Tudi to vprašanje bi bilo treba bolj sistematično raziskati.

Prepričal sem se tam, da jezik nima tolikšnega pomena za afirmacijo narodne zavesti kakor n. pr. narodna noša, Jankovičeva polka ali narodna pesem, pa tudi — kar se nam tu zdi morda grozno — kranjska klobasa in potica; kajti vse to se dá videti, je otipljivo, merljivo tudi drugim, ki jim tuji jezik ne pomeni nič, ker ga ne razumejo. Vrednote so pač druge; drugačne so v drugi generaciji, kakor pa so bile v prvi. In s čustvom se tu ne dá nič opraviiti, čeprav morda človeka »srce boli«; tudi izseljenca prve generacije to boli. In vendar se oklepa še te zmaterializirane zadnje bilke, ki mu simbolično rešuje

³ To velja mnogo manj za Srbe in še zlasti za Čehe in Poljake ter druge narodnostne skupine, ki vzdržujejo svoje jezikovne šole. Slovenci jih nimajo več!

lasino narodno zavest — vrednoto, ki tone v morju tujih vrednot »naroda v nastajanju« — Amerikancev.

V okviru akulturacije je brez dvoma zanimivo vprašanje ne samo pritisk mlajše generacije na starejšo, temveč sploh družinskih vezi in odnosov. Kolikor sem doslej mogel dognati, je med našimi izseljenci v mnogih primerih žena, zlasti pa še hčerka »pogonska sila« v tem procesu. Kaj je vzrok temu? Ali je to pri vseh narodnostih enako ali ni? Ali — morda še bolje — je to v vseh socialnih plasteh enako? — Najbrž ni. Pri Japoncih, ki živijo po zelo ustaljenih formalnih tradicijah, je n. pr. napetost med Issei (prvo generacijo) in Nisei (drugo generacijo) veliko večja (Caudill). Pri Indijancih Navaho je moški spol tisti, ki se hitreje akulturira (Rapoport). Pri Slovencih v strnjenih rudarskih naselbinah, kakor n. pr. v Elyju (7), so moški znali manj angleški, ker so v rudnikih v istih »šihlih« med seboj govorili le slovenski, medtem ko so žene čez dan vendar prihajale v stik z drugimi — sosedomi, v trgovini itd. — in se tako hitreje naučile angleški. Druge pa, kjer je žena lahko nakupovala vse v slovenskih trgovinah, se morda sploh ni naučila angleški, medtem ko se mož v službi je. Akulturacija prihaja po različnih poteh v družino. Obraniti se je pa ni mogoče, ker bi to pomenilo popoln neuspeh in katastrofo. Prav strah pred tem pa je večino izseljencev pognal z rodne grude v izseljenstvo, ki vsaj za prvo generacijo nikakor ni zabavno tveganje!

Kljub vsej tej dezintegraciji »domačega« ambienta je vez med istoizvornimi ljudmi vendar tudi v ZDA velika, kar je skoraj — ali vsaj navidezno — v nasprotju z dezintegracijo. Toda vendar je to razumljivo kot obramba: v strnjeni defenzivi se dá morda le še kaj rešiti. Tu je ne samo v prvi vrsti močna zavest skupinske pripadnosti, ki se le oslabiljeno prenaša na drugo generacijo (ne glede na jezik, ki se izgublja), temveč se pojavljajo celo razni predsodki proti drugim skupinam. Predsodki so še vedno precej nejasnega izvora, toda računati z njimi je treba, čeprav vemo, da so na čustveni in ne razumski ravni psihičnega življenja. Med predsodki, ki so značilni za belo prebivalstvo ZDA, je rasni predsodek morda posebno zanimiv, dasi nikakor ni omejen na Amerikance. V tem pogledu bi bilo spet zanimivo in vredno sistematično raziskati slovensko emigracijo, kajti zadel sem na rasne predsodke proti črncem v Clevelandu (5) in proti Indijancem v Gallupu (13). Resda: v Clevelandu je to morda pod vplivom ostalih belih prebivalcev v obliki nekakšne množične psihoze tudi zato, da bi se ne razločevali od drugih, da bi se ne zdeli »ne-amerikanski«, ker bi to spet lahko imelo nevšečne posledice pri zaslužku. Šele moja žena in jaz sva spravila menda prve Slovence v črnski teater Karamu, čeprav ta teater (in črnski center) deluje sredi Clevelanda že dve desetletji, in so Slovenci tam že veliko dlje. Razumem, da je bila to zanje najbrž žrtev, kljub priznanju uspeha črnih igralcev. In tudi bi razumel, dasi ne odobral, če potem niso več šli tja. Ambient je tak, tudi na Severu! Argumenti, ki jih navajajo naši rojaki proti črncem,

so prav tako stereotipni kakor pri drugih belcih, n. pr. da so črnci nevarni, da so pretemperamentni, da niso snažni, da se radi opijejo in postajajo agresivni itd. Kaj pa če bi jih izobrazili, jim omogočili višje šolanje, jih sistematično dvigali? In kaj je s čistočo n. pr. pri nas na Dolenjskem, pa sploh na vasi še marsikje? In o Indijancih sem slišal glede opijanjenja in posledic prav isto. Oboje iz ust inteligentnih Slovencev, ki bi se vsaj lahko spomnili, kako reagirajo Slovenci doma na prekomerno pitje alkohola; priznati moram namreč, da tam ne pijejo v takšni meri. Tudi to je, mimogrede, vrednota, vredna študija; pozitivna vrednota.

Kako je utemeljen ta specifični ameriški rasni predsodek pri naših izseljencih že prve generacije? Ali morda le v težnji, da bi se — pod pritiskom mlajšega rodu itd. — čim hitreje vključili? Ali pa ne gre morda tudi za spremembo »objekta«? Doma poznamo rasne predsodke proti Židom in Ciganom — saj smo jih do osvoboditve pisali celo z malo začetnico. In kakšno je stališče Slovencev proti Italijanem (Lahu!), ki ga je v časih, ko so se naši odseljevali, poznal le kot cestnega delavca? Prenesel je »spoznanje« kot sodbo na ves narod in se čutil (in se »čutimo« še danes) superiornega. Po drugi strani ponižno občudovanje vsega, kar je avstrijskega in nemškega: nemški govoreči Avstrijec je tedaj bil »gospod«. In Slovenci, ki so se izselili še pred prvo svetovno vojno, so se v mnogih primerih proti manjvrednostnim občutkom borili s tem, da so se čutili državljane velike države, tedanje Avstro-Ogrske monarhije.⁴ To »veliko« zaledje je povzdignilo zavest — na škodo, seveda, ožje narodne zavesti. Tudi takšne primere sem srečal, ko so v slovenski družini (mož in žena Slovenka!) v ZDA začeli govoriti nemški, se družiti z nemško govorečimi izseljenci, zato menda, da bi jih tam imeli za izseljence iz velikega naroda (proti kateremu so se doma Slovenci čutili inferiorni), in da bi jih »bolje razumeli«, čeprav je povprečnemu Amerikancu prav vseeno, ali govoriš z njim slovenski ali nemški, ker ne razume ne enega ne drugega jezika.⁵

Govoreč o manjvrednostnem kompleksu se zavedam, da bi to psihično stanje bilo treba definirati in analizirati tudi njegove vzroke. Ne dvomim, da bi odkrili marsikaj zanimivega; toda tu naj le opozorim, da sem to stanje, če smem tako reči, našel tu pa tam tudi med

⁴ Kakor mi je naš rojak, arhitekt Jager v Minneapolisu (6), pripovedoval, so še v prvi svetovni vojni mnogi izseljenci »ležali na popku kot jazbeci« pred »presvitlim« cesarjem in so se zgrozili ob razbitju avstro-ogrske monarhije. Psihološko presojeno je to razumljivo le kot podzavestna obramba pridobljene pozicije pripadnika »velikega naroda« Avstrijcev.

⁵ Sicer pa je veliko Slovencev o zveličavnosti nemščine še dandanes neverjetno prepričanih in jo prav poniževalno vsiljujejo celo tujcem, ki tega jezika ne znajo, ne razumejo in niti ne marajo razumeti. Kajti z nemščino ne prideš dlje kot do italijanske meje in do mej Avstrije, Nemčije in Švice proti ostali Evropi. Potem je konec; toda »veliko zaledje« avstro-ogrske monarhije je menda še mnogim v kosteh...

našimi izseljenci: to neosnovano veliko ponižnost, zavest, da imajo drugi več, da so bolj sposobni in da zato več veljajo; da so »več vredni« v tisočih dolarjev. In vendar je tega tam precej manj kakor doma; zlasti druga generacija je to skoraj povsem izgubila, kar ocenimo lahko kot pozitivno plat akulturacije, ki daje osebnosti neko blagodejno sproščenost. Navadili so se reči bobu bob in popu pop, debatirajo brez napačnega sramu v strahu, da bi jih imel kdo za »neumne« ali nevedne, kakor je to še vedno pri nas doma, še v seminarjih in diskusijah (ki jih potem navadno sploh ni). So mnogo bolj samostojni in samozavestni kakor doma in mnogo manj anonimni, če smemo tudi to obravnavati z vidika simbola in vrednote. Tam je namreč osebna odgovornost v vsaki stvari poudarjena; in odgovornost je povezana z imenom. Vsak uradnik, vsaka sobarica ima tam ime na obleki ali na mizi ali nad okencem. Pri predstavljanju povedo ime jasno; če ga morda drugi le ni razumel, mirno vnovič vpraša po imenu in kako se to piše. To je splošno v ZDA in naši izseljenci so to privzeli. Ne dvomim, da to utrjuje samozavest in deluje močno proti občutku manjvrednosti in proti poniglavosti. Ime je tam simbol, vrednota, čeprav v nekoliko premaknjemem pomenu glede na staro domovino.⁶ Pomen imena je analiziral L. Adamič prav posrečeno. Vreden posebnega študija pa je tudi v tem vprašanju zanimiv dvojni efekt: eni se krčevito držijo pisave in izgovorjave svojega prvotnega imena, drugi ga z lahkoto zavržejo ali vsaj spremenijo pisavo. Ne da bi se spuščal v nadrobnosti, razlaga Adamič psihološko ozadje teh dveh diametralno nasprotnih efektov nekako takole: šibka osebnost se krčevito drži svojega družinskega imena, ker potrebuje (čeprav le namišljeno in simbolično) oporo tako rekoč vsega rodu ali morda močne osebnosti očeta ali kakega drugega, morda slavnega prednika — skratka: ime kot tako ji nekaj pomeni in naj bi pomenilo tudi okolju. Če je osebnost dovolj močna, rodbinsko ime ni tako važno, kajti njegov pomen predočuje ta osebnost sama. Tudi to je problem, vreden študija in sistematskega raziskovanja.

K akulturacijskim pojavom med Slovenci sodi tudi dosledno tikanje, kadar govorijo slovenski, četudi s čisto neznanim človekom. Angleščina pozna le »you«, kar bi bilo dobesedno »vi«, ne razlikuje pa med »vi« in »ti«. Kako to, da naši izseljenci tako dosledno uporabljajo »ti«, ko bi se prav tako lahko odločili za »vi«? Ali naj za to iščemo

⁶ Bilo bi na primer zelo zanimivo, raziskati vprašanje anonimnosti in sramežljivega, kar tajinstvenega izrekanja lastnega imena tudi s tega vidika: še danes so primitivna ljudstva, ki dejansko in zavestno skrivajo svoje »pravo ime« pred vsakomer, ker jim je to simbol lastnega jaza, duše; in če bi ga drugi poznal, bi se polastil te »duše« in s tem osebnosti prizadetega, s čimer bi postal prvotni nosilec imena »odvisen« od onega, ki zanj vé. Koliko je v tem zamrzanju lastnega imena še tega prastarega kulturnega ozadja? Ali pa gre samo za preprosto nemarnost? Ne morem na tem mestu te misli dalje razpletati, sem pa prepričan, da bi odkrili najbrž presenetljive in važne vezi s pradednino.

vzroke v njihovem (vsaj večinoma) kmečkem izvoru z intimnejšim žargonom občevanja v razmeroma majhni naselbini? Ali so še drugi vzroki? In kako je to pri izseljencih drugega slovanskega izvora ali pri Italijanih, Nemcih, Skandinavcih? Kakor mi je povedal prof. Filipović (Sarajevo), ki je bil z menoj hkrati v ZDA in je tam med drugim študiral srbske izseljence, so se tudi ti odločili za »ti«.

Sploh bi bilo zanimivo primerjati akulturacijske pojave pri različnih jugoslovanskih narodih. Pri kmetih v vzhodnejši Jugoslaviji se je n. pr. akulturacija začela že doma s spremembo obleke, medtem ko n. pr. slovenski kmet ni več nosil narodne noše. Če piše emigrant z otoka Suska iz Kalifornije po nevesto, se Sujčanka odpelje tja v narodni noši, čeprav s štirimotornim letalom; šele tam bo odložila nošo in z njo tudi ostale kulturne posebnosti Suska, prej ali slej tudi domačo govorico. Zanimiva je tudi povezanost srbskega kmečkega emigranta s svojo zadruho v starem kraju (o čemer mi je pripovedoval prof. Filipović), medtem ko pri Slovencih take vezi sploh ni, in se zdi, da je tudi rodbinska povezava in vrednota družine šibkejša kakor pri Srbih. Na drugi strani so med drugo svetovno vojno in zlasti po njej ameriški Slovenci pokazali velik smisel za izdatno pomoč slovenski narodni skupnosti v starem kraju.

Tako bi bila še cela vrsta vprašanj, ki bi nam odkrila ozadje in potek akulturacije naših izseljencev v ZDA. Treba bi jih bilo sistematično študirati z več vidikov, kakor bi bilo tudi nujno potrebno, da se začnemo zanimati za zgodovino naših izseljencev v ZDA, preden izumrje vsa prva generacija, ki ima vendar — poleg dragocenih spominov — ohranjenega tudi največ arhivskega materiala, zlasti o razvoju slovenskih društev v ZDA; ta bi pa mogel dati dragocene zgodovinske izsledke. Sami tega ne morejo narediti, druga generacija tega ne bo storila, čeprav je je mnogo več v intelektualnih poklicih kakor prve. Tudi ta premik v poklicih, v izobrazbi, je zanimiv z vidika akulturacije.

Zaključek

Problem akulturacije je zelo širok, in če se mi je posrečilo prepričati bralce tudi o njegovi važnosti, ne dvomim, da ga bo mogoče uspešno obdelati tudi v našem posebnem slovensko-ameriškem primeru. Njegov pomen ni samo nacionalen in teoretičen, temveč lahko mnogo prispeva v skupno, vsečloveško zakladnico znanja, kajti doslej se ga ni lotil še noben evropski narod. V ZDA samih so marsikaj naredili glede na ta problem pri pasivno akulturiranih Indijancih, večje raziskavo tudi na Japoncih, toda — vsaj kolikor mi je znano — še nobene na kaki evropski narodni skupini. Seveda bi ta študija zahtevala tudi primerjave in zlasti še podobna raziskovanja na naših izseljencih drugje po svetu ob povsem različnih pogojih.

Treba bi bilo vsekakor poleg antropologa pritegniti še zgodovinarja, psihologa, lingvista idr. Treba bi bilo n. pr. začeti s študijem družin izseljencev že doma, da bi se dognali raznovrstni vzroki za izseljevanje. Obširen osebni intervju bi dal sliko o osebnosti izseljenca in njegovih problemih ob prihodu v tujino, pri iskanju dela, pri akulturaciji, o njegovi družini, vplivih narodnih društev itd. Posamezne točke, omenjene v eseju, bi bilo treba sistematično na določenih vzorcih v več krajih obdelati. Prav tako bi bili rodovniki zelo poučni, ker bi pokazali dezintegracijski proces slovenske družine v tujem okolju, poročnost in rodnost, izbiro zakonskega druga itd.

Zavedam se velike nepopolnosti tega eseja, upam pa, da sem z njim vendar opozoril na aktualnost širšega antropološkega raziskovanja medčloveških in medskupinskih odnosov. Ni dvoma, da takšna raziskavanja lahko le poglobijo humanistične, občečloveške odnose po vsem svetu, kar je vzvišeni cilj sodobne antropologije.

Slovstvo

Slovstvo k vsem tem vprašanjem, ki smo jih mogli le naznačiti, je zelo obsežno, toda tu navajam samo dela, ki so mi neposredno ali posredno pomagala pri oblikovanju tega eseja o akulturaciji Slovencev v ZDA.

Adamic, L., 1942. *What's Your Name?* New York & London.

Asch, S., 1955, Opinions and social pressure. *Scient. Amer.* **195**, 5: 31—35.

Barholomew, G. A. and J. B. Birdsell, 1953, Ecology and the protohominids. *Amer. Anthropol.* **55**: 481—498.

Bates, M., 1952, *Where Winter Never Comes*. New York.

Baudin, L., 1956, *Der sozialistische Staat der Inka*. Rowohlts deutsche Enzyklopädie, Hamburg.

Caudill, W., 1952, Japanese American Personality and Acculturation. *Genetic Psychol. Monographs* **45**: 3—102.

Hall, E. T., Jr., 1955, The anthropology of manners. *Scient. Amer.* **192**, 4: 84 do 90.

Hobson, R., 1954, Navaho Acquisitive Values. *Peabody Mus. Pap.* XLII — No. 3, Cambridge, Mass.

Imenik društev, federacij, mladinskih krožkov in mladinskih direktorjev S. N. P. J., 1952.

Johnson, J., 1955, The changing American language. *Scient. Amer.* **195**, 2: 78—83.

Kluckhohn, C., 1949, *Mirror For Man*. New York & Toronto.

Kluckhohn, C. and A. C. Kroeber, 1952 *Culture*. *Peabody Mus. Pap.* XLVII — No. 1, Cambridge, Mass.

Kroeber, A. C., 1950, *Anthropology*. *Scient. Amer.*

Lipoglavšek-Rakovec, S., 1950, Slovenski izseljenci. *Geogr. vestnik* XXII: 5—60

- Melik, A., 1956, Amerika in ameriška Slovenija. Ljubljana.
- Paul, B. D., 1955, The cultural context of health education. Symp. Proceed., School of Social Work, Un. of Pittsburgh: 31—38.
- Prescott, W. H., 1954, Osvojitev Mehike, Ljubljana.
- Rapoport, R. N., 1954, Changing Navaho Religious Values. Peabody Mus. Pap. XLI-No. 2, Cambridge, Mass.
- Roberts, J. M., 1951, Three Navaho Households. Ibidem, XL-No. 5.
- Skerlj, B., 1952-53, Dnevnik. (Rokop. zapiski o srečanjih s Slovenci: I. 53—56, 87—91, 98—122; II. 33—37, 49—50, 53, 66—68, 74—78, 97—102, 122, 136—137, 142—151, 156—158; III. 30—31, 62—63.)
- Skerlj, B., 1955, Neznana Amerika. Ljubljana.
- Vogt, E. Z. and J. M. Roberts, 1956, A study of values. Scient. Amer. 195, 1: 25—31.

Summary

ACCULTURATION PROBLEMS IN AMERICAN SLOVENES

During his visit in the States, in 1952, the author had the opportunity to speak with hundreds of Slovenes who had emigrated there mostly prior to World War I. The Slovene national group there seems to be a good example for how active acculturation is acting on immigrants to the States. Active acculturation is based on the willingness to become "American" in the shortest possible time, though some of the immigrants try to resist this trend and to preserve their national character. Though there are many instances, in space and time, of passive acculturation on peoples who were defeated and occupied by stronger enemies, there are, however, relatively rare examples of active acculturation as described above, the biggest being the United States during the past 100 to 150 years.

The Slovenes in the States are not settled in larger accumulations, except for Cleveland-Euclid, Pittsburgh, Chicago, Northern Minnesota (Iron Range), perhaps San Francisco. They met with very different new surroundings and people of various origin both nationally and socially; they were striving hard to reach a better position in their communities, to be successful, and therefore to become acculturated to American standards. There are, however, differences between the first and second (American born) generations. Some of the first generation tried to achieve their success by changing their "jargon-breaking" names, at least dropping some consonants, changing its spelling, or taking another name at all. The psychological motive of this seems to be (perhaps among others), as quickly as possible to "disappear" as a foreigner and to be "reborn" as an accepted American.

Very important in this acculturation process is the role of the children who relatively quickly find out that the parents cannot speak and write correct English, that — perhaps — this is why they are not so successful in their jobs to warrant the children an adequate position among the schoolmates. Here the tension begins within the child's mind as well as between him (or her) and the parents. Changes in values are very remarkable, as for instance the evaluating a man's worth in terms of \$, by houses, cars, refrigerators, TV sets, etc., instead of, say, his bookshelf. The role of the national language does not seem so important for national consciousness as e.g. a national costume, wedding ceremonies, national songs, some national food specialities —

things which can be evaluated also by the surrounding people to whom the foreign language does not mean anything.

The question of race prejudice and its background among Slovenes is interesting, too; at home there was a more or less benevolent discrimination against Jews and Gipsies; in the States this attitude changed, in some cases, into race prejudice against Negroes and even Indians. Equally interesting is the question of the inferiority complex on the one hand and selfconfidence on the other; apparently, selfconfidence is much higher in the second generation who feels American without being worried by contemplating about the Old Country.

Why did the Slovenes speaking Slovene even to an unknown person of Slovene origin, accept acosting him with "thou" instead of "you"? They also accepted the American attitude to be clear about the name (and even the spelling) of a person who is introduced to them, whereas in the Old Country the name did not seem important at all, and mostly is murmured ununderstandably. They dropped drinking attitudes, they became much more "materialistic" and can fully appreciate the typical American evaluation "He is worth so or so many thousand dollars."

There are, of course, exceptions to all those observations as many Slovene Americans, particularly of the first generation, try to combine their old value system with the new one, but certain culture and value changes are obvious even to an untrained observer, the more so to an anthropologist. At any rate, it seems that a systematic investigation of this group would yield important results and improve our knowledge on culture relations.

ZVEZA SLOVENSКИH LJUDSKIH PRIPOVEDK Z RETIJSKIMI — A

Ivan Grafenauer

Uvod

Ob raziskovanju slovenskih bajk in pripovedk smo več ko enkrat zadeli na presenetljivo podobnost med takim ljudskim blagom iz Recije, t. j. današnje Gorjanske Švice, Vorarlberga in Tirolskega ter iz današnje Slovenije v nekdanjem južnovzhodnem delu Norika in njega sosesčini. To in ono je morda dediščina iz dobe po naselitvi naših prednikov v novi, zdaj že blizu 1400-letni naši alpski domovini, nekaj pa je gotovo mlajšega, kar se je zaradi podobnih kulturno-gospodarskih razmer ohranilo prav v danes večinoma alemanski, tudi italijanski, nekoliko pa vendar še tudi retoromansko-ladinski nekdanji Reciji in v današnji Sloveniji — nekatero blago celo samo na teh dveh ozemljih.

Zaradi zmanjšane obsega letošnjega letnika SE moremo v njem priobčiti samo polovico gradiva, tri pripovedke, dve bajeslovni in eno kulturnohistorično, na drugo leto pa je bilo treba odložiti tri nadaljnje enakega značaja.

I. Razmejiteni tek — Grenzlauf

V alemanski Reciji — gorati Švici in Vorarlbergu — ter na slovensko-hrvatski meji — ob Gorjancih — se je ohranila v prav značilni obliki prastara napol bajka napol pripovedka o Razmejitvenem teku (Grenzlauf). Važnost švicarskih inačic je omenil že Wilhelm Müller-Bergström v članku »Grenze, Rain, Grenzstein« v HDA III (1930/31)¹ in navedel v njem med literaturo tudi antično-srednjeveške predhodnice in sodobne etnološke sorodnice.² Slovensko-hrvatskih

¹ Handbuch des deutschen Aberglaubens (HDA) III (1930/31), W. Müller-Bergström, Grenze, Rain, Grenzstein, stp. 1139: Einen... sagenhaften Charakter trägt die Schlichtung eines Grenzstreites durch einen Grenzlauf, ein Wettrennen zweier Männer von verschiedenen Ausgangspunkten her einander entgegen bis zu dem die Grenze bestimmenden Zusammentreffen, in Schweizernagen mehrfach variiert.

² V opomnji 9 (k besedi variiert) navaja W. Müller-Bergström (n. d.) k švicarskim pripovedkam sledečo literaturo: *Schweizer Sagen*: J. R. Wysz, Idyllen, Volkssagen, Legenden und Erzählungen, 2 Bde., 1815, I, 80—100, 317; darnach

inačic kajpada ni poznal. Prav té pa, ki njih samih brez švicarsko-vorarlberških inačic ni prav razumeti, same spet pojasnjujejo morda najvažnejšo potezo švicarskih inačic: daritvena smrt zakasnelega tekača je ostanek starosvetske človeške daritve ob mejnem kamnu.³

Značilne poteze retijskih inačic »Razmejnitvenega teka« si hočemo ogledati ob treh različnih inačicah, eni vorarlberški, ki je W. Müller-Bergström še ni poznal, in dveh švicarskih, ki jih je navedel Jakob Grimm že v akademijem predavanju dne 27. julija 1843 »Deutsche Grenzaltertümer« (Kleinere Schriften II, 1865-70—71, gl. op. 15).

Vorarlberška pripovedka »Der Grenzlauf im Vermunt«⁴ kratko in trezno pripoveduje, kako so se razdelile planine v Velikem Fermuntu (Groß Vermunt ali Fermunt) med srenji v Gaschurnu (951 m) v vorarlberškem Montafonu in v Steinsbergu (1525 m) pri Ardezu (1467 m) v švicarskem Engadinu (kantonu Graubünden). Planinska dolina Groß Fermunt,⁵ t. j. dolina najzgornjega teka reke Ille (Ill, ž. sp.), ki teče tu od juga proti severu (dalje po Montafonu in Wallgau proti severozahodu v Ren), sega iznad rečnega kolena (4,5 km od Gaschurna navzgor) nad zadnjo vasjo v Montafonu Partenen (1074 m — 3 km od Gaschurna) v velikemu S-u podobnem zavoju vzdolž vorarlberško-tirolske meje mimo izvira reke Ille (2174 m — okoli 17 km od

Grimm, Deutsche Sagen (*1905), 207, Nr. 287—289 (popravi: 288); Alfons v. Flügel, Volkssagen aus Graubünden 1843, 101; Al. Lütolf, Sagen, Bräuche, Legenden aus den fünf Orten Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden und Zug, 1862, 390 ss.; 577; J. Kuoni, Sagen des Kantons St. Gallen, 1905, 252; Walliser Sagen, hrsg. v. Histor. Verein von Oberwallis, 1907, 2 Bde., 1, 107; Schweizerisches Archiv f. Volkskunde, Basel 1897 ff., 8, 307, vgl. ebenda 21, 223; D. v. Jecklin, Volkstümliches aus Graubünden (*1916), 211 (povzeto po A. v. Flügel, n. m.); H. Herzog, Schweizensagen. Für Jung und Alt dargestellt, Aarau *1913, 3 Bde., 1, 210 ff., 2, 236; Jos. Müller, Sagen aus Uri I (1926), Nr. 1 (sc. po Grimm in Wyszul!); »die gleiche Sage auch Graber, Sagen aus Kärnten, 5. Aufl., 1912 (1921!)« (= 1—4. Aufl. S. 236) — to o Graberju ne velja, ker gre za odločitev samo po petelinjem petju, ne po teku (Grf.). — Za druge inačice navaja (n. m.) le-to literaturo: Jakob Grimm, Deutsche Rechtsaltertümer, 4. Aufl., 1899, 2 Bde., 1, 118 (1828, 85) (Roman du renard); Jakob Grimm, Kleinere Schriften, 8 Bde., 1864—90, 2, 69 ff.; Germania, Vierteljahrschr. f. deutsches Altertum, begr. v. Fr. Pfeiffer 1856 ff., 31 (1886), 329 (erste Erwähnung in Europa in den lateinischen und französischen Tiersagen. norw. Parallele, antike Verwandte); Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde 3, 16 (A. 6: Parallele in Samoa); Heinrich Pröhle, Unterharzsagen, Aschersleben 1856, 145 f. Eine eigenartige Variante: eine Wiese wird um die Wette gemäht, bis die Streitenden in der Mitte zusammentreffen (brata, ki to storita, potem drug drugega ubijeta), Vernaleken Alpensagen (1858), št. 42, str. 52 (*1938, str. 294).

³ Avtorjev članek »Človeška stavbna daritev v slovenski ljudski pesmi in pripovedki«, ki je s tem v zvezi, izide v Slavistični reviji IX (1957).

⁴ R. Beitzl, Im Sagenwald (1953), št. 576, str. 303.

⁵ Dolina Klein Fermunt leži vzhodno od vorarlberško-tirolske meje in je s prelazom Bieler Höhe (2046 m) nad seliščem Madlenerhaus (1986 m) zvezana z dolino Groß Fermunt. Pripniti je, da piše R. Beitzl Vermunt, Ravensteinova Ostalpenkarte pa Fermunt.

Gaschurna) do prelaza Gr. Fermunt Paß (2802 m) na vorarlberško-graubündenski meji; onstran gre pot po dolini potoka Glozza (Val Tuoi) v Engadin do vasi Guarda (1653 m) ob Innu in še 4 km ob Innu navzdol do vasi Ardez (1467 m) in gradu Steinsberg (1525 m). Razdalja od Ardeza-Steinsberga do prelaza Gr. Fermunt Paß (po dolini, ne po poti) je 13 km z višinskim razločkom (od Ardeza) 1335 m, razdalja od Gaschurna do istega prelaza pa okoli 21 km z višinskim razločkom 1851 m. Planinsko selišče, na Ravensteinovi »Karte der Westtiroler- und Engadiner-Alpen (Ost-Alpen, Blatt 4, mer. 1 : 250.000) zaznamovano kot »Schweiz. Fermunt« (ok. 1700 m), je oddaljeno od Gaschurna samo ok. 8 km (ok. 750 navzgor), od Ardeza-Steinsberga pa okoli 26 km (13 km za 1335 m navzgor, 13 km za okoli 1100 m navzdol).

Beitlova pripovedka, ki mu jo je zapisal poročevalec za Montafon Joh. Jos. Dietrich (n. d., 410), pripoveduje, kako je prišlo do tega, da je večji del Velikega Fermunta pripadel oddaljnemu Steinsbergu, le majhen ostanek pa bližnjim Gaschurncem. To se je zgodilo baje takole:⁶

Gaschurnci in Steinsberžani so se domenili, da naj se (določeni dan) napoti ob prvem petelinjem petju od vsake strani po en sel; kjer se bosta srečala, tam naj bo meja. Pa je bila v Engadinu stara ženica, ki je svetovala, naj petelina dan poprej nič ne krmijo, in tako je zakikirikal že zvečer ob devetih. Steinsberžan se je na mah odpravil in prišel v Meß zadaj za Bellamaiesom. Ko je prihitel Gaschurnec, ki se je odpravil šele zjutraj, do tja, je bil drugi že vsekal v skalo dva križa, ki kažeta še danes, kje je meja. Tako so dobili Engadinci večji del planin globoko na avstrijsko stran. Po davčnem okrožju spada Fermuntska dolina v Gaschurn, uporabno pravico imajo pa Engadinci.

Zapisovalec pravi še, da so pglavitni kraji v Fermuntu (od spodaj navzgor) Maisesle, Hochrigler, Brantweinkopf, Galthütte, Madlenerhaus, Großes Ried, Steinernes Haus, Bieler Höhe. V večini teh krajev

⁶ Dietrichov zapisek pri R. Beitlu, n. m., se glasi: *Der Grenzlauf im Vermunt*. Bei der Teilung des Vermunttales soll es so zugegangen sein. Die beiden Eigentümer, Gaschurner und Steinsberger, vereinbarten, daß von jeder Seite aus beim ersten Hahnenschrei ein Bote aufbrechen solle. Wo sie sich trafen, sollte die Grenze sein. Da war in Engadin ein altes Weible, das riet, den Hahn tags zuvor gar nicht zu füttern, und so krächte er schon am Abend um neune. Der Steinsberger machte sich flugs auf den Weg und kam bis nach Meß hinter dem Bellamaies. Als der Gaschurner ankam, der erst am Morgen aufgebrochen war, hatte der andere schon zwei große Kreuze in einen Stein eingehauen, die heute noch die Mark bilden. So erhielten die Engadiner den größten Teil der Alpen bis weit ins Österreichische hinab. Dem Steuerdistrikt nach gehört das Vermunt zu Gaschurn, das Nutzungsrecht aber haben die Engadiner. Die wichtigsten Plätze im Vermunttal sind: Maisesle, Hochrigler, Brantweinkopf, Galthütte, Madlenerhaus, Großes Ried, Steinernes Haus, Bieler Höhe. An den meisten dieser Plätze stehen heute noch Überreste von Gebäulichkeiten. Meß und Bellamaies sind am rechten Illufer unterhalb der Höll mit den Wasserfällen und unter der Kardatscha.

se še danes vidijo ostanki poslopij. Meß in Bellamaises sta na desnem bregu Ille pod Peklom (Höll) s slapovi Kardatsche.

Izmed bistvenih motivov pripovedke nahajamo v tej pripovedki naslednje štiri:

1. Domenek, naj določi tek z določenih krajev po poti, ki ju veže, kje naj bo meja: tam, kjer se tekača srečata.
2. Čas odhoda določi domenjenega dne petelinji klic (praveška ura, ki oznanja dan).
3. Ena stranka prejšnji dan petelina strada, da bi se prej zbudil in dan oznanil.
4. Ta stranka pomakne mejo globoko na ozemlje druge stranke.

Podoben zemljepisni položaj kakor v Velikem Fermuntu, kjer segajo engadinski planinski pašniki globoko na Vorarlberško in s tem v drugo državo, Avstrijo, je tudi med kantonoma Uri in Glarus ob Kluškem prelazu (Klus, Klausenpaß), le da tu ne gre samo za gospodarsko mejo, ampak tudi za politično, deželno, kantonsko mejo: »Od Schächenske doline (Schächental) sega urensko ozemlje čez Kluški prelaz in gorsko ločilo ob potoku Fletschu (Fletschbach) še dalje in globoko na glarensko stran.«⁷

Kako je do tega prišlo, pripoveduje najstarejša in na široko znana inačica pripovedke o »Razmejitvenem teku, priobčena v »Deutsche Sagen« bratov Jakoba in Wilhelma Grima.⁸ Tek je šel po njej od Altdorfa, glavnega kraja kantona Uri, po Schächenski dolini in preko prelaza proti kraju Linthtal v kantonu Glarus, in od Linthtala ob potoku Fletschu v nasprotno smer. Pot od Altdorfa (463 m) do Kluškega prelaza (1953 m) je za polovico daljša ko pot od Linthtala (651 m) do tega prelaza. Ni čudno, da je za zmago Urencev bilo treba zvijače.

Grimmova pripovedka ni samo najstarejša, ampak tudi najpopolnejša inačica Razmejitvenega teka. Motivnemu obrazcu fermuntske pripovedke dodaja več dopolnil. V začetku so to bolj drobne poteze: čas za tek (k t. 2) se določi ob jesenskem enakonočju, ko so planine še kopne, pa tam ni več velike živine, da bi tekače motila; motivu petelinjega stradanja (k t. 3) — Urenci svojega izbranca zapro v košaro in mu dajejo le malo jesti in piti — je dodano dopolnilo, da Glarenci svojega petelina izbranca kar pitajo, da bi jutro tem veseleje in ponosneje pozdravil. Kajpada zapoje urenski petelin že ob prvem svitu, glarenski pa napitan spi in spi ter se zbudi šele za svetlega dne.

⁷ Br. Grimm, *Deutsche Sagen* (1957), št. 288 (v 1. izd. št. 287). *Der Grenzlauf* (str. 280) se pričinja: Über den Klußpaß und die Bergscheide hinaus vom Schächental weg erstreckt sich das Urner Gebiet am Fletschbache fort und in Glarus hinüber.

⁸ Br. Grimm sta priredila to pripovedko po knjigi Joh. Rud. Wyzsa ml., *Idyllen, Volkssagen, Legenden und Erzählungen* (1815) I, 80—100, vgl. 317 (gl. *Deutsche Sagen*, 1956, str. 611 pri št. 288 in str. 590 pri št. 45). — Prireditel bratov Grimm, nekoliko spopolnjeno po prvem viru, je prevzel Jos. Müller, *Sagen aus Uri I* (1926), št. 1.

Bistveno pa dopolnjuje pripovedko novi motivni obrazec, dodan k izidu tekmovanja:

5. Brez krivde zakasneli tekač si izmoleduje, da mu srečni tekmeec odstopi vsaj nekaj pridobljenega planinskega svetá: toliko, kolikor ga zamudnik v teku poneše na hrbtu v klanec nazaj.

6. Zamudnik z zmagovalcem na hrbtu teče, dokler se mrtev ne zgrudi.

Po besedilu J o s. M ü l l e r j a se to zgodi, ko se Glarnec z Urencem na hrbtu ob hladni vodi skloni, da bi si žejo potolažil, ker mu ta drugače ne dovoli, da bi pil.⁹

To junaško smrt premaganega tekmovalca potrjuje tudi J e c k l i n o v a verzificirana pripovedka »Der Grenzlauf«¹⁰ z liechtensteinsko graubündenske meje; kot vir navaja A l f o n s a v. F l u g i Volkssagen aus Graubünden;¹¹ ne vemo pa, koliko je Flugijeva verzifikacija ljudskemu izročilu zvesta.

Nekateri motivi, ki jih poznamo iz G r i m m o v e in M ü l l e r j e v e prireditve W y s z o v e pripovedke (tudi ta je že literarno oblikovana), so tu zamenjani ali izpuščeni. Spor glede deželne meje tu ni med dvema kantonoma ali srenjama, ampak med knezom L i e c h t e n s t e i n s k i m, ki trdi — očitno je šele pred kratkim postal tu deželni knez¹² — da je mejni kamen premaknjen, in med »staro svobodno R e c i j o«, ki pač ve, kaj je res, in to zanika. Ta spor nas postavlja v začetek 18. stoletja, ko so nižjeavstrijski knezi L i e c h t e n s t e i n s k i šele postali graubündenski sosed — pripovedka pa se je prenesla na ta spor še kaj pozneje. Poglavitni razložek je ta, da je petelinji klic kot znamenje za začetek teka zamenjan z bitjem dvanajste ure opoldne določenega dne in da je s tem odpadla tudi vsakšna zvižaja s petelinjim krmljenjem ali stradanjem. Naslednje dejanje pa je s to zameno v ostrem nasprotju, kar trdno dokazuje, da je petelinje petje v pripovedki prvotno in v času, ko še stolpnih ur ni bilo, edino mogoče.

Tek naj bi šel od mejne farne vasi B a l z e r s na jugu kneževine L i e c h t e n s t e i n s k e po Lucijini stezi (Luziensteig) proti graubündenskem kraju M a i e n f e l d, iz M a i e n f e l d a pa v nasprotno smer. Do pre-

⁹ O smrti glarenskega tekača poroča prireditel bratov Grimm: ...manche Tritte gelangen ihm noch, aber plötzlich versiegte ihm der Atem, und tot sank er zu Boden. — Müllerjeva prireditev pa pravi: Manche Tritte gelangen ihm noch; aber plötzlich versagte ihm der Atem. Da trank er jähling von dem kalten Wasser und zwar mit dem Urner auf dem Rücken, der ihm nur unter dieser Bedingung zu trinken erlaubt hatte, und tot sank er zu Boden.

¹⁰ Jecklin, Volkstümliches (1916), 211 s.

¹¹ Jecklin, n. d., str. VII: Flug, Volkssagen, t. j. Alfons v. Flug, Volkssagen aus Graubünden, 1843, 101; prim. Jak. Grimm, Kleinere Schriften II (1865), 70.

¹² Johann Adam Andreas knez Liechtensteinski (rod je iz Nižje Avstrije) je kupil 1699 gosposčino Schellenburg (na severu), leta 1712 grofijo Vaduz (na jugu); združeni sta postali 1719 neposredno državna kneževina, ki je dobila ime po knezu: Liechtenstein.

vala Lucijine steze (717 m) je do vasi Balzers (476 m) okoli 5 km razdalje in 241 m vzpona, od Maienfelda (526 m) pa samo 3,5 km razdalje in 191 m vzpona. Balzerska pot do tja je torej za polovico daljša (3 : 2) od maienfeldske, vzpon za tretjino višji (4 : 3). Pripovedka pa pripoveduje, da maienfeldski tekač, junaški Katarinin ženin, ob bitju ure kakor puščica z loka odleti na pot, pa vendar mu balzerski tekač že prihaja naproti, navzdol od prevala Lucijine steze: »Noch klimmte er bergan / Da sah er von der Höhe / Schon den von Balzers nah'n.« In ta se ponorčuje, kaj bo zdaj Katarina rekla o svojem junaku, pa ga izzove (brez prošnje in moledovanja), naj ga vzame na hrbet: kolikor ga v teku ponese nazaj, toliko bo domovini pridobil sveta. In maienfeldski junak ga pobaše in v teku nese na vrh klanca pa ga nese in nese tudi še navzdol, naj se oni upira, kolikor hoče, pa ga ponese do studenca, oddaljenega le četrte ure hoda od Balzersa (1,25 km), kjer s Katarininim imenom na ustnih mrtev pade na tla. Studenec ima od tedaj ime Katharinenbrunnen (Katarinin vodnjak), na mejniku pa je na eni strani knezov grb, na drugi strani pa napis »*Alt fry Rätia*« (Stara svobodna Recija).

Junaka, ki kaj takega zmore, naj bi bil balzerski tekač, če je odhitel ob isti uri kakor on, kar v začetku teka za toliko prehitel? Znamenje, da tekača nista odšla ob bitju cerkvene ure, ampak ob petelinjem klicu — z znano nam zvijačo.

Ni pa brez pomena v maienfeldski inačici junakova nevesta, čeprav je ni ne v urensko-glarenski inačici, še manj pa v fermuntski. Srečamo jo pa spet v slovensko-hrvatski pripovedki o »*Krvavem kamnu*« v Gorjancih.¹³

Ta pripovedka se je ohranila v dveh poglavitnih oblikah, kranjski in uskoški¹⁴ — postranski odrastki z našo pripovedko niso v zvezi. Po motivih te dve obliki močno soglašata, po duhu pa si ostro nasprotujeta, ker obe strani druga na drugo valita krivdo za tragični izid.

¹³ »Med Sv. Miklavžem in Sv. Jero je 'Krvavi kamen', to je kamen z rdečimi lisami. Ta kamen je bil baje postavljen kot mejnik slovenskih in hrvaških pašnikov, in ob tem mejniku je bilo več krvavih preteпов med slovenskimi in hrvaškimi mejaši.« Fr. Orožen, Vojvodina Kranjska I (1901), str. 90 s. — V opomnji O. pristavlja (str. 91, op. 1): Krvavi kamen je opisan v Danici ilirski iz leta 1838, št. 27 in 28, po Buchenhainu iz časopisa »Carniolia«. Ta kamen sta opevala tudi hrvaški pesnik Jovan Hranilović in znani zgodovinar Lopašić.

¹⁴ Kranjsko pripovedko je novelistično podal J. A. Babnik, *Der Blutstein*. Eine vaterländische Volkssage aus dem Jahre 1650, von Joseph Buchenhain. Carniolia I, Nr. 16—18 (22. 25. 29. Juni 1838). V opomnji pravi avtor: Von diesem Blutstein herrschen mehre (!) Sagen, doch die wichtigste wird wohl diese sein. — Ilirski prevod je izšel v Danici ilirski (gl. op. 13), slovenski pa v Sloveniji I, list 1—4 (4. 7. 11. 14. Maliga serpana 1848): *Krvavi kamen*. Slovenska povest iz leta 1650 od J. A. Babnika. Prestavil F. Malavašič. — *Žumberško-uskoško pripovedko* je prinesel Kukuljevičev Arkiv, knj. VII (1863), str. 180 do 184: Črtice iz okolice žumberačke. Od N. R. a, Žumberčanina. B. Krvavi kamen.

Vzrok sporov med Uskoki in Kranjci so po obeh oblikah pretepi in poboji med žumberškimi Uskoki in podložniki kranjskih zemljiških gospodov zaradi nejasnih meja med pašniki vrhu Gorjancev. Tam je na kranjski strani hrib (969 m), na katerem so po pripovedki potem sezidali cerkev sv. Nikolaja, na gorskem slemenu pa vrh, imenovan danes Trdinov vrh (1181 m) s cerkvama, zdaj razvalinama, sv. Gere in sv. Ilija, v presedljaju med njima pa je »Krvavi kamen« (920 m).

Zaradi teh sporov se domeniijo poveljnik žumberških uskokov in kranjski zemljiški gospodje, naj mejo določi na Markov dan 1650 razmejitveni tek.

Po uskoški inačici naj bi ta dan na vse zgodaj (znamenje za začetek teka se ne omeni) krenil po en mladenič z vsake strani (kraj odhoda se ne pove, z uskoške strani pa je to gotovo Žumberak, s kranjske po kranjski inačici verjetno grad Ostrož-Feistenberg). Na kraju, kjer bi se tekača sešla, naj bi bila meja, toda tekača naj bi počakala, da bi prišla tja z obeh strani za to določena odbora.

Nadaljevanje se glasi:

Na Markov dan »je uskoški mladič prije uranio od kranjskoga, prode gorjanske livade (t. j. pašnike na Gorjancu-Trdinovem vrhu) i već se spuštjaše nizbrdice u Kranjsku, kad najednom ukaže se kranjski mladič korakajuć hitro uzbrdice.« Dolgo čakata odborov, »nu, na nesreću uskočku dođe prije kranjski odbor, jer mu je bilo na po puta bliže. Sada mišljahu Kranjci — znajući da još dugo Uskoka ne bude..., kako bi mogli prevariti... te odlučiše oba mladića živa zakopati, samo da se nebude znalo, gde su se sastali.« Z uskoškim mladeničem je bila prišla po neki verziji tudi njegova dekle in »Kranjci odvedu sve troje natrag prama Žumberku«; tam, »upravo pokraj puta, kud se silazi na gorjanske livade«, izkopljejo jamo in mladeniča morata skočiti vanjo. Za ljubim skoči vanjo tudi dekle (prostovoljno!). »Na grob im navališe ogromni kamen, o kom se priča: da kad su ga gore metnuli, da su se tri kaplje krvi na njem pokazale, pak i zbilja vide se po njem još danas nekakove crvene pjege. Usljed toga bi kamen taj nazvan 'krvavim kamenom'.

Pripovedki sami se vidi, kako so se nam iz Švice znani motivi izgubljali in ostanki preobraževali. Uskoški mladec »je mnogo prije uranio«, ne pove se pa, da se je to zgodilo s pospešenim petelinjim petjem; oba mladeniča vodijo nazaj proti Žumberku — to je ostanek premagančevega smrtnega teka z zmagovalcem na hrbtu; zakopavanje živih tekačev pa ni ostanek premagančeve junaške smrti, nasprotno ta smrt je v švicarskih inačicah nadomestek starosvetske človeške daritve ob mejnem kamnu, stranske veje človeške stavbne daritve, ki se je izvrševala prav z zazidavanjem živega človeka, često več živih ljudi. Tu pa se je izmaličeni novi motiv smrtnega teka z nasprotnikom na hrbtu prilepil staremu motivu človeške daritve pri mejnem kamnu.

Kranjska pripovedka, pravzaprav njena Babnikova prireditelj, se glede na razpored zgodbe ne razločuje od žumberške: pastirski poboji zaradi neurejene meje gorskih pašnikov — dogovor glede razmejitvenega teka isti dan in leto (Markov dan 1650) — razmejitveni tek — človeška daritev ob mejnem kamnu.

Drugačna pa je zgodba sama. Že poglobitve osebe se tu uvajajo vse z imeni, graščak na Ostrožu Jakob Muretić in njegov sin Miško, uskoški vojvoda Jurić in njegova hči Jela v Žumberškem gradu. Miško in Jela se rada vidita in očeta se dogovorita, naj spravo ob razmejitvi zapečati tudi njuna zaroka. Izhodišče teku sta kajpada Ostrož in Žumberak. Tek pa se udeleži na vsaki strani — kar je tu nesmiselno — trojica tekačev, med njimi na kranjski strani tudi Miško, na uskoški pa v moški obleki — Jela. Na vrhu Gorjancev, poznejšem Šmiklavškem vrhu (969 m) — na kranjski strani torej — je postavljen oltar, pri katerem čaka tekačev množica ljudstva s Kranjskega in iz Žumberka z Muretićem, Jurićem in duhovnikom. Prva pride kranjska trojica in teče dalje; ko se srečajo z uskoško trojico pri poznejšem Krvavem kamnu, se ustavijo. Star Uskok zahteva, naj se kranjski mladeniči, če si niso svesti prevare (kakšne, ne zvemo), dado na mestu živi zakopati, mejni kamen naj jim bo nagrobnik (torej tudi tu popolno nerazumevanje človeške daritve). Noben ugovor ne zaleže, Uskoki ostanejo pri svojem. Mladeniči si sami izkopljejo grob in skočijo vanj; ko jih začno zagrebati, skoči k Mišku še Jela: »Gorje, če mejo kdaj oskrunite!« Na grob jim zavale »Krvavi kamen«. Duhovnik grob blagoslovi. Tam, kjer je stal oltar, postavijo cerkev sv. Miklavža.

Nesmiselnosti te inačice, nastale zaradi nerazumevanja starih, predkrščanskih potez, ni treba dalje naštevati. Da je človeška daritev ob mejniku, kakor stavbna človeška daritev po praveškem običaju zakopavanje, zazidavanje živih ljudi, vpričo zastopnikov državne in cerkvene oblasti v sredini 17. stoletja strahoten anahronizem, je samo po sebi umljivo.

Jasno, da te dve inačici o »Krvavem kamnu« kakor tudi retijske pripovedke niso nastale ob razmejitvi med Žumberžani in Podgorci, med Urenci in Glarenci, med Liechtensteinskim knezom in Graubündenci, med Gaschurnci in Steinsberžani, ampak da so to pripovedko nanje prenesli kot odjek praveških običajev ob razmejitvi med plemenskimi lovišči in pašniki, med sosednimi deželami raznih narodov. Naj spomnimo samo staroveške pripovedke o razmejitvenem teku med punsko Kartagino in grško Kirenajo.

Že Jakob Grimm je ob liechtensteinsko-graubündenskem in ob urensko-glarenskem razmejitvenem teku opozoril na to pripovedko. Salust poroča, da sta se dala zmagovita punska tekača brata Filena na zahtevo Kirenajcev, ki so ju osumili prevare, živa zakopati.¹⁵ Hkrati

¹⁵ Jakob Grimm, *Kleinere Schriften II* (1865), *Deutsche Grenzaltertümer* (Gelesen in der Akademie der Wissenschaften am 27. Juli 1945), VI. Grenzstreit: Graubünden-Liechtenstein str. 70, Uri-Glarus str. 70–71, Karthago-Ky-

je opozoril na človeške daritve pri Nemcih in Slovanih ob deželnih mejah, posebno ob času kuge.¹⁶ Omahoval pa je med domnevo literarne zveze iz srednjega veka med švicarskim izročilom in antičnim ter med domnevo samorodnega nastanka obojih v antiki in v Švici.¹⁷ Slovensko uskoške inačice, združujoče švicarske in antične motive, ki niso mogli priti vanje iz knjižnih virov, pa tudi ne samorodno nastati, govore pač tudi glede švicarskih izročil bolj za staroveško ustno ljudsko izročilo.

II. Nagla smrt prestavljavca mejnikov — nezveste planšarice

Stara je tudi svetost mejá, rodovnih, plemenskih, občinskih, državnih. V starem Rimu so že v prvih časih *Fratres arvaes* posvečali meje Rimske občine (*Agri Romani*) s posebnim obredom (*Ambarvalia*), v preprostejših kulturah pa so meje posvečevali celo s človeškimi daritvami. S svetostjo mejá so v zvezi tudi izročila o posmrtni pokori grešnikov zoper njih svetost. Vrsta retijskih pripovedk kaže, da je šlo tudi tu prvotno za varstvo javnopravnih, srenjskih in občinskih meja zoper posege pohlepnihi zasebnikov.¹⁸ Kakor duša nepokopanega človeka tako tudi duša takega grešnika po praveški veri po smrti ne najde pokoja, ampak mora mejnik prenašati, dokler mu kdo ne nasvetuje, naj ga dé tja, od koder ga je vzel, ali pa mora iskati pomoči, da mu kdo odorano njivo priorje.¹⁹

rene po Valeriju Maximu V, 6, 4 str. 72, po Salustiju, Bellum Jugurthinum c. 79 str. 72 s. Prim. J. Grimm, *Rechtaltertümer* (1828) str. 86: Sallust. Jugurtha c. 79. Pomp. Mela i, 7. Valerius maxim. V, 6, 4.

¹⁶ Jak. Grimm, *Kleinere Schriften* II, 73 s. (v današnjem pravopisu): Dies Eingraben lebendiger Wesen am heiligen Ort der Grenze, wie sonst in den Grundfesten neu erbauter Burgen oder Türme, welche allein dadurch Stetigkeit erlangen können, kehrt auch in deutschen und slavischen Überlieferungen wieder. ... Der eingegrabene Mensch, der begrabene Heros ist das höhere, die Stätte heiligende Wesen, und daß Grabhügel, Grabsteine ... in den Begriff der Grenzzeichen übergehen, ... wird uns dadurch verständlicher. Volksüberlieferungen melden, daß zu Pestzeiten, um der feindlichen Seuche Eingang ins Land zu wehren, arme Kinder oder erkaufte Zigeunerkinde als Opfer lebendig auf der Grenzscheide in den Grund vergraben wurden.

¹⁷ Jak. Grimm, n. d., 74: Aber unsere Schweizersagen, welchen zwar das Lebendigbegraben des schuldfreien Siegers fremd bleibt, sollten sie dennoch aus römischer Quelle geflossen sein? Valerius zumal war lange im Mittelalter gelesen, Heinrich von Mügeln hat ihn schon 1369 verdeutscht. Doch ... (der) unmittelbar aus dem Munde des Volks übernommene Zug von den beiden Hähnen ist epischer als des Valerius ganze Erzählung, und ein Volk, das fremde Überlieferung solchergestalt zu verschönern fähig wäre, muß ohne Zweifel auch in sich selbst alle Kraft besitzen, sie vollständig und unerborgt zu erzeugen.

¹⁸ Jos. Müller, *Sagen aus Uri* II (1929), št. 575, 795, 796 a, b, 798, 802 i. dr.; prim. Iv. Grafenauer, »Aškerčeva balada 'Mejnik' in ljudsko izročilo«, *Jezik in slovstvo* (JS) II (1956/57), št. 6, str. 244.

¹⁹ Iv. Grafenauer, n. d., 242 s. z literaturo. K slovenskim inačicam o prestavljavcu mejnikov je treba dodati najnovejšo, ki jo je zapisal dr. Milko Ma-

V Reciiji so ta motiv prenesli tudi na planšarje, ki so namerno zapasli kako živinče, pa morajo po smrti noč za nočjo ta greh ponavljati, dokler kdo namesto njih lastniku škode ne povrne,²⁰ na planšarice, ki so v redu oskrbovale sicer živino bogatih ljudi, živino ubogih pa pustile stradati: po smrti morajo hoditi v najhujši zimi na planino oskrbovat prej zanemarjeno živino ubogih, pošastno tam oživiljeno.²¹

Ker v tem zadnjem primeru škode ni več mogoče povrniti, té pripovedke o rešitvi ničesar ne vedo. Tako je mogoče, da je med njimi tudi katera, ki pripoveduje tole zgodbo o planinčici na planini Spullers:²²

Lovec je šel pozimi na lov v smeri proti planini Spullers pa ga je došla znana planšarica, vsa zasnežena in zmrzla s čebrom, obešenim na podlahti. Lovec se začudi: »Kaj tudi ti tod na poti, pa ob tem času?« »Da,« reče ta, »moram gori na Spullers krmit ubogih ljudi prašiče, bogatim sem jih že,« in gre svoj pot. Lovec si misli: »To pa ni čisto pravišnje!« Ko pa pride proti večeru domov na vas, zasliši navček; na vprašanje, komu zvoní, zve, da planšarici s Spullersa.

To je isti sklep kakor v Aškerčevi baladi »Mejnik«, ko sejmar Martin ponoči na poti domov zagleda soseda Vida z mejnikom na rami, tožečega, da ga že sto let prenaša, ker ga je prej prestavil na Martinov svet; zjutraj pa Martin streznjen zve: »Sinoči umrl je nagle smrti soseda, * Mejaš naš — Vid!«

Aškerc je za to balado uporabil — to se ji očitno pozna — dve ljudski izročili, pripovedko o pohajajočem umrlem prestavljavcu mej-

tičetov 16. marca 1957 v Šentlovrencu na Pohorju (povedal Ivek Sadovnik, r. l. 1920). (NB. Kar je v oklepaju, je Matičetova obnova.):

Mejašnik. Na Ignacjuškem vrhi je biu prestavljen [mejašnik]. Pečovnikov sin je biu péjan [in je ponoči, ko je šel mimo kraja, kjer je bil mejašnik prestavljen, slišal glas:] »Kje bi ga vteknu?« [Brez strahu je pijanec odgovoril:] »Hudič frdamani, kje si ga zmeknu, tam ga pa vtekni!« Pol pa nči več strašilo.

²⁰ Inačice iz Švice in Vorarlberga gl. JS II, 245.

²¹ Inačice iz Švice, Vorarlberga in Tirolske gl. n. m.

²² Fr. Jos. Vonbun, Die Sagen von Vorarlberg mit Beiträgen aus Liechtenstein (1950, hrsg. R. Beitzl), oddelek Klostertal und Lechtal, št. 151, str. 126: *Die Sennin auf Spullers.* Auf der Alpe Spullers droben ist einmal eine Sennin gewesen, die hat nur dem Vieh von den reichen Leuten zugehalten und armer Leute Vieh Hunger leiden lassen, und so hat sie es getrieben viele Sommer. Jetzt einmal im Winter, wo man lang schon von Alp gewesen ist, geht ein Jäger Spullers zu auf die Jagd und da begegnet ihm die Sennin, von der ich erzähle, den Kopf wie verbrämt mit Kies und Schnee, die rote Juppe Stein und Bein gefroren und am Arm einen Eimer. Der Jäger kann sich nicht genug verwundern und fragt: »Ja, Sennin, bist du auch um die Weg und willst du eben um diese Zeit zu Alp?« »Ja,« sagte sie, »ich muß auf Spullers hinauf, den armen Leuten die Schweine füttern, den Reichen hab ich sie schon gefüttert,« und geht ihres Weges weiter. Der Jäger luegt ihr erstaunt nach und denkt für sich selber: »Das ist auch nicht kauscher,« und wie er gegen Abend heim ins Dorf kommt, hört er vom Turm das Totenglöcklein läuten, und auf seine Frage, wem es dermal gelte, gibt man ihm zur Antwort, der Sennin von Spullers.

nikov, ki na pijančev poziv mejnik postavi tja, kjer ga je vzel, pa je potem rešen, in drugo pripovedko, pač očetovo, ki je imela tak zaključek kakor vorarlberska pripovedka o planšarici s Spullersa. Zakaj le na to drugo se more nanašati Aškerčeva beseda, da je dobil »motiv« balade »Mejnik« iz ust svojega očeta,²³ ne pa na prvo izročilo, ki je njega sklep kot netragičen, za balado neprimeren, zavrgel.²⁴

III. Mrlič v hudi zimi shranjeni v snegu

Malone v vseh Vzhodnih Alpah od Chura do Murice, od Tolminskega do Bavarskih Alp so se ohranila tu in tam sporočila, da so morali v hudih zimah, ko ni bilo mogoče priti do fare, shranjevati mrlič v snegu, na podstrehi, sicer kje na mrazu ali pa celo v dimu, dokler jih ni bilo mogoče odpeljati ali odnesti k pogrebu.

Iz shranjevanja na podstrehi, kjer so v »trugah« hranili tudi posušeno sadje, so nastale zgodbe, češ da so pri pogrebu truge zamenjali, sadje pokopali, mrliča pa doma pustili; šele ko je gospodinja hotela pogrebem postreči še s kuhanim sadjem, da so pomoto odkrili. — Če je podstreho v zgodbi zamenjala klet, pa je iz šaljive zgodbe nastala žaljivka, ker je motiv napačne krste tu zamenilo nespoštljivo ravnanje z mrličevim truplom.²⁵

Sporočila o shranjevanju mrličev v snegu ali na podstrehi so se ohranila navadno v tistih krajih samih, kjer se je to zgodilo, zgodbe o zamenjavi krste pa se navadno pripovedujejo le bolj v oddaljenih krajih, ker se čuti v njih vsaj lahen posmeh. To kažejo tudi najnovejše slovenske inačice.

Dne 14. marca 1957 je namreč dr. Milko Matičetov v Legnu pri Slovenjem Gradcu zapisal kar tri inačice treh različnih tipov.²⁶ Medtem ko so tam »pr Popjali« čakali na pravličarja Gustlna Grabnarjevega, je sosed bajtar Franc Borlek, rojen 1900, povedal zbadljivo zgodbo o sosednih hribovcih (a):

»Ko je umru adn pr Temnikarji na Gradišči, so ga v klet nesli pa k zelnem škaf prslonli. Pol je pa dekla pršla po ze le pa mu je tresko v gobec vteknila, da je svejtu.«

Nekdo iz družbe je kar med Borlekovim pripovedovanjem dejal, da so pa (b) »pri Jakeljnu imeli [mrliča] v snegu pokopanega«.

²³ Jos. Wester, V Aškerčevem rojstnem kraju, LZ 32, št. 8 (avgust 1912), str. 432.

²⁴ Več o tem gl. JS II, št. 6 (1956/57), str. 246 s.

²⁵ O vsem problemu je pisec poročal na posvetovanju vzhodnoalpskih narodopiscev v Ljubljani v marcu 1956. Pregledna razprava je izšla v prvem letniku časopisa »Fabula« (ur. Kurt Ranke), str. 32–46. Vse gradivo izide v poročilu o tem posvetovanju.

²⁶ Rokopisi (a–c) v Inštitutu za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani.

Lenčka Trbulova, rojena 1895, pa je povedala zgodbo o zamenjani »trugli« (c) — župnija Remšnik (Sv. Jurij) leži v višini 600—800 m severno od Drave poltretjo uro nad Brezнім (železniško postajo Ribnico, 290 m) — :

»Na Remšniku je bil an velik pauer, je umr, ga pa pokopat neso mogli, ko je čudno snega blo. So ga dal gor na podstrešje u truglo. Spomlad so mislili virta pokopat, so se jim pa trugle zmešale, so pa uno pelal, ke so bli platiči²⁷ notre. Pol je pa mislila gospodinja platiče kuhat jet, je pa virta notre našla, platiču pa blo ni!« —

Že ta zadnja zgodba, ko odkrijejo pomoto takoj po dozdevnem pogrebu in jo takoj lahko popravijo, veže Slovenijo z alemansko Recijo. Na Slovenskem poznamo še dve inačici,²⁸ vsega tri, v alemanskem Vorarlbergu pa še četrto.²⁹ Sicer pa se je po vsej Srednji Evropi ohranila le še ena taka inačica in to na nemškem obrežju Severnega morja (Nordsee),³⁰ povsod drugod so znane samo inačice, v katerih najdejo mrliča šele pozneje in so sitnosti večje. Stare inačice so se ohranile torej le na robu prvotne razširjenosti in to v krajih, kjer še poznajo resnost zimske brezpotnosti.

Le v Sloveniji in v alemansko-bavarski Reciji pa so se ohranila najprvotnejša, hkrati najstarejša poročila o shranjevanju mrličev v snegu, tri v Sloveniji — iz Rateč v rodinski prafari (pred 13. stoletjem),³¹ od Sv. Primoža na Pohorju,³² iz Legna pri Slovenjem Gradcu (o Gradišču na Pohorju) — gl. op. 26, b — v četrtem poročilu iz Dobrij o libeliški prafari se je motiv izgubil³³ — dve v alemanski Reciji — ena iz Schanfigga o Arosi v prafari Obervaz,³⁴ druga o »Mrliškem

²⁷ »Jabke zrezane pa posušene« (razlaga poslušalke), M. Matičetov.

²⁸ Grafenauerjev zapis iz Zabreznice o Ratečah in prafari na Rodinah, rkp. — Stajerska iz neimenovanega kraja: M. E. Cvenski, Zmótli so se, Naš Dom X, št. 16 (Maribor, 15. avgusta 1910), 244.

²⁹ Bürstegg nad Lechom na Vorarlberškem. Adolf Dörler, Märchen und Sagen aus Nordtirol und Vorarlberg, Zs. f. Vk, 16 (1906), 286, št. 6.

³⁰ »St. Jürgens-Land«. W. Stendel, Erzähl noch was (1937), 48 s. Der falsche Sarg (aufgez. Otto Hartwich).

³¹ Rateče v rodinski prafari. Povedal poleti 1930 Janez Juvan, kmet in mizar v Ratečah, h. št. (sedanja) 1; zapisal Valter Bohinec, rkp. — Sedež prafare so bile Rodine do prenosa prafarnega sedeža v Radovljico v začetku 13. stoletja. Prim. Iv. Grafenauer, Nekaj novega o Rateškem (Celovškem) rokopisu, JS I (1955/56), 165—169; isti, Die Reichweite der Urfarre Maria Gail im Süden, Carinthia I, 147. Jhg. (1957), 261—274.

³² Fr. Kovačič, A. M. Slomšek I, DsM Celje (1934), 143.

³³ Fr. Kotnik (Ps. Dobřčan), Mir, letnik 26, št. 15 (Celovec, 13. aprila 1907), str. 98.

³⁴ Arnold Büchli, Sagen aus Graubünden I² (s. a.), str. 34 (in J. K. Tschärner, Der Kanton Graubünden 1842). *Der Urdensee*. ... In längst vergangenen Zeiten, als es im Lande noch wenige Gotteshäuser gab, da zogen die Leute von Arosa ... auf einsamem Fußpfad über Alpen und Heuberge nach dem entlegenen Kirchlein von Obervaz. Im Winter, wenn die Gebirge tief verschneit waren, ... sollen (sie) ... ihre Toten im Schnee verscharrt haben, um bei Anbruch des Frühlings unter großem Geleitz die wieder ausgegrabenen Leichen nach Obervaz in geweihte Erde zu bringen.

griču» (Totenhügel) v Silbertalu v prafari Innerer Bartlomesberg (pred 1420) na Vorarlberškem,³⁵ dve v bavarski Reciji (na Tirolskem).³⁶

V vseh drugih takih poročilih iz teh in drugih dežel se govori o shranjevanju mrličev na podstrehi ali sicer kje na mrazu, n. pr. v kapeli, ali pa — v dimu.

Podobnost je najbolj razvidna v najstarejših dveh inačicah. Rاتهško sporočilo se glasi:³¹

Preden je bila tu in v Kranjski gori fara, so pokopavali mrliče v »Narodne« (t. j. na Rodinah), vas in božja pot pri Zabreznici (t. j. Breznici), pač ker je bila tam edina fara. Pozimi so morali mrliče pač kar v sneg zakopati, potem so jih pa spomladi peljali doli.

Poročilo o vasi Arosi (1892 m), danes klimatičnem letovišču in zdravilišču, v Zgornjem Schanfiggu pa se glasi:³⁴

V davnih časih, ko je bilo v deželi le prav malo cerkva, so ljudje iz Arose hodili čez hribe in planine v daljni Obervaz v cerkev. Pozimi, ko so bile gore pokrite z globokim snegom, so zagrebali mrliče kar v sneg in jih šele v začetku pomladi izgrebli in spemili v Obervaz v blagoslovljeno zemljo. Razlog, da so se ohranili ti spomini prav tu, v Reciji in Sloveniji, je pač ta, da ostra zima s snežnimi zameti, plazovi in nevarnimi poti tu še dovoljkrat opozarja na to, da ta sporočila niso prazne bajke in da je bilo življenje pozimi pred sto in sto leti ob slabih potih in še slabših prometnih sredstvih še mnogo težje ko danes v najhujših zimah.

Zusammenfassung

ZUSAMMENHANG SLOWENISCHER VOLKSSAGEN MIT RATISCHEN — A (1957)

EINLEITUNG. Beim Studium ostalpinen Volkserzählungen ist eine Reihe von Berührungen zwischen slowenischen und rätischen Volkserzählungen zutage getreten, wobei es sich um Stücke handelt, die teils überhaupt nur in Slowenien und Rätien festgestellt sind, teils nur da in gleicher Gestalt. Wegen verminderten Umfanges des heurigen Jahrganges des SE können einstweilen nur drei Stücke zur Sprache kommen, zwei mythische und ein kulturhistorisches, drei weitere von gleicher Art müssen für den folgenden Jahrgang zurückgestellt werden.

1. Der Grenzlauf

Besondere Verwandtschaft verbindet die rätisch-alemannischen Fassungen der Sage vom Grenzlauf, deren die Schweiz betreffende Bibliographie W. Müller-Bergström im HDA III bietet (Anm. 2), und die slowenisch-kroatischen Varianten. Ihre antiken und mittelalterlichen Vorläufer und ethnologischen

³⁵ Richard Beitzl, Im Sagenwald (1953), Nr. 496.

³⁶ Po ustnem sporočilu dr. Roberta Wildhaberja. Natančnejših podatkov še nisem prejel.

Abzweigungen, die Müller-Bergström ebenda angibt, bezeugen das Alter der Tradition, die Zusammenschau der rätschen und slovenisch-kroatischen Fassungen aber lässt ihren kulturhistorischen Hintergrund klarer hervortreten (Anm. 3).

Die vorarlbergische Fassung, die Müller-Bergström noch nicht kennen konnte (Anm. 4), bietet kurz und bündig die Geschichte der Teilung der Almen im Groß Fermunt Tal (Anm. 5) durch einen Grenzlauf der Gaschurner im österreichischen Montafon (Vorarlberg) und der Steinsberger im schweizerischen Engadin (Graubünden). Die Abfolge der Motive ist die typische:

1. Übereinkunft, den Streit an einem bestimmten Tag durch einen Grenzlauf zu entscheiden.
2. Den Aufbruch der beiden Läufer soll die Uhr der Vorzeit, der morgendliche Hahnenschrei bestimmen.
3. Die eine Seite läßt ihren Hahn, um den Morgenruf zu beschleunigen, am Vortag hungern.
4. Der Läufer dieser Seite trifft auf den Läufer der Gegenseite tief im Weidegrund der anderen Partei.

Joh. Jos. Dietrich, der Berichterstatte Rich. Beittls (Anm. 6), erklärt auch die gegenseitigen Besitzverhältnisse, die Voraussetzung zur Lokalisation der Sage. Vom abermaligen Lauf des verspäteten Läufers mit dem siegreichen Gegner auf dem Rücken, um etwas Grund zurückzugewinnen, ist hier keine Rede — schon deswegen nicht, weil die Wirtschaftsgrenze zu tief im Gaschurnisch-Vorarlbergischen liegt.

Die bekannteste schweizerische Fassung dieser Sage ist »Der Grenzlauf« der Urner und Glarner auf der Strecke von Altdorf im Kanton Uri über den Klusenpaß gegen Linthtal in Glarus und in entgegengesetzter Richtung, dort eben, wo das Urner Gebiet weit ins Glarnerische hinabreicht (Anm. 7). Aber es ist dies nicht die ursprüngliche, stark literarische Gestalt, die ihr der Schweizer Dichter Joh. Rud. Wyß im Jahre 1815 gegeben hat (Anm. 2), sondern die gekürzte volkstümliche Umgestaltung der Sage von Jakob und Wilhelm Grimm (Anm. 8), die durch Lesebücher und volkstümliche Sagenbücher allgemein bekannt ist und die auch, wenig geändert, in Jos. Müllers Sagen aus Uri I, Nr. 1, Aufnahme gefunden hat.

Die oben angeführte Motioformel (1—4) ist da um zwei weitere Züge vervollständigt, die in der vorarlbergischen Sagenform entfallen sind:

5. Der übervorteilte Glarner erbittet vom siegesfrohen Urner das Zugeständnis, so viel vom verlorenen Weidegrund zurückzugewinnen, als er, den Urner auf dem Rücken tragend, im Lauf bergan zurücklegen kann.
6. Er läuft so bergan, bis er (Jos. Müller: einen Trunk Wasser tuend, Anm. 9) tot zusammenbricht. Dort ist nun die Grenze.

Dieser Opfertod wird bestätigt durch die Flug-Jecklinsche versifizierte Sagenfassung vom »Grenzlauf« eines Liechtensteiners von Balzers aus und eines Graubündners von Maienfeld aus über den Luziensteig einander entgegen (Anm. 10—12). Nur verwandelt hier der zuerst besiegte Maienfelder Held seine Niederlage in einen herrlichen Sieg, indem er den Gegner im Lauf nicht nur den Luziensteig bergan trägt, sondern auch noch auf der anderen, der Liechtensteinschen Seite, bergab und bis nahe an Balzers, wo ihn bei einem Brunnen, der seitdem nach des Helden Braut den Namen Katharinenbrunnen trägt, der Tod ereilt.

Der Gestalt der Braut des todgeweihten siegreichen Läufers begegnen wir auch in den slovenisch-kroatischen Fassungen des Grenzlaufs »Vom Blutstein« (Krvavi kamen).

Diese Sage ist in zwei einander widersprechenden Hauptformen überliefert, einer uskoksich-kroatischen und einer krainerisch-slovenischen (Anm. 14). Beide beziehen sich auf die Weidegründe beiderseits des Kammes der

Gorjanci (des Uskokeengebirges), wo zwischen dem Gorjanec-St. Eliasberg (jetzt Trdinov vrh, 1181 m) im Hauptkamm und dem Smaklavžev vrh (St. Nikolausberg, 969 m) auf der Krainer Seite ein rotfleckiger Fels liegt, der Kropadi kamen (Blutstein, 920 m) genannt. Wegen der unklaren Grenzen dieser Weidegründe kam es wiederholt zu Schlägereien zwischen den Uskokon von Zumberak (Sichelburg) und den Untertanen der krainischen Gutsherren am Nordfuß der Gorjanci. Um dem ein Ende zu machen, sollte nun der Verabredung gemäß am Markustag (25. April) des Jahres 1650 ein Grenzlauf über die Gorjanci zwischen Zumberak und einem krainischen Schloß stattfinden.

Nach der kroatischen Fassung bricht der uskokische Läufer früher auf als der krainische — der Hahnenschrei ist allerdings entfallen — mit ihm seine Auserwählte; sie treffen auf den verspäteten krainischen Läufer schon weit talab auf der krainischen Seite. Die krainische »Kommission« aber ist zuerst zur Stelle, führt — ohne auf die uskokische »Kommission« zu warten — den uskokischen Läufer wieder zurück bergan, mit ihm auch den krainischen. Dort werden beide lebendig begraben — das Mädchen springt freiwillig zum Geliebten ins Grab. Auf dem Fels, der aufs Grab gewälzt wird, erscheinen blutige Flecken. Das ist der »Blutige Stein«.

Nach der krainischen, novellistisch zugestutzten Fassung beschließen der Gutsherr von Ostrož-Feistenberg Muretič und der Uskokenkommendant Jurič bei Verabredung des Grenzlaufs (am Markustag 1650) die durch ihn erfolgte Beilegung der Grenzstreitigkeiten mit der Verlobung von Muretičs Sohn Miško und Juričs Tochter Jela zu besiegeln. Es kommt aber anders. Am Grenzlauf beteiligen sich auf jeder Seite drei Läufer, unter den Krainern auch Miško, unter den Uskokon die als Junge verkleidete Jela. Die Volksmenge erwartet sie auf dem Nikolausberg. Zuerst kommen die Krainer und eilen weiter bis zur Begegnung mit den uskokischen Läufern. Da aber verlangt ein alter Uskoke, die krainischen Läufer sollten sich zum Beweis ihrer Ehrlichkeit lebendig begraben lassen. Trotz allen Widerspruchs von seiten Muretičs, Juričs und des Geistlichen dringen die Uskokon mit ihrer Forderung durch. Die krainischen Läufer werden lebendig begraben, Jela springt freiwillig zum Geliebten ins Grab. Der Blutige Stein ist zugleich Markstein und ihr Denkmal.

Die Ähnlichkeit mit der antiken Sage vom Grenzlauf der Karthager und Kyrenäer, wie sie von Sallust berichtet wird (Bellum Jugurthinum c. 29), ist klar ersichtlich; sie ist aber nicht von der Art, daß sie literarisch entstanden sein könnte. Dafür sind die Anklänge an die Schweizer Fassungen zu klar. An einen Zusammenhang der Schweizer Sage mit dem karthagisch-kyrenäischen Grenzlauf hat schon Jakob Grimm gedacht (Anm. 15) — das Menschenopfer illustriert er durch deutsch-slawische Bau- und Grenzmarkopfer (Anm. 16) — aber er hat der Theorie selbständiger Entstehung den Vorzug gegeben (Anm. 17). Die slovenisch-kroatische Fassung läßt durch ihre beiderseitigen Bindungen wohl uralte mündliche Überlieferung wahrscheinlicher erscheinen.

II. Plötzlicher Tod des Marksteinversetzers — der Sennerin von Spullers

Von alters her waren die Grenzen der Völker, Stämme, Gemeinden heilig, in der Vorzeit sogar geheiligt durch Darbringung von Menschenopfern; in höherem Schutz waren auch die Grenzen des Grundbesitzes von Geschlechtern, Sippen, Gemeinden, Dorfschaften, dann auch der einzelnen Höfe. Kein Wunder, daß Grenzfrevel diesen Vorstellungen gemäß nach dem Tode so wenig zur Ruhe kommen können wie Tote, deren Leichen nicht ordnungsmäßig beigesetzt worden sind. Sagen von büßenden Marksteinversetzern sind ja in ganz Mittel- und Westeuropa verbreitet und sind selbst über den Atlantik gewandert. Im worden waren. Sagen von büßenden Marksteinversetzern sind ja in ganz Mittelalemannischen Rätien handelt es sich dabei meist um Verrückung von Grenzhagen und Grenzpfählen auf Gemeindeland (Allmenden).

Nach rätischen Überlieferungen müssen auch andere auf den Almen verübte Frevel nach dem Tode gebüßt werden. Hirten, durch deren Schuld ein Herdentier tödlich verunglückte, müssen es nachts immer wieder aus dem Abgrund emporschleppen, dann fallen machen und wieder hinaufschleppen; Sennerinnen, die das Almoieh der Armen schlecht versorgten, müssen das in strengstem Winter an deren gespenstischem Vieh nachholen.

Ein ganz besonderer Fall solcher Buße kommt in der vorarlbergischen Sage aus dem Klostertal »Die Sennerin von Spullers« (Anm. 5) vor und wiederholt sich im »Mejnik-Grenzstein« (1887) von Anton Askeric, einer »Ballade nach einem Volksmotiv« (Anm. 6). Wie in der vorarlbergischen Sager der Jäger auf einer Pirsch der Sennin begegnet, die in schärfster Winterkälte auf die Alp Spullers eilt, die vernachlässigten Schweine der Armen zu füttern — die der Reichen hat sie schon versorgt — und bei der Rückkehr ins Dorf erfährt, sie sei kurz vorher gestorben, so trifft auch in der Askerischen Ballade der vom Markt nachts heimkehrende angeheiratete Bauer seinen den versetzten Markstein schleppten Nachbarn und erhält morgens beim Erwachen die Kunde von dessen plötzlichen Tod. Das Motiv hat Askeric aus einer Erzählung seines Vaters übernommen.

III. Tote in strengem Winter im Schnee verwahrt

In den Ostalpen von Chur bis zum Mürtal, von Tolmin an der Soča (Isonzo) bis in die Bayrischen Alpen sind Berichte erhalten von Toten, die in strengen Wintern nicht zum Begräbnis auf den Pfarrfriedhof gebracht werden konnten und deshalb sei es im Schnee, sei es auf dem Dachboden oder sonstwo an kühlem Ort aufbewahrt werden mußten, bis ein ordentliches Begräbnis möglich wurde.

Das Aufbewahren des Toten auf dem Dachboden, wo auch Obsttruhnen standen, gab Anlaß zu Schwank Erzählungen vom verwechselten Sarg, das Aufbewahren im Keller — wo ja die Konservierung durch Gefrieren unmöglich ist — zu possenhaften Geschichten von unehrerbietiger Behandlung der Leichen (Mund oder Hand als Lichtspan- oder Leuchterhalter benützt — bei Anm. 2, a). Drei neue Fassungen von drei Typen werden angeführt (bei Anm. 2, a—c).

Schon die Volkserzählung vom verwechselten Sarg, in der der Irrtum gleich am »Begräbnis«-tage entdeckt und rechtzeitig in Ordnung gebracht wird, bildet ein Band zwischen dem rätisch-alemannischen Vorarlberg und Slowenien, da der Erzählung von Bürstegg bei Lech (Anm. 5) drei slowenische Parallelen entsprechen (Anm. 2, c und 4). Eine einstige viel weitere Verbreitung deutet die von der deutschen Nordseeküste stammende fünfte Fassung dieser Art (Anmerkung 6) an.

Ganz auf Rätien und Slowenien beschränkt ist aber der Tatsachenbericht — ob nun aus dem Mittelalter oder aus neuerer Zeit — von der Aufbewahrung der Toten bei winterlicher Unwegsamkeit im Schnee. Wir treffen auf solche Nachrichten aus Arosa im Schanfigg in Churrätien (Anm. 10), vom Totenhügel im Silbertal in Vorarlberg (Anm. 11), nach mündlicher Mitteilung dr. Robert Wildhabers auch an zwei Orten in Deutsch-Tirol, ferner in Slowenien von Rateče beim Ursprung der Wurzenzer Save (Anm. 7), von St. Primus am Pohorje (Anm. 8), von Gradišče am Pohorje (Anm. 2, b). Zwei dieser Fassungen werden wörtlich angeführt (Anm. 7 und 10).

ZANIMIVA OBLIKA LJUDSKEGA LUTKARSTVA NA SLOVENSKEM

(Začasno poročilo)

Niko Kuret

Dolgo smo mislili in govorili, da naše ljudstvo nima lutkarskega izročila. Toda redki, a doslej komaj opaženi primeri dovoljujejo trditev, da imamo tudi Slovenci svoje ljudsko lutkarstvo, ki je, kakor kaže, v tesnem sorodstvu s podobnimi primeri iz sosednjega kajkavskega območja. Naša ljudska oblika lutkarstva je celo tako svojevrstna, da ji v doslej znanem evropskem lutkarstvu¹ še ni bilo moč najti para.

Da smemo upravičeno govoriti o primeru slovenskega ljudskega lutkarstva, dopuščajo za zdaj poročila iz Bukovcev pri Markovcih v ptujski okolici, z Ilovca pri Mekinjah v stiški okolici in s Plešivca pri Škalah v Šaleški dolini, torej z docela različnih ozemelj, ki drugo na drugo ne mejijo. Zveza je pač mogoča med Dravskim poljem in sosednjim hrvaškim ozemljem. In ker gre v vseh treh krajih za v bistvu

¹ Drugi narodi, zlasti Čehi, imajo staro ljudsko lutkarsko izročilo, prim. Jaroslav Bartoš, *Loutkářské hry českého obrození*. Praha 1952. — O ljudskem lutkarstvu drugod informira bogata literatura. Navajam samo glavno. Nemško ozemlje: Wilhelm Pessler, *Handbuch der deutschen Volkskunde II*, Potsdam b.l., 429—487 (Carl Niessen, *Das Volksschauspiel und Puppenspiel*). Joh. E. Rabe, Kasper Putschenelle, *Historisches über die Handpuppen und hamburgische Kasperspiele*. Hamburg 1924. — Francija: Paul Jeanne, *Bibliographie des marionnettes*. Paris 1926. Ernest Maindron, *Marionnettes et Guignol*. Paris (1900). — Belgija: De Warsage, *Histoire du théâtre liégeois de marionnettes*. Bruxelles 1905. Robert Guiette, *Marionnettes de tradition populaire*. Bruxelles 1950. — Anglija: Magde Anderson, *The heroes of the puppet stage*. London 1924. Cyril W. Beaumont, *Puppets and the puppet stage*. London 1938. — Rusija: V. N. Peretc, *Kul'kolnij teatr na Rusi. Istoričeskij očerk*. St. Petersburg 1895. — Kot dragocen splošni pregled rabi še danes: Charles Magnin, *Histoires des marionnettes en Europe*. Paris 1862. — Poučen je naposled razstavni katalog: *Théâtres populaires de marionnettes. Guide catalogue de la 4e Exposition temporaire du Musée des Arts et Traditions Populaires*, 12 juillet 1952 — 4 janvier 1953. Paris 1952, kakor ostaja nepogrešljiv tudi Max v. Boehn, *Puppenspiele*. München 1929 (= *Puppen und Puppenspiele II*). — Za slovensko ozemlje bi se dalo izluščiti nekaj drobcev iz arhivalij naših mest, zlasti Ljubljane, prim. France Kidrič, *Dramatične predstave v Ljubljani do leta 1790*. ČJKZ 5 (1926). 112 sl. (§ 6 in sl.). — Mimogrede omenja tudi slovenski del stare Avstrije Eva Friedländer, *Das Puppenspiel in Österreich*. Diss. Wien 1948 (hvaležen sem g. univ. prof. dr. Leopoldu Schmidtu, ki mi je 1954 poslal delo v strojnem prepisu na vpogled).

enako obliko lutke, ki zanjo paralele v tujem lutkarskem svetu doslej ne poznamo, lahko govorimo o tipično slovensko-kajkavski lutkarski obliki. Nadaljnje gradivo bi utegnilo to oznako samo potrditi. Zdi se pa, da je to naše ljudsko lutkarstvo že močno propadlo in pozabljeno.

I

1. Med ženitovanjskimi običaji na Dravskem polju v ptujski okolici je zasledil Boris Orel že 1941 med šaljivimi prizori, nastopi in igrami tudi *lutkovni* prizor »Pravdo za mejo«.² Konec septembra 1954 sem to izročilo na kraju samem nadrobno preiskal, zapisal in fotografiral.³

Po opisu Borisa Orela poteka »Pravda za mejo« takole: V hišo pride »sodnik«, takoj za njim prineseta dva fanta kmečko klop, ki je ovita s plahito. Pod klopjo in v plahiti skrit leži neki moški: njegova desna roka je našemljena v prvo lutko, leva v drugo lutko. Prva lutka predstavlja kmeta Plohla, druga pa kmeta Janžekoviča. Oba se pravdata za mejo, ki naj bo nekje na klopi. Sodnik razsojuje, posreduje, pomirjuje, a vse nič ne pomaga. Kmeta se ne moreta zediniti za mejo, še celo stepeta se zanjo prav pošteno.

Prizor je izvajal na svatbi v Stojncih, ki jo je opisal Boris Orel, Franc Šmigoc, kmet, čevljar in godec, doma iz Bukovcev, h. št. 113. Ob mojem obisku sta mi on in njegov brat Andrej, stanujoč v Stojncih, rade volje izvajala ves prizor. Tedaj 56-letni Franc Šmigoc je sicer pripomnil, da manjka »pravega razpoloženja«, s čimer je mislil razigrano gostüvanjsko okolje in potrebno mero pijače. Tako je bil prizor, ki sta mi ga odigrala zunaj za hlevom, pač le medla podoba prave predstave na gostüvanju. Tudi je svinčnik le stežka sledil živahnemu dialogu — magnetofon mi tedaj še ni bil na voljo.

Franc Šmigoc si je še pred mojim prihodom pripravil obe lutki, in sicer takole: Okrog 50 cm dolgo desko je obtesal, da je na enem koncu nastal krog, na nasprotnem koncu pa se je zožil v 3–4 cm široko letvo; prav toliko široko in prav tako dolgo letvo je pribil počez, da je nastal križ z enakimi ročicami (gl. sliko 1/A). Na iztesani krog, ki naj bi predstavljal glavo oziroma obraz, je pribil staro pokrivalo (gl. sl. II/2). Vodoravni prečnik naj bi predstavljal roke. Nanj je potegnil staro deško »jajenko« ter jo spredaj zapel in celo zašil. Na vprašanje, kako temu stvoru pravi, je odvrnil, da je to »dêček« ali »hilek«.⁴

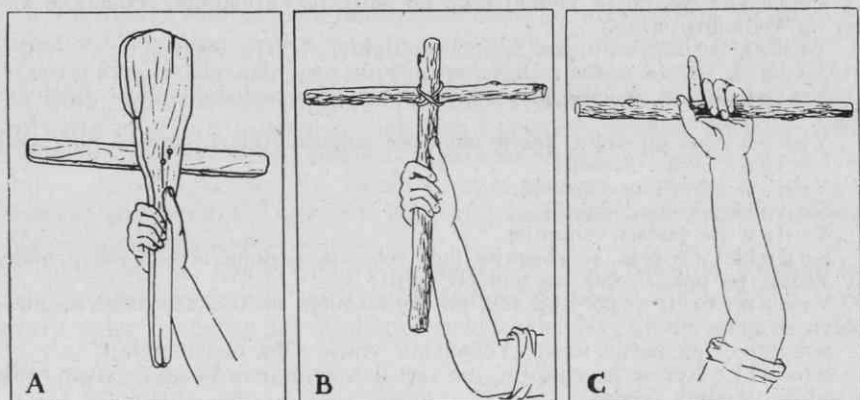
² Boris Orel, Ženitovanjski običaji na Dravskem polju niže Ptuja. Etnolog 14 (1942), 105.

³ Poročilo št. 1 o terenskem potovanju: Ptuj in Ptujsko polje — Maribor — Celje (1954). Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje SAŽU, Ljubljana (Terenska potovanja).

⁴ Pri Pleteršniku dobimo za naziv 'lilek' med drugim tele pomene: 1. die abgelegte Schlangenhaut, kačji l., vzhšt. — Kres, 2. die weiche Haut des Eies, C., 3. feiner Birkenbast, C., 6. die Insectenpuppe, Mur., Mik., 7. zapadni štajerski Slovenci imenujejo Doljance pod Ptujem, kateri »bize« nosijo,

Oder, ki naj bi na njem potekala predstava, je bila navadna dolga klop, ki jo je pregrnil z odejo (lahko bi bila tudi rjuha) (gl. sliko II/3).

Franc Šmigoč je prijel z vsako roko po enega »lileka« in zlezal pod klop (gl. sliko II/4). Njegov brat Andrej ga je z odejo tako zagrnul, da je moel na vsaki strani samo po en »lilek« kvišku. Na klop je položil kamen, ki naj bi bil »mejnik«. Oba »lileka« naj bi bila kmeta, soseda, eden naj bi bil sam Franc Šmigoč (!), drugi pa njegov sosed Vêdan. Andrej Šmigoč si je naslikal s črno kremo za čevlje brke pod nosom, se pokril z gasilsko čepico in se ogrnil s pelerino. V eno roko

Sl. 1. Trije tipi naše ljudske lutke: A — Bukovci pri Markovcih, B — Plešivec pri Skalah, C — Mekinje pri Stični (in Nedelišče v Medjimurju. — Risba Sibila Nekrep.

je vzel kratko palico, v drugo pa »akt« (papir). Tak je predstavljal »sodnika« in se ustopil h koncu klopi. Predstava se je lahko začela. Po mojem zapisu je potekala takole:

Sodnik (bere iz akta): Tü je zdaj pravda za mejo na lici mesta. Tükaj se tožujeta dva soseda zaradi meje na njiñnem travniku. Ker že ta zadeva teče več let, smo morali priti na lice mesta, da stvar ugotovimo. (Šmigoč uhaja v knjižno slovenščino! — Nato pokliče): Jože Vedan!

Vedan (se prikaže izpod klopi, desna Šmigočeva roka!)

Sodnik: Torej, Vedan, zdaj pa pokažite, gê bi bila prava meja. Ali je tü? (Pokaže na kamen na klopi.)

Vedan: Ne, tükaj je nê bilâ meja in tüdi nikol ne bo.

Sodnik: Franc Šmigoč, pridi notri (sic!)

Šmigoč (se prikaže izpod klopi, leva Šmigočeva roka).

Sodnik: Šmigoč, Vedan zanika (sic!), da bi bilâ meja tükaj f sredini.

»Lileke«, C.; ptujske Podravljane — imenujejo »Lileke«. Pjk. (Črt.). — Pletéršnik opozarja na glagol *liliti* (se) v pomenu *die weiche Haut, die dünne Rinde von einem Baume abziehen* (C.), — *sich häuten* (Mur.-Cig., Jan., C., vzhšt.) in na srbski izraz *lila'*, »ono što se oguli s brezove ili s trešnjove kore kao hartija«, Vuk.

Šmigoč: Meja je f sredini. Meja mora tükaj ostati. Če pa Vedanu ni po volji, naj pokaže on, gè je meja.

Vedan (pokaže z roko malo proti koncu stola).

Sodnik (vzame kamen in ga postavi na mesto, kjer drži Vedan roko): No, Šmigoč, se strinjaš s tem (sic!)?

Šmigoč: Ne, ker meni je oče pokazal mejo tükaj in meja mora tükaj ostati.

Vedan: V to ne privolin.

Šmigoč (zbije kamen s klopi in udari Vedana po glavi. To stori dvakrat ali trikrat).

Sodnik: Mir! (Pobere kamen in reče:) Kam ga naj tē sedaj postavim? Šmigoč, boš kaj spremena mejo?

Šmigoč: No, če je Vedani tako po volji, pa spremenin. (Pomakne kamen na Vedanovo stran.)

Vedan (se razjezi, udari Šmigoca po glavi. Vpitje, pretep.)

Sodnik (skuša miriti): Dajta mir, če ne, vaji dan oba zapreti.

Šmigoč: Jaz ne odstopim od tega. Kar sem podedniū po očeti, to ne pestin.

Vedan: Jaz pa držin, kar je meni oče pokazal. (Udari Šmigoca po glavi.)

Šmigoč (vrne. Pretep.).

Vedan (obleži nezavesten).

Sodnik: Vedan, fstani!

Vedan (se počasi vzdiguje).

Sodnik: Če četa, se zбогајta med seboj in si določita eno pravo mejo. No, Vedan, pa pokaži, kak bo tebi po volji!

Vedan: Če ti ni po volji tak, pa naj bo meja tū. (Pokaže daleč na Šmigočevo stran.)

Šmigoč (ga začne tepsti, Vedan mu vrača. Oba obnemoreta).

Sodnik: Ker se ne zбоgata, jaz vaji dan zapreti in bomo že stvar rešili na sodišči. (Sodnik odide.)

Vedan in Šmigoč (izgineta pod klopjo).

Zanimal sem se, od kod ima Franc Šmigoč ta prizor. Pred njim ga je izvajal na gostüvanjih nekdanji markovski organist Jožef Kegl, doma nekje od Ščavnice. Pri Sv. Marku je bil 50 let organist. Vojake je služil v Gradcu, kjer je imel za tovariše menda štiri Slovence, od teh je bil eden nekje od Postojne.^{4a}

2. Raziskovalna skupina Etnografskega muzeja iz Ljubljane je delala septembra 1950 na Dolenjskem, med drugim v okolici Stične. Dr. Milko Matičetov je tedaj na Ilovcu pri Mekinah nad Stično zvedel za lutkovni prizor »Mlatiči«, ki da ga igrajo na ohcetih. Glavni poročevalec je bil tedaj 23-letni Pintarjev Tone iz Stične, z njim pa še 52-letni Gabrski Jože iz Mekin in 45-letni Ilovški France. Pripovedovanju je sledilo čez nekaj dni ponazorilo.⁵

^{4a} »Pravdo za mejo« sta pokazala brata Šmigoca udeležencem IV. kongresa folkloristov Jugoslavije ob ekskurziji v Markovce 31. avgusta 1957 popoldne. Na ploški obraz »lileka« sta za to priložnost naslikala s črno barvo celó oči, nos in usta.

⁵ Hvaležen sem dr. Milku Matičetovemu, da mi je dal na uporabo svoje terenske zapiske (EM 5/26, 15—17; EM 5/26, 55—64), po katerih posnemam naslednji opis. Narečje ni povsem natanko zapisano, prepis bodočega magnetofonskega posnetka bo lahko popolnejši! — Na najdbo je opozoril še istega leta Boris Orel, Ekipa Etnografskega muzeja v šentviški okolici na Dolenjskem. Slovenski poročevalec 11 (1950), št. 243 (12. oktobra).

Lutka je v stiški okolici preprostejša kakor na Ptujskem polju. Križ odpade, namesto njega ostane samo prečnik — navadna palica, ki jo lutkar potegne skozi rokava starega suknjiča in jo prime na sredi (glej sliko 1/C). Z dvema ali tremi prsti zagrabi pri tem še za star klobuk ali kako drugo pokrivalo (gl. sl. III). Lutki predstavljata dva fanta, mlatiča. »Ta desn je Miha, ta lev je Janez.«

»Oder« je natanko tak kakor v ptujski okolici: dolga pregrnjena klop. Podnjo se spravi lutkar (v opisanem primeru je bil to Pintarjev Tone), ki se ob noge na klopi tako upre, da pod klopjo obvisi in ga s klopjo vred prinesejo v hišo.

Predstava se v stiški okolici začne tako, da prideta najprej dva fanta v hišo; eden med njima je »mešetar«, ki se zmeni s starešino zadržan mlatičev. Ko se sporazumejo, prineseta fanta klop v hišo. Mlatiča na klopi spita. Ko ju prebude, se dogovorijo glede plačila, nato pa se spravita mlatit. S koncema obeh palic posnema lutkar po klopi ritem cepcev. »Mlatiča« se nazadnje skregata in stepeta. Starešina jima plača dnino, nato gresta pit. Pri pijači se spet stepeta, nato pa se odpravita vasovat (»sleparit«). Tudi tu si skočita v lase, nakar se predstava konča. Klop z lutkarjem spet odneso.

Tudi dr. M. Matičetov je mogel zapisati besedilo prizora le v fragmentih, ker je bilo ponazorilo deloma pripoved, deloma igra. Predstava čaka posnetka na magnetofonski trak! Naj slede zdaj zapisi:

(Fanta prideta v hišo.)

Starešina: Po kogá ste pršli?

Fant: Za ane fejš mlatiče vej, če imate kej za omlatet.

Varianta 1

Starešina: Tu b se morda
dobil kej.

Fant: A bote kej plačal?

Starešina: Kulk bote tli?

Fant: Če bote u dnarji al u blagi dal. Narrajš bi pa za dnar!

Starešina: Če bote kej dobru naredli, bom bulš plaču, če bote pa slabji, pa nič!

Fant: O, dobru, dobru, sej jeh neso še neker potadlal. So tud že pr menbli, pa so tud dobru naredli. A jih lahko prpelem pokazat, da bote vsaj vidli, kako nardijo?

Starešina: Pa prpel, no, da bomo vidli, kašn so.

(Fanta prineseta klop. Tisti, ki ni mešetar, odide. Mešetar predstavi mlatiča.)

Fant: Zdej smó jih že prpelal.

Starešina: Pa nej probajo anmau, kaku gre.

Mešetar (začne bezati oba mlatiča, ki na klopi dremljeta): No, ala, bote morde začela? Sej do zdej sta že zadost douh ležala!

Mlatič (se zbudi, vstane): Koga bi rad?

Mešetar: Sej veste, za koga ste pršli sem!

Mlatič: Če ste kej dobru zrihtal, bomo že naprauli.

Mešetar (starešini): Mlatiči so prpraulen. Zdej, če čtè, se pa kar z njim zmenite!

Varianta 2

Nemamo nič!

Jes sem pa slišou, de imate, je adn povedou, de morem sam prit!

Starešina: Če ste prišl, da bi mlatil, bomo pa morda naredli.

Miha: Kaku bote kej plačal, bote od štanta al bote načez?

Starešina: Kar načez!

Miha: Če bomo kar načez, kulk štantu pa imate?

Starešina: Deset štantu.

Miha (dopoveduje Janezu, za kaj gre).

Janez (vstane, kima).

Miha: Al bova začela?

Janez: Če si dobro napravo.

Miha: Jest mislim, de bo dobru. Če bo zame prou, bo zate tud.

Janez: Kaku, če bo samo zate prou, zame pa ne — tu ne more it skùp!

Miha: Sej bo šlo, ne bod taku tresorit!

Janez: Nu, pa še nkat gospodarja uprašej, pa kar nardite! (Leže in čaka.)

Miha (gospodarju): Janez je kontent, samo prau, de moremo še malo poment se. Pa bomo zmešetli, pol bomo pa začel s sojim delom.

(Začneta mlatiti. Odrivata. Ta ali oni odneha, drugi ga začne kregati, nakar se vsakokrat stepeta.)

Miha: Le odrivej, le odrivej, sej vidš, de mormo že po prazni slami touč.

Janez (se izgovarja): Sm taku nekej slab, de ne morem več. Me je nekej ta stara zrihtala.

Miha: Ne treb se nč zgovarjet, da si slab. Samu nočes! (Tačas mu že pripelje klofuto.)

Janez: Tepu me pa ne boš! Če sva pršla delat, bova delala, če se bova pa tepla, se pa začniva, če si za tu prštiman! (Ga udari, oni vrne. — Naposled starešina plača, Miha spravi. Odideta pit.)

Miha: Zdej k sva zaslužila, bova šla pa mañ pit, če s kontent.

Janez: Bova pa šla.

Miha: Kelnarca, boš prnesla nama kej pit? Sva že taku žejna pa rasšešena, da se nama že kar čez rampe svejt.

(»Kelnarca« prinese, pijeta. Imata namreč majhen lijak pod klobukom pa gumasto cev ob roki privezano in proti lutkarjevim ustom speljano. Nalivajo, lutkar pije!)⁶

Miha: Zdej bova pa za račun naredla.

Janez: Pa boma, no. Sej je že cajt, da se anket domisleš.

Miha: Cajt nej še nč! Če b ti prej dau, bi pa prej d požru, sej taku bel rad.

Janez: Prec mi že očitaš!

Miha: Kaku bova, al bova vsak pu, al kaku?

Janez: Midva sva tak naredla, da bova na pu imejla.

Miha: Na pu ne bo nč, zatu, k s ti menj naredu k jes!

Janez: Tu pa na boš, da boš men menj dajau!

Miha: Kaku, da ne? Sej lahku sam prpoznaš, de nš tuk naredu! Nekej ti bom utrgou, pa če si še tak jezen. Sej tu morejo še pošten lde vejdet, de če mej nardi, mej zasluži!

Janez: Tu ne, glih tulk boš dau, če ne, te bom pa kej spodbu! (Spet se stepeta.)

(Odpravita se »sleparit«, vasovat.)

Miha: Jest za ano fejest punco vejñ. Sej morda že vejš, ktira. Una tam gor.

Janez: Sam, de ne boš h nej šu!

Miha: Na buj se, h tej na bom hodu.

Janez (zaspi).

⁶ Ljubljanačani so občudovali lutke ruskega lutkarja Sergeja Obrazcova (gostovanje konec maja 1957), ki praznijo kozarce, kot bi v resnici pile. Ta trik so pa, kakor kaže, že davno prej poznali tudi slovenski ljudski lutkarji!

Miha (gre nekoliko v stran pa začne trkati in klicati): Micka, al spiš? (Počaka, nato spet:) Micka, al spiš? (Čez čas:) O, sej vem, de tuk trden ne spiš, de b me ne slišala! (Čez čas spet:) A b žiher kej noter šu, me taku zebe!

Janez (se je privzdignil in gleda, kaj bo).

Miha (kakor da se odpravlja).

Janez (ga udari): Ti s naraunost k moji pršou, če s prou reku, de ne boš!

Miha (se malo odmakne, nato udari nazaj).

Janez (spet udari. Pretep. — Nato ju odneso).

3. Na Plešivcu pri Škalah v Šaleški dolini so priredili domači fantje februarja 1951 — kakor vsako leto po koledovanju — »klobasno pijačo« ali »bilkovo ohcet«. Na tej zabavi so uprizorili med drugimi šalami tudi lutkovni prizor, ki je prikazal prepir za zemljo med dvema sosedoma. Dr. Rado Hrovatin, ki se je na povabilo fantov zabave udeležil, je potek igre opisal takole:⁷

Iz sosednjega prostora sta prinesla dva fanta domačo podolgovato klop, povsem pregrnjeno z odejo do tal, in jo postavila na tla v sredo sobe. Navzoči fantje in dekleta so se zgrnili okoli te klopi in bodisi sede na svojih sedežih ali stoje živahno spremljali dogajanje. Kot sem videl kasneje, se je bil pod klopjo že v sosednjem prostoru namestil eden izmed fantov in se tiščal z nogami, z rokami in glavo ob noge klopi, tako da ga ni bilo videti, ko so klop prinesli. Ko je bila klop postavljena na tla, je oni fant spodaj iztegnil z levo in desno roko po eno lutko ob obeh straneh klopi od tal pokoncu, tako da sta z gornjim koncem segali nad klop druga drugi nasproti. Lutki sta predstavljali dve moški osebi. Narejeni sta bili iz dveh palic, zvezanih v križ, preko katerega je bil razpet suknjič in nataknjeno pokrivalo, tako da je imel gledalec vtis moža, tesno zapetega in s tesno potisnjenim pokrivalom na glavi. V poteku igre sta si lutki kimali, se rokovali in pretepali. Igra se je vršila tako, da sta lutki igrali »nemo«, v dogajanje pa so se s stalnimi pripombami vmešavali gledalci. Iz teh pripomb je bilo razvidno, da predstavljata lutki sprta kmeta, ki se pravdata za zemljo. Zdelo se mi je, kot da imajo gledalci pred seboj dva znana kmeta iz vasi. Spodbujali so ju z domačimi imeni, kot da sta njihova soseda. Tako so se tudi gledalci polagoma razdelili v dve nasprotni stranki. Oni fant spodaj je v skladu z vzkliki gledalcev premikal obe lutki v živahnem in ogorčenem prepiru, tako da je vsa igra dinamično prešla v »resnično dogajanje«.

Vršila se je toliko časa, dokler gledalci niso odnehali. Ves prizor je trajal dobre četrť ure. Nato so klop odmaknili.

4. Med folklornim nastopom v vasi Nedelišće v Medjimurju ob IV. kongresu folkloristov Jugoslavije v Varaždinu smo videli v nedeljo, 1. IX. 1957 popoldne predstavo lutk istega tipa. Tudi tu je šlo — kakor na Ptujskem polju — za prepir dveh mejašev. Kmeta Gašpar in Meljko se prepirata zaradi meje, toda prizor poteka brez sodnika

⁷ Zahvaljujem se mu, da mi je oskrbel prepis svojega zapisa in mi dovolil, da ga v naslednjem objavim.

in na licu mesta. Izvajalec je imel, žal, preslaboten glas, zato dialog ni prišel prav do veljave, pač pa je bil pretep zadosti izrazit. Obe lutki spominjata na tip iz stiške okolice na Dolenjskem, sta pa manj togi, ker je prečnik krajši — »mlatič« mora imeti daljšega! —, zato polovica rokava prosto maha po zraku. Kretnje so prepričljive in učinkovite.

Žal, mi pred koncem tiska ni uspelo dobiti podatkov, koliko je Institut za narodnu umjetnost v Zagrebu to lutkovno zvrst na hrvatskem ozemlju že raziskal, ali so izpričani še drugi kraji in kaj je zvedel o izvoru in posebnostih. Naglica pri skupnem odhodu iz Nedelišća mi tudi ni dovolila, da bi bil sam izprašal domačine, kar vedo o teh svojih lutkah. Zato ostaja moje poročilo v tej točki nepopolno.

II

Dr. R. Hrovatin omenja v svojem poročilu, da je o takem lutkarskem prizoru »slišal pripovedovati tudi drugod po Slovenskem«. Pred nami je naloga, da zberemo sporočila o tem še iz drugih krajev Slovenije in da počakamo nadaljnjih izsledkov s sosednjega hrvaškega ozemlja. Vendar je moč že iz dosedanjih poročil ugotoviti, da gre za bolj ali manj isti tip lutke in lutkovne predstave.

1. lutka je v vseh treh primerih ročna lutka, vidna samo do pasu, in v bistvu svoje zamisli povsod ista. To velja zlasti za lutko s Ptujskega polja in iz Šaleške doline, ki je zanjo značilno ogrodje v obliki križa. lutka iz stiške okolice je samo poenostavljen primer iste oblike — pokončno letvo ali palico je nadomestil podlaket, prečnik pa je ostal. Stiška lutka je potemtakem najpreprostejša, markovska z nakazano plosko glavo (obrazom) pa najpopolnejša doslej znana oblika naših lutk.

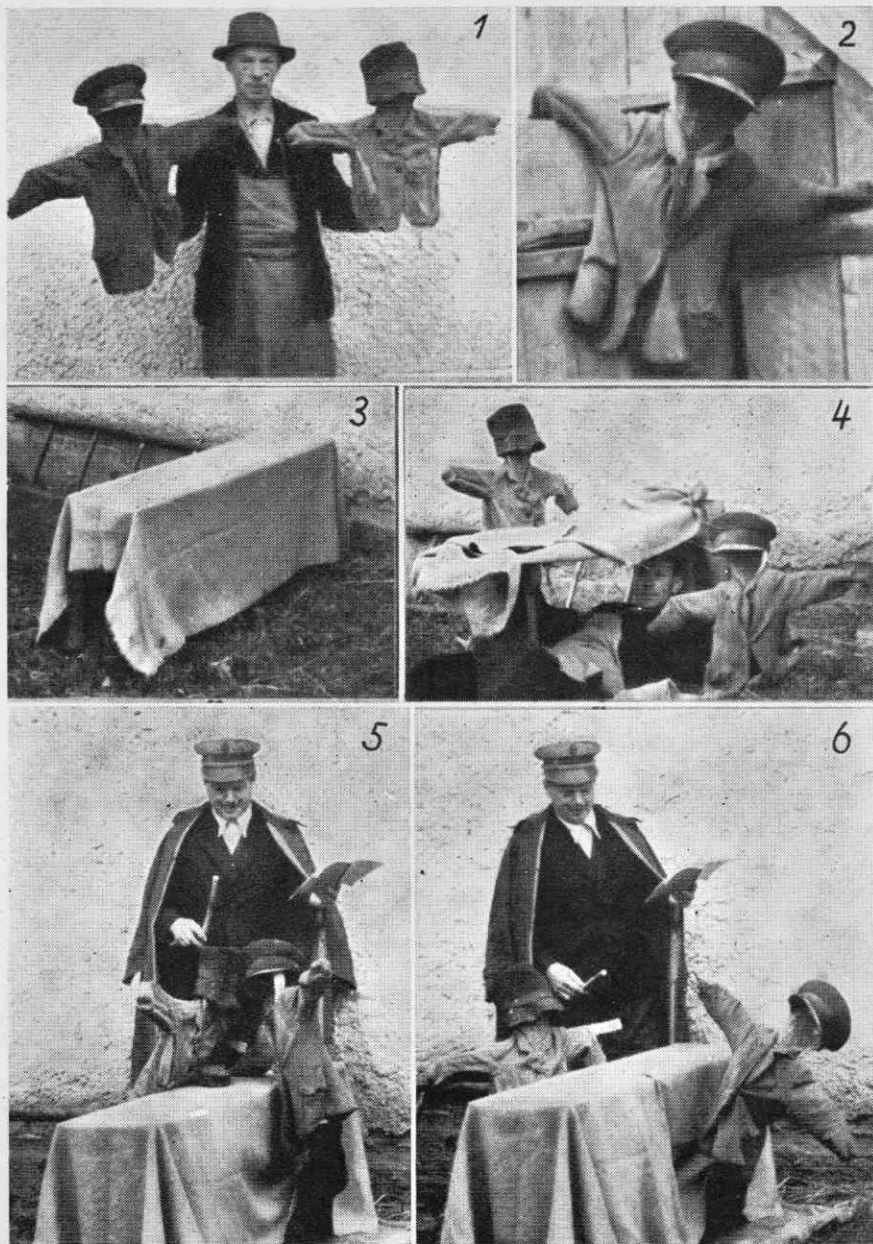
Kljub vsemu poizvedovanju⁸ za lutke te vrste doslej ni bilo mogoče ugotoviti sorodnih oblik v nobenem izmed sosednih etničnih območij. Tako pač upravičeno domnevamo, da gre za tipično *slovensko-kajkavsko* obliko ljudskega lutkarstva. Zato bo treba dosedanje mnenje, da slovensko ljudstvo nima svojega lutkarstva, revidirati.

2. Naša lutkovna predstava — naj bo že na Ptujskem polju, v Šaleški dolini ali v stiški okolici — ima mnogo tipičnih potez, ki so lastne gledališču ročnih lutk na splošno.⁹

Manjka ji sicer osrednji lik *burkeža*, ki ga imajo drugi narodi (Nemci Hanswurst in Kasperla, Italijani Pulcinello, Francozi Polichi-

⁸ Svoje fotografske posnetke sem poslal univ. prof. dr. Leopoldu Schmidtu, poročevalcu za disertacijo Eve Friedländerjeve (gl. opombo 1!), in jih pokazal dr. Ludwigu Krafftu, vodji lutkarske zbirke mesta Münchena, enemu izmed najboljših strokovnjakov v Evropi. Nobenemu lutke te vrste niso bile znane.

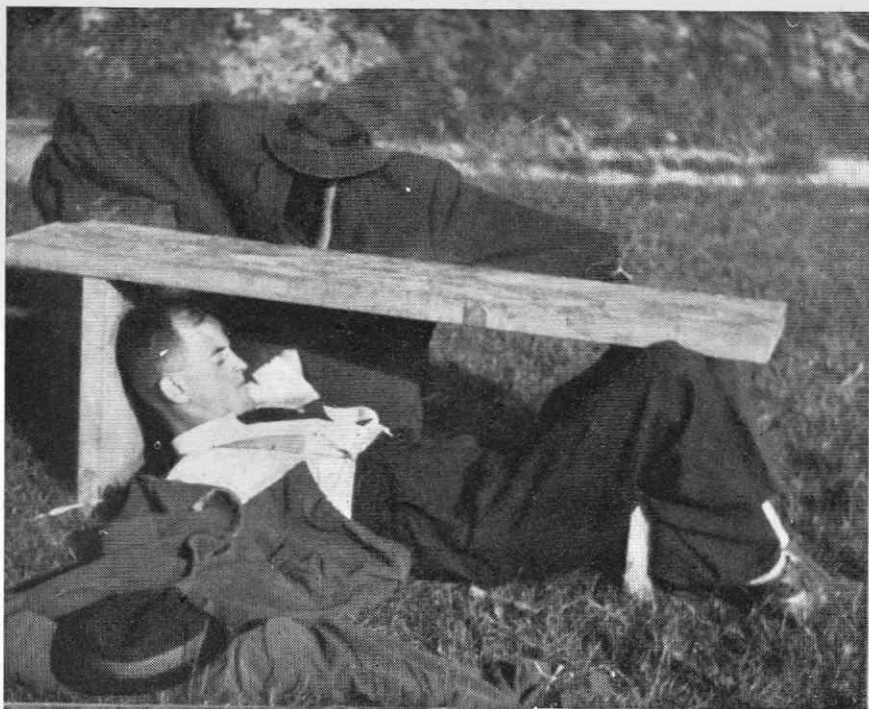
⁹ Gl. Fritz Eichler, *Das Wesen des Handpuppen- und Marionettenspiels*. Emsdetten 1937 (= Die Schaubühne. Quellen und Forschungen zur Theatergeschichte 17).

Lutkovna predstava iz Bukovcev pri Markovcih (Ptujsko polje): 1. Franc Šmigoc z obema »lilekoma«; 2. lutka (»lilek«); 3. oder; 4. priprava za predstavo; 5. in 6. med predstavo (v ozadju »sodnik«)

Foto: Niko Kuret

Lutkovna predstava z Me-
kinj pri Stični (Dolenj-
sko). — Zgoraj: Pintarjev
Tone, pripravljen za pred-
stavo. — Levo: Med pred-
stavo

Foto: Milko Matičetov

nella in Guignola, Angleži Puncha, Belgijci Tchanchèsa, Rusi Petruško, Turki Karagöza itd.). Tega lika Slovenci nismo izoblikovali, zato je ostalo naše lutkarsko izročilo brez prave hrbtenice.¹⁰ Redoma se namreč spleta lutkarstvo med ljudstvom povsod okoli šaljivega lika, ki uteleša ljudski humor in še več kot to, ljudski značaj!

Zato pa imamo v vseh treh primerih tisto lutkarsko prvino, ki je od nekdanj najučinkovitejša in za vzbujanje smeha najcenejša — pretep. Pretep je najznačilnejši pripomoček vseh šaljivih likov na svetu. Soseda s Ptujkega polja in iz Šaleške doline ter mlatiča iz stiške okolice dosežejo »višek« dramatskega dogajanja s tem, da se stepo. Tako je pri ročnih lutkah, odkar in kjer jih poznamo v njihovi ljudski obliki.¹¹

Nadaljnja skupna lastnost predstav z ročnimi lutkami je njihova kratkost. Ljudski lutkarji so igrali včasih po semnjih in proščenjih. Mimoidoci so se ustavljali za hip ali dva pred njihovimi kolibami. Zato so morale biti lutkovne »predstave« kratke, zgoščene, nabite z »dejanjem«, ki se je na koncu sprostilo navadno v »pravičnem« pretepu. Tudi na svatbah, kjer nastopajo »naše« lutke, ni časa za dolge predstave!

Posebnost naših lutkovnih predstav pa je, da nastopa pri njih kot sodelujoča oseba tudi živ igralec: na Ptujkem polju sodnik, v stiški okolici starešina kot gospodar, eden od fantov kot mešetar, ena izmed deklet kot kelnarica. Svojevrstno obliko je dobila predstava v Šaleški dolini, kjer gre — po poročilu dr. R. Hrovatina — za pravo lutkarsko pantomimo, ki ilustrira improvizirani dialog dveh in celo več oseb.

Nova poročila bodo podobo našega lutkarstva, kakršno poznamo sedaj, lahko dopolnila. Omogočila bodo tudi raziskovanje, kje je vznikla ta lutkovna oblika; »pravda za mejo«, ki prevladuje, spominja na strastne pravdače med kmeti panonskega območja; priznati pa je treba, da poznajo pravdače tudi vse druge naše pokrajine.

¹⁰ To sem kmalu spoznal, ko sem — v začetku 30ih let — začel uvajati pri nas dotlej neobičajne ročne lutke. Zato sem nemškega »Gašperčka« in nekam bledičnega »Jurčka« pri njih nadomestil 1938 z likom našega Pavlihe. (Prim. Miklavž Kuret, Pavliha. Knjiga o ročnih lutkah. Ljubljana 1942.) Lutki v Nedelšču se imenujeta Gašpar in Meljko. V svoji karakterizaciji sta obe enaki. Gašpar ni nič bolj burkast od svojega soigralca. Njegovo ime je lahko vpliv potujočih lutkarjev (Kasperltheater), lahko pa tudi odmev trikraljevskih kolednikov (Meljko = Melhior?).

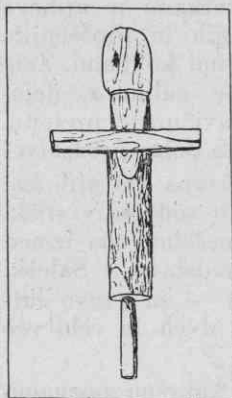
¹¹ »Das Prügel ist Kaspers Hauptvergnügen, es ist seine wirkungsvollste Tätigkeit und er wird keine Gelegenheit versäumen, sich in seiner aktivsten und grössten Bewegungsmöglichkeit zu produzieren; er ist unübertrefflicher Meister darin. Durch Prügel löst er die grössten Spannungen und es ist die befriedendste, gründlichste und publikumssicherste Art es zu tun.« (Eichler, n. d., 10.)

III

Prezgodaj je, da bi se lotili raziskovanja izvora naših lutk. Vendar se dá to ali ono že zdaj zabeležiti.

Vsebina in potek predstave nimata nič takega, kar bi segalo dosti izven okvira lutkarstva drugi narodov. Nekaj posebnega je vsekakor živi igralec, ki nastopa ob lutkah, toda tudi sejmski lutkar se je pogosto pogovarjal pred občinstvom s svojim lesenim burkežem.

Problematična pa ostaja *oblika* lutke. Njeno ogrodje je križ. To je, postavim, ogrodje *strašila* na polju. Ali je naš človek skušal oživiti to zagonetno postavo, ki jo postavlja od pamtiveka, da bi odganjala škodljive ptice, četudi ve, da se je nobena ne boji? Morda.

Sl. 2. »Liknites« ali »dete Dionysos« z Balkana (po Wald. Liungmanu, Traditionswdrg. II, 782).

Mojo pozornost je vzbudil balkanski »liknites«, čigar sliko je objavil Waldemar Liungman¹² (gl. sl. 2) po R. W. Dawkinsu.¹³ Ta rekvizit, ki ga ovijajo s cunjami, presenetljivo spominja na naše lutke — tudi njegovo ogrodje sta dva navzkriž pritrjena kosa lesa, shema torej, ki je natanko enaka lutki s Ptujskega polja in iz Šaleške doline!

Ta ali njemu podobni rekvizit se uporablja pri nekem mimično-dramatskem pustnem običaju na Balkanu in predstavlja sedemmesečno nezakonsko dete.¹⁴ V običaju je videla skupina znanstvenikov z Dawkinsom na čelu ostanek Dionysovega kulta, kar je dokazovala s presenetljivimi paralelami; ena med njimi prepričljivo vzporeja ta »liknites« z »detetom Dionysom«. W. Liungman pa vidi v običaju ostanek starih bizantinskih mimov, ki po njegovem sicer res izhajajo iz Dionysovih in drugih vegetacijskih kultov, a so se nato cepili v dve smeri. V turškem kulturnem krogu so prešli v Karagözove senčne lutkovne igre, drugod na Balkanu pa v tako imenovane *kukerske* običaje.¹⁵ »Kukeri« ali »Kuki« so na Balkanu isto, kar so »zvončari« v Kastavščini¹⁶

¹² Waldemar Liungman, Traditionswanderungen Euphrat—Rhein. Studien zur Geschichte der Volksbräuche. II. Helsinki 1958 (= FF Communications Nr. 119), 782, Fig. 107.

¹³ R. W. Dawkins, The modern Carnival in Thrace and the cult of Dionysus, Journal of Hellenic Studies 26 (1906), 191 sl.

¹⁴ Dawkinsov zelo znani opis se naslanja na grški tiskani vir: G. M. Vizyenos, *Oi Kalótyepoi, kai ē Larpeia toū Dionýsion ēn Θράκη*, in se nanaša na kraj Hagios Georgios pri Vizi (v gorovju Istrandža Dagħ, 30 km od Črnega morja).

¹⁵ Liungman, n. d., 840 sl., gl. zlasti preglednico (Fig. 129) na str. 846.

¹⁶ Gl. Josip Jardas, Kastavski zvončari. Riječka revija 3 (1954), 16—18.

ali Kurenti (Kórantí) na Ptujskem polju.¹⁷ M. Arnaudov, ki mu dolguje znanstveni svet bogato gradivo iz Bolgarije,¹⁸ izvaja njihov naziv iz bolg. кукла, tur. kukla, novogr. κουκλα, kar vse pomeni *lutko*.¹⁹ »Kuk« pa pomeni tudi kukavico, pomladno ptico (v Romuniji jih sploh imenujejo Cucii, kukavice). W. Liungman opozarja na zanimivo glasovno sorodnost med srvn. gôkeler = Gaukler in srvn. gôk = Gauch, Kuckuck ter sklepa,²⁰ da je Kuker — igrc, to se pravi, neposredni naslednik starega mima!

Ne bo se ravno lahko znajti v tej zmedeni štreni sorodnih nazivov in pomenskih povezav. Toda smeri so nakazane. Mogoče se nam bo po kateri pojasnil tudi izvor naših lutk, ki so — kakor kaže — bile predvsem *godčevska* zadeva. Mar niso bili naši godeci pozni nasledniki davnih igrccev?

Résumé

UNE FORME INTÉRESSANTE DE MARIONNETTES POPULAIRES, EN SLOVÉNIE

(Rapport provisoire)

On était longtemps d'avis que les Slovènes ne possédaient pas de propre tradition de marionnettes populaires. D'après trois relations, arrivant de trois endroits différents du territoire slovène, l'auteur souligne que le peuple slovène, lui aussi, applaudit ses propres spectacles de marionnettes. Il s'agit, en effet, d'un spectacle des environs de Ptuj (Styrie), noté et publié, en 1941, par Boris Orel, d'un autre des environs de Stična (Basse Carniole), découvert en 1950 par Milko Matičetov et signalé ensuite par Boris Orel, et enfin d'un troisième, de la vallée de Šalek (Styrie) qu'avait rencontré, en 1951, Rado Hrovatin. L'auteur est à même de citer encore un exemple croate, provenant du Medjimurje (contrée entre la Mure et la Drave).

Les marionnettes en question appartiennent au genre de marionnettes à gaine (guignols), mais à support rappelant une croix (la latte verticale peut être remplacée par l'avant-bras, tout simplement), revêtu d'un vieux veston de garçon, et orné, en haut, d'une vieille coiffure quelconque. Les spectacles ont lieu sur un simple banc, sous lequel s'est couché l'acteur, tenant une marionnette dans chaque main, et caché sous une couverture ou sous un drap de lit dont on a couvert le banc. Les trois croquis schématiques (fig. 1, A—C) et les

¹⁷ Gl. moje predavanje »Potreba sodelovanja pri raziskovanju južnoslovanskih mask« na III. kongresu folkloristov Jugoslavije septembra 1956 v Crni gori (zbornik predavanj je v tisku).

¹⁸ M. Arnaudov, Kukeri i rusali. Studii verhu blgarskite obredi i legendi, č. III. Sbornik sa narodni umotvorenija i narodopis, kn. 34 (Sofija 1920), 1—242.

¹⁹ Erich Berneker, Slawisches etymologisches Wörterbuch I (Heidelberg 1908—1913), navaja p. b. 'kukla' ruski pomen 'Puppe', starinsko 'Hanswurst, Gaukler'. V pomenu 'lutka' dobimo isto besedo tudi v gr. (κουκλα) in v osm. (kukla). — Po Friedrichu Klugeju, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache (Berlin u. Leipzig 1934) naj bi bila s tem v zvezi tudi nem. Gugel, 'die Narrenkappe'.

²⁰ Liungman, n. d., 774.

photos reproduits (pl. II et III) donnent une idée de la forme des marionnettes et des spectacles.

Les scènes qu'on représente sont brèves: il s'agit de la dispute — souvent interrompue, et terminée, enfin, par une rixe — de deux paysans, voisins, qui se querellent au sujet de la borne de leurs fermes; ou bien entrent en scène deux batteurs en grange qui, après avoir terminé le battage, eux aussi, entrent en querelle, quand il s'agit de partager le gain.

Il est intéressant qu'il y ait, avec les deux marionnettes, çà et là, un acteur «vivant» qui fait le troisième, en scène, que ce soit le juge, quand les deux paysans se disputent (voir les fig. II), ou bien le fermier, quand il s'agit des batteurs. Dans une des scènes, les marionnettes illustrent, en pantomime, un dialogue improvisé entre les spectateurs. Dans la scène croate, ce sont les deux paysans seuls qui se disputent.

On représente ces scènes de marionnettes toujours aux festins de noce et dans les divertissements de jeunes gens.

L'auteur attend des relations nouvelles. Mais, dès à présent, il croit voir, dans cette forme curieuse de guignol, un phénomène à part du folklore slovène-kaikavien. Sans doute, il y a des traits communs à tous les guignols: les «scènes à bâton» sont leur privilège partout, elles sont aussi toujours brèves. Mais ce qui est intéressant, c'est la forme des marionnettes, c'est le manque du «héros comique» qui, ailleurs, est le personnage central, et c'est, enfin, la particularité que la scène exige quelquefois trois personnages, dont deux sont des marionnettes (jouées par un acteur) et le troisième un personnage vivant.

L'auteur attire enfin l'attention sur la forme du «liknites» thracien, décrit et reproduit, en 1907, par R. W. Dawkins et mentionné par Waldemar Liungman. Le «liknites» ressemble tout à fait au type de nos marionnettes! Aux Balkans, il fait partie des accessoires des scènes de carnaval, exécutées par les «Kukeri» ou «Kuki», personnages masqués, décrits par M. Arnaudoff, en 1920. Le «liknites», c'est le bébé de la «Babo», et rappelle, par son rôle, l'«enfant Dionysos». On suppose que l'origine de ces scènes remonte aux «mimoi» byzantins qui seraient les successeurs des anciennes scènes cultiques de Dionysos. L'auteur remarque encore qu'en grec, en bulgare, en russe, en turc, *kukla* s'appelle la marionnette, et que *kuker* aurait le sens de «jongleur». La tradition des marionnettes slovènes, dit l'auteur, est sauvegardée par les musiciens populaires; eux-mêmes, ils sont les descendants des anciens jongleurs!

Il est impossible, pour le moment, de décider s'il faut chercher l'origine des marionnettes de ce type en Slovénie ou en Croatie. L'auteur ne se borne, pour le moment, qu'à la constatation des faits, sans vouloir tirer des conclusions que de plus amples relations futures seulement rendront possibles.

GUDALO-DUDALO, VUGAŠ, BÜLLHÄFEN UND VERWANDTES

Ostalpine Lärmgeräte als Brauchtumsrequisiten und ihre Stellung unter den europäischen Varianten vom Typus »Rummelpott«

Leopold Kretzenbacher (Graz)

I

In der einführenden Studie über »Die slowenische Musik-Folklore«, die vom Volksmusikinstitut zu Ljubljana aus dem Nachlasse des allzufrüh dahingegangenen France Marolt 1954 veröffentlicht wurde, wird neben anderen, größtenteils im Volke noch in Verwendung stehenden Musikinstrumenten wie Weidenpfeife (piševka), Hackbrett (oprekelj), verschiedene Hirtenschalmeien (čoštimaže und orgljice) auch ein Lärminstrument erwähnt, das unter dem Namen »gúdalo-dúdalo« geht. Nach Beschreibung¹ und Bild² erweist es sich als ein primitives Musikinstrument vom Typus »Rummelpott, Brummtopf, Büllhäfen«, wie solche Geräte in einer relativ scharf abgegrenzten Kulturlandschaft am Südostrande der Alpen und in den vorgelagerten pannonischen Bereichen noch in brauchtümlischer Verwendung stehen oder erst der Halbvorgangenheit angehören, in Südosteuropa mehrfach belegt sind und im übrigen eine sehr eigenartige, kaum mit anderen Kulturelementen vergleichbare Streuung über bestimmte Teile Europas erkennen lassen.

Über Verbreitung und Herstellungsart des gudalo-dudalo in *Slowenien* vermerkt F. Marolt lediglich, daß dieses Instrument besonders in *Bela krajina* (Weißkrain) und zwar bis zum Zweiten Weltkriege in Verwendung gestanden sei. Außerdem sei es, nach einer anderen Mitteilung Marolts,³ auch in *Dolenjsko* (Unterkrain) und im (untersteirischen) Draugebiete bekannt gewesen. F. Marolt fügt noch bei, er habe dieses Topfgerät auch ohne das Begleitinstrument der Schalmei spielen gehört und zwar in einem seltsamen, keiner festen Taktart zugehörigen Rhythmus, den er am 6. August 1939 von einem Musikanten namens Jože

¹ F. Marolt, Slovenski glasbeni folklor. (Slovenske narodoslovne študije, Heft 4.), Ljubljana 1954, 19. Das Manuskript hatte F. Marolt im September 1945 niedergeschrieben. Vgl. die Besprechung: Österreichische Zeitschrift für Volkskunde NS X, Wien 1956, 86 ff.

² F. Marolt, Gibno-zvočni obraz Slovencev. (Slovenske narodoslovne študije, Heft 3), Ljubljana 1954, 77, Abbildung 9. (Für den Druck aus dem Nachlasse Marolts vorbereitet von Zmaga Kumer und Karla Vuk.)

³ Ebenda, 25 f.

Hrast zum Viniško kolo Zvezda aufgezeichnet habe und an der erwähnten Stelle wiedergibt.⁴

Das Topfgerät trägt seine Stimme »zornig und heiser-dumpf« weit hin. Mit seinem dynamisch bewegten, erregend synkopierten Klange treibt es die Reigentänzer (kolaši) sozusagen in Ekstase. Der genannte slowenische Musikethnologe ist ferner der Meinung, daß dieses gudalo in den Gegenden an der Kupa (Kolpa) beim Tanze als Instrument die Stelle des Dudelsackes (diple) ersetzt habe und diesen dann mit seiner eigenartigen Klangform und dem bloßen Rhythmus einfach überbot.

Mit diesen Feststellungen F. Marolt's ist im wesentlichen alles gesagt, was sich bisher aus der Literatur über das Instrument gudalo-dudalo bei den Slowenen in Krain und in der historischen Untersteiermark sagen ließ. Vor allem in Krain scheint das Instrument heute schon weitgehend aus dem Gebrauch gekommen zu sein. Nur noch seine museale Existenz gibt von der einstigen Bedeutung Kunde.

Dennoch ließen sich einige unvermutete Hinweise aus der mündlichen Diskussion gewinnen, die sich an mein Referat über dieses Thema anlässlich der Tagung des Savez udruženja folklorista Jugoslavije im September 1956 zu Cetinje in der Črna gora (Montenegro) anschloß. Der slowenische Volksliedforscher und Schuldirektor Tone Ljubič übermittelte mir mündlich und brieflich die Kunde, daß ihm 1955 ein Schulbub zur Faschingsunterhaltung ein solches gudalo-Instrument nach *Šmartno pod Šmarno goro*, also in einer Vorstadt von Ljubljana mitgebracht habe. Etwa 15 cm war der irdene Topf hoch; 13 cm betrug seine Öffnungsweite und 20 cm ragte ein Reibestengel über die Schweinsblasen-Membrane hinaus, die straff über den Topfrand gespannt war und noch weit bis über die Mitte des Topfbauches hinunter reichte.

Aus der lebendigen Volksüberlieferung in *Dolenjsko* (Unterkrain) teilte mir auch der slowenische Musik-Volkskundler Radoslav Hrovatin bei gleicher Gelegenheit September 1956 mit, daß er für unser Instrument dort die Bezeichnungen »muga, muge, moga, moge« gehört habe, ein Wort, das sonst auf ostslowenischem Volksboden (Štajerska) lediglich für die »Mundharmonika« geläufig zu sein scheint.

Wohl aber hat sich der lebendige Gebrauch unseres Lärminstrumentes, wenn auch unter anderem Namen, ebenso wie in Kärnten und in der Steiermark auch im pannonischen Slowenien, im *Prekmurje* (Übermurgebiet) erhalten. In seiner »Ethnographischen Studie« über »Die Volksnahrung im Übermurgebiet«⁵ kommt Vilko Novak im Kapitel über die Fleischspeisen auch auf das Schweineschlachten und seine Terminologie zu sprechen. Dabei erwähnt er auch die Weiterverwendung der Schweinsblase (»mehér«). Man nimmt sie dort als Tabaksbeutel, als Verschuß für Gläser oder als »vugaš«. Den stellt man solcherart her, daß man einem Milchtopf mit der Schweinsblase überspannt

⁴ F. Marolt, Slovenski glasbeni folklor, 19.

⁵ V. Novak, Ljudska prehrana v Prekmurju. Etnografska študija. Ljubljana 1947, 55, dazu Abb. nr. 5 auf S. 55.

und durch die Mitte einen Maisstengel steckt; man benetzt seine Finger mit Speichel und reibt dann diesen Maisstengel so, daß er einen tiefen Ton erzeugt. Solcherart hergestellt erhält nun dieser vugaš, bei V. Novak auch »vugač« genannt, eine besondere Funktion als Begleitinstrument zum Beispiel »beim Versmachen, wenn man umzieht, die Neujahrslieder (kolednice) zu singen«.

V. Novak stellt hier eine wesentliche Funktion unseres Gerätes, nämlich die der musikalischen Begleitung bei den Brauchtumsliedern der Heischeumzüge fest. Sie wird uns auch in den deutschsprachigen Bereichen der Ostalpen, in Nord- und Nordwestdeutschland, in den Niederlanden, in Süditalien und noch öfter begegnen. Außerdem erwähnt V. Novak auch noch kurz, daß dieses Gerät »auch in Ungarn« bekannt sei. Auch darauf kommen wir bei unserem Rundgange über das ost- und südosteuropäische Verbreitungsgebiet unseres Gerätes noch zurück. Hier wollen wir für den slowenischen Bereich vorerst nur noch anführen, daß mir Radoslav Hrovatin für den Südteil des Prekmurje auch noch die Bezeichnung »dūda«, sonst nur für den »Dudelsack« üblich, mündlich mitteilen konnte.

II

Sehen wir uns zunächst in jenen Ländern des Ostalpenraumes um, die im Norden an Slowenien grenzen und die in historischer Zeit mit Krain als die ehemaligen Kronländer Steiermark und Kärnten der alten Donaumonarchie zur Länderdreiheit und Verwaltungseinheit »Inner-österreich« verbunden gewesen waren. Es zeigt sich ja in hundert Fällen, daß sich Elemente der Volkskultur gerade dieser Landschaften am leichtesten im Vergleich des gemeinsamen Kulturerbes dieser südostalpinen Kulturlandschaften nach Typus, Funktion, Verbreitung und gelegentlich auch Namen feststellen lassen.⁶ Das ist auch in der Frage des Musik-beziehungsweise Lärm-Instrumentes gudalo-dudalo-Büllhäfen der Fall. Die auffallend dichte Streuung unseres Instrumentes am Südostrande der Alpen, weniger allerdings in Südostkärnten als in der unteren West- und Mittelsteiermark und den Ostalpenraum entlang bis ins mittlere Burgenland und den südöstlichen Winkel von Niederösterreich läßt vermuten, daß gerade dieser Bereich zusammen mit dem noch zu wenig erforschten slowenischen Siedelraum eine für sich allein stehende Überlieferungslandschaft des Lärmgerätes darstellt, die nach Norden und Westen keine kartographisch erkennbare Verbindung bis in die anderen Schwerpunkträume einer brauchtümlichen Verwendung solch

⁶ Aus dieser Erkenntnis wurde im Zusammenwirken slowenischer, italienischer, friulanischer und österreichischer Fachleute im März 1956 eine freie Arbeitsgemeinschaft für die Volkskunde des Ostalpenraumes am Institut za narodopisje der Slowenischen Akademie der Wissenschaften zu Ljubljana gegründet, deren erste Ergebnisse sich im Druck befinden. Zu den Zielen der freien Arbeitsgemeinschaft vgl. den Bericht in der Österreichischen Zeitschrift für Volkskunde NS X, Wien 1956, S. 66 und ebenda 149 f.

eines Gerätes am Niederrhein, in Schleswig-Holstein und im ehemals deutschen Ostpreußen oder aber in Südtalien erkennen läßt.

Die von F. Marolt nach seinen Aufzeichnungen in Bela krajina mitgeteilte Namensform *gudalo-dudalo* gibt zunächst noch keinen eindeutigen semasiologischen Hinweis auf Form und Klangwirkung des Gerätes. »Gudalo« taucht als Name speziell für unser Gerät des Lärmtopfes in den meisten der geläufigen slowenisch- beziehungsweise serbokroatisch-fremdsprachlichen Wörterbücher überhaupt nicht auf. Wo es aufscheint, etwa als slowenisch »godálo« neutr., wird es einfach übersetzt als »das Musikinstrument«, gelegentlich »das Streichinstrument«.⁷ Im Kroatischen wird »gudalo« umschrieben als »Geigenbogen, Fiedelbogen«.⁸ In dieser Bedeutung bewahrt auch das Serbische dieses Wort. Es wird ausschließlich einfach mit »Fiedelbogen« übersetzt. Lediglich Vuk Karadžić setzt in seinem »Lexicon serbico-germanico-latinum«⁹ zu »gudalo« und seiner Nebenform »gudilo« für Srijem (Syrmien) als zweite Bedeutung mit Fragezeichen »plectrum« her, also das ursprünglich griechische Wort für »Schlägel« (πλήκτρον, pleektron), das Stäbchen, mit dem der Spieler die Saiten (der Kithara usw.) schlägt. Dennoch führt von hier kein Weg zur slowenischen Bezeichnung des Brummtopfs, da dessen (Kukuruz-)Stäbchen ja keine Saite schlägt, sondern nur eine Membrane (Schweinsblase und dergleichen) streicht. Es bleibt also im Serbokroatischen für »gudalo« beim »Fiedelbogen«. Dem schließt sich auch die Kommentierung des »gudalo« im maßgeblichen »Akademie-Wörterbuche«, im Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, III, Zagreb 1887—1891, 495, an mit der Besonderung, daß es sich also um einen Fiedelbogen mit Roßhaarbespannung handle, mit dem man die Saiten der epischen Geige (gusle) streiche.

War also »gudalo« die im Volke vorherrschende Bezeichnung — was uns keineswegs als sicher erscheint und vielleicht nur einen Mangel an intensiverer Namensforschung bedeutet —, so ist damit semasiologisch lediglich gesagt, daß dieses Gerät zu den Frixions-Instrumenten gehört, die durch Streichen einer Membrane über einem Resonanzkörper Tonschwingungen erzeugen.

Anders die deutschen Bezeichnungen für unser Gerät in den beiden übrigen Ländern Alt-Innerösterreichs, in Kärnten und Steiermark, die allein das Gerät in dichterer Streuung aufweisen und sich damit streng von den westlichen Bundesländern Österreichs scheiden.

Die *Steiermark*, in der das Lärminstrument zu den Brauchtumsrequisiten des Faschings und des spätherbstlichen »Brechelschreckens« bei der Flachsbearbeitung ebenso gehört wie zu jenen nächtlichen Streifzügen der dörflichen Burschen, die darauf aus sind, andere, insbesondere

⁷ Wolf-Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, I, Ljubljana 1894, 224.

⁸ G. Samšalović, Rječnik hrvatsko-srpsko-njemački, Zagreb 1929, 118.

⁹ Vuk St. Karadžić, Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima. Dritte (staatl.) Ausgabe, Beograd 1898, 110.

Mädchen zu schrecken, verwendet dafür neben sieben anderen Bezeichnungen vor allem das Wort »Büllhäfen«. Damit sind Form (Gefäß, Topf, Hafen) und Klangwirkung (»bullen« = steir. »lärmen, Getöse machen«) hinlänglich gekennzeichnet. Im übrigen ist das Wort »bullen« schriftdeutsch nicht geläufig. Wird es verwendet, so bezeichnet es im allgemeinen einen dumpfen, hallenden Laut¹⁰. In der Zusammensetzung »Büllhäfen« aber ist das Wort in Steiermark und Kärnten gut belegt, voll verständlich und zum Teil auch in die Mundartwörterbücher aufgenommen. Unger-Khull bringt im »Steirischen Wortschatz« (1903)¹¹ eine ausführliche Beschreibung des Lärmgerätes und seiner Funktion, die wir wegen der teilweisen Gleichartigkeit und dann doch wieder Gegensätzlichkeit zur Kennzeichnung des slowenischen gudalo-dudalo voll hierher setzen:

»Büllhäfen« m., Hafen mit ausgeschlagenem Boden, statt welches eine Schweinhaut aufgespannt ist; in der Mitte derselben wird eine starke, mit Pech gewichste Schnur befestigt, die am oberen Ende mit einem Knoten versehen ist. Streift man mit festgeschlossener Hand diese gespannte Schnur von innen nach außen, so entsteht ein dumpfes Tönen, das bald dem Bullen (Brüllen) der Ochsen oder dem Geheule von Hunden und dem Grunzen der Schweine ähnlich ist. Mit solchen »Büllhäfen« alarmieren mutwillige Burschen in mittelsteirischen Dörfern die Einwohnerschaft.«

Eine mit Pech eingeriebene Schnur vertritt also in der Mittelsteiermark und auch in Kärnten den Maisstengel nach der Herstellungsart in Bela krajina.

Neben der Hauptbezeichnung »Büllhäfen« gehen in der deutschen Steiermark auch noch sieben andere Namen. Drei davon sind nur vereinzelt überliefert: Saukrug, Hornißkrug, Speiteufel.

1. *Saukrug*. — Gefäß, in dem man früher das Schweinefutter kochte. Der Boden hat ein Loch. Hiedurch wurde eine grobe Schnur als Reibegenstand gezogen, wodurch der Ton — also ohne Schweinsblase als Sondermembrane — erzeugt wurde. Das Instrument wird immer noch

¹⁰ Die Ableitung von »bulle« = »Stier«, wie M. Lexer, Kärntisches Wörterbuch, Leipzig 1862, 46, sie nach Grimm, Deutsches Wörterbuch II, 512 f., behält, erscheint mir sehr fraglich. Denn das Wort »Bulle« für »Stier« ist im Wesentlichen niederdeutsch. Es ist erst im 17. Jahrhundert in das Schriftdeutsche aufgenommen worden. Doch konnte sich das Wort im oberdeutschen Bereiche nie durchsetzen. Zur Wortgeschichte vgl. Trübners Deutsches Wörterbuch, herausgegeben von Alfred Götze. Bd. I, Berlin 1939, 467. Hingegen ist das Zeitwort »bullen« tirolisch, auch »billen«, schon im Althochdeutschen als »pūllōn« und im Mittelhochdeutschen als »bullen« belegt und von daher in den oberdeutschen Mundarten gebräuchlich. Vgl. A. Schmeller, Bayerisches Wörterbuch, Neuausgabe von Frommann-Mausser, Band I, Leipzig 1939, 233.

¹¹ Th. Unger-F. Khull, Steirischer Wortschatz als Ergänzung zu Schmellers Bayerischem Wörterbuch, Graz 1903, 128.

in der unteren Oststeiermark (Edelsbach, Gniebing, Bezirk Feldbach) von den Dorfburschen zum Schrecken der Mädchen gebraucht.¹²

2. *Hornißkrug*. — Die Bezeichnung leitet sich wohl von dem brummenden Ton her, den eine eingeschlossene Horniße verursacht. Doch ist mir dieser Name bei Feldaufnahmen nie begegnet. Er fehlt auch in den Wörterbüchern und dürfte vereinzelt sein.¹³

3. *Speiteufel*. — Als Name ebenso vereinzelt wie »Hornißkrug« und gewiß nicht mehr volkläufig. Nach der Beschreibung von Hans Sowinski¹⁴ handelt es sich um einen bauchigen irdenen Topf mit umgebogenen Rande, losgeschlagenem Boden und einem alten Trommelfell als Membrane, durch die ein geknoteter Strick gezogen wird. Dieser Strick und die Finger der rechten Hand des Spielers werden mit Kolo-phonstaub bedeckt; dann wird durch das Streichen dieses Strickes in der Membrane »eine Art grunzendes Geräusch« erzeugt, »das dem Erbrechen ähnelt, daher der Name Speiteufel«.

Weitere Namen des gudalo-Gerätes, aufgenommen während der Erhebungen für den seinerzeitigen »Atlas der deutschen Volkskunde« (ADV), etwa in den Jahren 1930—1935, lauten in der deutschsprachigen Steiermark:

4. *Küahbud'n*. — Kuh-Buden, hergeleitet von einem erotischen Vergleich mit dem Bauche (Pude, Bute¹⁵) der Kuh oder ihrer vagina. (Krottendorf bei Weiz, mittlere Oststeiermark, ADV).

5. *Mooskuh*, *Mostkuah*, *Gmooskuah*. — Dichtere Verbreitung in der deutschsprachigen Oststeiermark weist der Vergleich der Stimme unseres Lärmgerätes mit dem Rufe eines gespenstigen Tieres auf, mit der »Mooskuh«, die sich nach dem Glauben des Volkes in moosigen Gründen aufhält und des Nachts brüllt.¹⁶ Demgemäß gehören auch die mundartlichen Ableitungen unseres Gerätenamens von »Mooskuh« (St. Geor-

¹² Mitteilung meiner Hörerin A. Gamerith, 1953. Die 2. Bedeutung des Wortes »Saukrug«, wonach der »schlechteste Schüler der Klasse bis zur Besserung seiner Leistungen nach der alten Sprache diesen Krug zu tragen gehabt habe« (Unger-Khull, 519) ist heute vergessen.

¹³ V. Geramb, *Sitte und Brauch in Österreich*, 3. Auflage, Graz 1948, 183. A. 1. Unter den Beantwortungen der diesbezüglichen Frage des »Atlas der deutschen Volkskunde« (ADV) ist diese Bezeichnung ein einziges Mal in der Steiermark verwendet (Weitendorf bei Wildon, Mittelsteiermark), vielleicht auch hier nur durch den Vordruck verleitet, der diese Bezeichnung in die Frage aufnahm.

¹⁴ H. Sowinski, *Steirische Volksmusikinstrumente*. (Das Joanneum, Band III, Musik im Ostalpenraume, Graz 1940.) 200.

¹⁵ Unger-Khull, *Steirischer Wortschatz*, 126.

¹⁶ Unger-Khull, 465, nach M. Höfer, *Etymologisches Wörterbuch der in Oberdeutschland, vorzüglich aber in Österreich üblichen Mundart*. Linz 1815, 269. Es handelt sich um ein tierisches Sagengespenst, das als »Mosochs vel Mosweihe, buteo« schon in einem deutschen Vokabular des frühen 17. Jahrhunderts vorkommt. Vgl. A. Schmeller, *Bayerisches Wörterbuch*, I, 1673.

Sl. 1. Verschiedene Büllhäfen. Različni zvočni lonci: 1. Weststeiermark (zah. Štajerska); 2. »pignata« (Menton, frzös. Riviera); 3. Abtei — Apače im Unterkärntner Rosentale (Rož na Sp. Koroškem); 4. »gudalo-dudalo«, Bela krajina (nach F. Marolt); 5. Steiermark — Štajerska (shema); 6. Ferlach — Borovlje; 7. »buhañul«, Rumänien — Romunija (nach W. Liungman); 8. Holland — Holandsko (nach P. Bruegel).

gen an der Stiefing) über »Gmooskuh«, »Gmooskuah« (Kaindorf bei Hartberg, Prebensdorf bei Gleisdorf) bis zu »Mostkuah« (St. Marein am Pickelbach) hieher.

6. *Gröllkuah*. — Das Unheimliche des Lautes, den unser Lärmgerät hervorbringt, gibt endlich den Anlaß zu den ebenfalls in der Oststeiermark verbreiteten Bezeichnungen wie »Gröllkuah« (Gröll-Kuh) (Heiligenkreuz am Waasen) und

7. *Gröllhäfen, Kröllhäfen, Kröllhefen*. — (Prebensdorf, Kaindorf bei Hartberg und noch mehrmals im engeren Gebiete des lebendigen Brauchtums mit unserem Lärmgeräte in der Oststeiermark). Das Bestimmungswort gehört zu »gröhlen«, steirisch »gröllen, kröllen«. Es bedeutet: »brüllen, grunzen, heulen, rülpsen« u. dgl.¹⁷

Der übergreifende Name für unser gudalo-Gerät in der deutschsprachigen Steiermark wie in Kärnten ist jedoch der »Büllhäfen«. Das Hauptverbreitungsgebiet in der heutigen Steiermark sind die Landschaften der unteren West-, Mittel- und Oststeiermark, ferner der Kainachboden, das Hügelland nördlich von Graz und die nordöstliche Steiermark, wo die Verbreitungslandschaft an jene des mittleren Burgenlandes und des südöstlichen Niederösterreichs grenzt. Völlig unbekannt ist das Gerät in den alpinen Bereichen der Steiermark. Es fehlt völlig im Ausseerlande, im Enns-, Palten- und Liesingtale, im oberen Murtale und im Gesamtbereich der Steiermark nördlich der Mürz. Gerade aus dieser Verbreitung in den Süd- und Ostgebieten der Steiermark aber wird es wahrscheinlich, daß sich neben den spärlichen Hinweisen Marolts auf das Vorkommen im Dravsko polje (Draufeld) auch sonst in der historischen Untersteiermark, die zwischen dem lebendigen Überlieferungsträger Mittel- und Oststeiermark und dem Prekmurje liegt, bei systematischer Abfrage Belege ergeben müßten.

In den genannten Gebieten der deutschen Steiermark blieb das Lärmgerät vor allem zum nächtlichen Schrecken der Dorfbewohner in der Hand boshafter oder übermütiger Burschen bis zur Gegenwart in Gebrauch. Herstellungsart und Verwendung zu einem Scherz in der Gegend von Gabersdorf bei Leibnitz konnte ich 1953 auch auf Tonband aufnehmen.¹⁸

Es ist die (übrigens weit verbreitete) Geschichte von den lustigen Burschen, die einen Einfältigen dadurch zum Narren halten, daß sie ihm sagen, man wolle gemeinsam zur Nacht auf das »Trapphahnfangen« gehen. Der »Trapphahn« ist aber nur ein Fabeltier des Scherzspieles, dessen vermeintliche Stimme man ertönen läßt, um den Dummen im Walde kreuz und quer laufen zu lassen, bis er müde von der vergeh-

¹⁷ Unger-Khull, 308.

¹⁸ Tonbandarchiv des Steirischen Volkskundemuseums, Graz, Tonband Nr. I/1, Teilaufnahme b, Gabersdorf bei Leibnitz, 1953, im Zuge der Mundartaufnahmen in der Steiermark für das Phonogrammarchiv der Akademie der Wissenschaften in Wien.

lichen Jagd auf den »Trapphahn« heimkehrt und noch verspottet wird. Im erwähnten mittelsteirischen Schwanke ist es der »Büllhäfen«, der eigens aufgehängt wird, um die Geisterstimme des »Trapphahns« möglichst schaurig im nächtlichen Walde ertönen zu lassen.

Anderswo in der Oststeiermark (Kaindorf bei Hartberg, Grafendorf) läßt der »umgehende« Büllhäfen nächtlicherweile die Mädchen in den Kammern erzittern oder holt wütend gemachte mißliebige Bauern aus dem Bette. Gelegentlich erzählt die lustige Anekdote, daß die erschreckten Bewohner eines oststeirischen Dorfes, in dem gerade ein Zirkus weilte, glaubten, ein wildes Tier sei losgebrochen und brülle nun im zitternden Dorfe. Sogar, daß es die Stimme eines Toten sei, der in seinem Grabe nicht Ruhe finden könne und solcherart laut stöhnend »umgehe«, wird in einem oststeirischen Schwanke aus Rohrbach erzählt.¹⁹

Im Gegensatz zur vollen Lebendigkeit des »Büllhäfens« in der Steiermark, insbesondere in ihren mittleren und östlichen Teilen, scheint das Lärminstrument gleichen Namens in *Kärnten* schon weitestgehend außer Gebrauch gekommen zu sein. Zumindest ist es einem so hervorragenden Kenner der Kärntner Volkskultur wie Prof. Dr. Oskar Moser, Klagenfurt, auf seinen Wanderungen kurz vor und die ganze Zeit nach dem zweiten Weltkriege niemals begegnet.²⁰ Gemessen an der Fülle der Nachrichten über unser Lärmgerät aus der Steiermark, und zwar noch aus der unmittelbaren Gegenwart, befremdet es, daß auch die Befragungen des Atlas der Deutschen Volkskunde in Kärnten nur sehr wenige Belege über das Wissen um den »Büllhäfen« erbrachten. Unter hundert von Befragten wußten nur drei Näheres darüber zu berichten: Zu *Apače-Abtei* im Unterkärntner Rosentale wußte der Einsender auf die Frage des ADV nach unserem Musikinstrumente zu vermelden, es sei ein: »Irdener Topf mit Schweinsblase überspannt. Schnur mit Pech. Der Topf wird auf der Schnur hin und her gezogen. Schnarrender Ton (Katzenmusik). Alte Leute (50—60 Jahre) haben dieses Instrument selbst benutzt.« Der Einsender fügt auch noch eine Zeichnung bei, die gleich eine Sonderform des Büllhäfens erkennen läßt, wie sie ansonsten im näheren Umkreise weder in Kärnten, Krain, der Steiermark oder den pannonischen Randzonen der Südostalpen wiederkehrt und doch eine sinnreiche Neuerung des Grundprinzipes unseres Frixionsinstrumentes solcherart darstellt, daß letztlich die pechbeschmierte Schnur sozusagen die zentrale, feste Achse bildet, in einen Bogen gespannt, innerhalb dessen das irdene Gefäß auf und ab bewegt wird, also diese Sehne »streicht«. Auf die Frage nach der Funktion des Gerätes im kärntner-slowenischen Rosentale wird nur geantwortet: »als Katzenmusik«. Das entspricht ungefähr dem heutigen Gebrauche auch in der Steiermark.

¹⁹ Freundliche Mitteilung von Frl. Anni Gamerith, Graz, 1953.

²⁰ Freundliche Mitteilung von Prof. Oskar Moser, Klagenfurt, dem ich ein Lichtbild des Klagenfurter Museumsstückes wie die Abschrift aus den Kärntner Belegen des ADV verdanke.

Knapp fiel auch die Antwort für den ADV aus *Moosburg* nördlich des Wörthersees aus: »Schwarzer Tonhafen, mit vier bis fünf Rosshaarsaiten bespannt..., angeblich zum Verscheuchen des Jägers beim Wildern.«

Der dritte Kärntner ADV-Beleg kam aus *Preitenegg* auf der Pack, hart an der Grenze der Weststeiermark, aus deren Südteil eine überraschend große Anzahl von Mitteilungen über unseren Büllhafen mit verschiedenen Herstellungsarten und Bezeichnungen bei der gleichen ADV-Abfragung einlief. Zu *Preitenegg* heißt es: »Alter Schwarzhafner-Häfen ohne Boden. Schweinsblase überspannt und eine pechene Schnur wird durchgezogen.« Als Verwendung: »Von jungen Leuten«; als Name: »Büllhäfen«.

Es bleibt also für Kärnten nur noch ein letzter Beleg, das Stück in der Volkskundeabteilung des Kärntner Landesmuseums, das ihr Gründer, Ferdinand Raunegger bald nach dem Ersten Weltkriege in der Gegend von *Boroolje* — *Ferlach* im Rosentale erworben hatte und den Besuchern immer mit besonderem Vergnügen vorführte. Es ist ein schwarzirdener Tonhafen mit Schweinsblase überspannt und einer starken, gewichsten Reibeschnur in der Mitte. (Siehe Abbildung 1/6.)

Aus den hier angeführten und mancherlei weiteren, vor allem in der Steiermark von mir gesammelten und handschriftlich vorliegenden Belegen zeigt es sich, daß in der Steiermark und in Kärnten zwei Grundformen des »Büllhäfens« in Gebrauch waren und sind, die freilich in der Bezeichnung nicht geschieden werden. Einmal jene, verbreitertere, mit der zusätzlichen Topfmembrane, durch die eine Schnur, jedoch unseres Wissens nirgends ein Stab (Maisstengel oder dergleichen) gezogen wird. Und zum anderen die Form eines Topfes ohne diese zusätzlich angebrachte Membrane. Hier wird einfach der Topfboden durchlocht und muß die schwingende Membrane ersetzen. So sagt der kenntnisreiche und liebevolle Beobachter des Volkslebens in der östlichen Mittelsteiermark um die Mitte des vorigen Jahrhunderts für St. Georgen an der Stiefing, Anton Meixner ausdrücklich: »Büllhäfen, das Häfen mit ausgestoßenem Boden, in dessen Mitte ein gewichster Schusterdraht ist, der gestrichen 'büllt'; eine Nachäffung der gespenstigen Habergais«²¹. Daß mit unserem Geräte die Geisterstimme der im steirischen Volksglauben sehr lebendigen »Habergeiß« beziehungsweise einer anderen tierischen Volksglaubensgestalt, der »Mooskuh« zum Schrecken der Dorfbewohner hervorgebracht werden soll, erwähnten wir schon und wird auch sonst mehrfach überliefert.²²

In den gleichen Bereichen der Mittel- und Weststeiermark (Gralla bei Leibnitz, Schwamberg, Stainz) wird der »Büllhäfen« im 19. Jahr-

²¹ A. Meixner, Steirisches Idiotikon aus St. Georgen an der Stiefing. Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Handschrift Nr. 1811; Unger-Theiss-Collection des Steirischen Volkskundemuseums, s. v. »Büllhäfen«.

²² A. Meixner, Sagen und Geschichten. II. Teil, 18. (Handschrift.) Unger-Theiss-Collection.

hundert auch noch etwas anders hergestellt. Statt der Schweinsblase wird ein Stück Leder straff überspannt. Für den durch ein Loch in diesem Leder gezogenen Schusterdraht werden an den beiden Enden kleine Querhölzer angebracht, die das Hin- und Herbewegen erleichtern. Auf diese Weise ist jener »Büllhäfen« aus Wetzelsdorf bei Stainz in der Weststeiermark hergestellt, der 1913 erworben wurde und nun der Brauchtumsabteilung des Steirischen Volkskundemuseums in Graz zugehört. (Siehe Abbildung 1/1.)

Jene Art der Verwendung des Büllhäfens jedoch, die V. Novak für das vugaš-Gerät des Prekmurje und F. Marolt für das gudalo in Bela Krajina angeben, nämlich als »Musikinstrument« einerseits zum Begleiten von Heischeliedern und andererseits als Taktgeber für den Tanz, kehrt in der heutigen Steiermark und in Kärnten nicht wieder. Zumindest läßt sich dies nur in Spuren nachweisen. So zum Beispiel für den einzigen »alpin-steirischen« Beleg aus Seckau, niedergeschrieben etwa 1930 für den ADV: »Nach Angaben älterer Männer (60—70 Jahre) wurde in ihrer Jugend bei heiteren Anlässen ein sogenannter »Büllhäfen« zur Musik- und Gesangsbegleitung verwendet und zwar unter dem linken Arm gehalten, während die mit Kolophonium versehene rechte Hand die Schnur strich und zwar der Länge nach. Die Schnur wurde durch ein Loch im Boden gezogen und durch ein Querholz festgehalten.« (Auch hier handelt es sich um die Form ohne Zusatzmembrane. Der Einsender fügte auch noch eine kleine Strichzeichnung bei.) (Abb. 1/5.) Zu Grafendorf bei Hartberg (Oststeiermark) wurde das Gerät zum »Brecheltanz«²⁴ und zum Locken (Rufen) der Schweine verwendet (ADV). Zu Modriach (mittlere Weststeiermark) »als Spielerei zur Fastenzeit oder bei Hochzeiten« (ADV); endlich zu Schwanberg (untere Weststeiermark) »bei Gratulationen, Ständchen von Burschen« (ADV).

Näheres über diese musikalische Verwendung aber ließ sich nicht mehr erheben. Die weitaus überwiegende Mehrzahl der Belege kennt das Gerät nur in der Funktion, daß es von den Erwachsenen (Burschen, Knechten) »angetrieben« wird, nächtlicherweise die Mitmenschen zu schrecken.

III

Die Fülle der Belege im Kulturerbe des alten Innerösterreich, die Erinnerungen in verschiedenen Landesteilen Sloweniens (I) und die lebendige Volksüberlieferung der Steiermark und Kärntens (II) steht in seltsam einprägsamem Gegensatz zum auffallenden Mangel an solchen

²³ Steirisches Volkskundemuseum Graz, Inv. Nr. 4657 (olim 14.379).

²⁴ Vgl. V. Geramb, *Sitte und Brauch in Österreich*. 3. Aufl., Graz 1948, 194: »Auf dem Wege zur Brechelstube werden (die Brechlerinnen) von den Burschen durch Tierstimmen und »Büllhäfen« geschreckt.« Das Wort »Brecheltanz« bezeichnet im übrigen das ganze Brechelbrauchtum und nicht lediglich den musikalisch-tänzerischen Teil.

Nachrichten über ein gudalo-Büllhären-Gerät in den alpinen Bereichen Österreichs, Friauls oder Italiens.

Mag es in den letztgenannten, romanischen Bereichen noch an Sonderuntersuchungen fehlen, die das gegenwärtige Bild vielleicht verändern könnten, so zeigt doch schon das Ergebnis der Umfrage für den »Atlas der deutschen Volkskunde« (1930) auf der darüber 1937 gezeichneten und ohne Kommentar veröffentlichten Karte 43 des ADV²⁵, daß wir es nur am äußersten Südostsaume der Alpen mit einer stärkeren Dichte der Überlieferungen unserer Art zu tun haben. Es gibt nur ganz wenige, rein zufällig anmutende Streubelege westlich davon. Obwohl die westlichen Bundesländer des heutigen Österreich, Tirol, Vorarlberg, Salzburg, Oberösterreich, oft recht altertümliche Formen ihrer überlieferten Volkskultur auch hinsichtlich der Musikinstrumente aufzuweisen haben, das gudalo-Büllhären-Gerät ist dort so gut wie nicht bekannt. Von Zufallsbelegen einer Streuung ohne Gesetzmäßigkeit, die im südöstlichen Salzburg eine historische Erinnerung und im Nordwesten von Linz an der Donau wenige Gegenwärtigenennungen zeigen, dürfen wir füglich absehen.

Es erscheint also fraglich, um welches Lärmgerät es sich handelt, wenn es in einem Handwörterbuche der deutschen Volkskunde bei der Beschreibung des übermütig-lauten Martinsbrauchtums (11. XI.) in den süddeutsch-österreichischen Alpenländern heißt: »In Salzburg zogen 70–80 Burschen aus mit Peitschen, Schellen und Büllhären (Rummelpott) zum Wettranggeln«²⁶. Auch wenn die Nachricht als historisch gekennzeichnet ist, so steht sie doch so vereinzelt und hat keinerlei erhaltenes Stück zur Stütze, daß die tatsächliche Identität mit dem Lärmgerät, wie wir es meinen, unsicher bleibt.

Nach Ausweis der kartographischen Ergebnisse des ADV, der slowenischen Parallelen über unser gudalo und der hier noch anzufügenden östlichen und südöstlichen Parallelererscheinungen zu unserem Geräte und seiner Verwendung erscheint es jedenfalls sicher, daß wir es hier am Südostalpenrande mit einer mehr nach dem pannonischen Raume hin orientierten Erscheinung zu tun haben; daß also keinerlei direkte Verbindung mit den weit abgelegenen Landschaften dichten Rummelpott-Brauchtums am Niederrhein, in Schleswig-Holstein und im Gebiete der Weichselmündung und im ehemaligen Ostpreußen bestehen.

Wenigstens im Überblick sollen aber auch diese ostösterreichischen, Pannonien zugewandten Landschaften noch einbezogen werden, ehe wir mit ebenso großen Schritten auch den Volksboden der anderen Nachbarn, der slawischen sowohl wie der madjarischen und rumänischen, mit den

²⁵ Atlas der deutschen Volkskunde, herausgegeben von H. Harmjanz und E. Röhr, Leipzig 1937 ff. (unvollständig geblieben), Karte 43, Lärmgeräte: Der *Rummelpott* und ähnlich gebaute Geräte. 4 Teilkarten: a) Formen; b) Bezeichnungen; c) Zeit und Art der Verwendung; d) Träger des Brauches.

²⁶ O. A. Erich und E. Beitzl, Wörterbuch der deutschen Volkskunde. 2. Auflage, Stuttgart 1955, 509.

anderen Bezirken einer lebendigen Verwendung unseres primitiven Musikgerätes vergleichen.

Wir sprachen also von der auffallenden Belegdichte und Beliebtheit des »Büllhäfens« in der gesamten Oststeiermark. Sie erscheint als das räumliche Bindeglied zwischen den (vorerst noch spärlichen) Berichten aus dem Dravsko polje (Draufeld) und dem Prekmurje (Übermurgebiet) einerseits und der verhältnismäßig klar erkennbaren und noch lebendiges Wissen um Herstellung und Verwendung des »Büllhäfens« tragenden ostalpinen Randlandschaft des Gebietes um den Wechsel, den Gebirgszug zwischen der nordöstlichen Steiermark, dem Südosten Niederösterreichs und dem mittleren Burgenlande.

Mehrere solcher, meist mit Leder überspannter »Büllhäfen« aus dem Wechselgebiete, darunter einen aus Edlitz bei Aspang, bewahrt das Österreichische Museum für Volkskunde in Wien in seiner Volksmusikabteilung. Der Büllhäfen stand in diesen Grenzlandschaften noch in den vergangenen Dreißigerjahren in ständigem Gebrauch. Einmal mußte sogar die Polizei einschreiten, da sich ein von den Dorfburschen nächtlicherweile geschrecktes Mädchen den Fuß gebrochen hatte.²⁷ Übrigens werden solche Vorkommnisse öfter als Grund dafür genannt, daß das Gerät verboten wurde und außer Gebrauch kam.

Hier, im Wechselgebiete, schließt die Brauchlandschaft des »Büllhäfens« unmittelbar an das mittlere *Burgenland* an. Seine Formen des »Büllhäfens« gleichen durchwegs denen der altinnerösterreichischen Lande. Eine Anzahl von Belegen hatte schon die Abfragung des ADV 1930 erbracht. Der Gegenwartsbestand wurde 1954/55 für den in Arbeit befindlichen »Atlas der burgenländischen Volkskunde«, den Univ. Prof. Leopold Schmidt, Wien, vorbereitet, erhoben.²⁸

Sehen wir nun vom lebendigen Gebrauch unseres gudalo-Büllhäfen-Gerätes am äußersten Ostrande der Alpen ab, so ist zumindest der Name auch noch der Sprache der Großstadtkinder von *Wien* geläufig. An Stelle des Maisstengels bei den Slowenen in Bela krajina und im Prekmurje oder des gepichteten Schusterdrahtes in Kärnten, Steiermark, dem Burgenlande und in Teilen Niederösterreichs wird beim Wiener »Büllhäfen«, von den Burschen auch »Filzklavier« genannt, durch die über den Topf gespannte Schweinsblase eine Gänsefeder gesteckt. Ihr Kiel wird wie beim vugaš im Prekmurje mit nassen Fingern gerieben. Bezeichnenderweise wurde auch hier das Gerät einst »zum Sammeln der Gaben im Heischeumzug« verwendet.²⁹ Davon zu unterscheiden ist der Schnurrtopf, Brummtopf, »Pfnurrer«, also ein Lärm erzeugendes Kinderspiel in der Art eines hohlen, innen ausgepichteten Kreisels, wie ihn für Österreich, Schweiz, Franken und Sachsen der Philologe und Natur-

²⁷ Freundliche Mitteilung von Univ. Prof. Arthur Haberlandt, Wien.

²⁸ Der in Vorbereitung befindliche burgenländische Volkskundeatlas wird darüber eine eigene Karte bringen.

²⁹ L. Höfer, Notizen zur Wiener Kindersprache. (Österreichische Zeitschrift für Volkskunde VIII, Wien 1954, 37.)

forscher Johann Sigmund Valentin Popovič (1705–1774) in seinen Aufzeichnungen über das österreichische Kinderspiel beschreibt und erklärt.³⁰ Diese Unterscheidung trifft die »Internationale Volkskundliche Bibliographie« nicht.³¹ Dort werden im Register »Brummtopf« und »Rummelpott« gleichbedeutend gebraucht beziehungsweise für die gleichen Arbeiten ausgewiesen. Im Grunde genommen sind es ja verwandte Frixionsinstrumente. Nur sollte man diesen »Pfnurrer« als »Schwung-Reibetrommel« von der »Stab- und Stand-Reibetrommel« (Rummelpott, Büllhäfen, Brummtopf) scheiden.³² Eine besonders in mitteldeutschen Bereichen geläufige Bezeichnung dafür wäre auch der »Waldteufel«.

Doch kehren wir zu unserem gudalo-Büllhäfen-Gerät im südost-alpin-pannonischen Raume zurück.

IV

Die bisher von Bela krajina über Kärnten und Steiermark bis nach Niederösterreich, Wien und in das Burgenland durchschrittenen Landschaften ließen in der Verwendung des gudalo-Büllhäfen-Gerätes keine sehr festen Bindungen an irgendwelche Brauchzeiten im Jahrlauf erkennen. Das ändert sich sofort, wenn wir nun in kurzem Überblick die Vergleichslandschaften Pannoniens und seiner Ränder in Ungarn, Rumänien, Serbien und der Tschechoslowakei durchwandern. Hier steht unser Gerät wie im niederdeutschen Raum und in Unteritalien fast ausschließlich in der Mittwinterzeit, in den Tagen zwischen Weihnachten und Dreikönig in seiner wesentlichsten Funktion. Es dient als Begleitinstrument für die in den dunklen Nächten um die Jahreswende umziehenden Heischegänger.

»Regös« also »Spielmann« nennt man in *Ungarn* den Brauch, demzufolge eine Gruppe von Burschen, die »regölés« um die Weihnachtszeit in manchen Dörfern mit Lärmgeräten, darunter auch einem »Büll-

³⁰ G. Gugitz, Eine unbekannte Quelle zum österreichischen Kinderspiel aus dem 18. Jahrhundert. (Österreichische Zeitschrift für Volkskunde VIII, Wien 1954, 20 f.)

³¹ Vgl. Internationale Volkskundliche Bibliographie f. d. Jahre 1950 und 1951, herausgegeben im Auftrage der CIAP von R. Willhaber, Basel 1955, Register.

³² Vgl. J. M. Müller-Blattau, Musik und Musikgeräte. In Handbuch der Deutschen Volkskunde, herausgegeben von W. Pessler, II, Potsdam o. J. (um 1935), 287, mit der Wiedergabe einer Zeichnung eines solchen »Waldteufel«-Verkäufers aus Berlin von Franz Burchard Doerbeck, um 1830. Hieher gehört auch die »Rodl« (Rolle) der Wiener Großstadtkinder: »...ein Lärmgerät, eine kleine Pergamenttrommel, einseitig offen, in der ein Rosshaar befestigt ist. Bei rascher Drehung des Instrumentes entsteht ein heulender Ton. Der ganzen Einrichtung nach ist das hausgewerblich hergestellte Spielzeug dem niederösterreichischen Büllhäfen ähnlich und verwandt, nur eben als städtische Kleinform...« Vgl. L. Schmidt, Wiener Volkskunde. Ein Aufriß. Wien-Leipzig 1940, 47. H. Ruth-Sommer, Alte Musikinstrumente. Berlin 1921, 144.

häfen« umziehen. Der Schwerpunkt dieses mittwinterlichen Umzugsbrauches liegt im westlichen Ungarn, im Lande rechts der Donau. Nach den Mitteilungen von Károly Viski war der Brauch um 1930 noch in 170 ungarischen Gemeinden dieses Landes zwischen dem Alpen-Ostrande und der Donau verbreitet. Doch kam er auch bei den Szeklern in den Karpathen vor.³³ Gelegentlich sind es 20—30 Burschen, die an den dunklen Abenden, in den Nächten oder im Morgengrauen lärmend und Gaben heischend umgehen. Manchmal ist es auch nur eine Vierergruppe, die früher Tiere wie Stier, Ziege, Schwein, Katze darstellte. Sie ahmten Tierlaute nach, rasselten mit der mitgeführten großen Viehkette und trieben den Büllhäfen-Rummelpott an, der der »Stier« genannt wird.³⁴ An sich ist es das gleiche Gerät, wie wir es als gudalo-Büllhäfen von Bela krajina bis ins Burgenland schon kennen: ein irdener Topf, die Öffnung mit einer Schweinsblase verspannt. Durch ein Loch dieser Blase ist ein Schilfrohr geführt, das mit nassen Fingern gestrichen wird und den summenden Ton erzeugt. Doch muß es nicht immer ein Tonhäfen sein. Gelegentlich ist es wie in der Oststeiermark ein eiserner. Davon singt auch eine Strophe der ungarischen *regölés*: »... ein feiner Eisentopf ist unsere Trommel...«³⁵

Diese ungarischen *regölés* sind also eine Art Neujahrssänger wie die *koledniki* des Prekmurje, die ja auch den *vugaš-vugač* zur Begleitung ihrer Heischelieder verwenden. In gleicher Brauchfunktion und Ausrüstung zogen in manchen Gegenden in Rumänien die *colindători* in Gruppen von 30—40 Personen von Weihnachten ab lärmend um. Sie führten ein gespenstisches Tier, die »Brezaia« oder »Capra« mit, eine Art alpiner »Habergeiß« oder slowenisch-pannonischer »rusa«. Neujahrslieder, »colind« wurden dazu gesungen. Man begleitete die Lieder mit vielerlei Lärminstrumenten wie Peitschen, Glocken und Schellen. Dazu gehört auch unser Lärmtopf, der hier »buhaiul«, also wie in Ungarn (und Polen) »Stier« genannt wird und das Brüllen des Rindes nachahmt.³⁶

Im benachbarten Serbien hingegen scheint unser Instrument heute fast völlig ausgestorben zu sein. In der Fachliteratur tauchten — soweit wir sehen — bisher nur wenige kurze Hinweise von M. S. Filipović,

³³ K. Viski, Volksbrauch der Ungarn. Budapest 1932, 15.

³⁴ Vgl. die Abbildungen bei K. Viski, Volksbrauch, nach S. 16, und W. Liungman, Traditionswanderungen Euphrat-Rhein. Studien zur Geschichte der Volksbräuche. II, Helsinki 1938 (FFC 119), 827, sowie im *Corpus Musicae Popularis Hungaricae* II, 65—66, »regösök«.

³⁵ K. Viski, Volksbrauch, 20.

³⁶ Vgl. die Skizzen der Lärmgeräte von den rumänischen Jahreswechsel-Aufzügen bei W. Liungman, II, 833, fig. 128, nr. 2 und 838; zum Teil nach V. T. Pamfile, *Sarbatorile la români*. Craciunul (Academia Româna, Din viața poporului român XX), Bukarest 1914, passim. Zur Beschreibung des Gerätes und seiner Anwendung am Vorabend vor Neujahr (Sf. Vasile) vgl. H. Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch, I, Bukarest 1903, Sp. 236 (buhaiul) und III, 1925, Sp. 1192, s. v. »plug«, wo die in der Neujahrsnacht Umziehenden auch einen kleinen Pflug (plugușorul) mit sich führen.

M. Šulman und R. Veselinović auf.³⁷ Aus ihnen geht lediglich so viel hervor, daß ein solcher mit einer Haut überspannter Topf aus gebranntem Ton (lonac, ćup) mehrfach als »Musikinstrument« verwendet worden war. Einmal selbständig als Taktgeber für Tanz oder Gesang; dann wieder als Stellvertreter für ein sonst fehlendes Bass-Instrument, etwa im Tamburizza-Orchester; endlich auch als einfaches Begleitinstrument neben dem Dudelsack. Die bisher vorliegenden Nachrichten beziehen sich fast ausschließlich auf Bačka, Banat und Vojvodina, also im Wesentlichen auf das pannonische Serbien. Als Besspannung wird gelegentlich ein gereinigtes und abraiertes Hasenfell verwendet. Hier wird, ähnlich wie im Prekmurje, ein Maisstengel durchgesteckt. Wenn man ihn dann streicht, so gibt das Gerät den gewünschten tiefen Ton von sich. Manchmal wird auch seitlich am Bauche des fellüberzogenen Topfes noch ein kleines Loch geschlagen. Hier führt man eine an den Enden gegen das Durchschlüpfen abgesicherte Schnur durch. Mit nassen Fingern wird diese Schnur gerieben und dadurch die Membrane zum Schwingen gebracht. (Jakovac, Bačka). Gelegentlich netzt der Spieler seine Finger vorher in Essig.

Über eine Verwendung beim Neujahrsumzug oder bei sonst irgendwelchen brauchtümlichen Verrichtungen wird aus Serbien vorerst nichts berichtet. In Bezdan, Monoštor und Bogojevo (Bačka) waren es vor nunmehr etwa dreißig Jahren vorwiegend die Handwerkergeesellen (kalfe), die sich das primitive Gerät selber herstellten. Unter den madjarischen Siedlern der Bačka trägt es (nach M. Šulman) den Namen »köcsögbögö«, also »Brummtopf« (ćup-bas). Eine Besonderheit scheint hier im pannonischen Serbien der auffallend lange (50—70 cm!) Reibestock zu sein. Das entspricht der südfranzösischen »pignata« und der spanisch-katalanischen »zambomba«. Doch trug man hier in Serbien das Instrument nicht umgehängt; vielmehr klemmte man es (ähnlich wie die madjarischen regöles) unter den linken Arm, indes man mit Daumen und Mittelfinger der rechten Hand, beide befeuchtet, den Rohrstock reibt. Ein Exemplar dieses Gerätes aus der Umgebung von Bezdan (nördlich Apatin) befindet sich im Vojvodina-Museum zu Novi Sad (Zeichnung bei M. Šulman). Es ist ferner nur eine Intensivierung der Tonstärke und der Klangfarbe, wenn in dieses Gerät, den Lärmtopf, auch Kukuruzkörner oder Bohnen gegeben werden und der Spieler das Geräuschinstrument fest zwischen die Knie klemmt, um den Reibestab mit nassen Fingern noch kräftiger bewegen zu können.

³⁷ M. S. Filipović, Zemljani lonac kao muzički instrument. (Naučni Zbornik Matice Srpske, Serija društvenih nauka, Heft I, Novi Sad 1950, 275 f.) — M. Šulman, Zemljani lonac kao muzički instrument. Ebenda II, 1951, 168. — R. Veselinović, Zemljani lonac kao muzički instrument. Ebenda II, 1951, 169. Alle drei schwer zugänglichen Arbeiten hat mir freundlicherweise Herr Prof. Dr. M. S. Filipović, Sarajevo, auf meine Bitte beschafft und eigene Beobachtungen mündlich und in Briefen (zuletzt 24. Dez. 1956) mitgeteilt, wofür ich ihm hier sehr danke.

Hingegen stellte schon M. S. Filipović 1950 fest und R. Veselinović brachte 1951 einen interessanten historischen Beleg hiefür bei, daß es neben unserem gudalo-Lärmtopf auch noch ein ziemlich ähnliches Instrument zur Erzeugung eines dumpfen, geisterhaften Tones gibt oder zumindest noch vor kurzem in der Vojvodina und in der Bačka gab.

Es handelt sich um einen ebenfalls irdenen Topf, der keinen Boden hat, praktisch also lediglich aus der Wand besteht. Der obere Rand ist wie bei unserem gudalo mit einer Membrane überspannt. Das Gerät ähnelt in dieser Grundform auffallend dem sogenannten »darbuk« (bulgarisch auch »tarbuk«),³⁸ wie es vermutlich orientalisches-türkischer Herkunft ist und bei den Muslimen von Kosovo eigens als Musikinstrument hergestellt wurde oder vielleicht noch wird. Hier machte eben R. Veselinović 1951 auf eine interessante historische Nachricht aus dem 17. Jahrhundert aufmerksam.³⁹

Unter den Teilnehmern einer österreichischen Gesandtschaft, die sich unter Graf Lesley im Jahre 1664 von Wien über Beograd nach Konstantinopel zur Ratifizierung des Warschauer Friedensvertrages begab, befand sich unter anderen Engländern auch ein gewisser John Burbury, der in seinen Reiseerinnerungen auch der begeisterten Aufnahme der Gesandtschaft durch die christliche Bevölkerung von Beograd gedenkt. Hier habe sich besonders ein griechischer Kaufmann namens Marko Manikato hervorgetan, der die Gäste mit erlesener Gastfreundschaft aufnahm. Er selber »soff wie ein Fisch« und schlug zur Begleitung seines eigenen Gesanges auf eine »Pauke« (talambas). Der Berichterstatter beschreibt dies so: »Seine Pauke war von besonderer Art. Es war ein großer irdener Topf wie ein Trinkpokal ohne Boden, der mit einem Leder, dünn wie Pergament, überspannt war; auf dieser Membrane spielte er nun kunstvoll und lieblich.« Auf jeden Fall ist dieses Gerät wie mir auch M. S. Filipović bestätigt (Brief vom 26. VI. 1956) ein »darbuk« und nicht ein »gudalo« in unserem Sinne. Der wesentliche Unterschied besteht darin, daß unser »gudalo« ein Frixionsinstrument ist, während das andere Musik-Gerät (darbuk, tarbuk, darabuka) nicht gestrichen, sondern geschlagen wird. Das Hauptverbreitungsgebiet dieses darbuk-Typus scheint nach wie vor der Vordere Orient, Ägypten und Kleinasien zu sein. Professor Kergiš, Moskau, erzählte mir (Crna Gora, 3. IX. 1956), er kenne dieses Instrument sehr

³⁸ Das Wort »darbuk« fehlt in den serbokroatischen Handwörterbüchern, doch ließ es sich mit Hilfe meines verehrten Kollegen Dr. Rudolf Aitzetmüller, Graz, im neuerschienenen bulgarischen Wörterbuche von St. Mladenov, Bulgariski tŕlkoven rečnik, Band I, Sofia 1951, 506, feststellen als türkischer Name für ein — nach Meinung vieler meiner jugoslawischen Kollegen — auch türkisch-orientalisches Musikinstrument, das unserem gudalo nur ähnlich ist, jedoch nicht gleicht.

³⁹ R. Veselinović, a. e. O. 169, nach St. Novaković, Putničke beleške o Balkanskom poluostrvu XVII i XVIII veka. (Godišnjica XVII, 1897, 79 f.)

wohl aus dem heutigen Gebrauch in Armenien. Andere Kollegen erinnerten sich wenigstens des Namens »darábuka« in Makedonien. Dorthin mag es als vorderasiatisches Kulturgut in der Türkenzeit gekommen sein.

Für Kroatien ist unser Topfinstrument verhältnismäßig selten in der Fachliteratur bezeugt. Doch mag dies Zufall sein, da wir sonst über die »Kroatische Volksmusik« gut unterrichtet wurden, seit Božidar Širola, Zagreb, sich dieses Faches annahm.⁴⁰ Lediglich im pannonischen Nordosten des Landes mehren sich die Nennungen. Zu Miholjanec im kroatischen Drautale begleitete 1935 ein Mann aus dem Dorfe die Lieder mit einem »selbstersonnenen und selbstkonstruierten« Topfgerät unseres Typus, hier »brunda« oder »bajs« genannt. Ein irdener Topf, eine Schweinsblase, ein hölzernes Stäbchen, etwa kleinfingerdick, das ist das Inventar für unser Tongerät mit der Klangfarbe eines Fagottes.⁴¹ In der Umgebung von Varaždin (Warasdin) im pannonischen Kroatien, z. B. in den Dörfern Ivanec und Jerovec wurden mehrfach Nachrichten über unser Gerät aufgenommen;⁴² ebenso im volkskulturgleichen Raume zwischen Križevci und Koprivnica.⁴³ Doch gehört dies alles der Halbvorgangenheit an. Nur die Volkserinnerung weiß darum. Belegstücke ließen sich nicht mehr finden. Aber zumindest die Vorstellung des Irdentopfes als »Teufelsinstrument« scheint im Volksglauben von Koprivnica zu liegen, demzufolge »ein Topf nicht über Nacht im Hause leer und deckellos verbleiben« dürfe, da sich sonst der Teufel in ihn hineinhockt.⁴⁴ Bei den kroatischen Umzugsbräuchen mit Lärmgeräten, unter denen man zum Beispiel gerne dröhnende Rindenhörner verwendet (tube od kore) wird unser gudalo-Büllhäfen nirgends erwähnt.⁴⁵

Heute ebenfalls schon mehr als historisch zu wertende Belege für unser Gerät stammen aus Böhmen. Hier hatte schon vor mehr als 110 Jahren V. S. Sumlork, der unter dem Decknamen Krolmus schrieb,⁴⁶ auf die zwischen Weihnachten und Neujahr oder bis gegen

⁴⁰ B. Širola, Hrvatska narodna glazba. Pregled hrvatske muzikologije. Zagreb 1940.

⁴¹ B. Širola, Pučke popijevke u Miholjancu. (Etnografska istraživanja i gradja, I, Zagreb 1934, 97 ff., besonders 101.) Freundlicher Hinweis von Direktor Cvijetko Rihtman, Sarajevo.

⁴² Freundliche Mitteilungen von Frau Direktor Marijana Gušić, Zagreb, und Dr. Vinko Žganec, Zagreb.

⁴³ Nach Mitteilungen von Herrn Marcel Davila, Zagreb, die mir freundlich von Frau Prof. Paula Gabrić, Zagreb, übermittelt wurden. — Eine ausführliche Beschreibung unseres Gerätes durch Tv. Čubelić ließ sich nicht finden. Irdene oder metallene Gefäße, auf die man schlägt, gehören nicht zu unserem Typus (Tv. Čubelić, Lirske narodne pjesme, Zagreb 1953, 39).

⁴⁴ R. Horvat, Gatanje o porođnim pojavima, o životinjama, o bilinama, o vremenu i raznim prigodama života. (Zbornik za narodni život I, Zagreb 1896, 253.)

⁴⁵ M. Gavazzi, Godina dana hrvatskih narodnih običaja. 2 Bändchen, Zagreb 1939.

⁴⁶ Krolmus, Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy, sebral V. S. Sumlork, I, Prag 1845, 273.

Maria Lichtmeß (2. II.) hin umziehenden Heischegänger aufmerksam gemacht, die im Raum von *Prag* und *Pilsen* zur Begleitung ihrer Lieder ein besonderes gudalo verwendeten. O. Reinsberg-Düringsfeld hat den tschechischen Volksbrauch 1861 einer breiten Leserschaft bekannt gemacht und Namen, Herstellungsart und Spielweise wie folgt beschrieben:⁴⁷

»Im Pilsner Kreise, namentlich in der Gegend von Radnitz, ziehen um dieselbe Zeit, mitunter auch erst vom Dreikönigstage bis Lichtmeß, Erwachsene mit einer Rohrdommel oder Maultrommel auf den Dörfern herum und erbitten sich einige Geschenke.

Diese Rohrdommel (*bukač*) oder Maultrommel (*brumbál* oder *bukal*), wie sie bei Prag genannt wird, ist ein bauchiges Gefäß von Ton oder Holz, oben mit einer Blase oder Haut überzogen, die am Hals des Gefäßes recht fest zugebunden wird und unter welcher eine Darmsaite quer über die Öffnung des Gefäßes hinweg so gezogen ist, daß sie die Blase berühren kann. An dieser Saite wird nun ein Rosshaar befestigt, das mitten durch die Blase geht und an welchem der Spieler mit nassgemachtem Finger zieht, sodaß ein brummender Ton entsteht, unter dessen Begleitung die Sänger ihr Lied... vortragen...«

Daß in *Polen* bei mittwinterlichen Brauchtumsumzügen und — in teilweiser Andersartigkeit — zur Fastnacht Tiergestalten mitgeführt werden, wurde erst jüngst in einer Sonderuntersuchung dargestellt.⁴⁸ Eine dieser Tiergestalten, der *túr* (*torún*, *turoń*, Auerochs) tritt in den Heischeumgängen des Gebietes von Jaroslaw auf und soll nach einer — leider sehr allgemeinen und nicht näher begründeten Feststellung von A. Mais⁴⁹ »nichts anderes als ein Büllhefen« sein. Vermutlich handelt es sich darum, daß hier eine der umziehenden Gestalten, ehemals als »Stier« oder »Auerochs« verkleidet, mit einem Büllhäfen zum Lärmzug beiträgt und der Name »tur« schließlich so auf das Gerät übergegangen ist wie ähnlich bei dem *regös* in Ungarn und beim *buhaiul* der Rumänen, der ja auch nichts anderes als »Stier« bedeutet.

V

Dem bisher durchschrittenen ostalpin-pannonisch-balkanischen Block von Brauchtumslandschaften, in denen das gudalo-Büllhäfen-Instrument noch gegenwärtig eine gewisse Rolle spielt oder zumindest

⁴⁷ O. Reinsberg-Düringsfeld, Fest-Kalender aus Böhmen. Ein Beitrag zur Kenntnis des Volkslebens und Volksglaubens in Böhmen. Prag, Neue Ausgabe 1861, 11 f.

⁴⁸ A. Mais, Die Tiergestalten im polnischen Brauchtum. Sammelwerk: Masken in Mitteleuropa. Herausgegeben von L. Schmidt (Sonderschriften des Vereines für Volkskunde in Wien, Band I), Wien 1955, 221 ff.

⁴⁹ A. Mais, 226, mit Hinweis auf J. Kantor, Zwyczaj świata Bożego Narodzenia i Wielkiej Nocy w okolicy Jarosławia (Mat. antrop.-arch. i etnogr., Band XIII, 1914, 226).

noch in der Erinnerung an früheren Gebrauch fortlebt, steht als völlig getrennter, wenngleich auch nicht in sich geschlossene Großlandschaft unseres Primitivinstrumentes der *nord- und nordwestdeutsche Raum* mit den angrenzenden Bereichen *Jütland (Dänemark)*, *Holland*, *Luxemburg* und zum Teil *Belgien* gegenüber.

Die schon erwähnte Karte 43 des »Atlas der deutschen Volkskunde« läßt mit den Erhebungen von 1930 deutlich drei Brauchlandschaften unseres Lärmgerätes erkennen:

1. Das ehemalige (bis 1945 deutsche) *Ostpreussen* und das Gebiet der ehemals Freien Stadt *Danzig*. Die Belegdichte ist sehr groß. Unser Gerät wird hier vor allem *Brummtopf*, *Brummtopp*, im heute polnischen, ehemals deutschen Nordost-Pommern auch *Brummachtel* genannt.⁵⁰

2. *Nordwestdeutschland* nördlich und östlich der Linie von Groningen in Holland über Oldenburg—Bremen—Hamburg nach Lübeck. Die auch hier an sich schon dichte Streuung der Belege erfährt noch eine erkennbare Steigerung einmal in Ostfriesland und zum andern im Osten von Schleswig-Holstein. Hier herrschen diese Bezeichnungen vor: *Rummelpott*, *Rumpelpott*, *Rommelsdöppe*, *Huckelpott*, *Huttfutte*, *Murrpott*. Lediglich im südlichen Niedersachsen findet sich in einem schmalen Streifen zwischen Osnabrück und Braunschweig unter den lebendigen Belegen auch der Name *Murkepott*.⁵¹

Die Brauchumszeit für unser Gerät ist in diesen beiden Landschaften ausschließlich der Mittwinter zwischen Weihnachten und Dreikönig.

Unmittelbar an diese zweite Brauchlandschaft schließen sich im Norden Jütlands die Belege aus *Dänemark* an⁵² und im Osten jene aus *Holland*⁵³. Geräte aus den Niederlanden schenkte uns Pieter

⁵⁰ Vgl. aus der Fülle von meist nur referierender Literatur:

K. Brunner, Ostdeutsche Volkskunde. Leipzig 1925, 199 ff.

M. Halbe, Silvesterabend um 1875 im Weichselgau. (Das deutsche Volkslied XLIII, Wien 1941, 122 f.)

M. Krause, Brummtopf, Bügeltanz und Aschenwasser. Die bekanntesten Fastnachtsbräuche aus Ostpreussen (Heimat. Arbeitsmappe zur Pflege ostdeutscher Kultur), Lippstadt 1949, Folge 2, 8 f.

⁵¹ M. Kuckei, Rummelpott- und Sterndreherlieder aus Schleswig-Holstein. (Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde VII, Bremen 1929, 40 ff.)

M. Kuckei, Zum Rummelpottsing in Schleswig-Holstein. (Jahrbuch der Elbmarschen 1941, Elmshorn, 58 ff., mit Bildern vom Gegenwartsbrauch.)

O. Schell, Über den Gebrauch des Rummelpotts. (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde XIII, Berlin 1905, 226 f. Mit der Zeichnung eines Rummelpotts aus Jütland.)

⁵² H. F. Feilberg, Dansk Bondeliv, I, 5. Auflage, Kopenhagen 1899, 279.

⁵³ Aus der neueren Literatur vgl.:

D. J. Van der Ven, Het Carnavalsboek van Nederland. Leiden o. J. (um 1940), 109, 128, 135 ff. (rummelpotliedjes — Rummelpottlieder); dazu Abbildungen Nr. 116 (maskierter Rummelpottspieler; ziemlich langer Reibestiel) und

Bruegel der Ältere in seinem humorvollen Bilde vom »Streit der Fastnacht mit dem Fasten«, datiert mit 1559, ein frühes und sehr klares Detail eines Alten, der seinen Rummelpott antreibt⁵⁴. (Siehe Abbildung 2.) Doch tritt dieses Gerät, das auch in den Niederlanden »de rommelpot« heißt, bis zur Gegenwart bei den Neujahrsumzügen Fries-

Sl. 2. Links — levo: Rummelpott-Spieler aus Holland. Godec z zvočnim loncem iz Holandske. (Nach Pieter Bruegel d. A.). — Rechts — desno: Einer aus der Gruppe von ungarischen Heischegängern um Neujahr (regölés). — Godec z zvočnim loncem iz skupine madžarskih novoletnih obhodnikov.

120—121 (Zeichnungen zur Herstellung eines Rummelpottes; Spannen der Membrane).

J. L. de Jong, De rommelpott (Le tambour à friction), Zeitschrift: Nieuw Friesland, III, Leeuwarden 1949, nr. 16, 4.

J. Vorsselmans, De Rommelpot. (Calmpthoutania. Orgaan van de Oudheidkundige Kring van Kalmthout. IV, Anvers 1951, 74 ff.)

P. Tonneman, Nieuwjaar en rommelpot. (De Speelwaagen VI, Wormerveer 1951, 27.)

⁵⁴ M. Dvořák, Die Gemälde Peter Bruegels des Älteren. Wien 1941, Tafel 11. Skizze nach Teilbild auf Tafel 12. Das Original befindet sich im Kunsthistorischen Museum zu Wien. Im Laufe des 17. Jahrhunderts findet sich das Gerät mehrfach bei den niederländischen Malern abgebildet. So zum Beispiel bei Jan Steen (um 1626—1679).

lands wie des mittleren und südlichen Holland noch in seine altüberlieferte Tätigkeit. (Siehe Abbildung 1/8.)

3. Ein ebenfalls sehr lebenskräftiger Überlieferungskreis unseres Gerätes ist der *westdeutsch-niederrheinische Raum* mit dem *Ruhrgebiet* und der *linksrheinischen Ebene* zwischen Köln, Aachen und München-Gladbach bis an die holländische Grenze bei Arnheim. In diesen Bereichen, zu denen noch Ausstrahlungen nordwärts ins Gebiet der ehemaligen *Grafschaft Bentheim* und im Süden in den Raum von Trier und *Luxemburg* kommen, lauten die geläufigen Namen: *Fuckepott, Funkepott, Knurpott, Fubbelsdöppe* oder aber *Rummelpott*.⁵⁵

Entgegen den erstgenannten beiden deutschen Brauchtumslandschaften tritt unser Lärminstrument hier fast ausschließlich nur zur Fastnacht, also in der hohen Brauchtumszeit des Rheinischen Karnevals in Erscheinung und dies in besonderer Lebendigkeit und Dichte, die ja auch aus der Fülle der bekannten Namen hervorgeht. Es ist ja bezeichnend, daß allein die Abfragungen des ADV 1930 im ganzen deutschen Sprachraum 22 verschiedene (also nicht nur mundartlich differenzierte) Namen für unser Lärmgerät ergaben.⁵⁶

Alle übrigen deutschen Landschaften, insbesondere der gesamte alemannisch-bairisch-fränkische Raum, kennen unser Lärmgerät so gut wie überhaupt nicht. Aus diesem Grunde steht auch die an erster Stelle nach den slowenischen Belegen in unserer Studie gekennzeichnete »Büllhäfen«-Landschaft des Südostalpenrandes mit Kärnten, der Steiermark und dem Burgenlande völlig für sich getrennt. Es ist kein kulturgeschichtlicher Zusammenhang mit den nord- und westdeutschen Überlieferungsbereichen zu erkennen. Gerade weil hier dazwischen so weite, hinsichtlich unseres Gerätes völlig überlieferungsleere Räume trennend liegen, fällt es auch schwer, anzunehmen, der »Büllhäfen« gehöre vielleicht zu jenen Geräten und anderen Kulturelementen, die mit einer frühmittelalterlichen Siedlungswelle an den Südostalpenrand getragen worden seien.⁵⁷ Mitteldeutschland, aus dem tatsächlich mancherlei Elemente der Volkskultur in die Ostalpen kamen, hat zumindest heute oder in der jüngsten Vergangenheit selber keine Rummelpott-Überlieferungen aufzuweisen. Zum anderen wäre es auch kaum verständlich, warum dann wirklich nur der äußerste Südostraum der Alpen, die Pannonien zugekehrten Bereiche unser Gerät von Nord- und Mitteldeutschland her erhalten hätten und warum nicht auch der weite übrige bajuwarische Bereich des heutigen Österreich oder Süddeutschland.⁵⁸

⁵⁵ A. Wrede, *Rheinische Volkskunde*, 2. Auflage, Leipzig 1922, 247 f.

⁵⁶ A. Spamer, *Deutsche Volkskunde*. II, Leipzig 1935, 154.

⁵⁷ L. Schmidt, *Berchtengestalten im Burgenland*. (Burgenländische Heimatblätter XIII, Eisenstadt 1951, 142 f.)

⁵⁸ Eine kleine Ausnahme bilden etliche nicht publizierte Funde von Büllhäfen im Innviertel; sie stellen sich wohl zu den sehr schütterten Streuungen

Es zeigt sich hier vielmehr, daß wir die südostalpinen Bereiche doch im Wesentlichen als die Randzonen eines viel größeren Überlieferungsgebietes ansprechen müssen, dessen Schwerpunkt der pan-nonische Raum ist, ohne daß damit eine nationale Zuordnung gegeben werden sollte oder auch könnte. Dies wäre nämlich nach dem heutigen Stande der Forschung keineswegs möglich. Gegen die Möglichkeit einer Alleinzurechnung an eine ethnische Familie oder gar nur an ein Volk sprechen in Europa viele Beweise, nicht zuletzt auch die Verbreitung unseres Geräts zum Beispiel auch im Westen bis tief in die *Niederlande* und nach *Belgien* und weiter noch in das heutige *Frankreich*, ja bis nach *Spanien*.

VI

Unmittelbar an die Gebiete lebendigen Rummelpott-Brauches in den Niederlanden schließen sich jene von *Flandern*. Über die Formen unseres Frixionssinstruments, das im Grenzgebiet zwischen Ost- und Westflandern »*rommelpot*« oder »*goebe*« genannt wird, bis 1918 sehr lebendig im Gebrauch war, dann zurücktrat, nur gelegentlich um 1937 wieder im Neujahrsbrauchtum aufschien, und nunmehr wissenschaftlich aufgenommen wurde, hat erst kürzlich (1956) Paul Collaer berichtet.⁵⁹ Jeweils der zweite unter den drei Sternsängern, die zwischen dem Heiligen Abend und Dreikönig singend und Gaben »für den Rummelpott« heischend, maskiert und die Gesichter schwarz, rot und weiß bemalt, umziehen, trägt unser Gerät, die »*goebe*«. Sie entspricht also in Form und Funktion ebenso den oben erwähnten und vielfach abgebildeten holländischen Geräten (»*foekepot*«) wie den unsrigen im pan-nonisch-balkanisch-ostalpinen Raum. Nur daß eben die charakteristische Maskierung und Schminke (Hände und Gesicht des gudalo-Spielers sind mit Blut beschmiert) und der religiös-kultische Ton der dabei gesungenen Lieder besonders herausgestellt wird. Lebendig blieb unser Gerät auf französischer Seite zunächst in der *Bretagne*.⁶⁰ Ebenso im Süden Frankreichs in den französisch-italienischen Mischgebieten an der *Ligurischen Küste* des Mittelmeeres. Hier verwenden besonders die Tanzgruppen des »Folklore de France« ein gudalo unter dem Namen »*pignata*« oder in der *Provence* »*le pignato*« genannt) als kräftig-lautes Taktinstrument. Eine solche Volkstanzgruppe aus Menton an der französischen Riviera hat dieses Instrument 1956 geradezu kultiviert: der Reibestock ist zerlegbar; die Membrane

im Raum von Linz/Donau, die schon im Atlas der Deutschen Volkskunde angedeutet sind. Die Innviertler Belege gedenkt E. Burgstaller bekannt zu geben.

⁵⁹ P. Collaer, Le tambour à friction (rommelpot) en Flandre. (Les Colloques de Wegimont. Cercle international d'études ethno-musicologiques, I, Brüssel 1956, 188 ff.)

⁶⁰ Vgl. (Anonymus), Le chaudron sonore (Nouvelle Revue de Bretagne 1951, 400, 448).

wird mit einer Metallschelle gespannt und also »gestimmt«; das Gerät trägt man an einem Bande über der linken Schulter. In *Rouergue* wird unser Lärminstrument »brau« genannt; mit diesem lautnachahmenden Worte soll vermutlich das Brüllen des Stieres gemeint sein.⁶¹ Wir erinnern uns jedenfalls an den polnischen »tur« und den rumänischen »buhaiul«-Stier.

Lebendige Überlieferung anscheinend aus einer Tradition heraus, die sogar schon im frühen 15. Jahrhundert sowohl schriftlich als auch bildlich nachweisbar ist, trägt *Spanien* hinsichtlich unseres Lärmtopfes weiter. »Zambomba«, also »Hirtentrommel« wird das Instrument in der spanischen Schriftsprache genannt. *Katalonien* scheint ein besonderes Verbreitungsgebiet dafür zu sein. Die katalonischen Sondernamen lauten »sambomba« und »simbomba«. Es handelt sich um einen Wasserkrug, der mit dem Fell eines Kaninchens überspannt wird; diese Membrane ist von einem Schilfrohrstengel durchstoßen. So zum Beispiel wird ein Exemplar von 1953 aus Tortosa beschrieben.⁶² Das Gerät gilt in Katalonien als ausgesprochenes Element der Hirtenkultur. Die Hirten verwenden es zum Tanz und zu den Brauchtümlichen Umzügen. Sie spielen damit auch zur Weihnacht auf. Doch gibt es in Katalonien auch Sonderformen solcherart, daß in den Lärmtopf zusätzlich auch noch eine Rohrflöte eingebaut ist. Diese Flöte nimmt dann die von der gestrichenen Membrane erzeugten Schwingungen auf und mischt also pfeifende Töne in das immer gleichförmige Brummen der Trommelmembrane. Das früheste bisher bekannte Bildbeispiel einer spanischen »zambomba« bietet die weihnachtliche Steinskulptur an der Chorstiege der Kirche Santa Maria Morella in Nordostspanien aus dem 15. Jahrhundert.⁶³ Ein wertvolles Schriftzeugnis zum Brauchtümlichen Spiel mit unserem Gerät im Spanien des frühen 15. Jahrhunderts, wobei der Instrument-Name »xabebe« aufscheint, begegnet in einer Nachricht vom 29. II. 1429: »algunos jovenes sonant ab una xabebe e cantan por la vila segons jovent acostuma.«⁶⁴ Daneben wird unser gudalo als weihnachtliches Brauchtumsrequisit des Namens »zimbomba« auch für das südwestspanische *Extremadura*⁶⁵ und als (nicht mit einer Schweinsblase, sondern mit einem Fell überzogenes Instrument) »eltzabor« und »eltzagor« für das nordwestspanische Land der *Basken* bezeugt.⁶⁶

⁶¹ P. Collaer, 189.

⁶² R. Violant y Simorra, *Instrumentos músicos de construcción infantil y pastoril en Cataluña* (Revista de dialectología y tradiciones populares, Band X, Madrid 1954, 331 ff., 548 ff., besonders 555 ff.). Auf diese für die Musik-Volkskunde wichtige Studie machte mich Herr Univ. Prof. L. Schmidt, Wien, freundlich aufmerksam.

⁶³ R. Violant y Simorra, 557 f.

⁶⁴ Vgl. R. P. Donostia (Anuario musical, Band II, 1947, 124). (Nach P. Collaer, 190.)

⁶⁵ P. Collaer, 191.

⁶⁶ R. P. Donostia (Anuario musical, Band VII, 1952, 39).

VII

Noch einer anscheinend heute für sich bestehenden Landschaft lebendigen Gebrauches unseres Lärmtopfes in Europa soll bei unserem Überblick gedacht werden. In gleicher oder sehr ähnlicher Weise und vor allem in derselben Funktion wie im slowenischen Prekmurje und dem ungarischen Raume oder wie an der Nord- und Ostsee bei Deutschen, Holländern und Bretonen begegnet uns das gudalo-Instrument im südlichen *Italien*.

Das wurde in letzter Zeit durch den psychologischen wie volkskundlich gleich hervorragenden Roman von Carlo Levi, »Cristo si è fermato a Eboli« (Turin 1946) einem internationalen Lesepublikum bekannt. Levi, der als politisch Konfinierter in *Lukanien* leben mußte, hörte um 1935 die Kinder in den zwei Wochen vor Weihnachten singend und Gaben heischend mit unserem »cupo-cupo« genannten Gerät von Haus zu Haus ziehen. Sie verfertigten sich das Instrument selber auf diese Weise: »Il cupo-cupo è uno strumento rudimentale, fatto di una pentola e di una scatola di latta, con l'apertura superiore chiusa da una pelle tesa come un tamburo. In mezzo alla pelle è infisso un bastoncino di legno. Soffregando con la mano destra, in su e in giù, il bastone, si ottiene un suono basso, tremolante, oscuro, come un monotono brontolio. Tutti i ragazzi, nella quindicina che precede il Natale, si costruivano un cupo-cupo, e andavano, in gruppi, cantando su quell' unica nota di accompagnamento, delle specie di nenie, su un solo motivo. Cantavano delle lunghe filastrocche senza senso, non prive di una certa grazia; ma soprattutto portavano, davanti alle porte delle case dei Signori serenate e complimenti improvvisati. In compenso, le persone lodate nel canto devono regalare una strenna, dei ficchi secchi, delle uova, delle focacce, o qualche moneta. Appena scendevano le ombre, cominciavano i ritornelli, sempre uguali. L'aria era piena di quei suoni lamentosi e strascicati, di quelle voci infantili, sull'accento ritmico e grottesco dei cupi-cupi...«

Nach Carlo Levi hat der feinsinnige Erforscher des Volkslebens in jenem rätselhaften Lande Lukanien, Giovanni Bronzini 1953 von der wissenschaftlichen Seite her das Instrument der vorweihnachtlichen Heischegänger beschrieben.⁶⁷ Ein Metallgefäß ist es zumeist, das da mit einer Membrane überspannt wird. Gelegentlich auch ein Tongefäß, das dann bis zur Hälfte mit Wasser gefüllt wird. Durch die Verspannung ist ein Stiel vom Sumpfrohr (Schilf) gesteckt, den man leicht mit der nassen Hand streicht, um jenen eigenartigen Ton hervorzubringen, zu dem in seltsamem Stimmkontrast die Liebeslieder und Ritornelle der Heischegänger vor Weihnachten (matinale) um das Fest des hl. Antonius des Eremiten (17. I.) und zur Fasnacht erklingen.

⁶⁷ G. B. Bronzini, *Tradizioni popolari in Lucania*, Matera 1953, 85, 88 f.

Wir müssen es uns versagen, dem gudalo-Büllhäfen-Rummelpott-cupo-cupo auch noch in weiteren Landschaften Europas nachzugehen. Dennoch aber wollen wir abschließend einen Blick in die Bereiche der Völkerkunde tun, da das Gerät offenkundig über die ganze Erde verbreitet war.

VIII

Soviel ist sicher: wer einmal den eigenartig dumpfen, fast schaurigen Klang eines südostalpinen »Büllhäfens« wennmöglich zur Nachtzeit gehört hat oder Ohrenzeuge war, wie man den norddeutschen »Rummelpott« antreibt, der wird sich des Eindrucks nicht erwehren können, daß in diesen Tönen mehr mitschwingt als bloß die Empfindung eines irgendwie zufällig erzeugten Lärmgeräusches. Die Wirkung auf den unvorbereiteten Hörer mag sich emotionell noch verstärkt dann einfinden, wenn dieses Gerät zur Nachtzeit ertönt und noch weiter, wenn es in den an sich schon geheimnisumwitterten Nächten um die Jahreswende, im Mittwinter oder zur Fasnacht durch die Dorfgassen und vor den Gehöften dröhnt. Zudem gibt es in Europa Brauchtumslandschaften, wo die Träger des Lärmtopfes maskiert, zumindest mit geschwärzten Gesichtern umgehen wie die »Voyäger« am deutschen Niederrhein der die Rummelpottsänger in den niederdeutschen Elbmarschen. Sie geben sich bewußt als Gestalten aus einer anderen Welt. Sie erbetteln die Gaben nicht für sich, sondern »für den Rummelpott« als die Personifikation des Unheimlichen, Geisterhaften.

Gerade hierin dürfte aber auch der ferne, zwar nicht ethnisch einer bestimmten Menschheitsgruppe zuweisbare, wohl aber psychologisch und kulturhistorisch faßbare Urgrund für die Verwendung dieses gudalo liegen, dessen europäische Restlandschaften wir in unserer Studie von Slowenien ausgehend durchwandert haben.

Es ist »*Musik der andern Welt*«⁶⁸, die mit unserem Primitivgerät hier in Europa und bei mancherlei Völkern in Übersee erzeugt wird. Es sind »*Geisterstimmen*«⁶⁹, die durch den Mund des Lärmtopfes geheimnisvoll sprechen.

Es scheint also berechtigt, wenn wir unser Rummelpott-gudalo kulturgeschichtlich ungefähr auf die gleiche Stufe stellen wie ein in der völkerkundlichen Literatur viel bekanntes Lärmgerät kultischer Verwendung, nämlich das *Schwirrholz*. Es dient ja vor allem zum Erörtenlassen einer »Geisterstimme«, einer »Sprache aus der anderen Welt«.

⁶⁸ Zum Begriff dieser »Musik der andern Welt« vgl. (wenn auch in anderem Zusammenhange) L. Schmidt, Gestaltheiligkeit im bäuerlichen Arbeitsmythos. Studien zu den Ernteschnittgeräten und ihrer Stellung im europäischen Volksglauben und Volksbrauch. (Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde I.) Wien 1952, 51 f.

⁶⁹ P. Sartori, Geisterstimmen. (Hessische Blätter für Volkskunde XXXIV, 1935, Gießen 1936, 67 ff.)

Gerade dieses Schwirrholz, das geschwungen in lebhaftere Drehung gerät und bei geschickter Handhabung einen donnerähnlichen Laut von sich gibt, der mitunter auch dem Brüllen eines Stieres gleichen kann — (daher ja auch der englische Name »bullroarer« — »Stierbrüller«) — gehört zu jenen einfachen Musikinstrumenten, die bei manchen primitiven Völkern eine wesentliche Rolle in der brauchtümlichen Initiation spielen. Die australische »tschurunga«, der »Stierbrüller« als Kultdrummer dürfte das bekannteste Beispiel hierfür sein.⁷⁰

Im eurasischen Raume hingegen scheint mehr die Trommel jenes Gerät zu sein, das als »Stimme der anderen Welt« ertönt. In seiner Handtrommel hält ja zum Beispiel der Schamane die von ihm bezwungenen Geister gefangen. Dann wieder versetzt die Trommel den von ihrem Klang Berauschten in einen ekstatischen Taumel, der ihn befähigt, selber zu den Geistern, zur Gottheit vorzudringen.⁷¹ Von Károly Viski stammt der Gedanke, daß auch das »Stier«-Gerät der ungarischen regölös nichts anderes sei als ein Nachfahre jener Schamanentrommel⁷², deren Ursprung als primitives Musikinstrument die Wissenschaft heute den Eurasien durchziehenden Nomaden zuweist. Der Gedanke hat viel für sich: primär ist die Trommel die »Stimme der Geister« und sekundär erst wird sie durch ihre zur Ekstase reizende Wirkung zur Kriegstrommel. Andererseits wissen wir aus afrikanischen Bereichen, daß nach angsterfülltem Glauben menschenfressende Hexen, die Subaga, eine besondere Trommel verwenden: einen Menschenschädel, über den Menschenhaut gespannt ist. Mit einer verdorrten Menschenhand wird dieses schaurige gudalo, wenn wir diesen Vergleich wagen dürfen, angetrieben.⁷³

Von hier ist morphologisch wie psychologisch der Weg zur Überlieferungswelt um das Schamanengerät des »Lärmtopfes« oder der »Zaubertrommel« nicht mehr weit. Zu jenem primitiven Musikinstrumente also, in dem sich so viele Überlieferungen verschiedenster Herkunft kreuzen und das seinen festen Platz in Glaube und Ritus bis in die jüngste Vergangenheit etwa der skandinavischen Lappen bewahrt hat.⁷⁴

⁷⁰ Vgl. W. Liungman, *Traditionswanderungen Euphrat—Rhein* II, 46, 48, 51.

M. Eliade, *Die Religionen und das Heilige. Elemente der Religionsgeschichte*. Deutsche Ausgabe, Salzburg 1954, 65 f. Vgl. auch die Abbildung typenähnlicher, allerdings der darbuk-Form zugehöriger Rhythmusinstrumente zum kultischen Tanz in Belgisch-Kongo bei:

J. N. Maquet, *La musique chez les Pende et les Tshokwe*. (Les Colloques de Wégimont, I, Brüssel 1956, 169 ff., besonders fig. 5.)

⁷¹ Vgl. F. Altheim, *Gesicht von Abend und Morgen. Von der Antike zum Spätmittelalter*. Frankfurt/M.-Hamburg 1955, 54.

⁷² K. Viski, *Volksbrauch der Ungarn*, 19 f.

⁷³ W. E. Peuckert, *Geheim-Kulte*. Heidelberg 1951, 261; nach L. Frobenius, *Atlantis* VII, 27.

⁷⁴ Vgl. P. Ravila, *Reste lappischen Volksglaubens* (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne LXVIII, Helsinki 1934, 118 ff.) und

E. Manker, *Die lappische Zaubertrommel*. I. Teil, *Die Trommel als Denkmal materieller Kultur*. Stockholm 1958.

Wir wissen heute noch nicht, in welchem genaueren kulturhistorischen Verhältnis Trommel und Rummelpott als primitive Musikinstrumente sicherlich uralter Geltung zueinander stehen. Es ist letztlich auch nur eine Vermutung, wenn der Holländer B. J. van der Zuylen⁷⁵ sich berechtigt glaubt, annehmen zu können, daß unser Rummelpott auch schon den altgermanischen Initiationsriten Skandinaviens zugehört habe. Das läßt sich nicht beweisen. Die Bildzeugnisse für unser gudalo-Rummelpott-GGerät begegnen m. W. nicht vor dem Spätmittelalter (Spanien und P. Bruegel). Wohl aber scheint es auch noch aus der gegenwärtigen Verwendung bei den mittwinterlich umziehenden Heischgängern Pannoniens wie des niederdeutsch-niederländischen und des süditalienischen Raumes sicher, daß dem Gerät seine wohl ursprünglichste Funktion geblieben ist, »Stimme der anderen Welt«, »Geisterstimme« zu sein. Also jene Funktion als »akustische Maske«, wie sie erst jüngst der Schweizer Theaterwissenschaftler Oskar Eberle aus völkercundlichen Quellen überzeugend als Vorgängerin der optischen Maske herausgearbeitet hat. Aus dieser Erkenntnis dürfen wir ungescheut auch unser so unscheinbares slowenisch-deutsches gudalo-Büllhäfen-Gerät mit seinen vielen europäischen Verwandten in diese Gruppe der primitiven Musikinstrumente mit Maskenfunktion einreigen: »Von der akustischen Darstellung der Stimme Gottes im Donner oder der Stimmen der Stammeltern oder des Stammvaters durch Schwirrhölzer geht eine unendliche Reihe von ‚Lärminstrumenten‘ aus, die in allen nachfolgenden Kulturen bis in die Gegenwart eine geheimnisvolle und stets eindruckliche Bedeutung haben: die Pfeifen, Hörner, Peitschen, Glocken, Luren, Räschen und verstellten Stimmen sind stets Götter-, Stammeltern-, Geister- oder Totenstimmen, mögen ihre Träger dabei sichtbar werden oder nicht. Sie sind akustische Masken und ebenso bedeutende Urkräfte der mimischen Darstellung wie die Körperverhüllungen. Einmal wird der Körper, ein anderes Mal die Stimme und oft beides zugleich ‚maskiert‘. Von hier aus ist also die Frage berechtigt, ob zu gewissen Lärmbräuchen überhaupt Verhüllungen gehören oder ob nicht lediglich die Maskenstimmen aus dem Dunkel und dem Schutze der Nacht tönen.«⁷⁶

⁷⁵ B. J. van der Zuylen, Noord-europese mijsterien en inwijdingen in de oudheid. Hilversum 1953 (Maschinschrift). (Zitat nach R. Wildhaber, Rezension im Schweizerischen Archiv für Volkskunde 49, Basel 1953, 64 f.)

Die Meinung, daß es sich bei den flandrisch-holländischen Formen im Nordwesten Europas (Kultgerät bei mittwinterlichen Umzügen vorchristlicher Kontinuität; Maskierungszwang usw.) um Reste germanischer Kultformen (Wiederkehr der Götter zur Erde) handelt, vertrat schon

A. de Cock, Vlaanderen door de eeuwen heen. II. Band, Amsterdam 1912, 229 f., 235. Auszüge bei P. Collaer, 190. Das Problem läßt sich aber wie schon gesagt nicht von der schmalen Basis einer einzigen Überlieferungslandschaft her lösen.

⁷⁶ O. Eberle, Cenalora. Leben, Glaube, Tanz und Theater der Urvölker. Olten-Freiburg i. B. 1955, 352.

Korrektur-Zusatz

Die vorliegende Studie ist als Einzelkapitel zu einem Forschungsplan über alpin-balkanische Kulturbeziehungen auf den verschiedensten Gebieten der geistigen wie der materiellen Volkskultur entstanden. Das Erbe an Volksmusik und ihren Instrumenten zeigt solche Gemeinsamkeiten und Beziehungen besonders deutlich. Das sollte zunächst für ein Primitiv-Instrument, eben für unser gudalo-dudalo-Büllhäfen gesondert herausgestellt werden. Fürs erste geschah dies in einem Referat, das ich Anfang September 1956 in der Črna gora (Montenegro) im Rahmen einer Wanderversammlung des Savez udruženja folklorista Jugoslavije (Verband der Folkloristen Jugoslawiens) auf Ivanova Korita unterm Lovčen halten konnte. Es ergab sich dabei von selbst, daß bereits in diesem Vortrag der Kernbereich des Interesses (Ostalpen-Nordwestbalkan) ausgeweitet werden mußte um die Nachbarschaftsräume (Pannonien, Böhmen, Mähren, Kroatien, Serbien usw.) bis an die Ost- und Nordsee und den Atlantik und an das Mittelmeer mit Italien und Spanien.

Wie bei so vielen Volksmusikinstrumenten, von denen nicht wenige zu fester Stellung innerhalb der modernen Klangkörper für klassische und neuere Musik aufgestiegen sind, bleibt die Frage der kulturhistorischen Herkunft meistens offen. Man muß dies nur an der Instrumentenfülle einer einzigen Kulturlandschaft einmal überdenken. Für die Alpen hat erst jüngst der Wiener Volksmusikforscher Karl M. Klier in seinem sehr instruktiven und reich bebilderten Buche »Volkstümliche Musikinstrumenten in den Alpen« (Kassel und Basel 1956) einen guten Überblick gegeben. Freilich sind hier die Primitivinstrumente weniger ausführlich berücksichtigt. Auch wird nur selten ein Herleitungsversuch unternommen. Doch der fällt auch — wie schon erwähnt — gerade für unser gudalo-dudalo-Büllhäfen-Gerät sehr schwer. Es ist und bleibt vorerst auch ein volkskundliches wie musikwissenschaftliches Problem, ob es sich bei den oben unter I bis III aufgezählten Brauchlandschaften des gudalo-Rummelpott-Büllhäfen um inselartig verbliebene Rückzugsgebiete der Erhaltung dieses Primitivinstrumentes handelt; ob es also einst über ganz Europa verbreitet war. Oder konnte es sich als primitives Frixionsinstrument da und dort konvergent entwickeln und sind ihm seine heute erkennbaren Brauchtumfunktionen hier und dort erst nach und nach in verschiedenen Gebieten ähnlich zugewachsen? Oder handelt es sich um ein Wandergut, etwa aus dem Oriente, das auf verschiedenen Wegen der Kulturvermittlung und zu verschiedenen Zeiten in die heutigen, doch relativ weit auseinanderliegenden Überlieferungsinseln gelangte? Das muß vorerst noch künftigen Sonderuntersuchungen vorbehalten werden, die auf jeden Fall den Balkan als wesentliche Vermittlungsbrücke so mancher Musikinstrumente nach dem zentralen und westlichen Europa besonders berücksichtigen werden müssen.

Zur Literatur vgl. noch:

Zsigmond Kallós, Regösdalaink rejtelye. IV.: Gyulavég, Faluvég. (Das Rätsel der Regöslieder IV). Vasi Szemle 4 (1937), H. 1—3, 77—86, 145—160. (Mir nicht zugänglich.)

Marius Schneider, Zambomba und Pandero. Ein Beitrag zu den spanischen Karnevalbräuchen. (Spanische Forschungen der Görres-Gesellschaft, I. Reihe, Band 9, Münster i. W. 1954.) Freundliche Mitteilung von Prof. J. Hanika, München.

L. F. Ramón y Rivera, Folk dance in Venezuela. (The Folk Dancer, II, Nr. 6, Manchester 1956, S. 146.)

Walter Starkie, Auf Zigeunerspuen. München 1937, S. 116. (Büllhären als altmadjarisches schamanistisches Gerät.)

Povzetek

GDALO-DUDALO, VUGAŠ, BÜLLHAFEN IN SORODNO

Vzhodnoalpski hrupni inštrumenti v običajih in njihovo mesto med podobnimi evropskimi pripravami tipa »Rummelpott«

Med rekvizite vzhodnoalpsko-panonsko-balkanskih običajev spada primitiven glasbeni inštrument, ki je v sorodnih oblikah še danes razširjen po nekaterih krajih Evrope. V strokovni glasbeno folklorni literaturi doslej še ni bil pregledno obdelan.

Gre za inštrument, ki je narejen največkrat iz glinastega, le priložnostno iz železnega lonca, čigar odprtina je prepeta s kožo (s svinjskim mehurjem, z usnjem, z obrito zajčjo kožo ipd.). V tako pripravljeno rezonančno telo vtaknejo s smolo namazano vrstico ali kos trstike (ali koruznega stebela) in krepko tolčejo ali vlečejo gor in dol skozi tresočo se kožo. Tako daje ta torni inštrument od sebe zamolkel, včasih zelo glasen ton, ki v nekaterih pokrajinah Evrope določa takt pri plesu, drugod spremlja obredno petje obhodnikov-kolednikov ali pa — v krajih na robu nemško govorečega ozemlja v Vzhodnih Alpah — straši ponoči dekleta po vaseh, skušajoč posnemati duhove.

V posameznih pokrajinah ima inštrument naslednja imena in funkcije v ljudskem živiljenju:

1. Južnovzhodna Evropa:

1. Slovenija. »Gudalo«, »dudalo« (Bela krajina, Dolenjsko, Dravsko polje) in »vugaš«, »vugač« (Prekmurje). Zdi se, da je inštrument, ki so ga po ugotovitvah F. Marolta rabili za dajanje takta pri plesu in priložnostno kot nadomestek za dudu, v Sloveniji prišel iz rabe šele pred kratkim. V Prekmurju rabi kolednikom pri njihovih novoletnih obhodih.

2. Vzhodna Avstrija. Inštrument je še nekoliko živ v razmeroma ozkem obrobnem pasu Vzhodnih Alp v Avstriji, na vzhodnem, srednjem in zahodnem, torej predalpskem Štajerskem in na jezikovno mešanih (slovenskih in nemških) južnokoroških tleh. Nasprotno pa ne poznajo inštrumenta (izjema so redko sejana pričevanja) skoraj nikjer v ostali Avstriji, predvsem ne na zahodu. V obrobni, proti Panoniji nagnjenih pokrajinah pa ima zelo pogosto ime »Büllhären«. Vendar so poleg tega v sedanjosti nemški Štajerski še druga imena: »Saukrug«, »Hornisskrug«, »Speiteufel«, »Kühbuden«, »Mooskuh«, »Gröhlhären« idr. Izrastki tega ozemlja z gostimi pričevanji segajo proti severovzhodu skozi srednje Gradiščansko in jugovzhodni del Dolnje Avstrije. Naš inštrument je bil znan tudi kot igrača dunajskih otrok.

3. **Madžarsko.** Ozemlje na desni strani Donave, deloma tudi pokrajina Szekler. Tu je instrument, splošno imenovan »regös« (od 14. stoletja pomeni to napadno »godec«), v rabi med novoletnimi pevci (regöles), še leta 1930 v 120 madžarskih občinah desno od Donave. Po funkciji in zunanji podobi ustreza slovenskemu »vugašu« ali »vugaču« v Prekmurju.

4. **Rumunija.** Predosem v pokrajinah vzhodno od Bukarešte je naš instrument znan kot »bik« (»buhaiul« — torej kot na Madžarskem in Poljskem »Stierbrüller«!). Uporabljajo ga pri sredozimskih obhodih in hrupnih sprevodih novoletnih pevcev (colindatori) in oračev (ki vozijo za novo leto s sabo miniaturni plug »plugusorul«).

5. **Srbija** (Bačka, Banat, Vojvodina) pozna naš lonec skoraj le še po spominu iz časa pred približno 30 leti, in to kot hrupni instrument n. pr. v roki rokodelskih pomočnikov (kalfe), ne da bi bile doslej boljše znane zveze z običaji (»lonac«, »čup«; pri Madžarih panonske Srbije »köcsögbögö« — »čup-bas«).

Le kot praserodno, ne pa našemu »gudalu« identično stransko obliko je treba omeniti za Srbijo (in za kraje osrednjega Balkana, kjer prebivajo muslimani, n. pr. Kosovo) lončni instrument »darbuk« ali »starbuk«. To je glinast lonec brez dna, na vrhu prepet s kožo; po njem udarjajo s prsti (torej ne drgnejo po njem s trstiko ali z vročico). »Darbuk« je instrument orientalsko turškega izvira, kot tak je znan v Bolgariji in Srbiji (Beograd).

6. **Hrvaško.** Tudi tu je instrument že dolgo iz rabe. Le v panonskih krajih (Podravina) je ostal znan dlje časa kot »brunda« ali »bajš«. Z drugimi (neobjavljenimi) imeni pa je izpričan v krajih okoli Varaždina.

7. **Češko.** Zgodovinska pričevanja še iz srede 19. stoletja izpričujejo za božične, novoletne in svečniške pevce naš lonec kot »bukač«, »brumbál«, »bukál« v okolici Prage.

8. Na **Poljskem** plečejo s sabo hrupni lončni instrument, posamič kot v Rumuniji in na Madžarskem, vendar ne sredi zime, temveč pri pustnih obhodih kot »bika« (tur, toruń, turon — okolica Jaroslawa).

II. Severna in severovzhodna Evropa (Nemčija, Holandska, Danska).

Pod I 1—8 nekoliko obširno prikazanemu alpsko-panonsko-balkanskemu ozemlju z izročilom »zemljani lonac kao muzički instrument« ustreza po načinu priprave in funkciji običaja germansko ozemlje ob bregovih Vzhodnega in Severnega morja, ki stoji popolnoma zase in ga prav nobene določne kulturno-zgodovinske črte ne vežejo niti z I 2 (vzhodna Avstrija). Poizvedbe o razširjenosti našega instrumenta so se začele leta 1930 za (nedokončani) »Atlas der deutschen Volkskunde«, do ponazoritev (vendar brez komentarja) pa je prišlo leta 1937 na štirih kartah, ločeno po izdelavi, imenih (22 nemških označb!), funkcij in času uporabe. Prevladuje ime »Rummelpott« ali (redkeje in tipološko neznailno) »Brummtopf« (»Waldteufel«). Obe imeni sta v mednarodni rabi za poimenovanje tipa.

1. (Nekdanja, do 1945 nemška) **Vzhodna Prusija**, območje Gdanska. Vzhodno Pomorjansko. Čas: sredi zime med božičem in tremi kralji. Imena: »Brummtopf«, »Brummtopp«, »Brummachtel«.

2. **Severovzhodna Nemčija** (Ostfriesland, Schleswig-Holstein). Izrastki globoko v Jütland (Dansko) in na Holandsko. Čas: sredi zime kot v II 1. Imena: »Rummelpott«, »Rumpelpott«, »Rommelsdöppe«, »Huckelpott«, »Huttefutte«, »Murrpott«, »Murkepott«. Na Holandskem naš instrument — »der rummelpot« — še zmerom trdno živi kot rekvizit pri določenih običajih. Zelo zgodnje pričevanje v podobi dolgujemo Pietru Brueghelu starejšemu, ki je leta 1559 upodobil »Prepir pustne noči s postom«, zdaj v Umetnostno zgodovinskem muzeju na Dunaju.

3. **Zahodna Nemčija** (ozemlje ob dolnjem Renu, Ruhr, nižina ob levem bregu Rena). V nasprotju z že omenjenimi nemškimi pokrajinami se naš lonec pojavlja tu skoraj izključno le o pustu kot »Fuckepott«, »Funkepott«.

»Knurrpott«, »Fubbelsdöppe«, »Rummelpott«. To velja tudi za ozemlje okoli Benthema, Trierja in Luxemburga.

4. *F l a m s k o*. V germanskih krajih med vzhodno in zahodno Flandrijo je bil inštrument — kot »rommelpot« ali »goebe« — v redni rabi do leta 1918, do danes pa je ostal v spominu kot rekvizit pevcev, ki hodijo okoli z zvezdo zbirat darove za božič, novo leto in tri kralje, maskirani in našminkani (ta, ki gode na Rommelpott, je namazan s krojo).

III. (Romanska) Zahodna in Južna Evropa (Francija, Španija, Italija) pozna naš inštrument v raztresenih otokih — o razširjenosti ni nobene pregledne študije — v Franciji (»chaudron sonore« na Bretonskem; »pignata«, »pignato« na Rivieri; »brau« v Provenci) in v Španiji (»zambomba«, na Katalonskem »sambomba«, »simbomba«; v 14. stoletju »xabebe«; pri Baskih »eltzabor«, »eltzagor«). V južni Italiji (Lukanija) je kot »cupo-cupo« poglavitni rekvizit pri hrupnih koledniških obhodih pevcev-dečkov (»cuba-cuba«) za božič, novo leto in na praznik sv. Antona (S. Antonio del porco, 17. I.), se pravi na začetku karnevala.

Vprašanje o nastanku in pomenu inštrumenta lonca

Pred folkloristiko in glasbeno zgodovino stoji problem: ali gre pri ozemljih, navedenih pod I—III, kjer je gudalo-Rummelpott-Büllhären v rabi, samo za usedline tega primitivnega inštrumenta, danes ohranjenega v otokih brez medsebojne zveze, a nekoč razširjenega po vsej Evropi? Ali pa se je mogel kot primitiven torni inštrument razviti koncentrično tu in tam in je svoje današnje funkcije v običajih prevzel postopoma v različnih pokrajinah po podobnem procesu? Ali ne gre morda za prevzeto dobrino, ki je prišla z Vzhoda in se po različnih poteh kulturnega posredovanja usidrala v današnje, razmeroma daleč vsaksebi ležeče otoke tega izročila? To je treba prepustiti predvsem prihodnjim raziskavanjem, ki bodo morala v vsakem primeru upoštevati Balkan kot pomemben posredovalni most na poti v srednjo in zahodno Evropo tudi še za marsikateri glasbeni inštrument.

Karkoli bodo ta raziskavanja pač dognala: inštrument lonca tipa gudalo-Rummelpott-Büllhären je vsekakor znan in v rabi tudi pri primitivnih ljudstvih tujih dežel. Po svoji funkciji je to neke vrste zastraševalni inštrument za ustvarjanje grozljivih, neprijetnih, skrivnostnih glasov, podobno kakor znani obredni inštrument »Schwirrholz« (Kultbrummer, angl. bullroarer). Po prvotnem pomenu in namenu spada (pač prav tako kakor šamanski boben in podobno) med »glasove z onega sveta«, »glasove duhov«, ki se z njimi preteče in strah zbujajoč oglašajo božanstva, n. pr. med obredi iniciacije. Potemtakem naše gudalo kot primitiven glasbeni inštrument po svoji rabi v ljudskem verovanju in navadah končno ni nič drugega kot »zvočna maska«, ki je v nekatere evropskih deželah, koder je razširjen, izgubil svojo prvotno veljavo »godbe z onega sveta«, »glasu duhov«, in bržkone sekundarno postal inštrument za dajanje takta pri plesu in za spremljavo pri petju obhodnikov.

GODČEVSKI IN PLESNI MOTIVI NA PANJSKIH KONČNICAH

Zmaga Kumer

»Ljudskoumetnostna galerija slik«, kakor je J. Wester¹ imenoval slovenski čebelnjak, bi ne bila popolna, če bi med številnimi žanrskimi motivi zaman iskali godce in plesalce, brez katerih si ni mogoče misliti nobenega ljudskega praznika in zabave. Zares jih je v največji, vse bistveno motivično gradivo obsegajoči zbirki končnic v Etnografskem muzeju v Ljubljani kar precej. Od skupnega števila končnic, ki so deloma last muzeja (označujem jih z EM) deloma Zveze čebelarских zadrug (ČZ), jih 46 prikazuje godčevsko in plesno motiviko. V zasebnih zbirkah jih je bilo doslej najdenih še 15: Ivo Stopar v Ljubljani jih hrani 5 (St), Lojze Gostiša v Ljubljani 3 (G), Avgust Bukovec je opisal v svojem članku »Naše panjske končnice«² 3 (B), v čebelnjaku Poldeta Ručigaja na Dobnem pri Mengšu sta 2 (R), v zbirki šolskega upravitelja Goloba v Mežici pa 1 (M). Vsega je zdaj v evidenci 61 končnic. Morda bi tu in tam našli še kakšno, vendar nemara ne bi odkrili kaj bistveno novega, ker je na omenjenih 61 končnicah naslikanih kar 27 različnih motivov z inačicami.

Najstarejša končnica nosi letnico 1818 (G) in prikazuje »Ples živali«. Na pozorišču sta zajec in lisica, ki plešeta polko, gode pa jima medved na bas. Motiv je moral biti zelo priljubljen, ker ga srečamo pogosto v raznih inačicah. Tako sta na končnici z letnico 1864 (EM 1013) naslikana dva plesna para: zajec in lisica, lisica in fant v navadni obleki. Prvi par se drži za iztegnjene sprednje tace, pri drugem pa drži plesalec lisico plesalko z desnico za njeno levico, vzdignjeno visoko v zrak. Iz položaja nog je kakor pri prejšnji sliki razvidno, da plešejo dvokoračno polko, lisica plesalka pa se medtem še vrti pod roko. Fant, ki pleše z lisico, je nemara godec basist, ker igra na bas medved, klarinetist pa je človek. Končnica iz leta 1865 (ČZ 135) je spet malo drugačna. Na pozorišču sta zajec in lisica, ki plešeta dvokoračno polko v desno, v sredi pleše medved sam, ob strani pa tuli volk v rog in se tudi sam vrti. Gibi teles so slikani zelo izrazito.³ Sliki na končnici iz

¹ V članku »Slovenske končnice in folklor«, Slovan 1905.

² SČ = Slovenski Čebelar 1934, 1942, 1943.

³ Glej sl. 74 v SČ 1943, 23.

⁴ Glej sl. 17 v SČ 1942, 69.

leta 1867 (St) in 1868 (ČZ 7) ustrezata oni iz leta 1818,⁴ končnica iz leta 1888 [ali 1898 (St.)], zdaj last prof.dr. Wildhaberja v Baslu] pa kaže spet primer z dvema paroma: medved basist je slikan na levi, v sredini sta dva plesna para (zajec—lisica), ki se držita za eno »roko«, v drugi pa imata liter oziroma kozarec. Brez letnice je naslednja inačica (St): Med drevjem plešejo: lisica z zajcem, teliček s košuto; prvi par se drži za iztegnjene sprednje tace, oba pa plešeta polko. Godeta jim človek goslač, oblečen v nekakšen frak in pokrit s čudno čopasto kapo in pes basist.

Iz leta 1818 je tudi končnica z motivom »Kozar« (M). Naslikana je čreda koz med drevesi in pastir v navadni obleki, s torbo in coklami, ki piska na podolžno piščal.

Preostali motivi so še:

3. Job na gnoju — EM 2300 (1822), EM 1021 (1859), ČZ 114 (1865), EM 2468 (1866), St (1866), R (1867), ČZ 11 (1880), ČZ 33 (1884), ČZ 347 (1889), ČZ 353 (letnica nečitljiva), ČZ 229 in EM 3202;
4. Plesalci in godci — EM 2371 (1832);
5. Zverina pokopava lovca — ČZ 30 (1835), EM 2384 (1867);
6. Kmečka svatba — St (1837), ČZ 151 (1865), EM 2374, EM 3161 (1885 ?);
7. Maškare — EM 585 (1840), ČZ 265 (1864), EM 2527 (1888);
8. Postiljon — EM 2358 (1842);
9. Vojaška godba — ČZ 154 (1860), ČZ 250 (1874), EM 2841;
10. Lisica brije lovca — B (1861), EM 2353 (1880), ČZ 206 (1889), ČZ 207 (1889), ČZ 252 (1897), ČZ 324;
11. Čudni godci in plesalci — ČZ 10 (1868);
12. Cirkus — G (1884);
13. Debeluhar in godec — ČZ 183 (1885);
14. Godba gre — EM 964 (1895);
15. Dude — R (ok. 1896);
16. Poroka z godci — EM 2462;
17. Trije godci — EM 2464;
18. Ples v krčmi — ČZ 249;
19. Medvedar — EM 116, ČZ 172;
20. Svatba stare babe z mladim fantom — B;
21. Luter in Katrica — ČZ 177, EM 2359, EM 7661;
22. Naborniki — EM 2372;
23. David s harfo — EM 2453;
24. Promenadni koncert — B;
25. Mesec maj — EM 3056 (1915);
26. Zamorci — G;
27. Ples Izraelcev okrog zlatega teleta (?) — EM 7288 (1888).

Ker so slikarji posebno priljubljene snovi povzemali, so letnice nezanesljive. Morda je kak motiv na končnici s poznejšo letnico nastal znatno prej, le da ne poznamo starejšega primerka končnice. Morda bi smeli šteti med stare motive tudi katerega z nedatiranih končnic,

čeprav so bolj ohranjene kot bi pričakovali glede na starost. Vemo namreč, da so mlajše, po letu 1880 naslikane končnice zaradi slabih barv hitreje propadale.⁵ V splošnem so godčevske in plesne motive slikali v »klasični dobi« panjskih končnic, to je v času 1820 do 1880,⁶ in jih torej moremo uporabiti kot vir za ugotavljanje našega godčevstva v tej dobi.

Glede na to, da so slovenski čebelarji dobivali končnice predvsem z Gorenjskega, smemo naslikano snov opredeliti za pretežno gorenjsko. Z Gorenjskega so romale končnice na Koroško in drugam, čeprav so jih vsaj na Koroškem menda tudi sami slikali.⁷ Noša na slikah lokalizacijo potrjuje.

Že na eni najstarejših tovrstnih končnic, ki kaže »*Joba na gnoju*« (glej spredaj št. 3) sta ob Jobu, sedečem na kupu gnoja pri čebelnjaku, naslikana dva goslača v gorenjski noši. Na mlajših inačicah tega motiva je ob Jobu nekajkrat naslikan samo en goslač⁸ ali goslač in klarinetist,⁹ medtem ko je klarinetist sam izjema.¹⁰ Zanimivo je, da je goslač vselej v gorenjski noši z visokimi škornji, klarinetist pa le v čevljih in nogavicah ali v navadni obleki. Na končnici, kjer je on edini godec, nosi celo frak in smrtnici podobno klapo. Vsebina slik se naslanja na svetopisemsko zgodbo o Jobu, ki je nenadoma obubožan in bolan sedel na kupu gnoja, žena se mu je rogala, trije prijatelji pa so ga tolažili (Job 2, 8. 9. 11). Ker je Job zaščitnik čebelarjev,¹¹ je praviloma naslikan ob čebelnjaku.

Zgodbo je oblikovala tudi narodna pesem. Eno inačico je objavil J. Glonar v »Starih žalostnih« (Ljubljana 1939, 172 sl.) in se glasi:

Stari Job bolan leži,
bolan leži, godcev želi.

Godci pa so dam pršli,
Job je pa ležov na kup gnoja.

Ko so mu zgodli, je dejal:

»Kaj vam bom pa zdaj v gosli dav?
To vam bom dav, kar sam imam!«

Segu je v svojo desno stran,
zgrabu eno pest belih črvov,
pa jih je godcem v gosli zagnov.

⁵ Bukovec, SČ 1942, 90.

⁶ Bukovec, SČ 1942, 70.

⁷ Bukovec, SČ 1942, 87 sl.; dr. Stanko Vurnik, Slovenske panjske končnice, Etnolog 1929, 166.

⁸ EM 1021, EM 2468, ČZ 114, ČZ 229, St; sl. primerka EM 1021 je objavljena v Zgodovini slovenskega slovstva. Ljubljana 1956, 65.

⁹ ČZ 11, ČZ 33, ČZ 347, R.

¹⁰ EM 2302.

¹¹ SČ 1934, 174 sl.

Črvi so se spremenili v cekine. Ko je Jobova žena domov grede srečala godce s cekini in zvedela, da so jih dobili od Joba, se je razjezila:

»Jest morem po svet kruha prosit,
ti pa godcem zlate daješ!«

Zdaj je Job tudi njej vrgel pest črvov, pa so se spremenili v ose ki so se ji zapodili v lase. — Kakor vidimo, se podoba na končnicah in narodna pesem prav lepo skladata, kar je znak, da je slikar delal bolj po narodni pesmi kakor po svetopisemski zgodbi.

Medtem ko pomenita godca na Jobovi končnici glasbo za tolažbo in kratek čas, so na naslednji panjski končnici naslikani godci v svoji običajni vlogi, kot izvajalci plesne glasbe. Na desni polovici te končnice »Plesalci in godci« (št. 4) stojita goslač in klarinetist in godeta plesnemu paru na levi polovici. Plesalka je v gorenjski noši z avbo. S plesalcem se držita samo za eno roko in je iz plesalkine drže in gibov nog mogoče prepoznati, da se vrti pod roko, kar Gorenjci radi vpletajo v valček in polko.

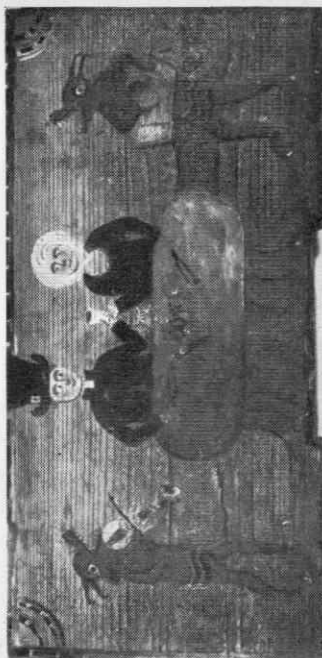
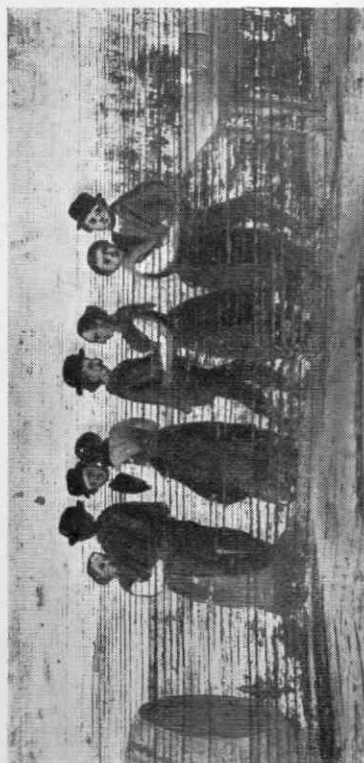
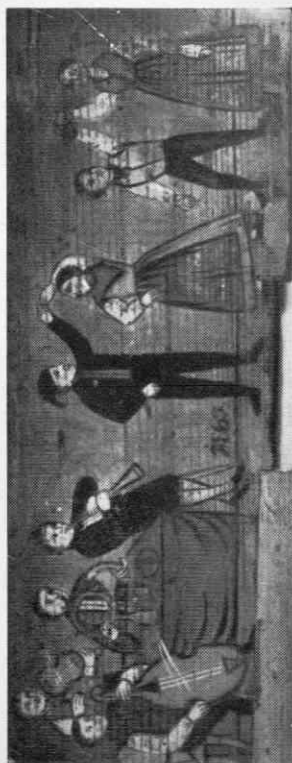
Peti motiv je ponazoritev vsebine pesmi »Zverina pokopava lovca« (prim. SNP I/970-71). Kakor v pesmi tako tudi tu eden od pogrebcev skrbi za žalno godbo. Praviloma je to volk, kakor poje pesem:

Volk je narbolj tulil,
ker je jagra narbolj ljubil.¹²

Vloga godca je v tem primeru naravno pripadla volku, ker pravimo, da tuli, »tuliti« pa pomeni tudi »glasno jokati«. Na sliki volk tuli na rog.

Šesti motiv »Kmečka svatba« obsega tri inačice. Na prvi iz leta 1837 sta naslikana na levi strani za mizo dekle in fant, oblečena kakor Trnovčana na Goldensteinovem akvarelu iz Korytkove zbirke. V sredi pleše enako oblečen par. Plesalec drži plesalko z desnico za kazalec levice, ki jo je ona vzdignila do višine rame, da bi se mogla zavrteti pod roko. Na desni sedijo za mizo trije godci in igrajo na klarinet, rog in še neki pihalni instrument, ki pa ga ni mogoče razločiti, ker je na tistem mestu končnica odrgnjena. — Drugo inačico prikazujeta dve končnici (slika 1). Naslikani so štirje godci, ki sedijo za pogrnjeno mizo, na njej pa je hleb kruha in steklenica vina s kozarcem; godci igrajo na bas, gosli, rog in klarinet. Na desni od njih plešeta dva para v gorenjski noši (na primerku ČZ je plesalec pokrit s smrtnico, na primerku EM s klobukom, dekleti sta razkriti). Plesalki se pravkar vrtita pod roko, kar je slikar posebno dobro upodobil na prvem paru. Na tretji inačici so naslikani samo trije godci: dva igrata na klarinet, eden na rog. Levo od godcev je plesni par v gorenjski noši, plesalka

¹² SNP I/970.

Poslikane panjske končnice iz zbirke Etnografskega muzeja v Ljubljani.

Zgoraj: Kmečka svatba; 2. Lisica brije lovec.

Spodaj: 3. Ples v krčmi; 4. Luter in Katrica.

z avbo. Držita se samo za eno roko, slikana od spredaj. Plesa ni mogoče natančneje določiti.

Sedmi motiv, »*Maškare*« so na vseh treh primerkih tako enake, da lahko sklepamo na istega slikarja ali vsaj delavnico. Vzbuja se celo misel na šablone s prebodenimi obrisi figur, kakor jih je imela Marija Pavlič p. d. Podnartovčeva Micka iz Selc (1821—1891).¹³ Na primerku z letnico 1840 je na desni strani naslikan goslač, na levi pa mož z jedačo in pijačo. Oba sta oblečena v živobarvne obleke s širokim, okroglim in zobčasto narezljanim ovratnikom. Pokrita sta z visokima, prišiljenima kapama s šopi perja ob strani. Primerek z letnico 1864 je opisanemu popolnoma enak, primerek iz leta 1888 pa kaže narobe obrnjeno sliko, kakor bi bil slikar obrnil šablono.

Osmi, »*Postiljon*« je zabavljica na počasnost vozne pošte. Naslikan je postiljon, ki sedi na hišici vpreženega polža in trobi v poštni rog.

Deveti motiv »*Vojaška godba*« obsega dve inačici. Na končnici iz leta 1860 so naslikani štirje godbeniki, ki gredo drug za drugim in igrajo na boben, fagot, rog in trobento. Instrumenti so risani dokaj natančno, tretji godbenik je celo vtaknil pest v odprtino roga. Drugo inačico prikazujeta končnica iz leta 1874 in ena nedatirana. Naslikanih je šest vojakov, ki igrajo na boben, činele, rog, trobento, klarinet in flavto. Tudi tu so instrumenti dobro risani; uniforme so enkrat modre, na obeh datiranih končnicah pa bele (pehota? prim. glede »suknje bele« G. Čremošnik, »*Naša vojaška narodna pesem*« GMDS 1939, 354).

Motiv »*Lisica brije lovca*« (št. 10) je ponazoritev rečenice »briti norca iz koga«. V našem primeru prevejana lisica zastopa gozdne živali, ki se norčujejo iz lovca, in strokovnjaško brije nesrečneža, sedečega pod drevesom sredi gozda. Ob strani stojita medved z basom in zajec z goslimi, kakor bi hotel slikar reči, da so jo zverine lovcu »pošteno zagodle« (sl. 2). Na enem primerku so se živali polastile lovčeve opreme.¹⁴

S »*Čudnimi godci in plesalci*«, kakor imenuje motiv št. 11 Bukovec,¹⁵ je slikar morda zafkrljivo meril na pogostno golšavost na Koroškem, četudi bi po noši lahko sklepali tudi na Gorenjce (en godec je pokrit samo s smrtnico). Oba godca, tisti s klarinetom in oni z rogom ter plesni par imajo velike golše. Plesalca se držita z eno roko okrog pasu, z drugo pa sklenjeno v isti višini. Po položaju nog se da sklepati na valček ali polko.

Na končnici »*Cirkus*« (št. 12) so prikazani artisti, ki izvajajo umetnije na vrvi, občinstvo za ograjo pa jih pozorno opazuje. Eden od artistov tolče na bobenček.

¹³ Bukovec, SČ 1942, 99.

¹⁴ ČZ 206; slika primerka B (1861) objavljena v SČ 1934, 77, sl. 3.

¹⁵ Glej sl. 62 v SČ 1943, 7.

Slika »*Debeluhar in godec*« (št. 13) bi mogla biti ilustracija h godčevski pesmi (SNP IV/7341):

Še godec nobeden z bogatil se ne,
naj nosi trompeto ali boben kre se.

Godec z goslimi je namreč naslikan kot zelo droban možiček. Morda pa ima slika povsem določeno, naročniku končnice dobro znano ozadje.

»*Godba gre*« bi nemara lahko imenovali motiv št. 14. Naslikanih je pet godecev, ki igrajo na bombardon, klarinet, flavto in trobento; klarinetista sta dva. Obleženi so v navadne obleke, v skladu z modo v času nastanka končnice (1895). Ob strani stojita dva moža in žena z otrokom, ki opazujejo mimo idočo godbo.

Povsem izjemen je primer št. 15 »*Dude*«, ki prikazuje dva moža. Desni je oblečen v širok plašč, nekakšen havelok, in je pokrit s široko-krajnim klobukom. Pred seboj drži dude s tremi piščalmi in očitno igra kaj poskočnega. Drugi mož je namreč naslikan tako, kot bi plesal: eno nogo drži v zraku in maha z rokami. Lastnik končnice je povedal, da jo je podedoval od očeta, ki jo je pripeljal obenem s panjem s Štajerskega. Ali je končnica nastala res na Štajerskem? Ali je bil slikar domačin in upodobil nekaj domačega? Ali je slika nastala po tuji predlogi? Žal teh vprašanj za zdaj še ni mogoče razjasniti.

Zanimiv je tudi motiv št. 16 »*Poroka z godci*«. ¹⁶ Škoda, da je končnica brez letnice in precej oguljena. Na sredi je videti ženina in nevesto v gorenjski narodni noši in duhovnika, ki ju poroča. Na levi in desni stojita po dva godca, tudi v noši, z nizkimi čevlji in nogavicami svetle barve. Godca na nevestini strani igrata na bas in gosli, ob ženinovi pa na oprekelj in gosli.

Končnica z motivom »*Trije godci*« (št. 17) je prav tako zelo obrabljena, vendar se dobro razloči, da je bil slikar več svojemu poslu. Godce je posadil v krog in jim dal v roke bas, klarinet in rog.

Motiv št. 18 imenujem »*Ples v krčmi*« (sl. 3), ker je na levi naslikan sod, na desni pa miza s kozarci. V sredi so štirje plesni pari v gorenjski noši, po dva in dva sta enaka, dekleta brez pokrivala. Končnica je dobro ohranjena in zelo spretno slikana, kakor dokazuje telesna drža, ki je pri vsakem paru drugačna. Prvi par na levi se drži z eno roko okrog pasu, druga ni vidna; on stoji z desno nogo naprej in se s prsti leve dotika tal, ona stoji z obema na prstih. Plesalec je obrnjen na pol s hrbtom proti gledalcu. Drugi par se drži enako kakor prvi, položaj nog je premalo viden, proti gledalcu je s hrbtom obrnjena plesalka. Tretji par je slikan popolnoma od strani, drža in položaj nog sta enaka kakor pri prvem paru. Četrty par je obrnjen docela proti gledalcu, fantova desnica in dekletova levica sta sklenjeni v višini pasu,

¹⁶ Glej sl. 3, Slov. narodoslov. študije IV. Ljubljana 1954.

druge roke ni videti. Verjetno se držita okrog pasu. Položaj nog je isti kot pri prvem paru. Opaziti je, da drži fant dekle enkrat z levico okrog pasu, drugič z desnico. Zdi se, da plešejo polko ali valček. Obrate je skušal slikar nakazati s tem, da je pare naslikal od različnih strani.

Motiv »*Medvedar*« (št. 19) zastopata dve inačici. Na prvi je naslikan možakar z medvedom, ki mu igra goslač. Oba sta oblečena v čudno tujo nošo. Na njuni levi je naslikana enonadstropna hiša, kjer sta najbrž pobirala darove. Na drugi končnici pa je medvedar član komedijantske skupine, ki je priredila na vasi predstavo, kakor sodimo po skupini radovednih gledalcev za plotom v ozadju slike. Tokrat spremlja medvedarja bobnar.

»*Svatba stare babe z mladim fantom*« (št. 20)¹⁷ je nekakšna likovna vzporednica šaljive štajerske pesmi »99-letna jemlje 19-letnega«, ki jo je Štrekelj uvrstil med nenarodne (SNP IV, dodatek šaljivih št. 38). V ozadju so naslikani številni svatje pri pojedini za dolgo mizo, v ospredju pa plešeta ženin in nevesta. Starka se lahkotno vrti, ker ji noge privzdiguje vrag, ki leži na tleh in se zlobno reži. Tako smeši slika ne samo staro nevesto, ampak tudi staro plesalko, ker se po ljudskem mnenju, ki ga razodevajo narodne pesmi, ples spodobi samo mladim. Prim. SNP IV/7769:

Rada bi bla tancala,
So rekli, da sem stara...

»*Luter in Katrica*« (št. 21) sta upodobljena dvakrat: v kočiji in za obloženo mizo (sl. 4). Med vožnjo v pekel jima vrag voznik trobi na rog, iz katerega šviga plamen. Tačas, ko se gostita, pa jima godeta dva vruga, eden na gosli, drugi na oprekelj.

Motiv »*Naborniki*« (št. 22) je doslej edini primer, da je na panjski končnici naslikana harmonika. Slika prikazuje skupino fantov v navadnih oblekah, samo eden je v gorenjski noši. Po dva in trije ali posamez gredo za harmonikarjem in po držah sodeč ga imajo že precej pod kapo. Končnica je brez letnice, po kroju oblek pa je mogoče sklepati, da je nastala ob koncu 19. stoletja, torej takrat, ko se je pri nas začela uveljavljati harmonika. Slika je dobro ohranjena in spretno izdelana.

»*David s harfo*« (št. 23) je najbrž risan po predlogi. Na to kaže arhitektonsko ozadje, ki ga je slikarica, neka Tolminka, skušala upodobiti v perspektivi. Tudi strune na harfi so napete počez, ne tako kot običajno.

Končnica, ki prikazuje »*Promenadni koncert*« (št. 24),¹⁸ je morda spominska slika za čitalniško ali meščansko godbo v Kranju. V ozadju

¹⁷ Opis slike gl. Bukovec, SČ 1943, 7.

¹⁸ Fotografijo gl. Bukovec, SČ 1942, 103, sl. 53.

je Glavni trg s Šmarjetno goro, ob straneh meščani poslušalci, spredaj pa je v vsej imenitnosti 12 godcev krajevne godbe na pihala. Vsebina in izdelava kažeta, da je morala biti posebej naročena; med navadne končnice na kmečkih čebelnjakih kar ne spada.

Naravnost neprijetno pa učinkuje motiv št. 25 »Mesec maj«, ki je peta slika iz ciklusa Meseci. Avtor je Franc Zabavnik iz Šmarce pri Kamniku, zadnji slikar panjskih končnic, ki je bil sicer na dobrem glasu zaradi tehnične spretnosti, vsebinsko pa neizviren.¹⁹ To dokazujejo tudi njegovi Meseci iz leta 1915. »Maj« — deklet s cvetjem v spremstvu Amorja z liro — je najzgovornejši dokaz za propad naših panjskih končnic v 20. stoletju.

Pod vplivom raznih zgodb je morda nastala končnica »Zamorca« (št. 26). Prikazana je pokrajina s palmami, pod katerimi sta dva zamorca. Eden ima lok, drugi pa leže piska na nekakšno trobento.

Vsebina zadnje slike (št. 27) je nekoliko negotova, ker je zelo obrabljena. Levo v ozadju je naslikan steber z neko stvarjo na vrhu. Okrog so ljudje, ki se držijo za roke v višini ramen, deloma tudi višje, desno v ospredju stojita dva moža. Vsi so oblečeni v halje. Zdi se, kakor da prikazuje slika prizor iz zgodb sv. pisma stare zaveze, ples Izraelcev okrog zlatega teleta, moža pa sta morda Mojzes in Jozue (prim. 2 Moz, 32). Če ta razlaga drži, bi bila slika primer upodobitve skupinskega plesa.

Iz gornjega opisa panjskih končnic moremo razbrati naslednja dejstva o stanju našega godčevstva v 19. stoletju in še kaj prej:

Podobno kot je v narodni pesmi simbol za glasbilo struna,²⁰ tako se zdi na panjskih končnicah goslač simbol za godca. Zato je naslikan največkrat sam, medtem ko je klarinetist kot solist izjema. Navadno se klarinet družijo z goslimi, basom ali rogom v duo ali trio (klarinet-gosli, klarinet-bas, klarinet-rog, dva klarineta-rog, klarinet-rog-bas). Gosli spremlja bas, klarinet ali oprekelj. Godčevski kvartet sestavljajo gosli-klarinet-rog-bas ali dvoje gosli-oprekelj-bas. Oprekelj se je v 19. stoletju bržčas že izgubljal, saj nastopa razmeroma redko.

Volk pogrebec (št. 5) in vrag voznik (št. 21) trobita na navaden živalski rog, sicer pa je rog naslikan bolj ali manj spretno kot kovinski instrument običajne zavite oblike. Dude so izjema, ki je spričo pomanjkljivih podatkov za zdaj še ni mogoče natančneje opredeliti. Tudi harmonika je naslikana samo enkrat, kar je znak, da si je ob koncu 19. stoletja komaj začela utirati pot na naše podeželje. Godba na pihala in trobila je bila takrat, kot se zdi, prav tako nekaj tujega. Poznali so jo pač od vojakov ali pa iz mesta.

¹⁹ Bukovec, SČ 1942, 100.

²⁰ Z. Kumer, Primitivna instrumentalna glasba in ples v slovenski narodni pesmi. Ljubljana 1955, rkp. str. 4.

Glede zasedbe in števila instrumentov v kmečkih godbah je po podatkih s končnic težko reči kaj bolj določenega. S precejšnjo gotovostjo pa lahko trdimo, da gosli in klarineta takrat kmečke godbe še niso mogle pogrešati.

O primitivnih domačih zvočilih na končnicah ni sledu, kar seveda ne pomeni, da jih ni bilo, marveč da igranje nanje niso šteli za pravo godbo, tako, ki je imela nalogo skrbeti za plesno glasbo ob raznih priložnostih, zlasti na svatbah.

O plesih se s končnic ne da razbrati nič takega, kar bi ne bilo veljavno še danes, bodisi da nas zanima telesna drža (za eno ali obe roki, oberoč okrog pasu ali običajni plesni sprijem) ali gibanje (sodeč po položaju nog in telesa). Kakor še dandanes, je bila tudi v 19. stoletju dvokoračna polka eden poglavitnih kmečkih plesov. Če so jo plesali samo kot samostojen ples ali tudi v zvezi s počasnejšim figuriranim uvodom (prim. Šušterska) pa seveda s panjskih končnic ni razvidno. Nasprotno se iz slik na končnicah vidi, da je bila vrtenica pod roko,²¹ ki se da po mili volji vpletati v valček ali polko, v 19. stoletju zelo priljubljena.

Čeprav nam torej pregled panjskih končnic ni prinesel nič bistveno novega za rešitev problema našega godčevstva, so pa dobljeni izsledki važni zaradi tega, ker so neposredno, iz ljudstva samega izvirajoče potrdilo dosedanjih ugotovitev o slovenski glasbi in plesni folklori. S tega vidika nam morejo biti tudi panjske končnice dobrodošel in upoštevanja vreden vir.

Zusammenfassung

MUSIKANTEN- UND TANZMOTIVE AUF BIENENSTOCKBRETTCHEN DER SLOWENEN

Ohne Musikanten und ohne Tanz kann man sich kein richtiges Volksfest denken und so ist es mehr als natürlich, wenn man diese Gefühlsäußerungen der Volksseele auch in der eigenartigen Bildergalerie des slowenischen Bienenhäuschens oftmals veranschaulicht findet. In den Sammlungen von Bienenstockbrettchen des Ethnographischen Museums (Sgn. EM) und des Verbandes der Bienenzüchter-Genossenschaften (CZ) in Ljubljana, sowie in einigen privaten Sammlungen befinden sich 61 Exemplare, die 27 solche Motive darstellen. Die meisten entstanden ungefähr in der Zeit von 1820 bis 1888, also in der sogenannten »klassischen Epoche« der slowenischen Bienenstockbrettchenmalerei. Ihre Heimat sind grösstenteils die Gegenden in Gorenjsko (Oberkrain), was auch aus der Tracht der abgebildeten Personen hervorgeht.

Nach der Zahl der Varianten zu beurteilen waren einige Motive besonders beliebt. So z. B. »Tanz der Tiere« (Nr. 1), dessen älteste Variante aus d. J. 1818 und die jüngste aus 1888 stammt. Als Patron der Bienenzüchter ist mehrmals auch »Hiob auf dem Misthaufen« (Nr. 5) mit einem oder zwei Musikanten abgebildet. Von den übrigen Motiven mögen besonders folgende hervorgehoben

²¹ »Vrtenica« je obrat celega telesa za 360°.

werden: »Bauernhochzeit« (Nr. 6), »Militärmusik« (Nr. 9), »Fuchs als Barbier des Jägers« (Nr. 10), »Dudelsack« (Nr. 15), »Musikanten bei der Trauung« (Nr. 16), »Drei Musikanten« (Nr. 17), »Tanz im Wirtshaus« (Nr. 18) und »Altes Weib heiratet einen jungen Burschen« (Nr. 20).

Von allen Musikanten ist auf den Bienenstockbrettchen am häufigsten der Geiger vertreten. Er ist sozusagen das Symbol des Musikanten und tritt deshalb oft auch einzeln auf. Zuweilen gesellt sich dem Geiger, Bassgeiger oder Hornisten der Klarinetist hinzu und bildet mit ihnen ein Duo oder Trio. Das Quartet setzt sich entweder aus Geige-Klarinette-Horn-Bass oder aus zwei Geigen-Hackbrett-Bass zusammen. Dudelsack und Harmonika findet man nur je einmal vor; wahrscheinlich wurden diese beiden Instrumente im 19. Jh. seltener gespielt. Von den Blechblasinstrumenten wurden, den Brettchen zufolge, nur Horn und Trompete verwendet, während die übrigen nur von der Militärmusik her bekannt waren.

Über die Art der Volkstänze kann man aus den Bienenstockbrettchen bloss spärliche Angaben entnehmen. Die Position der Füße und des Körpers der Tanzenden lässt Polka oder Walzer vermuten. Oftmals ist eine Tänzerin auch in der Dreherstellung dargestellt.

Obwohl die vorgefundenen Einzelstücke nichts wesentlich Neues aufweisen, sind die Bienenstockbrettchen als Nachweisquelle doch nicht wertlos, weil man sie als unmittelbare, vom Volke selbst ausgehende Bestätigung der bisherigen Resultate der Volksmusik- und Volkstanzforschung betrachten kann.

POMEN RITMIČNIH KVANTITET V SLOVENSKIH LJUDSKIH NAPEVIH

Radoslav Hrovatin

Vzroki za uravnavanje razmerja med različnimi vrstami ritmičnih kvantitet ali drugače rečeno med daljšimi in krajšimi trajnostmi ali ritmičnimi vrednotami so različni. Težnjo po ureditvi teh razmerij zasledimo že v razviti ritmiki antične Grčije. Če pa obravnavamo ritmiko z vidika sodobnega stila, se zdi, da so ritmične trajnosti, t. j. kvantitete, uravnane v splošnem po metričnih poudarkih, to je po ritmičnih kvalitetah. Tako bi mogli reči, da se v sodobnem ritmu trajnosti podrejajo poudarkom, ki se zde osnova ritma. S tega vidika se kaže vodilna vloga kvantitet v ritmični osnovi melodij kot stvar davne preteklosti.

V naslednjih vrsticah bo prikazano, da je v še dandanes živih slovenskih ljudskih melodijah pogosto težišče na raznovrstnem oblikovanju trajnosti in da se mesto ritmičnih poudarkov podreja razvrstitvi ritmičnih vrednot v svojevrstnih razmerjih. Seveda obstajajo poleg primerov, v katerih je ritem uravnan po trajnostih, tudi melodije, v katerih se ritem uravnava predvsem na osnovi poudarkov. Ti zadnji primeri pa seveda niso najbolj značilni za slovensko folkloro, kolikor hkrati ne soglašajo morebiti z omenjenim »kvantitativnim« načelom. Poleg tega so tudi primeri, v katerih se uveljavlja deloma eno in deloma drugo načelo.

Zaradi jasnosti, kateri primeri napevov bodo obravnavani, preglejmo razne vrste načinov, po katerih se uravnavajo razmerja med ritmičnimi kvantitetami v slovenskih ljudskih napevih. Glede na do danes doseženo stopnjo raziskovanja ritma v naši folklori ne moremo pričakovati, da bi zajeli prav vse vrste primerov, pač pa sodobna opazanja že omogočajo vsaj splošen razgled.

Največ primerov naših zapisanih napevov, zlasti še do nedavna, je bilo takih, v katerih je bil ritem uravnan po enakih taktih v posameznem napevu (ali obsežnejšem delu napeva), tako kot so večinoma uravnani napevi tudi v zahodnoevropski umetni glasbi. V večini takih primerov moremo ugotoviti, da se dolžina ritmičnih vrednot ravna po enakomerni razvrstitvi glavnih metričnih poudarkov. Torej je enakomerna razvrstitev poudarkov osnova vsej tej ritmični tvorbi.

Le v redkih starejših zapisih, pogosteje pa v sodobnejših, najdemo primere, v katerih se izmenjavajo v istem napevu takti različne dol-

žine. To pomeni, da je razvrstitev poudarkov neenakomerna ali »nesimetrična« (morebiti: asimetrična). Vprašanje je: ali velja v takih napevih kakšna zakonitost glede na nesimetrično razvrstitev poudarkov? Naslednja opazanja, ki bodo podana, naj pokažejo, da je odvisna omenjena nesimetrična razvrstitev ritmičnih poudarkov od določene razvrstitve trajnosti.

Poleg pogostnejših primerov, v katerih vplivajo objektivni činitelji na tvorbo ritmičnih dolžin ali kračin, imamo tudi ritmične tvorbe bolj subjektivnega značaja. To so primeri, ki bi jih mogli imenovati »melodične interjekcije«. Pri teh se pojavljajo dolžine ali kračine na določenih nenavadnih mestih zaradi posebnih izraznih potreb. To se dogaja na začetku, v sredini ali ob koncu napeva (ali fraze) kot zapev, interpolacija ali pripev in je najpogosteje pravzaprav le krajši pa tudi daljši refren. Ti primeri ne bodo v naslednjem nadrobneje obdelani.

Prav tako ne bodo nadrobneje obravnavane večinoma neznatnejše modifikacije ritmičnih kvantitet, ki jih lahko označimo kot »interpretacijsko ritmiko«, kar v umetni glasbi navadno uvrščamo v tako imenovano agogiko. Pač pa je treba vendarle omeniti, da se večkrat pojavijo interpretacijske ritmične modifikacije, ki so prav znatne. S svojimi izrazitimi ritmičnimi spremembami preoblikujejo ritmično osnovo napevov in pripadajo prav tako kvantitativnim ritmičnim značilnostim naših napevov. Vendar tudi te ne bodo nadrobneje obravnavane v omejenem okviru tega prikaza.

V naslednjih opazovanjih se bomo torej omejili na tiste primere, v katerih je tvorba ritma ustaljena v tipičnih »objektivnih« kvantitativnih razmerjih kot tradicionalna zakonitost in v katerih je razvrstitev poudarkov odvisna od oblikovanja trajnosti. Zato je mogoča tudi nesimetrična razvrstitev poudarkov, kar odseva v zapisanih napevih v mešanih taktih. Seveda je mogoča v takih primerih tako nesimetrična kot simetrična razvrstitev poudarkov. V poslednjem primeru se pač skladata obe omenjeni zakonitosti tvorbe ritma. Zato torej ne smemo obravnavanih »kvantitativnih« značilnosti iskati samo v napevih, ki so stilizirani v mešanih taktih, čeprav nas predvsem le-ti opozarjajo na omenjeno zakonitost. Glede na to bodo tudi za naslednja opazovanja primerno izhodišče. Ritmične oblike, ki nastajajo na osnovi omenjene zakonitosti, moremo šteti med značilnosti slovenske folklore.

Poznavanje nekaterih izmed teh ritmičnih posebnosti v slovenskih ljudskih napevih je že prodrlo v evropski znanstveni svet. Vendar so se znanstveniki na splošno omejili le na opazovanje napevov v »peterodbnih taktih«.¹ K temu so deloma pripomogle redke starejše publicirane zbirke slovenskih ljudskih napevov, v katerih so se pojavljali le omenjeni napevi v večjem številu. Tako sem mogel pri obravnavanju

¹ W. Danckert, *Das europäische Volkslied*, Berlin 1939; T. Georgiades, *Der griechische Rhythmus*, Hamburg 1949; F. Hoerburger, *Die Zwiefachen*, Berlin 1956 itd.

zbirke L. Kube² tudi sam navesti po več primerov le za peterodobno ritmično osnovo. Podobno velja tudi za eno izmed novejših zbirk. To je večkrat citirana zbirka A. Lajovca, v kateri so objavljene zbarske priredbe »naših narodnih (pet-četrtnskih, sedem-četrtnskih, ali pa ritmično še bolj kompliciranih) pesmi«.³ V njih je Lajovic skušal večino napevov (39 od 71 napevov) stilizirati v peterodobnih taktih, ostale pa v kompliciranih »dolgih« taktih, od katerih izstopajo v večjem številu le »sedem-četrtnski« takti. Iz vsega tega pa ni razvidna neka splošna zakonitost razen označbe v dveh tipičnih vrstah taktov.

Seveda je take rezultate dala pri nas doslej uporabljena melografska metoda, ki se je opirala na stilizacijo napevov v taktih. Pri tem se je uveljavljala težnja, da bi bili v posameznem napevu po možnosti le takti iste vrste, pa čeprav še tako komplicirani. Iz te težnje izhajajo tudi Lajovčevi dolgi komplicirani takti. Takti kot metrične enote (ali metrične skupine) pa podajajo le tako ritmično osnovo, ki se opira na poudarke. Tako postanejo izhodišče za pojmovanje ritma predvsem ritmične kvalitete, medtem ko ostane pomembnost ritmičnih kvantitet v ozadju. Zaradi tega se je moglo utrditi mišljenje, da je značilnost slovenskih ljudskih napevov v neenakomerni razporeditvi ritmičnih poudarkov, kar daje pri stilizaciji mešane takte in kar je dalo ime tudi »mešanemu ritmu«.⁴

Tako so naši glasbeni folkloristi, ki so obsežneje obravnavali ritem ljudskih napevov, navadno mislili predvsem na vprašanje oblikovanja in razporeditve taktov.⁵ Med literarnimi etnologi je dr. Ivan Grafenauer vzel kot izhodišče za obravnavanje ritmične oblike dodelne dolge vrstice ritmični poudarek, povezan s pomenom besed, torej ritmično kvaliteto.⁶ V tem poslednjem primeru je to kvalitativno načelo mogoče sprejeti kot značilno za določeno stopnjo zgodovinskega razvoja ali pa za določen tip vrstice. Zato pa ni treba tega posplošiti, zlasti ne za mlajše razvojne stopnje, ko moramo opredeliti diferenciacijo najraznovrstnejših tipov. Grafenauer dopušča razne možnosti glede na število zlogov, ki so povezani s posameznim poudarkom. Torej ne zahteva enakomerne metrične ureditve stopic. V tem bomo našli nekaj stičnih točk z naslednjimi opažanji. Grafenauer se v tem loči od glasbenikov, ki so poudarke vezali na enakomerno metrično ureditev po taktih, kar je mlajša razvojna stopnja ali pa uravnavanje po gibnosti.

Primerjava med zapisi starejših melografov in novejšimi zapisi na terenu, me je opozorila, da v naših ljudskih napevih ni nič manj važno

² Dr. Radoslav Hrovatin, Glasbene prvine slovenskih ljudskih napevov (Et XVI, 1945, 13).

³ Anton Lajovic, Večni vir, I. zv. (1944), II.—III. zv. (1945), Ljubljana; glej »Predgovor«.

⁴ Radoslav Hrovatin, O slovenskem ljudskem plesu (SE III—IV, 1951, str. 276 s.).

⁵ Marko Bajuk, Mera v slovenski narodni pesmi, Ljubljana 1928.

⁶ Ivan Grafenauer, Narodno pesništvo (Narodopisje Slovencev II. del, Lj. 1952, str. 27).

vprašanje ritmičnih kvantitet. Seveda pa nikakor ne mislim trditi, da starejši zapisovalci niso opazili raznih ritmičnih kvantitativnih sprememb v naših napevih ali da so se omejili le na redke primere zapisov v mešanih taktih. Prav nasprotno! Iz raznih načinov stilizacije napevov so razvidna njihova raznovrstna opažanja ritmičnih modifikacij. Vendar so ritmične kvantitativne modifikacije navadno zapisali z agogičnimi označbami, le v izrazitejših primerih so uporabljali držaje (fermata ali korona), katerih trajanje pa ni natančno opredeljeno. Preveč bi bilo navajati vse zapisovalce prejšnjega stoletja. Omenim naj le, da je celo France Marolt, ki je našo melografijo dognal do izredne višine, kdaj pa kdaj uporabljal korone za označbo izrazitejših ritmičnih kvantitativnih modifikacij. Kot določen primer naj navedem, kako je v napevu kočevske pesmi o »Mari«⁷ za ritmično podaljšanje ob koncu prve polovice melodije uporabil korono, zato da je mogel vse-skozi ohraniti strukturo peterodobnega takta. Prav tako so opazili naši zborovodje, da imajo tudi pevci, ki se še niso povsem prilagodili maniram umetne interpretacije, svojevrstna nagnjenja po ritmizaciji, ki niso v skladu z ritmično stilizacijo umetne glasbe zahodne Evrope. To so često pripisovali nerazvitemu ritmičnemu občutju našega ljudstva. Značilno je, da se mi je v tem smislu potožil celo omenjeni folklorist in sloviti zborovodja F. Marolt.

Iz vsega tega vidimo, da so naši dobri zapisovalci in dojemljivi poslušalci ljudskega petja že davno opazili kvantitativne ritmične modifikacije v naših napevih. Vendar pa niso vedno težili za tem, da bi jih natančno opredelili in natančno določili. Seveda je interpretacijska agogika jugoslovanskega petja zelo pestra. Pred nedavnim jo je dokazal Béla Bartók⁸ z nadrobno stilizacijo srbskohrvatskih »ženskih« pesmi. Naši raziskovalci so jo izpričali celo za starodavno tradicijo v Bosni in Hercegovini.⁹ Tudi v Sloveniji je dokaj razvita, čeprav ima samosvoj značaj. To je vzrok, zakaj je tako težko v pestri obilici ritmičnih modifikacij opredeliti prav tiste ritmične značilnosti, ki so kot ritmična osnova skupne raznim slovenskim ljudskim napevom v najraznovrstnejših agogično niansiranih interpretacijah.

Pri ugotavljanju ritma so se zapisovalci do nedavna najčese opirali na poudarke, in sicer pri pesmih na govorne poudarke, pri plesih pa na izrazite gibe plesalcev ali na gibe godcev in pevcev, ki so spremljali plesanje. Ustroj človeškega telesa in organiziranost človeškega dela, zlasti skupnega, navajata k neposredni ali posredni simetriji pri razvrstitvi poudarkov v času. To odseva pri stilizaciji napevov v taktih, ki so med seboj enaki ali ki imajo vsaj skupne enake enote

⁷ France Marolt, Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi (Kočevski zbornik, Lj. 1939, 295).

⁸ Béla Bartók and Albert B. Lord, Serbo-Croatian Folk Songs, New York 1951.

⁹ Cvjetko Rihtman, Čičak Janja, narodni pjevač sa Kupresa (Bilten Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu I, 1951, 36 s.).

(dobe). Enakomerni razvrstitvi poudarkov običajno podrejajo tvorbo ritmičnih kvantitet. Pri čistem petju (to je pri petju brez plesanja) pa se v to podrejanje vključujejo često tudi agogične ritmične modifikacije. Toda ne vedno! Naši pevci pogosto, kdaj pa kdaj tudi plesalci zelo izrazito izvajajo ritmične spremembe, ki rušijo simetrijo mehničnega ustroja enakomerno razvrščenih metričnih poudarkov v napevih. Vzrokov za obrazložitev teh sprememb ne smemo iskati le v težnji po agogičnem niansiranju ali v težnji po nesimetričnem razvrščanju ritmičnih poudarkov, temveč v tradicionalnem kolektivnem občutju za izrazito razvrščanje ritmičnih kvantitet, to je ritmičnih trajnosti.

Sicer obstajajo v napevih kdaj pa kdaj večje ritmične spremembe, ki jih ni mogoče natančno opredeliti z ustaljenimi konvencionalnimi ritmičnimi vrednotami. Toda pri tem gre le za ritmične spremembe, ki imajo interjekcijski pomen. Prav nasprotni so pa pogostni primeri, v katerih se tvorba »ritmičnih figur« podreja razvrstitvi poudarkov. To velja predvsem za napeve plesov in za napeve, v katerih ima sicer besedilo od kitice do kitice različno število zlogov, pa se ritmizacija podreja simetriji poudarkov z delitvijo ali s spajanjem ritmičnih kvantitet. Tudi za to ritmizacijo je treba iskati vzrokov v gibnem občutju, podobnem plesanju. Vse to se dogaja zlasti v mlajši razvojni dobi.

Vendar pa se je ohranila vse do danes težnja po oblikovanju ritmičnih trajnosti iz občutja za značilno razvrščanje ritmičnih kvantitet. To se dogaja na poseben način v napevih, ki tradicionalno pripadajo »čistemu petju« (in sicer drugače ko pri onih v plesih).

Pri tem svojevrstnem procesu opazimo najprej dve različni tipični vrsti oblikovanja: podaljšanje in skrajšanje.

Podaljšanje nam označuje pojav, ko opazimo v napevu poleg krajših vrednot, ki prevladujejo, na določenih mestih daljše ritmične vrednote. Te so glede na prevladujoče trajnosti podvojene, potrojene ali tudi v kakem drugem razmerju. Skrajšanje je pojav, v katerem imamo kratke ritmične vrednote na tistih mestih, kjer pričakujemo daljše vrednote. Te kratke ritmične vrednote so po navadi enako dolge kakor trajnosti, ki v napevu prevladujejo. Le v napevih, ki so jim dobe ritmična osnova, morejo te kratke vrednote biti krajše ko prevladujoče kvantitete (gl. note št. 32). Torej gre pri krajšanju dejansko za pojav, v katerem ne nastopajo ritmične spremembe tam, kjer jih pričakujemo. Potemtakem pomenita podaljšanje in skrajšanje dve oblikovni nasprotji kot odsev dveh nasprotnih teženj, in ne dve nasprotji istega procesa. Nadaljnja opazovanja bodo to potrdila.

S podaljšanjem in skrajšanjem torej niso mišljene tiste neznatne interpretacijske spremembe, ki modificirajo ritem od fraze do fraze in od kitice do kitice, kar je tako mojstrsko stiliziral B. Bartók v svoji

že omenjeni znameniti razpravi o srbskohrvatskih ljudskih pesmih.¹⁰ Te interpretacijske nianse so zlasti značilne za napeve solističnega petja, kot ga povečini obsega omenjena Bartókova razprava. Obdelati bi jih bilo treba kot interpretacijske ritmične posebnosti in bi jih bilo bolje imenovati maniro, žargon ali podobno. V pričujočem opazovanju pa gre za napeve zborovskega petja, tako značilnega za slovensko folkloro sedanjsti. Pri tem skupnem petju so ritmične spremembe izrazite in globoko zakoreninjene v tradiciji kolektivnega ustvarjanja. Sicer so tudi v skupnem petju možne neke ritmične nianse v interpretaciji kot ustaljene manire. Vendar so sorazmerno redke in niso značilne za obravnavane ritmične zakonitosti, temveč bolj za solistično petje, ki v večji meri podleaga raznim individualnim vplivom interpretacije.

*

Podaljšanje ritmičnih kvantitet opazimo najpogosteje na začetku ali na koncu (to je v prvem in drugem ali zadnjem delu) večje muzikalne fraze (polstavka, stavka itd.), čeprav morejo nastopiti tudi v manjši frazi (motiv, večtaktje itd.).

Podaljšanje kvantitet na koncu fraze ima mnogoter pomen. Muzikalno pomeni jasno razčlenitev melodije z oddelitvijo fraz druge od druge. Pri tem pa daje pevcu možnost, da se »oddahne« (pnevmatični ritem!). Zato je treba k tem podaljškom šteti tudi premore, ki sledijo »podaljšanim« tonom. Le-ti so zaradi oddiha v nekih primerih dejansko kratki. Podaljšanje v naših napevih na koncu fraze se pojavlja v raznih oblikah: bodisi da je podaljšan samo zadnji ton ali pa tudi predzadnji ton. Ostali toni morejo biti podaljšani le v posebnih primerih.

Najnavadnejši je način v primeru, ko je zadnji ton fraze poudarjen, to je, ko imamo tako imenovani »moški konec«. Za to obliko bi lahko navedli nešteto primerov v napevih z enostavnimi ali mešanimi takti. (Gl. note št. 9, 10, 14, 16 itd.). Več različnih možnosti najdemo v primerih, ko je poudarjen predzadnji ton, to je v tako imenovanih »ženskih koncih«. V takih primerih moreta biti podaljšana oba zadnja tona, kar je zelo pogosto na vseh slovenskih folklornih, zlasti vzhodnejših območjih. (Gl. note št. 1.)¹¹

Poseben primer ženskega konca imamo tedaj, ko je podaljšan samo zadnji ton, ne pa tudi predzadnji. To je pogosten pojav na vzhodnih območjih. (Gl. note št. 2.)¹²

Oba prejšnja primera nekako združuje pojav, v katerem je sicer podaljšan že predzadnji ton, še bolj pa je podaljšan zadnji ton. To

¹⁰ Gl. op. 8.

¹¹ Zapis dr. Fr. Kimovca v Prekmurju (Pevčeva pesmarica I, Lj. 1921, št. 32). Navajam le najvišji glas 1. kitice. Note št. 1—10 str. 171, dalje 179.

¹² Lasten terenski zapis v Gornji Bistrici v Prekmurju leta 1956.

1. *Gibho mf*
 Marko skače, Marko skače po ze-lenj tra-ti, aj, aj, aj, aj, aj, po ze-lenj tra-ti.

2. $\text{♩} = 100 - 120$
 Góri, dóli krej Dúnája, gde mi té-če bístra vóda, góri, dóli krej Dúnája, gde mi téče bí-s-tra vóda. *ritard.*

3. $\text{♩} = 108 - 116$
 Drága mója ó psi da, méni slednji dar da uóí.
 Zdaí pri e-ton stóu-li f-tá-lej-ri ko rí na mo di uóí stua rí na mo di uóí stua.

4. $\text{♩} = 120$
 Fčé-li-ca zle-téj-la, pre-léj-po sje za-péj-la, pre-léj-po sje za-péj-la, ker suó-jo máter sréj-la.

5. $\text{♩} = 150$
 Jú-la, jú-la, jú-la, háj-si dúgu spála? zá ze-lénin lóu-gon ná ze-lénoí tráti

6. *Otožno*
 Jubca je za línco stala, jan se j mi-lo raz-jo-hala, jan se j mi-lo raz-jo-hala, ker se fantje rieže-jo. *rit.*

7. *Zmerno, nežno*
 Ko ptiči-ca sem pev-ala, sem sladke sa-njes-an-ja-la. Oh zdaí pa nih-dar, nih-dar več, veselje prečé-je, preč.

8. *Uselo*
 Na pla-nin-cah lu-štno bi-ti, tam je do-sti mle-ka pi-ti.

Pastirc pa prav ju-he! ju-he! juk! Na pla-nin-cah luštno je.

9. $\text{♩} = 92 - 106$
 Déj-te, déj-te bú-ga-j-mé náši noví-ci, kar ji gre Naš noví-ci pí-san trak, stá-ri bá-bi š-trík za urát, š-trík za urát.

10. $\text{♩} = 84$
 Dáj-te, dáj-te bó-ga-j-mé náši noví-ci, kar ji gre. Stá-ri bá-bi pet za urát, náši noví-ci prís-tan z-lát.

se dogaja zlasti v primerih, ko so dobe ritmična osnova. Omenjeno posebnost opažamo predvsem na vzhodnejših območjih. (Gl. note št. 3, zadnji takt.)

V tako imenovanih »tekočih koncih«, pri katerih je poudarjen predpredzadnji ton, je podaljšan navadno le zadnji ton. (Gl. note št. 11, zadnji takt.) V posebnih primerih moreta biti v tekočih koncih podaljšana tudi predzadnji in predpredzadnji ton. V takih primerih je zadnji še daljši, torej nekaka avgmentacija prejšnjega primera. (Gl. note št. 3.)¹³

V navedenem primeru je v prvih dveh zvočnih vrsticah zaradi podaljšanja število taktov liho. Poseben primer tekočega konca najdemo, kadar sta predpredzadnji in predzadnji ton »figurirana«, tako da je prvi izmed obeh daljši. Vendar je tudi v takih primerih zadnji ton najdaljši. (Gl. note št. 17, zadnji takt.)

V navedenih primerih smo videli, da je pojav dolžine sicer povezan s poudarki, vendar ne mehanično. Poleg tega pa poudarki tudi niso odločilni za količino dolžine, ki je v posameznih primerih različna glede na folklorno območje. Pač pa imajo vsi ti primeri nekaj skupnega, namreč to, da se pojavljajo dolžine sočasno s poudarkom ali pa za njim. Nikjer pa nismo opazili podaljšanja neposredno pred poudarkom. Nekaj podobnega lahko opažamo tudi pri podaljšanju na začetku melodične fraze.

Podaljšanje ritmične vrednote neposredno na začetku melodične fraze se pojavlja v napevih tako imenovanega »padajočega ritma«, to je, kadar je poudarjen že prvi ton melodije. To je splošen pojav naših vzhodnejših območij in moremo zanj najti nešteto primerov. (Gl. note št. 4.)¹⁴

Vendar pa lahko navedemo značilne izjeme iz Prekmurja, v katerih je podaljšan šele tisti ton, ki neposredno sledi poudarku na začetku fraze. (Gl. note št. 5.)¹⁵

Ta pojav je analogen že omenjenemu podaljšanju nenaglašene drugega tona v ženskih koncih. (Primerjaj note št. 2.)

V primerih tako imenovanega »rastočega ritma«, ko je poudarek šele na drugem, tretjem ali četrtem tonu po začetku fraze, nastopi tudi podaljšanje sočasno z ustreznim poudarjenim tonom. Takih primerov razne vrste je mnogo na vseh centralnih in pa tudi drugih območjih. Naj opozorim na že navaden primer iz Prekmurja (gl. note št. 4), kjer najdemo celo v istem napevu padajoče in rastoče začetke zvočnih vrstic. Na tem mestu nas zanimajo 2., 3. in 4. zvočna vrstica omenjenega napeva, v katerih je poudarjen in podaljšan drugi ton. V na-

¹³ Lasten terenski zapis v Malih Šalovcih v Prekmurju leta 1956.

¹⁴ Lasten terenski zapis v Filovcih v Prekmurju leta 1956.

¹⁵ Zapis Ladislava Vöröša v Lipovcih v Prekmurju leta 1956.

slednjih primerih je podaljšan tretji ton (gl. note št. 6)¹⁶ in četrti ton (gl. note št. 7).¹⁷

V vseh navedenih primerih je bil podaljšan v začetnem delu fraze le po en ton. Vendar najdemo pogosto tipične primere, v katerih sta podaljšana tudi v začetnem delu fraze dva tona, in sicer poudarjeni in tisti, ki poudarjenemu neposredno sledi. V takih primerih pa gre že za ritmične figure, ki se v napevu pogosto ponavljajo in nastopajo tako v prvi kakor v drugi polovici zvočne vrstice. Pri tem se pogosto dogaja, da se podaljšani toni uveljavljajo kot metrične enote v ritmični osnovi, to je, kot dobe v taktih. (Gl. note št. 8).¹⁸

V podaljševanju vseh poudarjenih tonov od začetka pa do konca melodične fraze je treba iskati vzrokov tudi za preoblikovanje napevov binarne ritmične osnove v variante ternarne ritmične osnove. Čeprav ne sodi naddrobno obravnavanje tega problema v ozki okvir tega prikaza, naj opozorim na ustrezne variante dveh sosednjih območij našega jugovzhoda, kjer imamo enak napev v binarni (gl. note št. 9)¹⁹ in ternarni (gl. note št. 10)²⁰ obliki.

Prikazano podaljšanje kvantitet na začetku fraze morda ni tako pestro kot ono ob koncu, je pa enako pomembno za tvorbo raznovrstnosti v ustvarjanju raznih ritmičnih kvantitet. Pač pa je treba naglasiti, da je skupna značilnost teh pojavov tako na začetku kot na koncu fraze v nastopu podaljšanja sočasno s poudarkom ali za njim in ne pred njim.

Vsa navedena podaljšanja kvantitet morejo biti povezana s simetrično ali nesimetrično razporeditvijo ritmičnih poudarkov. Zato število metričnih enot v frazi ni odvisno od poudarkov, temveč le od skupne vsote vseh ritmičnih vrednot. Ker veljajo iste zakonitosti te vrste tako pri enakomerni kot pri neenakomerni razporeditvi poudarkov, smemo sklepati, da je razvrstitev ritmičnih kvantitet tisti odločilni činitelj, ki daje melodiji dokončno ritmično podobo. Seveda ne smemo pri tem zanemariti že omenjene pomembnosti poudarkov. Saj smo videli, da se podaljšanja pojavljajo povečini (torej ne vedno) v zvezi s poudarki. Toda poudarki jih ne oblikujejo dokončno, ampak jih le povzročajo. Tako moremo trditi, da pri petju po eni strani poudarki sicer povzročajo podaljšanja, vendar jim ne določajo do-

¹⁶ Zapis Riharda Orla v Gorenjem Barnasu v Benečiji v letih 1910–1912 (R. Orel, Slovenske narodne pesmi iz Benečije, Ljubljana 1921). Navajam le najvišji glas.

¹⁷ Zapis Ivana Kokošarja na Goriškem (A. Lajovic, Večni vir I. zv., Ljubljana 1944, št. 19). Navajam le najvišji glas.

¹⁸ Zapis Janka Žirovnika (J. Žirovnik, Narodne pesmi z napevi IV. zv., Ljubljana 1910). Navajam le 2. glas od zgoraj.

¹⁹ Lasten terenski zapis v Slopah pri Rodiku leta 1955 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 12. — Brkini, inv. št. 29 in 34).

²⁰ Lasten terenski zapis v Dekanih leta 1949 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 3. — Koprščina, inv. št. 21 in 24).

končne oblike, po drugi strani pa oblikovanje trajnosti določa mesto ali razvrstitev poudarkov. Iz tega bi mogli sklepati, da so poudarki časovno primarni, čeprav niso vedno odločilni za današnjo obliko ali količino ritmičnih kvantitet v tipičnih pesemskih primerih slovenskih ljudskih napevov. Ta opažanja nas morejo približati razumevanju vloge poudarkov v dognanjih dr. I. Grafenauerja pri nastanku dodelne dolge vrstice. S tem v zvezi je treba omeniti Maroltovo mnenje, ki ga navaja Grafenauer pri napevu »Lepe Vide« iz Hraš: *»Zateglo se poje v ohranjenem napevu zlasti drugi poudarek v vsaki vrstični polovici, tako da je glavni poudarek vedno tik pred ritmično in vrstično zarezo; nedvomno pa je tudi prvi poudarek prihajal do veljave in se je prvotno bolj zavlekel, kakor pa kaže ohranjeni napev, ki se mu tu vidi, da je vplival nanj že ritem plesnega napeva.«*²¹ To pa je že vprašanje zgodovinskega razvoja, ki v tem prikazu ni obdelano. Videli smo, da je možno podaljšanje ali samo na začetku ali samo na koncu fraze. Najpogostejše pa je podaljšanje sočasno na začetku in na koncu zvočne vrstice. Torej imamo v zvočni vrstici dvoje podaljšanj in dvoje poudarkov. To je verjetno navajalo M. Bajuka, ko je skušal dokazati nujnost stilizacije, naj bi bila v vsaki frazi po dva takta. Vendar bi to moglo veljati le za nekatere primere ne pa kot splošno pravilo, kakor je to hotel Bajuk v omenjeni razpravi.²²

Skrajšanje je kot proces nekaj nasprotnega podaljšanju. Zato ga je treba drugače obravnavati.

Kot je bilo že omenjeno, bi mogli skrajšanje pravzaprav imenovati delitev daljših ritmičnih vrednot v več manjših, kar se dogaja pri figuriranju. Vpričujočih opazovanjih pa gre za nekaj drugega: namreč za primere, ko najdemo krajše vrednote tam, kjer v smislu procesa podaljševanja pričakujemo daljše kvantitete. Te krajše kvantitete so navadno enake ritmičnim vrednotam, ki v določenem napevu prevladujejo. Le redko so krajše (in le tedaj moremo govoriti o delitvi).

Glede na navedeno so tudi tista skrajšanja, ki so predmet tega opazovanja, na neki način povezana s pojavom poudarkov. Najpogostejše nastopajo na koncu melodične fraze, to je tam, kjer imamo v zvezi s pojavom cezure običajno najraznovrstnejša podaljšanja, ki jih pa v našem primeru ni. Ker gre za to, da se izognemo podaljševanju na markantnih mestih in ohranimo tiste kvantitete, ki v napevu prevladujejo, je tudi smisel tega procesa drugačen ko pri podaljševanju. Pomen »skrajševanja« je v tem, da ohranimo kontinuiteto ritmične gibkosti zlasti tedaj, kadar bi ga izrazitejša cezura mogla zavirati. Za poslušalca se zato fraze med seboj tesno povežejo. Pri tem je važno, da je zaradi skrajšanja razvrstitev poudarkov neenakomerna, čeprav ni v vsakem primeru nujna. (Zaradi skrajšanja se more n. pr. pretvoriti mešni takt tudi v enostavnega.)

²¹ Ivan Grafenauer, Lepa Vida, Ljubljana 1943, 131 s.

²² Glej op. 5.

Ako nastopi že v začetku melodične fraze več daljših vrednot, tedaj občutimo sledeče krajše tone kot »skrajšane«, torej kot navidezno delitev daljših ritmičnih vrednot v več krajših. To moremo opaziti predvsem tedaj, kadar so daljše ritmične enote sočasno osnova metra (mere), to je dobe, ki jih delimo v krajše vrednote. Take krajše vrednote pa izrazito izstopajo kot »skrajšane« zlasti na tistem mestu, kjer pričakujemo daljše kvantitete, to je na koncu fraze.

Klasičen primer takega skrajšanja kvantitet na koncu fraze so pogosto citirani slovenski ljudski napevi s peterodobnimi zvočnimi vrsticami. Pogosto so notirani v 5/4-skih taktih, pa tudi izmenoma v 2/4-skih in 3/4-skih taktih ali narobe. Ti napevi so zgrajeni na osnovi ritmične figure, sestavljene iz dveh krajših in dveh sledečih daljših vrednot:

Kot je bilo že omenjeno, so taki ritmični modeli nastali s podaljšanjem naglašene in neposredno sledečega tona po dveh krajših tonih, čeprav je možno, da take ritmične figure nastanejo tudi na drug način. Take figure se najpogosteje pojavljajo v zvezi z vrsticami, ki so osmerci. Pri tem se osmerek deli v dva četverca, ki sta osnovi omenjenih figur. Prav tako pa ne smemo zanemariti pomena podobnih instrumentalnih figur v plesih. V »normalnih« primerih nastopita v posamezni zvočni vrstici po dve taki figuri:

Ker se melodična fraza tako zaključuje z dvema daljšima tonoma, tvorita s tem vsaj rahlo cezuro. V napevih s peterodobnimi frazami pa se oba »prvotno daljša« tona na koncu zvočne vrstice »skrajšata«. Mogli bi tudi reči, da ohranita kvantiteto najkrajše ritmične vrednote, ki v napevu prevladuje. S tem se dve sosednji frazi med seboj povežeta v nepretrganem ritmičnem toku. Tako najdemo na koncu posamezne fraze po štiri kratke enake ritmične vrednote. (Gl. note št. 11.)²³

Podobno se oblikujejo in ritmično modificirajo tudi drugi modeli te vrste ritmičnih vzorcev. Pogosto se pojavlja model sestavljen iz treh krajših, dveh daljših in treh krajših tonov v posamezni frazi. Pri tem vidimo, da tvorijo trije toni ali tudi le prvi ton vzmah, medtem ko je na koncu fraze »skrajšan« samo en ton, ki bi naj bil dolg. Glede na razne nazvočne značilnosti je ta model v posameznih primerih lahko na razne načine figuriran. (Gl. note št. 12.)²⁴

²³ Lasten terenski zapis v Loparju leta 1950 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 4. — Marežige, inv. št. 9 in 12). Note št. 11—17 str. 179.

²⁴ Zapisala Ela Schoultz-Adaiewska pred letom 1895 v Reziji (R. Orel, Slovenske narodne pesmi iz Benečije, Ljubljana 1921, 70).

Temu primeru so navidezno podobne melodije, v katerih je podaljšan samo en ton, namreč četrti od začetka fraze. Prav tako je tudi skrajšan samo en ton na koncu fraze. Seveda je pri tem proces nastanka drugačen. (Gl. note št. 7.) V primeru pa, ko je podaljšan samo tretji ton, sta na koncu skrajšana dva tona. (Gl. note št. 6.)

Navedeni primeri kažejo, da ima skrajšanje bistveno drugačen pomen ko podaljšanje. Medtem ko podaljšanje izhaja iz prenehljajev, ki jih potrebuje pevec za dihanje, pa se skrajšanje opira na nepretrgani tok ritma pri plesu s tipičnim enakomernim in trajnim nihanjem mišičevja v plesalčevem »instrumentu«, to je v njegovem lastnem telesu. Vendar pa opazimo tudi v navedenih primerih skrajšanja nekaj podobnega kot pri podaljšanju, namreč, da se razvrstitev poudarkov ravna po razporeditvi trajnosti. Seveda je v teh primerih nesimetričnost le delna in posredna, ker je v zvezi samo s strukturo posamezne fraze. Medtem pa so fraze na splošno med seboj enake glede na razvrstitev poudarkov in razporeditev trajnosti. Torej so izoritmčne. Dalje je treba omeniti še neko značilnost teh napevov. Poudarki v »peterodobnih« napevih na splošno niso izraziti in stalni, zlasti ne glede na tekst, kar omogoča polimetričen odnos med petjem in plesanjem. V tem polimetričnem odnosu, ki bo nadrobneje obravnavan v naslednjih odstavkih, je neenakomerna le razvrstitev poudarkov, medtem ko so enote mere (to je dobe) enake. To prav tako priča za večjo pomembnost razporeditve ritmičnih kvantitet kot pa kvalitete.

Poseben primer skrajšanja opazimo v tekočih concih ternarne ritmične osnove. V takih primerih je predpredzadnji ton navadno daljši ko predzadnji, medtem ko je zadnji ton najdaljši. V citiranem primeru pa sta (v prvih treh frazah napeva) oba tona pred zadnjo dolžino enako kratka. Zaradi tega je razporeditev poudarkov neenakomerna. (Gl. note št. 13.)²⁵

Vsa navedena skrajšanja so značilna v tem, da se pojavijo pri koncu fraze, torej tam, kjer navdno pričakujemo dolžino. Ritmične vrednote skrajšanj pa niso poljubne, temveč so vedno omejene na običajno najmanjšo ritmično enoto napeva. Tako bi mogli v nekem smislu šteti vse dolžine kot podaljšanja.

Že pri podaljševanju je bil v zvezi z nastankom peterodobnih napevov nakazan proces, v katerem postanejo podaljšane kvantitete metrične enote ritmične osnove napeva. Zaradi tega občutimo potem krajše tone kot delitev metričnih enot (to je dob). Zlasti velja to v primerih, ko se število kratkih tonov zmanjša na polovico in manj. Taka delitev se pojavlja zlasti v novejših napevih, v katerih prevladujejo daljši toni po trajanju enaki dobam. V pozneje navedenem primeru vidimo le na enem mestu skrajšanje na začetku zadnje fraze. (Gl. note št. 32.) Nadaljnja opazovanja v tej smeri bodo nedvomno odkrila še nove primere skrajšanj te vrste.

²⁵ Lasten terenski zapis v Otaležu leta 1954 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 11. — Cerkno, inv. št. 28 in 32).

Neka prav posebna značilnost slovenske folklore je, da se v istem napevu pojavljata na analognih mestih tako podaljšanje kakor skrajšanje. To pomeni, da opazimo v istem napevu na nekih mestih izrazite cezure, na drugih pa vzajemno povezovanje sosednjih fraz. Tako vidimo na koncu fraze ponekod podaljšanje, drugod pa skrajšanje. Ta pojav opazimo predvsem v napevih s četvero frazami. Pri tem pa obstajajo razne variacije.

Na slovenskih osrednjih folklornih območjih opazimo v nekaterih napevih ritmična podaljšanja na koncu 1., 2. in 4. zvočne vrstice, medtem ko je na koncu 3. faze skrajšanje. Tako nastanejo med 1. in 2. ter med 2. in 3. frazo izrazite cezure, 3. in 4. fraza pa sta med seboj povezani. (Gl. note št. 14.)²⁶

Razloge za tako strukturo zvočne kitice moramo iskati v nena-
vadni strukturi metrike teksta: dvema padajočima četverostopnima osmercem sledi katalektičen sedmerek z rastočim četverostopnim osmercem (torej osmerek z anakruzo). Seveda pa ni treba za tako ritmično strukturo vedno iskati vzrokov v tekstu. O tem nam pričajo svojevrstni napevi, ki jih opazimo na obrobni nazvočjih. (Gl. note št. 15.)²⁷ V tem primeru vidimo rahlejšje cezure med 1. in 2. ter 3. in 4. frazo, medtem ko je povezanost prav v sredini napeva med 2. in 3. frazo.

Prav nasproten primer je, ko je le v sredini napeva izrazitejša cezura s podaljšanjem. (Gl. note št. 16.)²⁸

V tem primeru vidimo podaljšanje le v sredini napeva zaradi cezure. Povezovanji sta pa oblikovani na različne načine: 1. in 2. fraza sta zvezani le z melodično figuro, ne da bi bila spremenjena metrična mera (torej takt), 3. in 4. fraza sta pa zvezani s skrajšanjem.

Še večjo raznovrstnost kažejo primeri z vzhodnejših območij, v katerih se povezovanje pojavlja kot nasprotje podaljšanju celo pri posameznih motivih. (Gl. note št. 17.)²⁹

V tem primeru je nastalo povezovanje 3. in 4. fraze s skrajšanjem, ne da bi bilo zato treba iskati vzrokov v tekstu.

Končno naj bo naveden primer, ko more nastati to svojevrstno ritmično oblikovanje tudi v napevih, ki imajo le tri fraze. (Gl. note št. 18.)³⁰

V tem zanimivem primeru tako imenovanega litanijskega tipa je med 1. in 2. frazo cezura z običajno dolgim tonom na koncu fraze, 2. in 3. fraza sta pa povezani s skrajšanjem.

²⁶ Lasten terenski zapis na Plešivcu pri Škalah v Šaleški dolini leta 1951.

²⁷ Zapis Ladislava Vöröša v Beltincih leta 1951.

²⁸ Lasten zapis v Ljubljani leta 1926.

²⁹ Lasten terenski zapis v Goričanih pri Polici leta 1949 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 2. — Šmarje-Sap—Polica, inv. št. 20 in 21).

³⁰ Po zapisu Antona Lajovca (Večni vir II. zv., str. 23). Podan je le najvišji glas, ki je pri Lajovcu stiliziran v $\frac{5}{4}$ -skem in $\frac{7}{4}$ -skem taktu, ker ima »skrajšan« osmi ton in ob koncu še dodano četrtnsko pavzo. Note str. 183.

Vse te posebnosti v slovenskih ljudskih napevih, zlasti pa te zadnje, zaslužijo prav posebno pozornost. Potrebno bo pa zbrati še več novega gradiva in ga primerjati s folkloro drugih, zlasti sosednjih območij, da bo mogoče te pojave nadrobneje obrazložiti ob drugi priliki. Tu je bil podan le splošen prikaz na nekaj primerov raznovrstnih struktur. Prav pomembne so seveda tudi izrazne težnje tega pojava. Že teksti omenjenih pesmi kažejo, da se te ritmične oblike pojavljajo pri različnih prilikah. Izvor napevov na raznovrstnih slovenskih folklornih območjih pa priča, da gre za sorazmerno zelo razširjen folklorni pojav.

Pri skrajšanju je bilo ponovno omenjeno, da se omejujejo skrajšane kvantitete na najmanjše ritmične vrednote, ki v posameznem napevu prevladujejo. Iz prikazanih primerov pa je razvidno, da je trajanje podaljšanih tonov zelo raznovrstno. Tako se pojavlja novo vprašanje: kakšna je količina podaljšanih kvantitet? Odgovor na to nam deloma daje pojasnilo o vzrokih podaljšanja.

Iz že podanih pripomb k posameznim prikazanim primerom vidimo, da so različne vrste opisanih oblikovanj značilne za posamezna folklorna območja, to je nazvočja. Nekaj prav posebnega pa je, da najdemo tudi na območju enega samega nazvočja k isti pesmi melodijo v različnih ritmičnih podobah. In to je mogoče celo v istem kraju in pri istem pevcu. Na ta pojav je opozoril že F. Marolt o petju napeva k »Lepi Vidi« v Hrašah na Gorenjskem.³¹

Oglejmo si prav značilen primer z Dolenjskega. V Martinji vasi pri Mokronogu mi je leta 1951 zapel ljudski pevec 74-letni Lojze Pucelj, kmetovalec in krojač, znano pesem »Sem se oženu, se kesam ...« v trodobni ritmični osnovi. (Gl. note št. 19.)³²

Ko sem ga po krajšem razgovoru, s katerim me je ustavljal pri zapisovanju, prosil, naj mi pesem zaradi kontrole vnovič zapoje, mi jo je »ponovil« drugače. (Glej note št. 20.)³³ Zapisal sem tudi to varianto in ga glede na njegovo bistrost opozoril na dve različni ritmizaciji s tem, da sem mu obe zapel. Mož mi je potrdil, da se zaveda različnosti obeh izvedb. Na vprašanje, katera je pravilna, mi je v moje začudenje odvrnil, da sta obe enako dobri. Ko sem hotel vedeti, ali mi to lahko pojasni, mi je odgovoril po smislu nekako takole:

Po prvem primeru pojo to pesem ob priliki zimskega delovnega vasovanja, ko opravljajo zbrani sosedje pri mizi sede kakšno ročno delo (luščijo fižol, prebirajo semena itd.). Po ritmu druge variante pa se razživijo v gostilni, kjer plešejo in kjer so fantje razvneti na »aufbiks!«, to je na merjenje svojih sil. Tako pojo tudi sicer, ko plešejo, na ženitovanju itd.

³¹ Ivan Grafenauer, Lepa Vida, Ljubljana 1943, 83 s.

³² Lasten terenski zapis v Martinji vasi pri Mokronogu leta 1951 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 6. — Mokronog, inv. št. 21 in 23).

³³ Glej prejšnjo opombo.

Drugače bi to bilo mogoče razložiti takole: v prvem primeru izhaja ritmizacija iz »čistega petja«, to je brez plesanja, ko je občutje pevcev zaradi enoličnega ročnega dela umerjeno in se nagiblje k meditaciji. V drugem primeru pa ritmizacija izhaja iz plesanja, to je iz razgibanosti in težnje po dejavnosti vsega telesa, fizičnega s psihičnim povezanega. Ti izsledki v splošnem soglašajo z že omenjenim Maroltovim opažanjem.³⁴

Postavlja pa se vprašanje, kako je mogel pevec v tako kratkem časovnem zaporedju izvajati dve različni ritmizaciji, ki sta vendar vezani na različno doživljanje. To si je po mojem mišljenju mogoče razložiti iz njegovega krojaškega dela — šivanja. Pevec je med mojim obiskom deloma šival pri mizi, kjer ga je umerjeno ročno delo moglo navajati k pevski ritmizaciji s tipičnimi oddihi na koncu zvočnih vrstic, kar povzroča podaljšanje ritmičnih kvantitet. (V tem primeru podaljšanja ne povzročajo metričnih sprememb!) Kdaj pa kdaj pa je pevec sédel k šivalnemu stroju. Enakomerno poganjanje z nogo in enakomerno drdranje ropotajočega stroja ga je moglo navajati k povezani ritmizaciji, ki povzroča ritmično skrajšanje. Ti izmenjajoči se načini izživljanja so tudi sicer obhajali pevca. Naslednji primer neke druge pesmi kaže, kako je pevec spreminjal ritmizacijo celo v istem napevu v eni in isti izvedbi. (Gl. note št. 21.)³⁵ Ta primer je najbrž plod individualnega modificiranja ritma, medtem ko sta bili varianti prejšnje pesmi izvedeni na osnovi tradicionalnega oblikovanja.

Nadaljnje možnosti v tej ustvarjalnosti naj pokaže citirani napev k isti pesmi. (Gl. note št. 22.)³⁶

Pesem mi je zapel prav tako na dolenskem folklornem območju v Petrušini vasi (Št. Vid pri Stični) leta 1950 66-letni Jože Anžlovar. Ritmizacija napeva je nenavadna, ker ima poleg dolgega podaljšanja na koncu fraze tudi nekoliko podaljšan začetni nenaglašeni ton. Zaradi tega se spremeni ritmična osnova napeva v sedmerodobne fraze. Pojav je navidezno v nasprotju z zgoraj opisanimi opažanji. Vendar ga je mogoče obrazložiti s tem, da v občutju pevca prevladuje doba kot osnova mere. Ta proces pa je bil že omenjen.³⁷

Tako so bili prikazani nekateri vzroki kvantitativnih ritmičnih sprememb, ki so odsev kolektivne tradicionalne ustvarjalnosti, lahko pa tudi odsev individualnega doživetja. Pri tem pa je treba poudariti, da v ljudski ustvarjalnosti tradicija prevladuje, kar omogoča skupno petje, medtem ko individualno stremljenje omogoča preoblikovanje. Raznovrstno ritmično oblikovanje je torej mogoče celo na istem folklornem območju. Še večje so razlike med raznimi nazvočji. Zato more imeti pesem, ki jo pojo po večini slovenskih pokrajin, zelo veliko

³⁴ Glej opombo 31.

³⁵ Lasten terenski zapis. Glej opombo 32.

³⁶ Lasten terenski zapis v Petrušnji vasi pri Št. Vidu pri Stični leta 1950 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 5. — Št. Vid pri Stični, inv. št. 34 in 37).

³⁷ Glej str. 177 in 178.

Počasi, pripovedujoče

18. Je roži - ce na - bi-ra - la, da bode pušeljc dela la, da bode pušeljc dela - la

19. $\text{♩} = 72$ Sam se va - že-mu, se kesám za tá pre-lú-bi léidik stán, za tá pre-lú-bi léidik stán se jókam noč an dán

20. $\text{♩} = 96$ Sam sé važé - nu, sé kesám za tá -pre-lú-bi léidik stán, za tá pre-lú-bi léidik stán se jókam noč an dán

21. *Recitativo* $\text{♩} = 62$ *Zvuklino* $\text{♩} = 180$ Túka! le-žé nogé, rake já - nu reb ra od rāndzga Marliņa Kēbra Dīdalu,

dī - dal - du, dóbru jē ví - nu búčaušku, dī - dal - du, dī - dal du, dóbru jē ví nu búčaušku

22. $\text{♩} = 80$ Sam se o žē nu, sé kesám za tá prelúbi léidik stán, za tá prelúbi léidik stán se jókam noč indar

23. $\text{♩} = 127$ Sam se o - žē - no, se ke - san za svoj pre - lu bi le - dig

stán, za svoj pre - lu - bi le - dig stán se jókam noč in dán.

24. $\text{♩} = 68$ Gre-dé-cek ma si vó glauó, na grie, na grie na vójsko ž njo. Oj

zde! gredúó, oj zde! gredúó na - zú! jah ūčē na bjo.

25. $\text{♩} = 64 - 70$ Snočera - náista úra bla so ūjēli mōjga šóce!ja, lida rā!lida rā! - la - o! lo! - la, so ūjēli mōi - ga šóce -!ja

26. $\text{♩} = 92$

ritmičnih variant tako glede podaljšanja ali skrajšanja kakor tudi glede raznih količin kvantitet pri podaljšanju. Kot zgovoren primer bi bilo mogoče navesti veliko število variant po vsem Slovenskem znane ljubezenske pesmi »*Pójmo na Štájersko...*«. Vendar bi to preveč raztegnilo omejeni okvir tega prikaza. Pač pa naj dopolnita že navedene primere še dve varianti že opazovane pesmi. Tako ima v Prekmurju napev pesmi »*San se ožéno...*« svojevrstno ritmizacijo. (Gl. note št. 23.)³⁸ Pač pa je na Cerkljanskem ohranil napev v splošnem že opisano strukturo. Zanimivo pa je, da je napev dobil drug tekst. (Gl. note št. 24.)³⁹

Navzlic tej pestrosti v oblikovanju pa so posamezni tradicionalni ritmični modeli tako ustaljeni, da se ohranjajo tudi v oddaljenih območjih ne glede na svojevrstno nenavadno obliko. Oglejmo si varianto peterodobnega napeva iz Istre »*Snočér anájšta úra blá...*« (gl. note št. 25),⁴⁰ kjer ta model ni tako tipičen kot n. pr. v Reziji.⁴¹ Zanimivost tega primera je v tem, da tekst ne vpliva na spremembo metra in da se zaradi podreditve ritmičnemu modelu celo delijo prevladujoče ritmične vrednote v manjše vrednote s figuracijo, kot je običajno v napevih z enakomerno razvrstitvijo ritmičnih kvalit.

V dosedanjem opazovanju je bila metrika teksta le poredko omejena. Kakor je bilo pravkar pojasnjeno, tekst sicer posredno vpliva na ritmizacijo zlasti v pogledu kvalit, manj pa na oblikovanje kvantitet. Tako vidimo, da imajo osmerci, ki prevladujejo v primerih, navedenih do tod (to je v 18 od 25 primerov), najraznovrstnejšo muzikalno, ritmično podobo. Metrična struktura teksta je v sedmih primerih četverostopni padajoči osmerek (2222), v devetih primerih rastoči katalektični osmerek z anakruzo (12221), v dveh primerih pa ima metrično strukturo koralnih himnov (323).⁴² Čeprav smo sicer v teh primerih videli tri različne metrične strukture osmerca, pa je število ustreznih muzikalnih ritmičnih vzorcev mnogo večje. Torej metrum teksta v manjši meri vpliva na razvrstitev ritmičnih kvantitet. Pač pa je odvisno od metruma teksta število ritmičnih kvalit. Ta problem pa v tem prikazu ni nadrobneje obdelan.

*

³⁸ Zapis Danijela Gruma v Motovčih v Prekmurju leta 1955. Prvotno je bil zapis stiliziran v $\frac{3}{8}$ -skem in $\frac{2}{4}$ -skem taktu, a v istih kvantitetah.

³⁹ Lasten terenski zapis na Jaznah pri Otaležu leta 1954 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 11. — Cerkno, inv. št. 28 in 31).

⁴⁰ Lasten terenski zapis v Pomjanu pri Šmarjah leta 1950 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 4. — Marezige, inv. št. 11 in 13).

⁴¹ Rezijani so nekoč kot lončevci krošnjariji po vsem Slovenskem, v novejšem času pa zlasti po Primorskem.

⁴² Metrum teksta je označen po številu zlogov od poudarka do poudarka: $2 + 2 + 2 + 2 = 8$, $1 + 2 + 2 + 2 + 1 = 8$, $3 + 2 + 3 = 8$.

Pri opazovanju skrajšanja je bilo ugotovljeno, da se to opira na nepretrgani ritmični tok z vzajemnim povezovanjem melodičnih fraz. To izhaja iz težnje plesalca, da vskladi melodični tok z nihanjem svojega telesa. Pri tem pa je bilo ugotovljeno, da navzlic težnji po vsklajevanju ostaja v peterodobnih napevih razvrstitev poudarkov deloma neenakomerna. To nasprotje ustvarja značilen polimetrični odnos med petjem in plesanjem.

Postavlja se vprašanje, kako je mogoče vskladiti težnjo po enakomernem nihanju v nepretrganem ritmičnem toku z neenakomerno razvrstitvijo poudarkov. Vzroki za to so raznovrstni.

Pri nadrobnejši analizi razmerja med tekstom in melodijo često vidimo, da poudarki teksta in poudarki melodije niso vedno v vzajemnem skladu. Zlasti velja to za glavne poudarke. Pri izrazito ritmičnih napevih obstoji težnja, da so poudarki v določenem redu na nekih mestih močnejši, tako da tvorijo značilna ritmično-melična (to je melodična) oporišča. Ta oporišča so stalna, to je od kitice do kitice (ali pri izoritmih vrsticah) vedno na enakih ustreznih mestih. Glavni poudarki teksta so pa odvisni od naglasov važnejših besed. (Primerjaj ugotovitve dr. I. Grafenauerja!)⁴³ Zaradi raznovrstnosti besed glede na pomen, število zlogov, mesto naglasa in funkcije v stavku so poudarki teksta od kitice do kitice pogosto različni. Sicer najdemo tako v melodični frazi kot v pesniški vrstici (ali polstičju) navadno po dva glavna poudarka, toda njuni mesti ne soglašata vedno. Medtem ko imajo poudarki melodične fraze navadno v vseh kiticah stalna mesta, se pa glavni poudarki pesniške vrstice često od kitice do kitice prestavljajo. Ta neskladnost povzroča, da so poudarki v nekem smislu prikriti, kar morebiti omogoča sožitje tej raznovrstnosti. Vendar je po drugi strani v tem delna ovira za obstoj tega razmerja, ki ima bržčas v čem drugem oporo za uveljavljanje.

Najvažnejša opora za obstoj obravnavanega polimetričnega odnosa je v skupni metrični enoti, ki tvori skupno ritmično oporišče. Skupna metrična enota melodije in plesa v teh razmerjih so dobe. Te dobe so one že obrazložene podaljšane kvantitete, ki nastopajo v napevih po dvoje v značilnih figurah in ki postanejo osnova mere.⁴⁴ Tako vidimo, da so i plesu i napevu skupne metrične enote (dobe), pač pa so različne metrične skupine (takti). Torej so tudi v tem polimetričnem odnosu neke skupne in neke različne značilnosti, kakor v odnosu med tekstom in melodijo. Vendar so skupne metrične enote (to je dobe) najmočnejša opora temu sožitju raznovrstnih prvin.

Najpogostejše opažamo to polimetrično razmerje v peterodobnih napevih, kot jih je bila navedena že cela vrsta. (Gl. note št. 6, 7, 11, 12, 20 in 25.) Taki napevi se pojavljajo pogosto v zvezi z gibanjem kot so: plesanje, obhodi, zibanje itd.

⁴³ Glej opombo 6.

⁴⁴ Glej str. 177 in 178.

Sorazmerno največ peterodobnih napevov je bilo nabranih že ob koncu prejšnjega stoletja v Reziji, kjer jih je zapisala Ela Schoultz-Adaiewska. Med njimi jih je večina stilizirana v 5/4-skem taktu; nekateri od njih so označeni kot plesi.⁴⁵ Dejansko ima dandanes najbolj tipični rezijanski ples »Rezjanska« peterodoben napev. (Glej note št. 26.)⁴⁶ Ta ples ni znan samo v Reziji, temveč tudi na sosednjih območjih. Ples k tej melodiji se izvaja z enakomernim prestavljanjem desne in leve noge po dvodelni ritmični osnovi, torej v opisanem polimetričnem razmerju.⁴⁷

Kot je razvidno iz navedenih primerov, so peterodobni napevi razširjeni po večini slovenske dežele, čeprav ne v tako velikem številu kot v Reziji. Seveda jih je veliko zlasti v neposredni sosesčini Rezije, to je v Benečiji in Kotu, na Kobariškem in Bovškem ter Trenti, v Karnalski in Ziljski dolini. Tod pa niso znane le take pesmi, temveč tudi plesi.

Najstarejše nadrobnejše navedbe o takem plesu so bile podane o Ziljanih, in sicer o obrednem reju pod lipo. Ta ples izvajajo še dandanes na vsakoletni »žegen« (proščenje) kot prvi obredni ples pravkar dozorele »dečve« s fanti ali neoženjenimi moškimi, organiziranimi v fantovski družbi, imenovani »konta«.⁴⁸

Že neko poročilo iz leta 1795 govori o ziljanskem plesu na žegnanju⁴⁹ in predločuje rej pod lipo na svatbi v sliki.⁵⁰ Več o reju navajajo poročila iz 19. stoletja. Tedaj je rej nadrobneje opisal in zapisal Matija Majar-Ziljski, po katerem je priobčil tudi melodijo F. Š. Kuhač pod imenom »Visoki raj«.⁵¹ Na tej podlagi je tudi F. Marolt v svoji studiji o ziljanskih obredjih poimenoval ta ples v dialektični obliki »*Usóča řej pod lipo*«, čeprav navaja tudi naziv s terena »*tə pàrbə řej*«. V samem razpravljanju pa uporablja tudi splošno običajno ime »rej pod lipo«.⁵²

⁴⁵ Rihard Orel, Slovenske narodne pesmi iz Benečije, Ljubljana 1921, str. 69–76. Baudouin-de-Courtenay, *Materials d'la južno-slavjanskoj dialektologiji i etnografiji*, St. Peterburg 1895 (v cirilici).

⁴⁶ Lasten terenski zapis v Žagi leta 1952 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 8. — Trenta, inv. št. 24).

⁴⁷ Primerjaj zapis F. Marolta (Gibno-zvočni obraz Slovencev, Lj. 1954, 46).

⁴⁸ Izraz konta je verjetno romanskega izvora. »Conto« pomeni račun, ki je bil pravica in dolžnost fantovske družbe, da je pobirala od udeležencev prispevke za organiziranje običaja in plačevala račune za godce, pijačo itd.

⁴⁹ France Kotnik, Potovanje po Koroškem leta 1795 (SE III–IV, 1951, 361 s.). J. H. G. S. (= J. H. G. Schlegel), *Reise durch einige Theile vom mit-täglichen Deutschland und dem Venetianischen, Erfurt* (1798).

⁵⁰ SE III–IV, 1951, slikovna priloga XXVIII. Gl. tudi prejšnjo opombo.

⁵¹ Fr. Š. Kuhač, Južno-slovjenske narodne popievke III. knj., Zagreb 1880, št. 1135. — Dr. Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi III. zv., Lj. 1904–1907, št. 5212.

⁵² France Marolt, Tri obredja iz Zilje (Slov. narodoslovne študije I. zv.), Ljubljana 1935, 14.

⁵³ Ibid., str. 16.

Po Majarju, Kuhaču in končno po Maroltu je postalo ime »Visoki rej« označba za ta ples v sodobni slovenski literaturi, čeprav tega izraza na terenu ne uporabljajo kot ime za ples. Med Kuhačem in Maroltom pa so številne razlike v navajanju teksta k plesu. Prav tako se razločujeta predvsem v ritmu obe melodiji. Najteže je pa najti skladnost v navajanju gibnih prvin glede na to, da je celo Marolt sam nedosleden v raznih objavah, ki omenjajo ta ples. Zlasti velike so razlike med njegovim opisom in koreogramom. Tako vidimo, da so po različnih navedbah problematični tako ime kakor tudi tekst, melodija in kinetika tega plesa. Ker pa je mogoče rej pod lipo šteti med tipične primere obravnavanih ritmičnih oblik, je treba omenjeni problematičnosti posvetiti nekaj besed.

Razen že navedene omejitve se v literaturi na splošno in na terenu uporablja ime rej (ali raj) pod lipo. Na terenu najdemo tudi označbo »tə pəřbə« rej. Torej bi celotni naziv bil »prvi rej pod lipo«. Vendar glede na vse okoliščnosti zadostujeta označbi kot sta v praksi. Ime plesa označuje splošni lokalni naziv za ples (rej), kraj plesanja (pod lipo) in čas glede na vrstni red (prvi). Majarjevo navedbo sicer uporabljajo na terenu v raznih slovenskih pokrajinah, toda ne kot ime plesa, temveč kot način plesanja, pri katerem se plesalci vzdignejo visoko od tal, torej pri poskoku. Razlago z uporabo tega izraza sem prvič dobil na Hudi polici na Dolenjskem.⁵⁴ To me je napotilo, da sem iskal dalje in našel sem tudi drugod še novih izrazov za poskočno plesanje. Ti izrazi pa se ne uporabljajo kot imena za posamezne plese. Vzrok za to je v tem, ker plešejo v istem kraju razne plese (torej več plesov) »visoko« ali poskočno in bi s tem imenom ne mogli specificirati določenega plesa, ki ga je mogoče plesati tudi »nizko« (to je brez poskokov). To nam more pojasniti tudi označba poskočnice (okroglo) za razne plese, čeprav nisem zasledil na terenu posameznega plesa s tem imenom. Dandanes plešejo na terenu prvi rej pod lipo brez obveznih poskokov. Poskoki se pojavljajo le, če se ob koncu plesa posamezen plesalec razvname, kot se to dogaja pri kakršnem koli plesu na vasi. Zato ga tudi ne označujejo kot visoki rej. Pač pa so plesali poskočno v času, ko je videl plesanje pod lipo Majar, kar je razvidno iz Kuhačeve objave opisa: »Pri tom prave mužkarci razne skokove...«.⁵⁵ O tem priča tudi opis ziljanskega plesa iz leta 1838: »... die Paare meistens von einander getrennt hupfen...«.⁵⁶ Zato je bila Majarjeva označba »visoko« za plesanje pravilna, verjetno pa ni bila ime plesa.

Čeprav se vsi doslej zapisani teksti reja med seboj zelo razlikujejo, pa so si vendarle podobni v tem, da se v njih družijo najraznovrstnejše sestavine. Marolta je silno motila »sestavina stilno razno-

⁵⁴ Lasten terenski zapis na Hudi Polici pri Šmarju leta 1953 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 2. — Šmarje-Sap—Polica, inv. št. 20).

⁵⁵ Glej opombo 51.

⁵⁶ Poročilo okrajne gosposke iz Podkloštra iz leta 1838. Gl. op. 71.

*orstne, motivično neenotne, vsebinsko in formalno porušene snovi, ki je ni mogoče več restavrirati, ker nimamo več nobenih starejših zapisov...*⁵⁷ Vendar je mogoče to raznovrstnost teksta razložiti iz poteka in funkcije plesa razen začetka, ki ima verski značaj, kar je za ples nenavadno. Razlago za ta verski začetek dobimo v podatkih s terena. Na Kobariskem so nekoč imeli prvi ples za vražji »škratov«.⁵⁸ Podobno velja tudi pri Zilji. Tako pravi koroška ljudska pravljica, da so na župnikov nasvet zapeli na začetku reja sveto pesem in tako vražjo moč odčarali.⁵⁹ To potrjuje, da je bil začetek teksta dodan šele v novjšem času.⁶⁰ Ostali tekst reja pa je sestavljen iz različnih pesmi, in sicer ne v celoti, temveč le iz posameznih strof. Ta sestava pa se od izvedbe do izvedbe menja. O tem nam pričajo vse dosedanje objave (Majar, Kuhač, Marolt itd.) in še živo petje na terenu. Pri tem plesu namreč plesalci podobno kot pri izvajanju znanih poskočnic izmenoma tekst sproti improvizirajo na osnovi tradicije v skladu z »ujerbarsko« (snubaško) funkcijo običaja. Pri tem pridejo v poštev le pesmi, ki imajo enako ali vsaj podobno metrično strukturo teksta in ki po vsebini ustrezajo intencijam običaja. Zato ni treba omalovaževati »nekaj prirejenih vrstic novejšega datuma, ki jih narod sproti improvizira, ker ne povedo nič bistvenega in že itak porušeno ostalinó stilno še bolj kvirijo«.⁶¹ Tako razumemo, zakaj se pojavljajo v reju vedno novi teksti, čeprav se nekatere tradicionalno priljubljene strofe stalno pojavljajo. To velja za uvod, kar je že bilo pojasnjeno, pa tudi nekatere druge strofe iz preteklosti se še dandanes pojo v reju. Tako sem že ob drugi navedel tipično strofo: »*Ste kei bídlə jázbəca...*«,⁶² ki sem jo potem tudi na terenu slišal. Zato se ne smemo čuditi, da nekateri godci imenujejo plesni napev reja »jazbec«. (Glej note št. 30.)⁶³

Če upoštevamo pripombe k tekstu, vzbuja tudi vprašanje napeva veliko zanimanje, ker se oba napeva, ki sta ju objavila Kuhač in Marolt pod imenom visoki raj (rej), med seboj silno razlikujeta po ritmični osnovi. Kuhačev napev ima dvoternarno (glej note št. 27),⁶⁴ Maroltov pa peterodobno (glej note št. 29)⁶⁵ osnovo. Vendar je mogoče v tem nasprotju najti neki zvezni člen. Na to navaja slika iz leta 1795, po kateri je sporočeno, da so verjetno podoben rej plesali na ziljski

⁵⁷ Glej v op. 52, str. 11.

⁵⁸ Lasten terenski zapis v Robiču pri Kobaridu leta 1951 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 7. — Kobarid, inv. št. 60).

⁵⁹ Georg Graber, Sagen aus Kärnten, Graz 1941, 237 s.

⁶⁰ Cerkev je v srednjem veku tudi na Slovenskem prepovedala ples. Šele od 16. stoletja ga je dopuščala. Zato moramo od tedaj dalje iskati nastanek današnje začetne strofe reja.

⁶¹ Glej v op. 52, str. 11.

⁶² Glej v op. 4, str. 286.

⁶³ Lasten terenski zapis v Sovčah pri Podkloštru na Koroškem leta 1952.

⁶⁴ Glej op. 51. Note št. 27—33 str. 189.

⁶⁵ Glej v op. 52, str. 10.

Allegro vivo $\text{♩} = 100$

27. $\text{♩} = 100$
 Oj In-di-ja, oj In-di-ja, ti srečna deže-la. Čer nigdar sneg ne pade, čer nigdar dež ne gre

28. $\text{♩} = 100$
 Mi pa mama tri kote, vsakšemi koti so gostje. Hopsasa no, rajsasa gostüvanje se uživa.

29. *mp* $\text{♩} = 56$ *riten.* *Dueto*
 Búak nan dèjta duóbař čes, da pàrberèj za-čiele smò, sìn, sìn Jéžas je Mo ři-jan sìn
 tuar je z Búagan, Búak je žnin, sìn Jéžas je Mo ři-jan

30. $\text{♩} = 70$ *1 - x* *za konec.*

31. $\text{♩} = 60 - 72$
 Da-te da- ti bó ga-mi tu to-lo kót pu, kar van gre

32. $\text{♩} = 88$
 Já-nes, krájnski Jánes, Jánes, krájnski, Jánes, Já-nes, krájnski Jánes, kamod tújaš dáles?

33. $\text{♩} = 92$
 Slo-vénci kremení-ti, le stópajte u korák, da o-syo-bo dí-mu svoj do-máci kráj čes go
 ré, poljá, po svétu najdoní Slovéni - ja junáška, syobódna budeš ti, bódeš ti.

svatbi.⁶⁶ Še dandanes pa izvajajo na »gostüvanjih« (svatbah) v vzhodni Štajerski in Prekmurju obredni ples z »bosmani« (pleténiki), katerega naprev je melično zelo podoben reju.⁶⁷ (Gl. note št. 28.)⁶⁸

Vsi ti napevi so si podobni v meličnem poteku zlasti v začetku, tako da jih moremo šteti za variante. Pač pa so si trije napevi različni po ritmu. Vendar pa najdemo v njih sorodnost, če jih opazujemo po oblikovanju ritmičnih kvantitet. Glede na to moremo ugotoviti, da so v Kuhačevem primeru (glej note št. 27) podaljšani vsi več ali manj poudarjeni toni Zacherlovega napeva (glej note št. 28). Pri tem so v smislu

⁶⁶ Glej op. 49 in 50.

⁶⁷ Primerjaj vprašanje Borisa Orla: »Koliko je melična črta štajerskega plesa z bosmani podobna ziljskemu Visokemu reju...?« v njegovi študiji »Carodejni obred in mit nakolenčiča ter bosmana...« (Et XV, 1942, 55).

⁶⁸ Zapis Franca Zacherla, bivšega učitelja v Ljutomeru (glej v prejšnji op., str. 31).

melodičnih variant nastale tudi nekatere melične spremembe. V Maroltovem primeru (glej note št. 29) pa sta po načinu že obravnavanega plesnega figuriranja »podaljšana« tretji in četrti ton melodične fraze, predzadnji in zadnji pa sta »skrajšana« (ali kot je bilo obrazloženo, nista podaljšana). Marolt ni iskal zveze med svojim in Kuhačevim napevom, temveč je menil, da je Majarjev napev v Kuhačevi stilizaciji pripadal drugemu plesu, to je »običnemu raju«. Verjetno je tako sklepal iz tega, ker je Kuhač objavil še nekatere druge napeve v 6/8-skem taktu in jih označil kot »obične raje«. ⁶⁹ Ker Kuhač ni slišal reja na samem terenu, Majar pa ni znal melografirati in je le mogel zapisovalcu zapeti, je tako sklepanje opravičeno, čeprav ne dovolj prepričljivo. Pač pa je mogoče, da je Kuhač razne napeve, ki jih je Majar morebiti nejasno zapel, po svoje stiliziral. To dokazuje cela stilizacija Kuhačevega »Visokega raja«, ki obsega kar pet melodično različnih kitic. Tem je dodanih tudi prav toliko različnih mediger. Te medigre pa govore same po sebi za način izmenjajočega se petja in plesanja, značilnega za prvi rej pod lipo in ne za »obične raje«. ⁷⁰ Ker je Kuhačev zapis Majarjevega napeva vsaj deloma nezanesljiv dokument, se ozrimo še na že omenjeno pričevanje iz leta 1838. Tedaj je okrajna gosposka iz Podkloštra poslala ljubljanskemu guberniju poročilo o ziljski folklori. ⁷¹ V tem dokumentu je omenjen kot najznačilnejši ziljski ples v 2/4-skem taktu. Dalje je razvidno, da so bili poročevalcu znani plesi, ki so jih tedaj plesali pri Zilji in po ostali Koroški. Zato moremo sklepati, da je s tem najznačilnejšim plesom menil rej pod lipo, ker je edino ta znan predvsem pri Zilji. Da je označil ples kot dvodoben, čeprav ima rej še dandanes dejansko peterodobno melodijo, ni presenetljivo, če pomislimo, da je današnja peterodobna melodijo označil kot »geradtaktig« celo tak strokovnjak, kot je R. Wolfram, potem ko je rej (»Lindentanz«) videl in slišal na Ziljski Bistrici leta 1949. ⁷² Tako vidimo, kako je bil ritem reja vsem opazovalcem trd oreh, čeprav je vsaj Marolt pravilno stiliziral ritem melodije. V čem so te težkoče, nam pojasni kinetika tega plesa.

⁶⁹ Glej v op. 51, št. 1134 in 1135 pri Kuhaču.

⁷⁰ V notah št. 27 je objavljen le vokalni part samo 1. kitice plesa.

⁷¹ Poročilo okrajne gosposke iz Podkloštra z dne 17. junija 1838 ljubljanskemu guberniju pravi med drugim: »Der Tanz der Gailthaler so wie ihre Musik ist übrigens von dem Tanze und der Musik der übrigen Kärntner ganz verschieden. Die Musik spielt auf $\frac{2}{4}$ -tel Tackt, nach welcher die Paare meistens von einander getrennt hupfen, und nur zeitweise sich umschlungen miteinander drehen, es ist eine Art ungarischer und kroatischer Tanz — Die Musik besteht aus 2 Violinen, 1 Klarinet, einer Bassgeige abwechselnd mit Waldhorn und Trompeten. — Sonst tanzen die Gailthaler auch steyrisch und deutsch nach der gewöhnlichen Musik.« (ODAS »Prezidialni arhiv« ljubljanskega gubernija iz leta 1838, fasc. VI, akt 1570). Primerjaj: Boris Orel, Novo gradivo... iz ... 19. stoletja (SE II, 1949, 68 s.).

⁷² Richard Wolfram, Die Volkstänze in Österreich und verwandte Tänze in Europa, Salzburg 1951, 62 s. Primerjaj tudi mojo oceno tega dela (SE VI—VII, 1954, 353 s.).

Seveda so opisi gibov pri reju pod lipo še bolj nezanesljivi in nepopolni ko zapisi melodije, teksta in naziva. Tako moramo ugotoviti, da doslej še nimamo povsem strokovno zanesljivega in natančnega zapisa tega plesa. To izvira deloma iz dosedanjih težav kinetografije same. Vendar so pa še posebni problemi, ki so povezani z že zgoraj obravnavano problematiko. Doslej je največ truda vložil Marolt, da bi vse prvine reja pravilno dojel in zadovoljivo zapisal. Njegovi opisi in zapisi gibov pri tem plesu pa se med seboj razločujejo, kar priča o njegovih težavah. Poleg tega si je delo otežil še s tem, da je verjetno imel za enako nezanesljivo ono, kar so o tem plesu pred njim že drugi poročali, kot tudi to, kar še dandanes plešejo na terenu pri Zilji. Današnje plesanje namreč ne vsebuje kot rednih figur poskokov, ki se improvizirano pojavijo le, kadar se plesalci razživijo. Torej ne gre za »visoki« način plesanja in je zato v nasprotju z označbo »visoki rej«. Stvarnemu poteku plesa na terenu še najbolj ustreza opis iz leta 1935, ko je Marolt imel še živo v spominu avtopsijo.⁷³ Pozneje je Marolt prešel po umetniški intuiciji v svojevoljno stilizacijo, kot kaže koreogram v objavi iz leta 1954 in skušal z vzdiganjem plesalke v višino opravičiti označbo »visoki rej«.⁷⁴

Glede na to, da so si v nekaj osnovnih stvareh gibnosti edini tako Majarjevi in Kuhačevi kot Maroltovi opisi s sedanjim, še živim izvajanjem na terenu, naj le-to rabi kot osnova za opazovanje. Po vseh teh virih izvajajo ples izmenoma tako, da plesalci korakoma najprej zapoje eno kitico, nato pa zaplešejo na instrumentalno medigro. (Glej note št. 30.) Potem sledi druga kitica in medigra. Tako se ples nadaljuje do konca. Enotno je torej mišljenje glede korakanja v krogu med petjem. V tem se ujemajo tudi razne Maroltove verzije. Pač pa je nesoglasje glede načina plesanja na instrumentalno medigro (ali instrumentalni del reja), in to celo v raznih Maroltovih objavah. Potemtakem je najbolje uporabiti kot izhodišče opazovanja peto kitico s korakanjem ali bolje rečeno peti del plesa. Zadnji zapisi s terena kažejo, da je tako napev pete kitice kot tudi instrumentalne medigre dejansko peterodoben (glej note št. 29 in 30), medtem ko je korakanje dvodelno, torej dvodobno. Prav to zadnje je mogel zaslediti vsak dojemljiv opazovalec. Zato govori poročilo iz leta 1838 o 2/4-skem taktu, zato je Kuhač napisal napev v dvoternarnem taktu⁷⁵ in zato je tudi Wolfram označil melodijo reja kot »geradtaktig«⁷⁶ (dvodobno). Torej so vsi navedeni opazovalci zaradi dvodelnega korakanja označili tudi napev kot dvodoben, pa čeprav je peterodoben, kakor ga je Marolt

⁷³ Glej v op. 52, str. 15 s.

⁷⁴ France Marolt, *Gibno-zvočni obraz Slovencev* (Slovenske narodoslovne študije III. zv.), Ljubljana 1954, 41 s.

⁷⁵ Kuhač sicer piše 3/8-ski takt. Števno enoto tempa pa označuje s četrtrinko s piko (♩ = 100).

⁷⁶ Glej op. 72.

pravilno stiliziral. Če pomislimo na »Rezjansko«, ⁷⁷ potem moramo tudi za rej pod lipo ugotoviti, da gre za primer obravnavane polimetričnosti, ker opazamo tudi tu dvodelno korakanje na peterodobno melodijo. Zaradi tega je razumljivo, da tudi ostali del plesa izvajajo polimetrično. Ne smemo pa izključiti možnosti, da plesalci instinktivno občutijo pri izvajanju plesnih gibov heterometrično strukturo napeva, kot je mogoče sklepati iz Maroltovega opisa iz leta 1935. ⁷⁸ Po tem opisu se izvaja peti del plesa polimetrično, a instrumentalni izometrično (simultano). Vendar bo dvomljivost tega prikazana kasneje, kajti sama spontana instinktivnost ne more dopuščati nepotrebne kompliciranosti. Nikakor pa si ni mogoče predstavljati na terenu tako kompliciranega plesa, kot ga prikazuje Maroltov koreogram iz njegove zadnje objavljene redakcije »visokega reja«. ⁷⁹ Zavedati se moramo, da na terenu ni racionalne zavesti o peterodobnosti rejevega napeva. Zato govorijo o reju kot o dvokoračnem plesu. Prav tako pravi B. Orel na osnovi lastnega opazanja o »visokem reju«: »*Ko pari odpojo nekaj vrstic, zaigra godba, pari pa zaplešejo poseben ples, ki je močno podoben polki...*» ⁸⁰ (torej metrično dvodobnemu plesu). Tako je treba tudi o plesu na instrumentalno medigro misliti, da gre v splošnem za polimetričnost, kakor so si vsi navedeni viri edini o tem glede petega dela plesa. Ta edinstvo je podana iz poročil samih, čeprav ni noben poročevalec izpričal, da se je polimetričnosti zavedal. To je v skladu tudi z zavestjo na terenu. Po vsem tem je treba poudariti, da so dosedanja opazanja in opisi v skladu z obravnavano polimetričnostjo glede petega dela reja pod lipo, medtem ko bo treba gibnost instrumentalnega dela še n drobneje razjasniti z vnovičnim terenskim raziskovanjem.

Ob vsem tem pa se bo vendarle komu porodilo vprašanje, kako je mogoče, da v tej spontani polimetričnosti obstaja instinktivno soglasje med godci, pevci in plesalci. Saj bi vendar morale nastati motnje pri tistih, ki intenzivno dojemajo napev in jasno občutijo gibanje telesa in ki se nedvomno zavedajo, ali se na določen ton pojavi vedno isti gib ali ne. Dejstvo je, da se navzlic polimetričnosti na določen gib pojavi vedno isti ton. To je mogoče zaradi tega, ker je skupno število vseh metričnih enot (dob) napeva sodo, kot je sodo tudi skupno število vseh plesnih gibov ali korakov, ki so izvedeni med vsem napevom. Tako nastopi začetek napeva in vsakega melodičnega oddelka (frazе) vedno na enak gib. S tem je razrešena uganka, zakaj mnogi opazovalci pripisujejo tudi napevu dvodobnost, kot jo opazujejo pri plesanju. Prav tako pa je s tem opravičen dvom v obstoj nepotrebneга izmenjavanja polimetričnosti z izometričnostjo, kot je bil izražen v zvezi z Maroltovim opisom reja iz leta 1935.

⁷⁷ Glej op. 46.

⁷⁸ Glej v op. 52 str. 13 s.

⁷⁹ Glej op. 74.

⁸⁰ Boris Orel, Naš kmet v okrilju svetega drevesa (Slov. koledar za l. 1943, Ljubljana 1942, 49).

Obrazložena skladnost med napevom in gibi v opisanem polimetričnem razmerju nam more pojasniti tudi obhode kolednikov na Kobarškem, ki ob tem pojo svoje melodije na peterodobni ritmični osnovi (glej note št. 31)⁸¹ pri dvodelnem korakanju.

Tako moremo razumeti slovenske matere, ki uspavajo svoje otroke tudi s peterodobnimi uspavankami in drugimi heterometričnimi napevi.

Vse to pa ni značilno zgolj za ožje območje slovenske zemlje, temveč je precej splošna slovenska značilnost, ki se je manifestirala tudi v času osvobodilne vojne v partizanski pesmi. Izmed številnih primerov naj bodo omenjeni le nekateri splošno znani. Še dandanes pogosto slišimo priljubeno pesem »*Janes, krajski Janes...*« (glej note št. 32)⁸² pri korakanju ob množičnih manifestacijah.

Pesem je preoblikovana kontrafaktura dalmatinske »Marjane, Marjane!«⁸³ Ob primerjavi obeh variant vidimo, kako je iz sodobnega napeva nastala svojevrstna heterometrična struktura, v kateri se izmenjujeta šesterodobna in sedmerodobna fraza. Pri tem se pa niti enako dolge fraze metrično ne krijejo. Navzlic temu se napev slovenskemu pevcu čudovito prilega pri korakanju v skladnem simultanem polimetričnem sožitju. Tudi za to sožitje veljajo opisane zakonitosti. Zaradi te navidezne »nepravilnosti« ni napev v časteh pri strokovnjakih, ki organizirajo množično petje. Zato tudi ni našel prostora v najbolj razširjenih pesmaricah, pač pa napev še vedno bujno živi med najširšimi sloji.

Pojav polimetričnosti moremo zaslediti tudi v zvezi z neštetokrat objavljenimi partizanskimi pesmimi. Tak primer je znana partizanska koračnica »*Slovinci kremeniti...*«, ki je v dosedanjih objavah stilizirana dosledno v 3/4-skem taktu.⁸⁴ Čeprav je napev že v tej obliki lep primer polimetričnosti, je še bolj zanimiva ljudska dikcija napeva, ki ima svojsko podobo. (Glej note št. 33.)⁸⁵

Tako globoka zakoreninjenost pojava polimetričnosti zasluži nedvomno vso pozornost. Vzroke zanjo je treba iskati v svojevrstnih življenjskih pogojih slovenskega ljudstva v nadtisočletnem trdem boju za obstanek na svoji zemlji. Pri tem je treba upoštevati razne okoliščine, iz katerih se je razvila svojevrstna muzikalnost v sukcesivni heterometričnosti kot nedvomnem pogoju za razvoj simultane polimetričnosti. Uporaba heterometričnega napeva pri premikanju zahteva od človeka posebno pozornost in koncentriranost, torej aktivno sodelo-

⁸¹ Lasten terenski zapis v Kredu pri Kobaridu leta 1951 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 7. — Kobarid, inv. št. 57 in 62).

⁸² Lasten terenski zapis v Zgornjem Lakencu pri Mokronogu leta 1951 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 6. — Mokronog, inv. št. 20 in 23).

⁸³ Pjesme borbe za mješoviti zbor. Muzička naklada Hrvatske, Zagreb 1945, str. 16.

⁸⁴ Partizanska pesem. Uredil dr. Radoslav Hrovatin, Ljubljana 1953, 28.

⁸⁵ Lasten terenski zapis v Soči leta 1952 (Etnografski muzej v Ljubljani, Teren 8. — Trenta, inv. št. 20 in 23).

vanje. K vsestranski pozornosti so slovenskega človeka navajali ne-
nehni socialni, politični in vojni pretresi, ki so pogostokrat razburkali
našo deželo. Pri tem ne smemo pozabiti, da ima naša dežela edinstveno
lego v Evropi kot važno križišče, kjer se stikajo tri najvažnejše evrop-
ske etnične skupine in kamor mejijo celo priseljenci iz Azije. Z vsemi
temi smo Slovenci tekmovali v raznih bojih. Med raznimi sosednjimi
območji so večje razlike zlasti v ritmu. Tako prevladuje na zahodu
rastoči, na vzhodu pa padajoči ritem. Kot premagovanje teh nasprotij
so bile oblikovane obravnavane ritmične posebnosti. K temu je pripo-
mogel v neki meri tudi pretežno hriboviti teren dežele. Tak teren pa
zahteva posebno pazljivost pri premikanju, ki se izvaja neenakomerno in
je pogoj za ritmično nesimetričnost.⁸⁶ Zato imamo na najbolj goratem se-
verozahodnem območju slovenskega ozemlja še ohranjene polimetrične
plese v Režiji in pri Zilji. V takih terenskih bojnih pogojih je delovala
tudi partizanska vojska. Zato si moramo na podoben način razlagati
pojav heterometričnosti in polimetričnosti v partizanski pesmi.

*

Sukcesivna heterometričnost in simultana polimetričnost sta zna-
čilna pojava slovenske folklore, ki sta pogojena drug v drugem, in iz-
hajata iz ustreznih življenjskih pogojev ljudstva naše dežele v davni
in neposredni preteklosti. Ker v umetni baročni in klasicistični glasbi
zahodne Evrope, ki je sicer močno vplivala na kulturo naše dežele,
redko najdemo le nekatere primere omenjenih ritmičnih pojavov, mo-
remo v opisani tvornosti videti značilno muzikalno ustvarjalnost slo-
venskega delovnega človeka najširših družbenih slojev. Ta ustvarjalnost
je zajela tudi najbolj splošna družbena gibanja, kot jo kaže naj-
slavnejša doba naše zgodovine v narodnoosvobodilni vojni.

Seveda pa ne smemo misliti, da drugod, zlasti v neposredni bližini,
ni podobnih pojavov. B. Bartók je ugotovil heterometričnost tudi kot
značilnost napevov srbsko-hrvatskih »ženskih« pesmi.⁸⁷ Tako moremo
glede tega govoriti kot o jugoslovanskem pojavu. To je važno prav
zaradi tega, ker je B. Bartók izločil del Hrvatske in Slovenijo iz svo-
jega razpravljanja kot nekako tujerodno folklorno območje.⁸⁸ Seveda
bo treba še ugotoviti, katere vrste heterometričnosti so skupne raznim
pokrajinam Jugoslavije in katere so samosvoje za posamezna območja.
Menim, da so v gornjih opažanjih bili izbrani primeri, tipični za Slo-

⁸⁶ Na geofizični činitelj pri oblikovanju gibnosti je opozoril že F. Marolt
(glej op. 74). Vendar ga ni treba tako mehanično upoštevati, temveč le v sploš-
nem, kot sem nakazal že v SE III—IV, 1951, 293.

⁸⁷ Glej op. 8.

⁸⁸ Primerjaj tudi študijo: Bartók Béla, *Népzenénk és a szomszéd népek
népzenéje* (Naša ljudska glasba in ljudska glasba sosednjih ljudstev), Buda-
pest 1934.

venijo, čeprav jih najdemo tudi drugod. Šele nadaljnja raziskovanja pa bodo to morala dokončno potrditi.

Prav tako je treba omeniti glede polimetričnosti, da so je zasledili tudi v raznih drugih pokrajinah Jugoslavije, zlasti v Makedoniji.⁸⁹ Omenim naj vsaj primer iz naše neposredne sosesčine v Hrvatski, kjer plešejo trodobni ples na heterometrični napev »*Kada se Pable ženjaše...*«⁹⁰ v opisanem polimetričnem razmerju. Torej je treba pibiti, da sta tako heterometričnost kot polimetričnost znani na raznih območjih jugoslovanske folklore in ne zgolj lokalna pojava na Slovenskem.

Opisani pojavi tvorbe ritmičnih kvantitet v slovenski ljudski kulturi so značilni tako za napeve pesmi kakor tudi za napeve plesov. Pri petju in pri plesanju se pojavljajo različne oblike podaljševanja in skrajšanja ritmičnih kvantitet. To oblikovanje je formalna sestavina ustvarjalnega procesa, v katerem se uveljavljajo tradicionalne kolektivne in individualne težnje posameznega ljudskega ustvarjalca kakor tudi ljudske skupnosti. Nekatere oblike modificiranja ritmičnih kvantitet so bolj značilne za pesmi, druge bolj za ples. Več vrst teh pojavov pa zasledimo tako v pesmih kot v plesih. Podobna misel se izraža v trditvi, da v teh pojavih pogosto opazamo vzajemno učinkovanje med petjem in plesanjem, ki sta bila v davnini tesno povezana. V tej ustvarjalnosti, ki se odlikuje v napredku ljudskega izraza, so se namreč v večstoletnem procesu postopoma diferencirale razne pesmi in razni plesi, pa tudi razvitejše oblike govora kot je pripovedništvo in podobno.

Tako more metoda, ki ne obravnava ritmičnih odnosov le z vidika poudarkov, to je ritmičnih kvalitet, temveč ki v večji meri upošteva raznovrstnost trajnosti, to je ritmičnih kvantitet, razjasniti vzajemno pogojenost in sorodnost mnogih pojavov, ki se zde pri enostranskem opazovanju kot neodvisni in raznovrstni. Ta metoda more pojasniti, da posamezni pojavi sukcesivne heterometričnosti in simultane polimetričnosti niso le formalno raznovrstne in zanimive kategorije, katerih pokrajinska značilnost in številčna razprostranjenost je razvidna že iz raznih statistik. Nasprotno! Šele z razumevanjem notranje zakonitosti moremo povezati navidezno raznovrstne pojave, ki so odsev iste ustvarjalne težnje. V tej težnji odsevajo tako materialni pogoji kot razna doživljanja v vzajemni povezanosti, čeprav smo opazovali predvsem pojave psihičnih proizvodov v pesmih in plesih.

⁸⁹ Primerjaj: Miodrag A. Vasiljević, *Jugoslovanski muzički folklor II. Narodne melodije koje se pevaju u Makedoniji*, Beograd 1953. Živko Firfov, *Makedonski muzički folklor. Pesni I*, Skopje 1953. Živko Firfov i Gančo Pajtondziev, *Makedonski narodni ora*, Skopje 1953 (v cirilici).

⁹⁰ Zapis dr. Vinka Zganca v Novem (Hrvatske narodne pjesme i plesovi. Uredili dr. Vinko Zganec i Nada Sremec. Seljačka Sloga, Zagreb 1951, 28).

Gornje obravnavanje je seveda le omejen poskus, ki naj da novih spodbud raziskavanju ritma, to je področju, ki še ni izoblikovalo obsežnejše sistematike, niti še ni dognalo dovolj zanesljivo posameznih etap v svojem zgodovinskem razvoju. Dalje naj gornje vrstice služijo kot dokazilo, da je potrebno v obravnavanje področja ritma pritegniti tudi v večji meri ustvarjanje na območju ljudske kulture in da omejevanje na območje visoke umetne glasbe ne more zajeti problemov ritma v vsej obsežnosti. Omenim naj še, da je nujno potrebno še nadaljevati raziskovanja značilnih posebnosti v oblikovanju ritma slovenskega ljudskega petja in plesanja, kar bo odkrilo še nove podrobnosti, in da pomenijo posamezni rezultati tega dela vsaj skromen doprinos k splošnemu človeškemu problemu dožemanja in pojmovanja ritma.

Résumé

L'IMPORTANCE DES QUANTITÉS RHYTHMIQUES DANS LES MÉLODIES POPULAIRES SLOVÈNES

Récemment encore, on stylisait les mélodies populaires slovènes, en partant des accents rythmiques et en bourrant les mélodies, d'ordinaire, en des mesures égales. Les mélographes remarquaient bien que de différentes modifications dans la quantité du rythme s'y présentaient, qui ne correspondaient pas à la disposition régulière des accents des mesures égales. Ils marquaient ces modifications par des signes qui ne désignaient pas, d'une manière suffisamment précise, les quantités rythmiques. Seulement, dans les cas où ces modifications étaient considérables et constantes, ils les exprimaient par des mesures mixtes. Mais, dans ces cas aussi, ils tendaient toujours à l'égalité de toutes les mesures.

Comme cette méthode qui part des qualités rythmiques ne donnait pas toujours des résultats satisfaisants, l'auteur traite la formation des quantités rythmiques qui apparaissent dans les mélodies populaires slovènes comme une loi immanente et traditionnelle. Toutefois, ils laisse à part les modifications rythmiques inconstantes, ayant une valeur secondaire d'interjection ou d'interprétation. Celles-ci caractérisent plutôt le chant solo et moins le chant choral qui, lui, est surtout typique pour le folklore slovène. Les formes stabilisées de modification des quantités rythmiques dans les mélodies mentionnées sont le prolongement et la réduction. La conséquence en est la disposition des accents proportionnés ou disproportionnés. Dans les mélodies populaires slovènes, les exemples à disposition disproportionnée sont typiques surtout.

Les prolongements apparaissent, de préférence, à deux positions de la partie mélodique: à la fin (v. les exemples nos. 1 et 2), au début (v. les exemples nos. 6 et 7), ou bien, en même temps, au début et à la fin de la phrase (v. les exemples nos. 4 et 5). Ces prolongements apparaissent en même temps que l'accent ou bien après lui. Au début, on prolonge, d'ordinaire, un seul ton, à la fin, on en prolonge aussi deux ou même trois (v. l'exemple no. 3). On rencontre deux prolongements au début de la phrase dans des cas particuliers de figuration (v. l'exemple no. 8). Les quantités et les manières de prolongement diffèrent selon les contrées folkloriques (v. les exemples nos. 9 et 10). Le sens des prolongements consiste dans le renforcement des accents, ils permettent des phrases concises et des repos.

Les réductions telles qu'elles sont traitées ici ne comprennent pas la division ordinaire des valeurs rythmiques dans la figuration; l'auteur y voit, par contre, ceux des tons brefs des mélodies, se présentant là où l'on attendrait des prolongements, c'est à dire, surtout à la fin de la phrase. Par suite des réductions, des mélodies typiques à cinq temps résultent (v. les exemples nos. 6, 7, 11, 12), en de diverses variations, mais aussi des modèles rythmiques de genre différent (v. l'exemple no. 13). Les réductions dans les mélodies à cinq temps ont pour but de lier les phrases en des ensembles rythmiques ininterrompus.

C'est une particularité du folklore slovène d'y rencontrer, dans la même mélodie, à la fin de quelques phrases des prolongements, et ailleurs des réductions. De la manière, des césures prononcées se présentent, çà et là, tandis qu'ailleurs, les phrases sont liées de différentes manières (v. les exemples nos. 14, 15, 16, 17, 18).

Les espèces particulières des formes mentionnées sont typiques pour les particulières contrées folkloriques. Toutefois, on rencontre, chez le même chanteur, une rythmisation différente de la même chanson, ce qui dépend de son état d'âme qui est soumis aux changements (v. les exemples nos. 19 et 20). Les différences sont encore plus considérables chez des chanteurs différents et dans des contrées différentes (v. les exemples nos. 22, 23, 24). Bien que la prosodie du texte influence le rythme de la mélodie, elle ne définit pas la formation des quantités rythmiques (v. l'exemple no. 25).

Comme les quantités rythmiques résultent de ce qu'on vient d'exposer, la disposition des accents dans les mélodies est souvent inégale, disproportionnée. C'est ce qu'on rencontre aussi bien dans le chant que dans les danses, où il y a quelquefois des rapports polymétriques. Les divergences qui en résultent, entre les accents du texte et ceux de la mélodie, ainsi que la mesure hétérométrique de la mélodie et celle de deux pas de la danse sont réglées par des unités métriques communes et égales — c'est à dire, par les temps. Il s'ensuit que la polymétrie n'est que partielle. On rencontre des danses polymétriques, aujourd'hui encore, dans le territoire ethnique slovène: dans la Resia (en Italie, v. l'exemple no. 26), dans la Vallée de la Zilja (Gail, en Autriche), etc.

Un exemple classique d'une danse de cette espèce est »la première danse sous le tilleul« (»proi rej pod lipo«) dans la Vallée de la Zilja. On connaît, à partir du 18e siècle, de différentes mentions de cette danse. Toutefois, les descriptions et les notations diffèrent aussi bien dans la dénomination de la danse que dans le texte, dans la mélodie et surtout dans la cinétique. A côté de la dénomination courante de »rej pod lipo« (= danse sous le tilleul), ou bien »proi rej« (= première danse), le nom de »visoki rej« (= haute danse) s'est introduit dans la littérature slovène contemporaine, provenant de la manière de danser — c'est qu'on y sautait très haut. Le texte diffère dans les diverses annotations, parce que les danseurs y entrelacent, suivant le rôle courtois de la danse, des strophes toujours nouvelles, bien que quelques-unes retournent toujours. La mélodie de la danse a été annotée dans la mesure de $\frac{3}{8}$ (Majar-Kuhač, v. l'exemple no. 27) et de $\frac{3}{4}$ (Marolt-Hrobatin, v. les exemples nos. 29 et 30), bien que quelques auteurs y voient des temps à nombre égal (Wolfram, et autres). On rencontre une affinité des annotations mentionnées avec une danse de noces, de la Slovénie orientale (v. l'exemple no. 28). Toutefois, la discordance apparente résulte du fait qu'il existe un rapport polymétrique entre la danse et le chant (ou la musique). La partie chantée de la danse est — d'après toutes les sources — une marche rythmée à temps de nombre pair. C'est la raison de ce que plusieurs spectateurs étaient d'avis que la mélodie aussi soit conçue à temps de nombre pair. Marolt fut le premier à la noter à cinq temps, sans se douter de sa polymétrie, ce qui résulte de sa description des mouvements de danse et du choréogramme sur une partie instrumentale qui, elle

aussi, est conçue sur cinq temps (v. l'exemple no. 30). Il faudra encore examiner la cinétique de cette partie. Les explorateurs n'en ont pas remarqué, jusqu'ici, le rapport polymétrique, parce que la danse s'exerce d'une manière fort harmonieuse, ce que prouve le fait que le nombre des unités métriques de la mélodie et de la danse est le même et égal.

Mais le rapport polymétrique ne caractérise pas seulement les danses des Slovènes. On le trouve aussi dans les cortèges (v. l'exemple no. 31), dans le bercement, etc. De même, ce n'est pas un phénomène d'ordre local, mais une particularité slovène d'ordre général, qu'on remarque aussi dans les mélodies hétérométriques des chansons partisans qu'on chante toujours encore en marchant (v. les exemples nos. 32, 33). Les raisons en sont les événements sociaux, politiques et militaires du peuple slovène, habitant un territoire qui est un carrefour des civilisations orientale et occidentale, et doué de conditions géophysiques particulières.

On rencontre des phénomènes rythmiques semblables aussi chez les autres peuples de la Yougoslavie, ce qu'il faut souligner, parce que B. Bartók a constaté la hétérométrie aussi dans les mélodies serbocroates, en les caractérisant de qualité typique, et en y éliminant, en même temps, la Slovénie comme étant une contrée folklorique étrangère.

Ainsi la méthode qui observe la formation des quantités rythmiques dans les mélodies populaires slovènes a permis de comprendre l'affinité des phénomènes différents d'apparence.

JAKOB KELEMINA

Ivan Grafenauer

V torek, dne 14. maja 1957, malo pred poldnem je v svojem 75. letu preminil univerzitetni profesor dr. Jakob Kelemina. To sporočilo, čeprav smo ga pričakovali, saj ga je smrt rešila dolgega, hudega trpljenja, nas je vse globoko pretreslo; vedno za nasvet in pomoč pripravljenega mentorja in ljubega, draga človeka bomo hudo pogrešali.

Jakob Kelemina se je rodil kot viničarski sin 19. julija 1882 na Vinskem vrhu pri Sv. Miklavžu nad Ormožem in je prišel šele pozno do gimnazijskega študija. Pričel ga je v Mariboru, dovršil pa skoraj 22-leten z maturo v Pulju (5. julija 1904). Germanistiko je študiral pri Schönbachu v Gradcu, kjer je 1. maja 1909 dosegel filozofski doktorat na osnovi disertacije *Zur Quelle von Eilharts (sc. von Oberger) Tristan*, ki je izšla potem z naslovom *Untersuchungen zur Tristansage* v zbirki prof. Uhla Teutonia XVI (Leipzig 1910), in pri Seemannu na Dunaju, kjer je 28. januarja 1911 opravil usposobljenostni izpit za pouk nemščine na srednjih šolah. Leta 1911 je postal suplent na gimnaziji v Novem mestu, 1914 profesor, in prišel 1919 na I. gimnazijo v Ljubljani. V tem času je dovrševal knjigo o celotni zgodovini Tristansage in, ko se je ustanovila v Ljubljani univerza, so ga na tej osnovi imenovali za docenta germanistike, še preden je bilo zaključeno habilitacijsko postopanje na zagrebški univerzi. Ko je knjiga *Geschichte der Tristansage nach den Dichtungen des Mittelalters* (Wien 1923) izšla, je postal 1924 izredni, 5. avgusta 1928 pa redni profesor germanske filologije.

O svojem znanstvenem poprišču je izjavil Kelemina (Univerza v Ljubljani, 1957, 56), da »obdeluje literarno zgodovino s teorijo, filologijo in etnografijo.« Mogel bi pa bil imenovati etnografijo na prvem mestu, saj je več ko polovica njegovih spisov, knjig (5 izmed 4), razprav in člankov (26 izmed 32), prikazov in kritik (15 izmed 37) bolj ali manj v zvezi z narodopisjem. Kot germanist je pričel kajpada s snovmi nemškega narodopisja; obravnavata jih mimo drobnih člankov tako njegova disertacija kakor habilitacijsko delo. Večina njegovih spisov pa obravnava slovensko narodopisje, kajpada ne osamljeno, ampak, kjerkoli se to kaže, v stiku z ustreznim blagom naših sedanjih in nekdanjih sosedov. Vrsta razprav in člankov je posvečenih slovenskemu ljudskemu besednemu zakladu, predvsem izposojenkam iz nemščine (ČJKZ, ČZN, SR), krajevnim in drugim zgodovinskim imenom (ČJKZ, ČZN i. dr.), zgodovinski etnografiji, n. pr. o Dudlebih na Slovenskem (ČJKZ, ČZN, GMS, Etn. i. dr.), o Gotih na Balkanu (ČZN 1927, 121; Etn. 12, 1937, 15-35). Dragocene so

posebno razprave o slovenskih pravnih starinah (GMD 14, 1933, 53-97, GMS 16, 1935, 34-60) o zgodovinskih stikih med Nemci in Slovenci v Zgor. Podonavju (Germanoslavica 1, 1931, 32-43), o slovenskih narodnih pripovedkah in pesmih pri Nemcih (Etn. 2, 1928, 90; Südostforschungen 1940, 823-31). V vseh teh številnih večjih in manjših spisih je podal Kelemina mnogo novega dragocenega, kar je po pravici poudaril že Fr. Bezljaj »Ob sedemdesetletnici profesorja Jakoba Kelemina« (SR V-VII, 1954, 275-7, pos. 277).

Poglavitno narodopisno delo Keleminovo pa so njegove »Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Z mitološkim uvodom uredil Jakob Kelemina« (Celje 1930, 404 + IV str.), nepogrešljivo pomagalo vsakemu nadaljnjemu raziskovanju slovenskega ljudskega pripovedništva. Res »Predgovor« (= mitološki uvod) ne ustreza več današnjemu stanju etnološke znanosti, res prirediteljev besedil pogosto ne ustreza znanstvenim zahtevam, kar mu je po pravici, pa preenostransko očital veliki Jiří Polívka (Germanoslavica 1, 1931/32, H. 1-4, str. 619 ss.; Slavia 11, 1932, 648 ss.), vendar je Kelemina tu podal prvo urejeno in vsaj glede najvažnejših snovi kar dovolj popolno zbirko slovenskih bajk in pripovedk iz vseh slovenskih pokrajin, k vsaki številki podal tudi bolj ali manj popoln seznamek slovenskih inačic in tudi še inozemskih sporednic. Tako je delo res osnova vsem nadaljnjim študijam, kar na omenjenem mestu Fr. Bezljaj tudi poudarja. Kajpada mora raziskovalec v vsakem primeru poseči tudi po prvotnem besedilu (in Keleminove hibne rekonstrukcije omeniti), pa to bi moral storiti tudi, ko bi bila vsa besedila podana popolnoma pravilno, kajpada tudi pri besedilih, ki jih Kelemina samo navaja, ne da bi jih bil priobčil. In vendar koliko mu je Kelemina s svojim urejenim izborom in s svojimi navedki vse to olajšal!

Etnološka znanost, ne le slovenska, mora biti Keleminu za to zamudno in naporno delo vedno hvaležna.

Zusammenfassung

JAKOB KELEMINA

Im Nachruf für den am 14. Mai 1957 verstorbenen Dr. Jakob Kelemina, o.ö. Profesor der Germanistik an der Universität Ljubljana, werden die Verdienste des Dahingegangenen für die slowenische Volkskunde besprochen und seine wichtigsten einschlägigen Werke angeführt.

POROČILA

DELO ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V LJUBLJANI OD 1. JANUARJA 1954 do 31. DECEMBRA 1956

Fanči Šarf

Občasna poročila o delu in problemih Etnografskega muzeja v Ljubljani (odslej EM) so bila objavljena v Slovenskem etnografu (letnik I in VI—VII) predvsem z dvojnim namenom: da se tako dokumentira razvoj ustanove in da se more javnost seznaniti z različnimi problemi, povezanimi z delom in nalogami muzeja. Tak namen ima tudi to poročilo, ki obsega delo EM v zgoraj navedenem času.

Upravni odbor. EM je v letu 1956 dobil upravni odbor, v katerega je Svet za prosveto in kulturo imenoval naslednje člane: Miloš Oprešnik, Tone Ljubič, Zorka Peršič in Živka Vran. Ravnatelj muzeja, Boris Orel, je član upravnega odbora po svojem službenem položaju, delovni kolektiv muzeja pa je v upravni odbor izvolil Marijo Jagodic in Fanči Šarf.

Člani odbora so se prvič sešli 12. oktobra 1956; za njegovega predsednika je bil izvoljen Miloš Oprešnik.

Spremembe v osebju. Od skupno 7 rednih uslužbencev EM ob koncu leta 1955 se je to število do konca leta 1956 povečalo na 10. Dne 1. julija 1954 je nastopila službo v preparatorsko-restavratorskem oddelku za tekstilije Tončka Arhar, absolventka Šole za umetno obrt, oddelek za vezenje. Nato je bila 1. junija 1955 nameščena kot kustos pripravnik Pavla Štrukelj, dipl. etnograf. V muzeju je prevzela skrb za izvenevropske zbirke ter knjižnico. Preparator France Benko je bil 1. februarja 1956 odpuščen iz muzeja, na njegovo mesto pa je 1. aprila 1956 prišel Anton Pajer, absolvent Šole za umetno obrt, kiparski oddelek. Dne 1. junija 1956 je bila nastavljena kot risar-laborant Sibila Nekrep, absolventka Šole za umetno obrt, oddelek za notranjo opremo. Le-ta je v muzeju risala tehnične in prostoročne risbe proti honorarju že od 1. septembra 1955. Skupno ima muzej sedaj štiri strokovne moči, štiri tehnične, eno administrativno, eno pomožno in eno honorarno moč. Vprašanje delovnih moči v muzeju pa z novimi nastavitvami še ni v celoti rešeno. Trenutno muzej še močno pogreša restavratorja, ki bi obenem prevzel vodstvo tehničnega oddelka, ter knjižničarja, ki bi poleg knjižnice urejeval tudi muzejski arhiv. Vprašanje kustosov oziroma dela, ki naj bi si ga le-ti porazdelili med seboj, pri sedanjem številu delovnih moči tudi še ni zadovoljivo rešeno. Za uspešno strokovno delo v muzeju je nujno potrebno, da prevzame vsak

kustos skrb in odgovornost za določeno področje ljudske kulture ter na tem področju dela v muzeju in na terenu. Take razdelitve dela se je muzej sicer že lotil, toda pri sedanjem številu strokovnih moči je mogoče nekatera področja obvladati le zasilno in začasno. Tako je moral kustos za ljudske noše in vezenine prevzeti še ljudsko umetnost in ljudsko prehrano, kustos za ljudsko stavbarstvo in notranjo opremo še ljudsko obrt in ljudsko pravo, kustos za izvenevropske zbirke pa poleg knjižnice še nekatera področja iz gospodarstva, kot n. pr. vinogradništvo, čebelarstvo, lov in sadjarstvo. Glavni gospodarski panogi: poljedelstvo in živinorejo je prevzel ravnatelj. Iz navedenega jasno sledi, da bi muzej nujno potreboval še več strokovnih moči, predvsem pa kustosa za ljudsko umetnost in kustosa za določene gospodarske panoge. Potrebo po novih delovnih močeh v EM pa bi mogli osvetliti še z drugih strani. Tako bi z razčlenitvijo sprotnega muzejskega dela zlahka dokazali, da se je obseg dela v muzeju v zadnjih letih močno povečal; vprašanje delovnih moči pa se v pereči obliki pojavlja tudi v zvezi z raznimi drugimi nalogami, ki jih bo moral muzej reševati v bližnji bodočnosti. Tu mislimo predvsem na objavo in obdelavo gradiva, ki so ga na terenu zbrale številne delovne skupine EM v zadnjih osmih letih.

Prostori. Raznovrstno etnografsko gradivo se je v muzeju zlasti v zadnjih desetih letih močno povečalo. Muzej je svoje delo postopoma usmerjal po novejših, sodobnejših muzeoloških načelih. S tem se je razširil obseg dela in zvišalo število delovnih moči, le prostori so ostali nespremenjeni.

Če primerjamo poročilo o delu muzeja v I. letniku Slovenskega etnografa (1947) vidimo, da nas to poročilo že tedaj prepričljivo seznanja s prostorno stisko muzeja. Tehtnost tega vprašanja se vleče skozi vsa nadaljnja leta. Ob vsakem delovnem načrtu, ob vsaki spremembi, ob vsaki želji po izboljšanju dela naletimo na oviro: kje dobiti potrebni prostor?

Razstavni prostori nam preprečujejo izboljšati in povečati razstavo, nepravšnje shrambe in prenatrpanost s predmeti v njih nam povzročajo velike težave pri vzdrževanju reda in kontroliranju stanja predmetov, delovni prostori pa sploh očitno kažejo skrajno nevzdržno stanje. Poleg ravnateljewe sobe in skromne preparatorske delavnice v bivši garderobi, ki smo jo dobili v zameno za kletni prostor, ima naš muzej samo še en delovni prostor, v katerem so muzejska pisarna, knjižnica, arhiv in fototeka. Tu sprejemamo stranke in tu dela pet delovnih moči, od katerih ima vsaka svoje ločeno delo.

Muzej že vsa zadnja leta išče rešitve. Skušali smo prostor predeliti, a smo zaradi preslabe svetlobe, ki bi jo imela potem oba prostora, morali načrt opustiti, mislili smo dalje na nadstropje, ki bi ga pridobili s predelitvijo prostora po višini, pa smo spet naleteli na težave v zvezi z okni. In kar je poglavitna ovira: za razne preureditve muzej ne dobi potrebnih finančnih sredstev. Trenutno ni nobenega upanja na izboljšanje. Vendar pa vemo vsi, ki v takih pogojih delamo, da v teh razmerah ne bo mogoče več dolgo vztrajati in z uspehom opravljati delo.

Zbirke. V letih 1954—1956 so se zbirke povečale skupno za 614 predmetov. Od tega smo 447 predmetov kupili, 167 pa smo jih dobili v dar. Nabavljanje novih predmetov, zlasti njih kupovanje, je bilo prvenstveno načrtno in le

deloma priložnostno. S posebno skrbjo in prizadevanjem se je muzej lotil zbiranja predmetov iz tistih panog ljudske materialne kulture, ki so bile med starejšimi muzejskimi zbirkami slabo zastopane. Načrtni nakupi so bili povezani s predhodnim temeljitim pregledom starih zbirk, večkrat pa tudi s študijem določenih panog ljudske materialne kulture. Vendar so bile med predmeti določenih etnografskih panog vse do nedavnega tako velike vrzeli, da muzeju kljub skrbnemu prizadevanju doslej še ni uspelo do kraja izpopolniti vseh pomanjkljivosti. Vse važnejše pridobitve v zadnjih treh letih pa so vsekakor znatno pripomogle k izboljšanju.

Ce novo pridobljene predmete razvrstimo po določenih etnografskih panogah ter si ji pobliže ogledamo, ugotovimo: 242 predmetov sodi v zbirko noš in vezenin. Med temi so zlasti pomembni 3 zimski kožuhi, moška ljudska noša iz Preloke v Beli krajini, pastirski plašč iz trave iz okolice Kostanjevice na Dolenjskem, značilni deli ljudske noše iz Brkinov ter večje število vezenih peč iz raznih krajev Slovenije, dalje vezeni prti in prevleke za blazine ter številni važni sestavni deli ljudskih noš. Pri nakupovanju starih ljudskih noš oziroma sestavnih delov noše je muzej zavzel kritičnejše stališče ter se omejil samo na res pomembne predmete. Posebej je treba poudariti, da smo pri navedenem številu predmetov te skupine šteli tudi vrsto zimsko prometnih naprav, ki jih v širšem pomenu prav tako moremo uvrstiti med ljudsko nošo. Tu mislimo na pomembno zbirko ljudskih smučí z Blok in s Pohorja, ki si jih je muzej oskrbel v zadnjih treh letih. — Ljudska umetnost je zastopana s 147 predmeti. Med temi je zlasti važno večje število poslikanih panjskih končnic, slik na steklo ter intarzirana miza s Cerkljanskega. — S področja notranje opreme hiše je med novimi pridobitvami 56 predmetov. Posebej naj tu navedemo staro kmečko omaro z Jezerskega, poslikano omaro s Cerkljanskega, kompletno staro kmečko peč iz okolice Trzina, starinsko izdolbeno posodo »bulo« iz Trente, lončeno posodje iz Slovenske Istre, dalje zbirko skrinj, med katerimi sta posebno pomembni intarzirani skrinji iz Vipave in s Cerkljanskega, tesana skrinja iz Slovenskega Porabja ter poslikana skrinja iz začetka 18. stoletja z Dolenjskega. — Devetinštirideset predmetov sodi v gospodarstvo, predvsem poljedelstvo in živinorejo. Tu je muzej še posebno načrtno nadaljeval zbiranje starih ornih naprav iz raznih krajev Slovenije ter lahko trdimo, da danes razpolaga s pregledno zbirko starih lesenih plugov in ral. V isti skupini predmetov naj posebej omenimo še brano iz vej iz Brkinov ter zbirko živinskih vprežnih naprav. Pomembnost novo nabavljenih predmetov iz gospodarstva lahko podčrtamo z dejstvom, da muzej v vseh letih obstoja do konca druge vojne ni imel skupno toliko predmetov s tega področja, kolikor si jih je oskrbel prav v zadnjih letih. — S področja obrti in hišne delavnosti je 34 predmetov, med katerimi naj omenimo zbirko raznih vzorcev pletenih slamnatih kit in ple-tarskih izdelkov. — 24 predmetov spada k običajem; posebnost predočuje koledniški koš iz okolice Cerknega, šemska obleka zaplatarja iz Bohinja, glava košute, pustne maske iz okolice Celja in kurentova maska s Ptujkega polja. — Iz ljudskega prava je 21 predmetov, predvsem rekonstrukcije raznih rovašev in nekaj starih mer. — 7 predmetov je iz lova in prav toliko je starih

ljudskih glasbil. — Izvenevropske zbirke so se v tem času povečale za 27 predmetov.

Dasiravno je muzej pretežno večino navedenih predmetov kupil, pa bi ne bilo prav, če bi posebej ne poudarili važnosti nekaterih darovanih predmetov. Z navedbo le-teh se želimo predvsem najlepše zahvaliti darovalcem, ki so izkazali muzeju tolikšno naklonjenost in razumevanje. Med prvimi moramo navesti Jakoba Cuznarja iz Amerike, ki je pri obisku svoje domovine daroval muzeju zbirko etnoloških predmetov s Filipinov (22 predmetov), 1 predmet pa iz Japonske in poleg tega še tri pomembne etnografske predmete iz okolice Kranjske gore: ornamentirane nečke, posteljne škarje (zati-kač) in šapelj, staro dekleško pokrivalo. Vsi darovani predmeti so muzejske zbirke nedvomno izpopolnili in obogatili. Janko Spreitzer, sodelavec Triglav filma, je posredoval, da je predmete, ki jih je podjetje zbralo na terenu pri snemanju nekaterih filmov, le-to po končanem snemanju odstopilo našemu muzeju. Med temi predmeti nahajamo več starih lesenih, lončenih in pletenih posod, tešano skrinjo, pleteno košnico za čebele, vile, lopato, mrežo za ribolov in priprave za obešenje klobas. Ker so skoraj vsi navedeni predmeti iz Prekmurja, nekaj pa tudi iz Slovenske Istre, so za naš muzej še posebno pomembni. Izseljenska matica je darovala našemu muzeju pet izvenevropskih predmetov.

Ostale darovane predmete smo dobili na terenu pri delu z ekipami ali pa ob specialnem terenskem raziskovanju posameznih muzejskih uslužbencev. Tako je bilo članom naših terenskih ekip podarjenih skupno 58 predmetov, od katerih jih je večina povezanih z raziskovanjem določene etnografske panoge, in so bili torej predmeti načrtno zbrani. 23 predmetov smo dobili v dar na raznih drugih potovanjih po terenu.

Ob koncu leta 1956 so po novih pridobitvah šteje zbirke EM v Ljubljani skupno 12.331 predmetov.

V zvezi z načrtnim izpopolnjevanjem muzejskih zbirk je muzej na novo pričel evidentirati pomembnejše etnografske predmete na terenu, ki jih lastniki iz kakršnegakoli vzroka niso pripravljeni prodati muzeju.

Tehnično delo. Na področju prepariranja in restavriranja predmetov je muzeju uspelo v zadnjih treh letih rešiti nekaj zelo perečih vprašanj. V novo prirejenem kletnem prostoru smo namestili velik dezinsekcijski kotel, v katerem uspešno dezinsekciramo lesene pa tudi nekatere večje tekstilne predmete z žveploogljikom. Po izselitvi Osrednjega državnega arhiva iz muzejske stavbe je Narodni muzej dodelil našemu muzeju tako imenovano garderobo, manjši prostor poleg naših razstavnih dvoran, ki smo ga takoj s pridom uporabili na novo preparatorsko-restavratorsko delavnico. Predvsem je prostor namenjen oddelku za tekstilije, moramo pa ga obenem uporabljati za restavriranje poslikanih predmetov.

V delovnem postopku je bilo v tem času nad 2500 tekstilnih predmetov. Številne predmete je bilo treba oprati in zlikati, največ primerkov pa je terjalo posebno kemično čiščenje. Domala vse starejše poškodovane tekstilne predmete smo ustrezno zavarovali pred nadaljnjim razpadanjem.

Enako skrb je muzej posvetil lesenim, kovinskim in drugim predmetom. Skupno je bilo prepariranih okoli 1000 lesenih in okoli 700 kovinskih predmetov. Restavriranih je bilo 150 poslikanih predmetov. V zadnjih mesecih, ko je muzej dokončno usposobil delovanje dezinfekcijskega kotla, je bilo z žveploogljikom dezinficiranih že okoli 300 predmetov.

Ob preparatorsko-restavratorskem delu pa so se v muzeju zaostri la nekatera vprašanja. Vsi uslužbenci, zaposleni v tehničnem oddelku našega muzeja, imajo pri svojem delu redno opraviti s strupi, škodljivimi zdravju. Delo in delovne pogoje v muzeju si je ogledala Okrajna inšpekcija dela, od katere je nato muzej prejel odločbo, ki predpisuje vrsto zaščitnih naprav v preparatorskih prostorih. Vodstvo muzeja se je takoj lotilo reševanja teh nalog in jih do konca leta 1956 deloma tudi rešilo. Za postavitev oziroma nabavo nekaterih večjih naprav, ki so povezane z večjimi finančnimi izdatki, kot n. pr. digestorij za odvajanje škodljivih izparin itd., pa je moral muzej zaprositi za investicijski kredit. Tako bo ta stvar rešena bržčas v letu 1957.

Depoji. S pridobitvijo nove preparatorske delavnice je naš muzej pridobil hkrati novo shrambo. Prostor je namreč po višini predeljen in čeprav je zgornji del le zasilno prirejen, smo ga s pridom izkoristili za shranjevanje manjših lesenih predmetov. S tem smo delno zmanjšali prenatrpanost s predmeti v temnici pa tudi v shrambi na podstrešju. Po preureditvah depojev nam je uspelo, da hranimo predmete v določenih skupinah ter smo si s tem vsaj delno olajšali pregledovanje in ugotavljanje stanja zbirk. Tako nam rabi depó v temnici predvsem za shranjevanje izvenevropskih predmetov, v depoju na podstrešju pa smo mogli koncentrirati obsežno Grebenčevo zbirko, ki jo nameravamo najprej nadrobneje proučiti in šele nato razdružiti. Poleg tega hranimo v tem prostoru ločeno vse starejše predmete brez inventarnih števil ali druge oznake. Dalje so tu vse panjske končnice in vsi večji tekstilni predmeti. Na novo smo prostor opremili z večjo omaro, v kateri hranimo kožuhe. Kljub preureditvi pa je prostor tako še vedno občutno preobremenjen.

Mnogo dela smo imeli v zadnjem času tudi s preselitvijo zbirk, depoiniranih v velikem kletnem prostoru v Moderni galeriji. Uprava Moderne galerije je ta prostor potrebovala za svoje namene, nam pa je dodelila drug prav tako kletni prostor, v katerega smo prenesli pretežno večino predmetov iz prejšnjega depoja. Ob tej priliki smo predmete ustrezno grupirali, nekatere izvenevropske predmete pa prenesli v temnico. V novem depoju v Moderni galeriji smo med drugim na novo shranili tudi »čupce«, star ribiški čoln, ki je bil doslej shranjen v lopi na muzejskem dvorišču.

Inventarizacija. Pravilna inventarizacija muzejskih predmetov je ena najvažnejših nalog muzeja. Tega se naš muzej dobro zaveda in posveča temu delu kar največ pažnje. Skupno smo v tem obdobju inventarizirali okoli 1000 predmetov, ni pa nam še uspelo, da bi pričeli z vnovično inventarizacijo starih muzejskih zbirk, pri čemer bi popravili tudi velike napake in pomanjkljivosti inventarizacije v preteklosti, o čemer smo poročali že v prejšnjih poročilih o delu EM v Slovenskem etnografu.

Pregledali smo celotno izvenevropsko zbirko, primerjali inventarizacijo teh predmetov in ob tej priliki odbrali vse neinventarizirane predmete. Po literaturi in arhivskih podatkih smo nato določili lokaliteto vseh predmetov, podatke o njih pa pripravili za vnovično inventarizacijo.

Slikovno gradivo. Urejevanje raznega ilustracijskega gradiva kot na primer fotonegativov, kopij in povečav, prostoročnih in tehničnih risb, reprodukcij, klišejev in podobnega materiala terja v muzeju mnogo časa. V zadnjih treh letih se je muzejska fototeka povečala za okoli 2000 fotografij z negativi in za okoli 1200 risb. Vse to gradivo v muzeju sproti urejemo: risbe in fotografije inventariziramo, vsak negativ shranimo kartotečno v posebno vrečko, fotografije pa lepimo v ustrezne albume. Poleg tega nam je uspelo urediti vse pomanjkljivosti raznih starejših muzejskih fototek ter izvesti vse priprave za celotno preureditev fototeke. K fotografijam smo poiskali ustrezne negative, zbrali okoli 600 negativov brez kopij ter izločili duplikate. Poleg tega smo v Narodnem muzeju pregledali obsežno zapuščino F. Vesela in odbrali vse etnografsko pomembno gradivo: 223 negativov s kopijami in okoli 300 negativov, ki jih bomo morali dati v kopiranje.

V Grafičnem kabinetu v Zagrebu smo pregledali celotno Valvasorjevo grafično zbirko z namenom, da bi odbrali vse slikovno gradivo etnografskega značaja. Ugotovili pa smo, da takega gradiva ni. Dalje smo odkupili zapuščino S. Šantla, ki vsebuje pomembno slikovno etnografsko gradivo, t. j. fotografije, risbe, slike, vezenine s peč in podobno. Med pomembne nove pridobitve moramo končno šteti tudi predvojni dokumentarni film M. Badjure: Bloke — zibelka smučanja na Slovenskem. Film je naš muzej odkupil.

Knjižnica. Pri urejevanju strokovne knjižnice našega muzeja smo dosegli velik napredek. Knjižnico smo temeljito pregledali, kontrolirali vse inventarne številke in kartoteko, ugotovili manjkajoče knjige, odbrali knjige, ki so bile v slabem stanju ter jih nato dali v vezavo.

Knjižnica se je v zadnjih treh letih povečala skupno za 1167 primerkov. Nekaj knjig smo kupili, nekaj smo jih prejeli v dar ali oceno, največ pa v zameno za časopis Slovenski etnograf. Vse knjige razen revij smo katalogizirali in inventarizirali. Nove knjižne pridobitve so našo strokovno knjižnico znatno izpopolnile. Poleg domačih strokovnih knjig in revij smo dobili v zameno za naš časopis tudi mnogo tujih publikacij etnografsko-folklornega značaja. Organizirali smo številne nove zamenjave in obnovili stare. Med pomembnejše nove zamenjave sodijo n. pr.: *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*, *Slovenský národopis*, *Múzeum*, *Časopis Moravského Musea* v Brně, *Valašsko*, *Bealoideas*, *Acta arctica Neederlands Volksleeven*, *Bayrisches Jahrbuch für Volkskunde*, *Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde*, *Anthropological Papers of The American Museum of Natural History*, *Arts et traditions populaires*, *Bulletin folklorique d'Ile-de-France*, *Revue anthropologique*, *Byzantinoslavica*, *Ceskoslovenska ethnografie*, *Württembergisches Jahrbuch für Volkskunde*, *YEDA* — 'AM itd.

Vzporedno s povečanjem naše strokovne knjižnice pa postaja tudi zanjo vprašanje prostora iz leta v leto bolj težavno. O tem je bila beseda že v našem zadnjem poročilu v Slovenskem etnografu. Do danes se je stanje v

tem pogledu samo še poslabšalo: večje število knjig, delna preureditev in izboljšano poslovanje knjižnice terja tudi več prostora. A tega ni.

Razstava. Stalno razstavo našega muzeja smo izboljševali ter delno preuredili. Dopolnili smo jo z nekaterimi novimi predmeti, predvsem s področja poljedelstva, ljudske noše in umetnosti. Tako smo na novo razstavili rezalnice, sestavni del jezerskega rala, dvojni plug »babo« iz okolice Ljubljane, »dreucl«, ralo brez plaza iz Podkorena, brano iz drevesnih vej iz Brkinov in ročne sani iz okolice Tržiča. Razstavljene dele ženske ljudske noše smo zamenjali z zbirko vezenih prtov, prtičev in prevlek za blazine iz Gorenjske ter svatovskih otiračev iz Bele krajine. V dvorani ljudske umetnosti smo na novo razstavili intarzirano mizo s Cerkljanskega in izrezljane gorenjske stole. Za razstavo pustnih mask smo oskrbeli dve novi vitrini in s tem razstavo mask znatno izboljšali. Nekatero razstavljeno predmeto smo zamenjali z boljšimi primerki, ponazorili smo funkcijo nekaterih predmetov in domala za vse razstavljene predmete oskrbeli nove napise.

Ker iz raznih objektivnih vzrokov, kot so n. pr. zastarele vitrine in pomanjkanje prostora, nikakor ne moremo bistveno izboljšati oziroma spremeniti naše stalne razstave, da bi tako čim popolneje prikazali slovensko ljudsko kulturo in njen razvoj, smo se odločili, da bomo prirejali občasne razstave, na katerih bomo skušali čim boljše prikazati posamezne etnografske panoge oziroma predmete določene ljudske kulture. Tako smo že pričeli s pripravami za razstavo ljudske umetnosti, ki bo ena prvih tovrstnih razstav. V ta namen smo evidentirali na terenu vrsto ljudsko umetniških predmetov, ki so še v zasebnih rokah.

V času praznovanja »Tedna muzejev« je naš muzej v letu 1955 priredil propagandno razstavo v izložbenem oknu Cankarjeve založbe na Titovi cesti. Naslednje leto je EM za Teden muzejev odprl v prostorih Narodnega muzeja občasno razstavo etnografskih zbirk iz Amerike, Afrike, Azije in Oceanije. Razstavil je skupno nad 700 najraznovrstnejših etnografskih predmetov, ki je z njimi prikazal — čeprav v omejenem obsegu — kulturno podobo raznih ljudstev na izvenevropskih kontinentih. Poleg te razstave pa je pripravil tudi propagandno razstavo v izložbenem oknu Putnika na Titovi cesti.

Terensko delo. Razvoj muzeja in s tem naše etnografske znanosti je v veliki meri odvisen od terenskega dela. Zato je muzej v stalni tesni povezavi s terenom. Nadaljevali smo sistematično etnografsko raziskovanje s posebnimi etnografskimi skupinami in v letu 1954 temeljito raziskali vsa področja ljudske kulture na Cerkljanskem (Primorska). Skupina je štela 10 sodelavcev (5 etnografov, 2 univ. slušatelja, 2 abs. Šole za umetno obrt in 1 ilustrator). Po enem mesecu dela na terenu smo prinesli v muzej 37 zvezkov zapisov, 415 prostoročnih risb, 21 tehničnih risb in 540 fotoposnetkov. Poleg tega smo evidentirali večje število zelo pomembnih etnografskih predmetov za naš in za tolminski muzej. Naslednje leto je naš muzej organiziral 13-člansko skupino (8 etnografov, 2 univ. slušatelja, 1 abs. Šole za umetno obrt, 2 ilustratorja) in si za raziskovanje izbral ozemlje Brkinov (Primorska). Na terenu smo zbrali za 36 zvezkov podatkov, napravili 618 prostoročnih risb in 65 tehničnih risb, dalje 720 fotoposnetkov ter kupili ali dobili v dar 31 etno-

grafske predmete. Rezultati dela obeh navedenih skupin so toliko bolj pomembni, ker iz teh krajev Primorske nismo imeli doslej skoraj nikakršnega etnografskega gradiva.

Zadnje leto se je muzej načrtno odločil za Dolenjsko. Po temeljitejšem pregledu gradiva, ki ga je muzej zbral z raziskovanji v raznih krajih na Dolenjskem v prejšnjih letih, smo ugotovili, da bi to gradivo glede na obsežnost vmesnih in obrobnih terenov, ki jih naš muzej na Dolenjskem še ni raziskal, ne bilo popolno in zrelo za izdajo. Zato bo pred izdajo etnografskega gradiva z Dolenjskega potrebno še nekajkrat z ekipo raziskati razne okoliše. Minulo leto smo tako odšli za mesec dni v Kostanjevico in obiskali vse vasi v tej okolici. V ekipi je bilo 12 sodelavcev (7 etnografov, 3 univ. slušatelji, 2 ilustratorja). S terena smo prinesli 25 obsežnih zvezkov podatkov, 183 prostoročnih in 56 tehničnih risb, 405 fotoposnetkov in 23 predmetov. Več predmetov smo na terenu evidentirali za Dolenjski muzej.

V drugo vrsto terenskega dela sodijo specialna etnografska raziskovanja. Muzejski uslužbenci so v določenih krajih Slovenije nadrobneje raziskali nekatere etnografsko važne predmete, kot n. pr. stara orala, naprave za drobljenje zemlje, bloške smuči, sani in krplje, dalje nekatere motive s panjskih končnic kot Kmet ziblje Francoza in Boj za moške hlače. Nekaj raziskovanj še ni dokončanih: stara živinska oprema, pranje perila v okolici Ljubljane, gorenjska kmečka hiša (v zvezi z zaščito nepremičnih etnografskih spomenikov).

Končno naj omenimo številna potovanja, ki so bila v zvezi s pregledi terena pred raziskovanjem z muzejskimi skupinami, dalje z evidentiranjem in nakupi etnografskih predmetov; nanašala so se na zapisovanje podatkov, ki so nam bili potrebni za inventarizacijo predmetov, pa tudi na risanje ali drugačno dokumentiranje predmetov ali nepremičnih etnografskih objektov.

Posebej moramo navesti še nekatera važna potovanja v inozemstvo. Ravnatelj muzeja, Boris Orel, je v oktobru 1954 potoval v Avstrijo in tam obiskal Deželni muzej za Koroško v Celovcu. Ogledal si je tudi etnografsko zbirko predmetov v Žitari vasi. Na obmejnih predelih Slovenske Koroške (okolica Pliberka, Železne Kaple in Sele pod Košuto) je raziskal staro ralo. Drugič je imenovani potoval v Avstrijo meseca maja 1955. Ob tej priliki je na Dunaju evidentiral slovenske etnografske zbirke, v Gradcu pa pregledal znano Göthovo arhivsko zbirko, ki se nanaša na topografski, statistični, gospodarski in etnografski popis Štajerske. V Etnografskem muzeju na Dunaju (Museum für Volkskunde) hranijo še mnogo etnografskih predmetov iz slovenskih krajev iz časov bivše avstroogrske monarhije. Tedaj je imenovani muzej predstavljal s svojimi razstavnimi zbirkami ljudsko kulturo vseh narodov oziroma dežel stare Avstrije. Še po prvi svetovni vojni je razstavljal slovenske etnografske predmete v posebni razstavnici sobi »Kärnten und Krain«. Ravnatelj Orel je po pregledu kartotek in inventarnih knjig ugotovil v tem muzeju 967 etnografskih predmetov s slovenskega ozemlja: poslikane panjske končnice, kompletne ljudske noše, dele noš, vezene prte in prevleke za blazine, skrinje, zibke, keramične izdelke, orodje, pasti in razno slikovno gradivo. Okoli 200 teh predmetov, ki jih je mogel dobiti na vpogled, je popisal ter

deloma skiciral ali fotografiral. To delo pa še ni končano in ga bo treba o prvi priliki nadaljevati.

V Gradcu je ravnatelj Orel najprej pregledal arhivsko gradivo v Landesarchivu, znano pod imenom »Göth'sche Topographie«, ki izvira iz prve polovice 19. stoletja, in navaja odgovore na razna zgodovinska, topografska, geografska, gospodarska, etnografska in statistična vprašanja. Ugotovil je, da je takratna anketa zajela 494 slovensko-štajerskih krajev in da je 270 krajev odgovorilo na razna etnografska vprašanja, in sicer iz naslednjih etnografskih panog: hiša in dom, poljedelsko orodje, delo na polju, trgateg, dnina viničarjev, mere, izdelovanje blaga, ljudska noša, krst, ženitovanje, pogreb, zabave, skrb za reveže, padarstvo, ljudska medicina, napisi na zvonovih, ples, glasbeni instrumenti, pesmi, pripovedke itd. Ker ima graški etnografski muzej (Steirisches Volkskundemuseum) že sestavljeno primerno evidenco o tem arhivskem gradivu, je bilo ravn. Orlu delo znatno olajšano. Iz teh evidenčnih kartotečnih listov je za vsak kraj posebej izpisal, katere vrste gradiva vsebuje. Bilo pa bi seveda zelo zamudno in dolgotrajno, če bi hoteli vse to arhivsko gradivo prepisati. Najhitreje in najceneje bi bilo, če bi ga o prvi priliki mikrofilmali. Dalje je ravnatelj Orel v Gradcu načel vprašanje kopiranja akvarelov Karla Russa s slovenskimi ljudskimi nošami. Pregled slovenskih muzejskih etnografskih predmetov v graškem etnografskem muzeju mu zaradi prekratkega časa ni bil mogoč. Tudi v Gradcu bi bilo torej treba delo nadaljevati. Delo ravnatelja Orla na Dunaju in v Gradcu so ljubeznivo omogočila ravnateljstva dunajskega in grškega etnografskega muzeja in Deželnega arhiva v Gradcu, za kar jim je še posebej treba izreči najlepšo zahvalo.

Slovenski etnograf. V letih 1954—1956 je EM izdal VI./VII., VIII. in IX. letnik Slovenskega etnografa. V njem so muzejski in izvenmuzejski etnografski delavci objavili vrsto razprav, ki so vzbudile pozornost doma in v inozemstvu. Časopis povezuje domače in tuje etnografe, daje pobude za obdelavo najrazličnejših tem iz ljudske materialne, socialne in duhovne kulture in si tako prizadeva pospeševati razvoj etnografske znanosti pri nas. Slovenskemu etnografu so izrekli priznanje številni tuji znanstveniki. »Slovenský národopis«, ki ga izdaja Slovenská Akadémia Vied, Bratislava, v 1. št. V. letnika 1957 obsežno poroča o vseh letnikih Slovenskega etnografa. Poročilo je zaključeno z izjavo, da »Slovenski etnograf dostojno reprezentira slovensko narodopisno vedo«. Dalje je muzej prejel vrsto pisem od tujih etnologov iz raznih evropskih držav, in celo iz Amerike, v katerih moremo razbrati pohvalo in priznanje našemu časopisu.

Ljudskoprosvetno delo. Temu področju dela prisoja naš muzej vedno večjo pomembnost. Vse notranje muzejsko, terensko in znanstveno prizadevanje bi bilo zgrešeno in neuspešno, če bi se razvijalo le v ozkih mejah kabinetnega dela.

Važno nalogo na ljudskoprosvetnem torišču opravlja muzejska razstava. Stalno razstavo našega muzeja si je v letih 1954-56 ogledalo skupno okrog 79.000 ljudi. Med temi so bile skupine osnovnih, srednjih in visokih šol, sku-

pine vojakov, prosvetnih in drugih javnih delavcev Slovenije in ostalih republik, skupine domačih in tujih izletnikov, naši izseljenci in številni posamezniki, znani zgodovinarji in etnografi iz raznih držav. Preveč jih je bilo, da bi jih naštevali!

Muzejski uslužbenci so bili obiskovalcem stalno na razpolago za vodstvo po zbirkah. Da bi bila ta vodstva vedno na primerni strokovni višini, hkrati pa čim poljudnejša, smo priredili z nameščenci našega muzeja več internih instruktivnih obhodov, vrhu tega pa smo sestavili tudi interni vodnik po naših zbirkah v nemškem jeziku. Organizirali smo naročbe Slovenskega etnografa na gimnazijah in drugih šolah ter opozarjali na razprave, ki jih morejo predavatelji s pridom uporabiti pri poučevanju krajevnе zgodovine. Nadaljnja oblika ljudskoprosvetnega dela, ki ga je v zadnjih letih opravil naš muzej, so številni poljudni članki, ki so jih muzejski uslužbenci napisali za razne mladinske in druge časopise. Tudi predavanja o slovenski ljudski kulturi (s skioptičnimi slikami) in o praznoverju, ki smo jih priredili v najrazličnejših krajih na našem podeželju, so opravila določeno ljudsko izobraževalno nalogo.

Sodelovanja. Sodelovanja EM z raznimi sorodnimi in drugimi ustanovami, društvi, šolami in podjetji so bila v tem obdobju zelo številna in raznovrstna. Predvsem je bil naš muzej v tesnih stikih z drugimi domačimi in tujimi muzeji. Pri našem terenskem delu smo za nekatere krajevnе muzeje evidenčirali na terenu pomembnejše etnografske predmete, dalje smo uslužbenice raznih muzejev seznanili z delom v muzeju vobče, in jim dali navodila predvsem za prepariranje muzejskih predmetov (Tolmin, Kranj, Koper, Ptuj, Novi Sad, Skoplje).

Med pomembna sodelovanja našega muzeja moramo šteti tudi stike z muzeji v inozemstvu, t. j. z muzeji v Avstriji, zlasti pa v severnih državah (Svedska in Norveška) in s številnimi posameznimi tujimi znanstveniki, s katerimi smo izmenjevali strokovno literaturo in prejeli razne etnografske podatke (n. pr. o starih zimskih prometnih pripravah, ornem orodju, o motivih, ki se pri nas pojavljajo na panjskih končnicah itd.). Po drugi strani pa so se tudi tuji muzeji obračali na nas z raznimi vprašanji in prošnjami.

Prirediteljem raznih razstav doma in v inozemstvu je naš muzej dal na razpolago številne etnografske predmete. Sodelovali smo na vinarski, turistični in živinorejski razstavi v Ljubljani, na razstavi Zlatarstvo Jugoslavije v Beogradu, Narodni tehniki (Komisiji za prikupljanje, proučevanje i zaščito spomenika tehničke kulture) Beograd, smo dali podatke o starih ornih pripravah v Sloveniji, za njihovo razstavo pa smo nabavili star dvojni plug s Cerkljanskega in ralo s kolci in rezalnico iz Robanovega kota. Z inštitutom za slovensko narodopisje pri SAZU smo sodelovali pri mednarodni razstavi mask v Antwerpnu v Belgiji. K razstavi je naš muzej prispeval masko kurenta s Ptuiškega polja in pustno masko iz Cerknega. Poleg omenjenega inštituta pri SAZU, s katerim je naš muzej v stalnih stikih, naj navedemo tudi Zavod za varstvo kulturnih spomenikov, kjer smo sodelovali pri njegovem referatu za varstvo etnografskih spomenikov in pri spominski ureditvi rojstne hiše A. Aškerca.

V okviru Društva muzealcev in konservatorjev LRS je ravnatelj B. Orel napisal za reprezentativno muzejsko publikacijo pregled razvoja in stanja muzejev v Sloveniji in kot urednik za Slovenijo sodeloval pri muzeološko-konservatorskem časopisu »Muzeji«. Dalje je B. Orel skupno z M. Jagodičevom, kustosom našega muzeja, sodeloval v etnografski sekciji omenjenega društva. V letu 1956 je sekcija priredila prvo posvetovanje vseh muzejcev-etnografov in strokovnih uslužbencev muzejev z etnografskimi oddelki v Sloveniji, za katero so med drugim tudi uslužbenci našega muzeja pripravili določene referate (glej posebno poročilo v tem letniku Slovenskega etnografa). Sodelovali smo tudi na sestanku zgodovinske sekcije Zdravniškega društva, na katerem so se obravnavala vprašanja raziskovanja zgodovine slovenske medicine, posebej tudi ljudske.

Kot urednik za slovensko etnografijo je B. Orel sodeloval pri Enciklopediji Jugoslavije in pri Priročnem leksikonu Slovenskega knjižnega zavoda.

Studentom etnološke stolice na ljubljanski univerzi je naš muzej postregel s strokovno literaturo, odhajajoče na delo v muzeje pa tudi seznanjal z raznim notranjim muzejskim delom. Pod strokovnim vodstvom so si študentje v depojih našega muzeja ogledali pravilne in nepravilne načine shrajevanja predmetov. Studentom etnografom, ki so zbirali gradivo za bodoči muzej na Koroškem, smo omogočili konserviranje in restavriranje tekstilij v našem muzeju. V terenske skupine našega muzeja smo redno jemali tudi nekatere študente etnografe, da so si tako mogli pridobiti potrebno prakso za delo na terenu. Prav tako smo omogočili prakso tudi številnim dijakom Sole za umetno obrt. Za risanje smo jim dali na voljo razne izrezljane lesene predmete, vezenine in čipke, nekateri študentje risarji pa so bili člani naših delovnih terenskih skupin. Za Zavod za šolski in poučni film so uslužbenci našega muzeja napisali nekaj krajših scenarijev z etnografsko tematiko, v okviru Ljudske univerze pa smo imeli vrsto predavanj.

Končno naj omenimo še Triglav film, razna gledališča, Izselsensko matico, Putnika in uredništva raznih časopisov, katerim je naš muzej dajal pomoč v obliki nasvetov, s posojanjem predmetov, fotografij ali drugega ilustracijskega gradiva.

Résumé

L'ACTIVITÉ DU MUSÉE D'ETHNOGRAPHIE DE LJUBLJANA DANS LES ANNÉES 1954—1956

L'auteur rend compte du travail du Musée d'Ethnographie de Ljubljana entre le 1 janvier 1954 et le 31 décembre 1956. Le compte rendu traite les travaux internes du Musée qui comprennent les chapitres suivants: nouvelles collections muséales, travail technique, dépôts, inventarisation, matériel iconographique, bibliothèque et exposition. Fait ensuite mention du travail du Musée sur le terrain, de la revue «Slovenski etnograf», du travail pour l'instruction et l'éducation du peuple et de nombreuses collaborations entre le Musée d'Ethnographie et autres instituts. Enfin, elle démontre le besoin qu'on a du personnel et de l'espace.

MISLI OB RAZSTAVI IZVENEVROPSKIH ZBIRK ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V LJUBLJANI

Božo Škerlj

Dne 10. oktobra 1956 je Etnografski muzej v Ljubljani odprl razstavo dela svojih zbirk iz Afrike, Amerike, Azije in Oceanije, ki doslej javnosti niso bile dostopne. Za večino je bila ta razstava menda kar prijetno prese-nečenje, saj kaže, da imamo tudi v Sloveniji nekaj predmetov izvenevropskih kultur. Razstavo je uredila tov. Pavla Štrukljeva, kustos Etnografskega muzeja, z veliko prizadevnostjo in v okviru možnosti kar ustrezno.

Z velikimi zbirkami mednarodnih etnografskih muzejev se razstavljen kolekcija seveda ne more primerjati. Saj imamo n. pr. iz Severne Amerike samo skromno Baragovo zbirko dela materialne kulture Indijancev Ojibwa (ali Chippewa), atapaskanskega plemena; iz vse Južne Amerike je tu ena sama čanca in nič drugega; mnogo bolje je zastopana Ekvatorialna Afrika (Knobleharjeva in Šebestova zbirka), medtem ko imamo od drugod le zelo skromne vzorce; ti so prišli v Slovenijo slučajno, večinoma po misijonarjih in pomorščakih, ki sami niso bili etnografsko dovolj razgledani, in so zbirali iz raznih nagibov. Tako n. pr. prikazuje kitajska zbirka to ogromno staro kulturo močno enostransko — nagib misijonarja za zbiranje bolj nabožnih predmetov je očiten; drugi predmeti so slučajnostni, manjka znameniti porcelan, brokat in še marsikaj. Veliko več bi človek rad videl tudi o raznih himalajskih kulturah, zlasti ko tu zagleda tako lepe primerke n. pr. kašmirske keramike in ko zve, da je še to in ono v depojih. Čeprav je torej marsikaj zelo fragmentarno, pa vendar ne kaže vsega tega zavreči ali trajno spravljati v nedostopnih skladiščih, kakor se je to delalo doslej. Prav je, da vemo in vidimo, kaj imamo, da spoznamo praznine in se lotimo po možnosti bolj sistematičnega zbiranja bodisi z zamenjavo ali z nakupom bodisi — kar bi bilo pač najbolje, pa najbrž najmanj izvedljivo — z lastnimi odpravami. Res je, da smo nekoliko kasni proti drugim muzejem, tako n. pr. tudi proti zagrebškemu. Kljub temu bi se s časom dala urediti sistematična zbirka, ki bi lahko prav ustrezno širila znanje o drugih kulturah in bi ustrezala učnim namenom, ne nazadnje pa koristila tudi študentom etnologije in antropologije.

Če izpustim v tem poročilu posamezne »osamelce«, ki so po naključju zašli v naš Etnografski muzej, se ustavimo na levem hodniku v prvem nadstropju pri plemenu Ojibwa (odžibvä), ki nam kaže razne modele krpelj, kenuja, mokasinov, kamnitih pip, rogož, posodic iz brezove skorje in okrasne ornamentike. Zanimiva je zlasti pipa v obliki sekire; model dobro prikazuje konstrukcijo in obliko značilnega severnoameriškega kenuja, pri katerem je lahko leseno ogrodje prevlečeno z brezovo skorjo; tak čoln je tako lahek, da ga lovec sam prenese preko brzic in ozkih suhih predelov med tisočerimi jezeri in jezerci severno od velikih jezer v Minnesoti in Kanadi. Krplje so šele omogočile zimski lov v zasneženem pragozdu severa in so razširile ekonomsko bazo tudi Eskimov, ki so krplje prevzeli od Atapaskancev. Kdor gleda

okrasno ornamentiko iz steklenih biserov, ne sme prezreti, da je material (stekleni biseri) res šele pozen in cenen evropski import, da pa so Indijanci že prej uporabljali pobarvane delce ježevčevih igel za iste namene; razstavljenih je tudi nekaj predmetov z ornamenti iz tega prvobitnega materiala, kar prav dobro omogoča primerjavo. Opozoril bi še na značilno »zibelko«, pravzaprav nosilnico za dojenčke. Manjka pa mnogo »hišnega« orodja, vse orožje in še marsikaj. Toda ker pomenijo Ojibwa dober primer lovske kulture Indijancev Severne Amerike, bi kazalo izpopolniti prav to zbirko, ne da bi se trudili dobiti od drugih plemen morda le posamezne kose. Zamišljam si razvoj nekako tako: nekaj je tu; izpolnimo to, da dobimo čim boljši vpogled v neko severnoameriško lovsko kulturo. Seveda bi težili s časom za tem, da dobimo dobre vzorce kultur n. pr. še kakšnega severnozahodnega ribiško-lovskega plemena n. pr. Tlingit, Kwakjútł, kakšnega poljedelskega puebla (n. pr. Hopi, Zuni, Taos), arktične kulture Eskimov itd. Za izpopolnjevanje teh zbirk bi nemara prišla v poštev zamenjava z novim muzejem ljudskih kultur v Santa Féju (New Mexico).

Canca iz Južne Amerike je dragocena morda že zato, ker je menda edina v Jugoslaviji. Seveda pa bi kazalo tudi tu, da izpopolnimo zbirko o kulturi Jivarov (hívaro) kot predstavnikov amazonskega pragozdnega lovsko-nabiralskega plemena na začetkih hortikulture s kultom glav itd. Iz Južne Amerike bi kazalo potem pridobiti še kak vzorec n. pr. iz Gran Chaka ali iz argentinske pampe, ali pa celo vzorec starih peruanskih kultur.

Iz Oceanije je razstavljenih nekaj predmetov predvsem z otočja Fidži; toda razen pušic, med katerimi vidimo tudi takšno za lov na ribe in drugo za lov na ptiče, je ta zbirka izrazito slučajnostna in deloma celo dvomljiva, ker manjkajo identifikacije; bivolski rog n. pr. gotovo ni iz prvobitne kulture tega otočja; podobno dvomljiv je menda širokokrajni slamnik. Kdor še ni videl melanezijske piroge, si tu lahko ogleda vsaj model. Vendar bi se s časom, ko se predmeti identificirajo in po izločitvi nedognanih, tudi zbirka iz Oceanije dala morda izpopolniti. Nekoliko boljša se mi zdi zbirka s Filipinskega otočja, ki bi se prav gotovo dala pomnožiti, morda z zamenjavo. Saj imamo pri nas marsikaj zanimivega, kar bi drugi muzeji radi sprejeli; in muzejev in univerz je po svetu vedno več.

Najpopolnejša na tej razstavi je zbirka o nilotskem plemenu Bari iz današnjega južnega Sudana. Poleg številnih vzorcev orožja, med katerim so posebno zanimivi palični ščiti, tulji, razne puščice in kopja, kiji (tudi kovinski), spoznamo tu izbor njihovih glasbil, razne okrasne predmete (slono-koščene in druge), dele »obleke« (pasove, predpasnike itd.), gospodinjsko orodje, cedila za fermentirane pijače itd. Za razliko od prvobitnih ameriških kultur pa so v Afriki poznali in samostojno razvili tudi metalurgijo železa; tu vidimo nekaj kovaškega orodja; tudi nosijo puščice in kopja (z eno izjemo na razstavi) železne osti, česar v Ameriki ne bi našli.

Pigmejci porečja Konga so še kar dobro zastopani, čeprav bi bilo treba še marsikaj »prečistiti« glede tega, kaj je import sosednjih črnskih plemen in kaj je prvobitno. To bo pač mnogoletna naloga, ki se je bo prizadevni

kustos gotovo z veseljem lotil; ne bo pa lahka, ker je identifikacija otežena s čisto nepopolnimi podatki o zbranih predmetih. Vemo n. pr., da pigmejci dobivajo v zameno za slonovo kost železne osti od svojih »gospodarjev« — sosednjih črnskih plemen. Kako zanimiv predmet na tej razstavi je n. pr. glasbilo (kar v dveh inačicah), ki ima na lesenem resonančnem zabojčku montirane različno dolge železne ploščate paličice, in po zvoku spominja na ksilofon! Eno je označeno kot predmet sudanskega plemena Baleze (zahodno od Albertovega jezera). Zakaj so na podobnem glasbilu iz Ugande, kjer žive že plemena Bantu, paličice preluknjane, zakaj jih je enajst, medtem ko jih je na onem plemenu Baleze samo osem in to nepreluknjanih? Kje je izvor tega glasbila? Zanimivi pa so tudi mnogi ženski »zapasniki«, lepo izdelan ščit plemena Nkundu itd.

Iz Gabuna je manjša zbirka materialne kulture plemena Fang ali Pahuin; zanimivi so razni noži (zlasti bi opozoril na kovinski nož) ter obe harfi in druga glasbila na strune. V tej veliki dvorani imamo tudi dve lepi leseni maski s Slonokoščene obale ter zanimivo žensko masko iz kože (še nedoločenega izvora) in drugo, leseno, tajnih moških združb iz Nigerije. Tudi tu pa bi kazalo za bližnjo bodočnost izpopolniti predvsem zbirke materialne kulture plemen, ki jih ima muzej že zdaj v večji meri na razpolago, n. pr. kulturo pigmejcev, morda vsaj enega plemena, kajti zanje je značilna primitivna lovska pragozdna ekonomika (brez kovin). Poleg tega bi se kazalo potruditi za izpopolnitev kulture Barijcev. Lepo bi bilo, če bi se dala dobiti popolnejša zbirka o grmičarski kulturi, pa o kakšni višje razviti pastirski ali poljedelski; o beninski smemo za zdaj pač samo sanjati. Toda s časom bi se dalo morda organizirati gostovanja z začasnimi razstavami. Vse to je »muzika prihodnosti«. Vprašanje je le, kakšen bo odziv in kakšna bodo sredstva ter sotrudniki prizadevnega vodstva Etnografskega muzeja, ki se pomanjkljivosti te razstave popolnoma zaveda, ki pa je hotelo vzbuditi zanimanje za izven-evropske kulture tudi v naši javnosti.

Za zaključek naj povem, da se mi zdi ta začasna razstava v marsikaterem pogledu pomembna. Ne da bi ponavljal, kar sem že uvodoma omenil, je ta razstava pokazala, da ima tudi naš Etnografski muzej že precej zbirk, katerih del je zdaj prvič pokazal. Jasno je, da potrebuje prostor, mnogo več prostora. Ljubljana je univerzitetno mesto, je kulturni center naroda in ima vso pravico do sicer morda majhnega, a sistematično urejenega etnografskega muzeja, ki bi v stalnih osnovnih zbirkah poleg izvrstno prikazane domače stvarne kulture moral prikazati v dobrih vzorcih tudi druge kulture. Sele primerjava bi obiskovalcem odprla pogled v svet in bi jim pokazala, koliko je domača kultura povezana z drugimi, koliko je samonikla in kje stoji v svetu tako pestrih kulturnih prizadevanj človeka. Pokazala bi tudi, kakšna je kultura na raznih stopnjah ekonomike, ob sodobnih primerih bi jim odgrnila pogled tudi nazaj v zgodovino razvoja kultur in s tem konkretizirala povezavo materialne kulture z ekonomskimi in družbenimi formacijami. Treba pa je odslej razvijati zbirke po sistematičnem, mnogoletnem načrtu. V tem vidim pomen te začasne razstave, ki bi ne smela izginiti spet v nedostopna, mnogo pretesna skladišča brez odmeva v naši javnosti.

Summary

SOME THOUGHTS ON THE EXHIBITION OF OVERSEA COLLECTIONS IN THE ETHNOGRAPHICAL MUSEUM OF LJUBLJANA

From October 1956 till May 1957 in the Ethnographical Museum of Ljubljana there was a temporary exhibition of its oversea collections. These stem mostly from Slovenian missionaries and sailors and were not systematically gathered from the thirties of the past century; some of the items cannot be identified quite surely anymore. Nevertheless, the exhibition presents a picture, though not a complete one, of the material cultures of the Ojibwa, Bari (southern Sudan), and some Central African peoples; there are items also from Oceania, the Philippines, China, Himalayan cultures, etc. which, though incomplete, may serve as a nucleus for further systematic collecting. At any rate, this first exhibition of oversea cultures in the Ethnographical Museum which up to the present specialized in collecting cultural items of Slovenia itself, shows to the visitors who have no other opportunities the great variability of culture, partly at least. This, however, is an important task. So it may stimulate the Ethnographical Museum of Ljubljana to organize, step by step, a steady exhibition of more complete, though small, samples of different cultures to enable the visitors to compare them in connection with various economic and social levels.

POROČILO O TERENSKEM RAZISKOVANJU POKRAJINSKEGA MUZEJA V MARIBORU V LETU 1956

Tončica Urbas

V nadaljevanju etnografskega raziskovanja Pohorja se je etnografska skupina Pokrajinskega muzeja v Mariboru v preteklem letu znova napotila na južno pobočje Pohorja, kjer je imela svojo stalno postojanko na Tinju nad Slovensko Bistrico. Struktura geografskega terena na tem delu Pohorja je precej podobna terenu, ki ga je skupina obiskala leta 1955, t. j. vasi Kuni-gundi nad Zrečami, le da je v pogledu naseljenosti in raziskovanja naselij nekoliko ugodnejši, ker ima več zaselkov in nekoliko manj samotnih kmetij.

Etnografsko skupino so sestavljali člani lanskega leta z izjemo tehničnega risarja Golija Bojana, ki je bil v poletnih mesecih odsoten na študiju v Nemčiji, zato ga je nadomestil akademski kipar in slikar Kolbič Gabro. Skupina je pričela z delom dne 8. julija, vrnila pa se je 22. julija, tako da je bila na terenu skupno 14 dni. Razen Velikega Tinja, kjer je imela bazo, je raziskala naslednja naselja oziroma samotne kmetije: Malo Tinje, Rep nad Tinjem, Jurišno vas, Turiško vas pri Tinju, Sv. Urh, sedaj naselje Pod Vrhom in nekaj samotnih kmetij v Planini za Velikim Vrhom.

Poudariti je treba, da je bila letošnja bera precej obilnejša in pestrejša od lanske, t. j. s terena nad Sv. Kunigundo, to pa predvsem zaradi tega, ker je bilo vreme v mesecu juliju ugodno, mimo tega pa so, kakor sem že omenila, naselja v obliki zaselkov in tudi samotnih kmetij na tem delu Po-

horja bolj strnjena, zato ni bilo treba izgubljeni toliko dragocenega časa za hojo od izpovedovalca do izpovedovalca.

Skupina je kakor v preteklem letu posvetila dovolj pozornosti posameznim gospodarskim panogam ljudske materialne kulture. Posebej je proučevala poljedelstvo, ki je na tem delu Pohorja dobro razvito, čeprav potekajo v tej višini tudi že gornje meje nekaterih poljedelskih kultur, n. pr. koruze, fižola idr. Precej podatkov je dala tudi živinoreja s svojimi panogami, posebej ovčereja, ki se je prav na tem delu Pohorja v znatni meri ohranila do današnjih dni, z njo v zvezi pa še pridobivanje volne in njena predelava v preteklosti in sedanosti. Obilo podatkov je dalo prav tako raziskovanje prevoznih in prenosnih sredstev, ki so tudi tu dokaj raznovrstna in zanimiva. Podatki o gozdarstvu so v primerjavi z onimi iz lanskega leta precej skopi, ker se kmetje na tem delu Pohorja ukvarjajo pretežno s poljedelstvom in živinorejo, medtem ko gojijo izključno gozdarstvo le redki lastniki velikih samotnih kmetij, katerih gospodarstvo temelji pretežno na izkoriščanju velikih kompleksov gozda.

Zanimive primerjalne podatke je dalo tudi proučevanje ljudskega stavbarstva tako v pogledu zunanosti kakor glede notranjega tlorisa pohorskih hiš in drugih gospodarskih poslopij in notranje hišne opreme pa raznega orodja in delovnih naprav, ki so povezane z različnimi gospodarskimi dejavnostmi in notranjimi hišnimi opravili. Tako smo v opis zajeli temeljito tudi pohorsko coklarstvo, ki je še danes v znatni meri razširjeno tudi na tem delu Pohorja.

Tudi gradivo, ki ga je skupina nabrala s področja duhovne kulture pohorskega človeka, je tako po obsegu kakor po kvaliteti prav zadovoljivo, čeprav po obilici in raznolikosti tudi tu občutno zaostaja za tistim, ki ga je skupina nabrala v letu 1954 na delu po Prekmurju. — Kljub temu lahko omenim, da je izročilo o Povodnem možu in o vilah tu mnogo obsežnejše in tudi bolj živo kakor na delu Pohorja nad Zrečami, pač pa so tu mnogo manj razširjene pesmi ljudskih pevcev, n. pr. Jurija Vodovnika, ki je tod skoraj že povsem izginil iz zavesti tudi starejših oseb. Obseg zbranih ljudskih pesmi je bolj skromen, bolj živa pa je še predanost vražam in verovanjem med starejšim ženskim svetom. Zapisovalka in članica ekipe, M. Senjorjeva, je poleg drugih pesmi, ki so povezane z raznimi delovnimi običaji in navadami iz človekovega življenja, zapisala tudi zbirko prav čednih ženitovanjskih pesmi in nagovorov pri pohorskih poročnih običajih, ki so se ohranili do danes prav posebno tu, na Tinju. Zapiski s področja socialne kulture, ki govorijo o medsebojnih odnosih posameznikov in vaše skupnosti, bodo rabili predvsem za dopolnilo h gradivu, ki je bilo že doslej nabrano po drugih delih Pohorja.

Tehnična dokumentacija je bila kljub težavam, ki jih ima v tem pogledu etnografska skupina Pokrajinskega muzeja vsako leto — saj ne razpolaga s samostojnim fotografom in posebej izurjenim in večjim tehničnim risarjem — izvedena kar zadovoljivo. O tem govori nedvomno nabrano tehnično-dokumentarno gradivo, ki je sedaj že popolnoma urejeno, tako v pogledu fotografij, kakor risb, skic in tlorisov. V pogledu risb se pri izdelkih

namreč čuti žal pomanjkanje rutine, ki je lastna predvsem poklicnim tehničnim risarjem, kakršni so na voljo n. pr. Etnografskemu muzeju v Ljubljani. Pokrajinski muzej v Mariboru pa vsako leto dobi za delo v ekipi akademskega slikarja, ki je sicer izveden v svojem delu, a izvedbi tehničnih risb mnogokrat povsem ne ustreza, ker je predvsem umetnik, ki opazuje predmete, in jih tudi slika oziroma riše skozi prizmo lastnih, umetniških oči in čustev. Poklicnega tehničnega risarja Pokrajinski muzej v Mariboru žal še vedno nima, čeprav bi bil nujno potreben poleg dela v etnografiji, še posebej za tehnično risanje v referatu s arheologijo. Če se bo posrečilo dobiti ga v tem letu — denarna sredstva s sistemizacijo službenega mesta so že zagotovljena — in gre sedaj samo za to, da se najde človek, ki bi bil pripravljen sprejeti v Pokrajinskem muzeju mesto, potem se bo ugodno rešilo tudi vprašanje tega člana etnografske skupine, ki ga je bilo treba doslej vsako leto znova iskati.

Materialno stran v pogledu prenočišča in prehrane je bilo možno urediti povsem zadovoljivo. Skupina je prenočevala v šoli na Tinju, kjer ji je izkazal vse hvale vredno razumevanje šolski upravitelj Vladimir Gal, ki mu izrekamo tudi s tega mesta iskreno zahvalo. Tople obroke hrane so za člane skupine oskrbovali v vaški gostilni pri Bizjaku.

Drugi obisk in terensko raziskovanje južnega pobočja Pohorja v letu 1956 je vsekakor izpopolnilo sliko o stanju etnografije v tem delu pohorskega sveta, ki jo bo vredno pozneje primerjati z naselji na severnem pobočju, kamor se namerava etnografska skupina odpraviti že v letu 1957.

Résumé

RAPPORT SUR LES RECHERCHES AU TERRAIN DU MUSÉE PROVINCIAL DE MARIBOR, EN 1956

On informe sur les recherches au terrain, effectuées par l'équipe du Musée Provincial de Maribor. L'équipe a visité, en 1956, les versants méridionaux du Pohorje (Styrie Inférieure).

DVOJE POSVETOVANJ ETNOGRAFOV-MUZEALCEV V SLOVENIJI

Pavla Štrukelj

Etnografska sekcija pri Društvu muzealcev in konservatorjev LRS, Ljubljana, je organizirala do sedaj že dvoje posvetovanj. Prvo je bilo dne 23. junija 1956, drugo pa 30. marca 1957.

Ob začetku prvega posvetovanja je Boris Orel, vodja etnografske sekcije, poudaril pomen takih strokovnih posvetovanj. Po osvoboditvi se je namreč povečala splošna in specialna muzejska problematika z ustanovitvijo večjega števila muzejev. V zvezi s tem potrebujejo zlasti etnografski oddelki novih

krajevnih muzejev v kar največji meri strokovne pomoči pri izpolnjevanju raznih tako rekoč osnovnih muzejskih nalog.

Na prvem posvetovanju dne 23. junija 1956 so udeleženci razpravljali o zbiranju etnografskega gradiva, inventariziranju, urejevanju slikovnega gradiva in o zaščiti etnografskih spomenikov.

Tončica Urbas je v prvem referatu govorila o *zbiranju etnografskih predmetov*, v katerem je predvsem pojasnila, kdaj in čemu zbiramo etnografske predmete, kakšne so metode zbiranja in kdo naj zbira etnografske predmete na terenu. Predavateljica predlaga, naj zbiranje etnografskih predmetov opravljajo samo strokovno usposobljeni muzealci-etnografi, ki naj bi posvetili vso skrb načrtnemu zbiranju in natančni dokumentaciji predmetov.

Referat Marije Jagodic je obsegal *inventarizacijo in shranjevanje muzejskih predmetov*. Jagodičeva je pravilno poudarila, da je dobro opravljena inventarizacija v nekem pogledu že pravzaprav zametek znanstvene razprave. Vsak predmet mora biti inventariziran tako, da vsebuje vse osnovne podatke, ki so potrebni za znanstveno obdelavo ali za razstavljanje. Zato mora imeti vsak muzej knjige, ki so povezane z najrazličnejšimi stopnjami pravilne muzejske inventarizacije.

Fanči Šarf je v tretjem referatu načela problem *urejevanja slikovnega gradiva v muzeju*. Šarfova je obravnavala praktično stran tega notranjega muzejskega dela in pojasnila pomen dobro urejene fototeke in ilustracijskega gradiva, ki muzealcu pomaga pri reševanju najrazličnejših vprašanj. Tudi za ilustracijsko gradivo so potrebne razne inventarne knjige.

Boris Orel je v zadnjem referatu govoril o *vprašanju etnografsko-spomeniškega varstva v Sloveniji*. Ta problem je že temeljito obdelal v referatih, ki sta bila objavljena v dveh strokovnih revijah, in sicer prvi v Zborniku zaščite spomenika kulture in drugi v VI–VII letniku Slovenskega etnografa. Boris Orel se je na tem posvetovanju omejil predvsem na nove predloge, ki naj bi pravzaprav spomeniško-varstveno delo v določenem pogledu revidirali in ga postavili na realnejšo osnovo. Glede na dosedanja izkustva pri zaščiti nepremičnih etnografskih spomenikov je predlagal tole: v čim krajšem času bi bilo treba zbrati gradivo za nekakšno topografijo nepremičnih etnografskih spomenikov, zaščititi spomenik *in situ*, če so za to dani ugodni pogoji, in končno razmisliti tudi o morebitnem prenosu etnografskega spomeniškega objekta z določenega območja v neposredno bližino muzeja.

Drugo posvetovanje, dne 30. marca 1957, je bilo nadaljevanje prvega. Udeleženci so razpravljali o znanstvenem etnografskem delu in o razstavah v muzeju.

Angelos Baš je govoril o *etnografskem znanstvenem delu v muzejih*. Obdelavo gradiva, ki je zbrano v muzeju, si predavatelj zamišlja takole: pridobljeni viri, ki naj bi bili izčrpno inventarizirani in opremljeni s kar najbolj poučno kartoteko in fototeko, bodo imeli zadostno podlago za raziskave, če se bodo upoštevali še zadevni pisani in umetnostni viri. Takšne raziskave, ki izvirajo iz gradiva, zbranega v muzejih, lahko povsem drugače oblikujejo razstave zbirke. Posredovanje raziskovalnih izsledkov pa ne more biti omejeno edino na razstavne zbirke. Vzporedno z urejanjem študijsko zasnovanih

tematskih razstav je treba objavljati tudi obravnave za strokovno javnost, ki hoče natančneje spoznati vprašanja, ponazorjena v zbirkah.

Boris Orel je v svojem referatu o *razstavljanju etnografskih predmetov* poudaril predvsem pomen dobro urejenih etnografskih razstav. Vprašanja smotrno urejene etnografske razstave nikakor ni mogoče uspešno reševati, če nismo poprej posvečali zadostne pozornosti pravilnemu sistematičnemu zbiranju, inventariziranju ter zlasti znanstvenemu proučevanju etnografskih predmetov. Predavatelj se je lotil raznovrstnih vprašanj, pri čemer pa se je večidel naslanjal na svoja lastna izkustva iz muzejske prakse, na lastna opažanja in dognanja. Dotaknil se je nekaterih osnovnih pogojev, ki so potrebni za razstavo, dalje raznovrstnih pomožnih tehničnih sredstev, gradiva in razstavnih vidikov. Poleg najvažnejših načinov razstavljanja kot so etnografsko-geografski, razstave interjerjev in skansen, meni Boris Orel, da ima pravilno pojmovani koncentracijski razstavni način še veliko možnosti razvoja in da pomeni v resnici najvišjo stopnjo etnografskega razstavljanja predmetov.

Po končani izčrpni diskusiji je bilo drugo posvetovanje zaključeno s programom za naslednje, ki naj bi med drugim obsegalo tudi vprašanje razmejitve med muzeji v etnografskem pogledu.

Summary

THE TWO CONSULTATIONS OF ETHNOGRAPHERS- MUSEUM'S WORKERS OF SLOVENIA

The report refers to the two consultations of ethnographers-museum's workers of Slovenia, which was organized by the Ethnographical Section of the Society of Museum's Workers and Conservators Pop. Rep. of Slovenia in 1956 and 1957 in Ljubljana. The members of consultations discussed this: Gathering ethnographical objects, inventorying and preserving museum's objects, arranging pictures and photographs, preserving ethnographical material and monuments in Slovenia, ethnographical scientific work in museums and exhibitions of ethnographical objects.

KNJIZNA POROČILA IN OCENE

Kotnikov zbornik. Narodopisni zapiski z Gornjegrajskega in Kozjanskega. Prispevke so napisali člani narodopisne skupine celjskega muzeja. Uredila France Kotnik in Vlado Novak. Izdal in založil Mestni muzej v Celju. Celje 1956. Str. 159 + 12.

Pri nas zborniki razprav, posvečeni pomembnim znanstvenikom ob njih jubilejih, niso tako pogosti kot drugod po svetu. Pa še tisti, kar jih imamo, so letniki revij, ki jih označuje kot prigodni zbornik le posvetilo. *Kotnikov zbornik*, prvi te vrste pri nas, je dobil svoje ime spričo smrti prvega urednika, ki je zbral in vodil »narodopisno skupino celjskega muzeja,« ki mu je plod svojega v glavnem triletnega terenskega dela s posvetilom povezala kot dostojen spomin njegovi pobudi, vodstvu in nesebični prijateljski pomoči (posvetilo).

Za posvetilom je slika Franceta Kotnika po Stovičkovi plaketi. V »uredniškem poročilu« seznanja drugi urednik Vlado Novak (ki sicer s svojim delom ni udeležen v zborniku) z nastankom knjige, o Kotnikovih pripravah za objave v zborniku, kakor tudi o vrzelih, ki so jih pustila neobdelana področja (planšarstvo na Menini, kašče v okolici Gornjega grada). Sedanji način objave vsega gradiva v eni knjigi je gotovo primernejši, kakor pa bi bile prvotno zamišljene posebne »knjižice o vsakem izmed obdelanih krajevnih območij.«

»Kotnikov zbornik« je prva objava gradiva ene izmed delovnih skupin naših muzejev, ki so v zadnjem desetletju pričele sestavno raziskovati od vasi do vasi našo ljudsko kulturo. Knjiga je v celoti vse hvale vredno prizadevanje, saj je prva vsaj delna mnogostanska podoba dveh zaključenih krajevnih območij v naši etnografiji. Upravičeno pritrujemo urednikovemu mnenju, da kako primerjalno obravnavanje nabranega gradiva ni nikoli naloga nobenega priobčevalca. Gradivo samo, če je pravilno zapisano, je dovolj dragoceno, da ga damo na razpolago vsem, ki ga bodo doma ali na tujem pritegnili v svoja raziskavanja. Zbrano etnografsko gradivo moremo objaviti ali v poročilu z glavnimi podatki, ali pa natančno v celoti. Podoba je, da so v objavljenih prispevkih objavili zapisovalci svoje celotno gradivo.

V prvem delu zbornika objavlja z *Gornjegrajskega* šest avtorjev gospodarsko-socialni pregled občine Florijan, oznako stavb in pravnih šeg (J. Božič); o pustotah (Fr. Kotnik); o domovih z opremo, požarjenju, setvi in žetvi, košnji, mlinih, lanu, tkalstvu in pletenju vrvi (D. Predan); o metju prosa, štrihanju rži, o skupnosti »sosedov«, ženitovanju, »svečarjih«, hišnih balih (St. Terčak); o šegah ob rojstvu, smrti, namežniku, verovanjih, legendah (J. Lekše). Panjske končnice je skopo snovno označil A. Stupica. V ta obsežnejši del zbornika (str. 7—102) sta vključena članka o savinjskem splavarstvu (Hriberniki, Zemljič), ki segata krajevno tudi izven obdelanega ozemlja.

V drugem delu knjige (str. 105—149) objavljajo v glavnem isti avtorji gradivo iz vasi *Gornji Voluš, Lahov graben, Polana, Podsreda in okolice*: o

oglarjenju in lončarstvu (Predan); o kolinah in poljšem lovu (Terčak); o vinogradništvu (Vreže); o šegah, zdravilstvu, zapiske o verovanju in ljudskem pesništvu (Terčak, Lekše).

Zelo koristno je kazalo pojmov in imen, kakor so potrebni tudi kratki nemški povzetki, dodani ob koncu zbornika s posebnim štetjem strani (12), ker so namenjeni le izvodom za tujino.

Kritične misli, ki se nam vzbujajo ob tem razveseljivem pojavu v našem strokovnem slovstvu, ki bo imel tudi velik vzgojni pomen, so predvsem te, da so raziskovalci ljudskega življenja iskali bolj vidne, »posebne« strani v njem, kar je delno umljivo zaradi kratkega časa, ki so ga mogli prebiti v obravnavanih krajih. Tako bi radi še kaj izvedeli o nabiralništvu, živinoreji, o raznih drugih vrstah domače delavnosti, o noši, prehrani itd. Ne bilo bi prav, ko bi sedanji sestav Kotnikovega zbornika vzbujal vtis pri slabo poučenih bralcih, da je snov, obravnavana v njem, edini predmet etnografskega raziskovanja. Podnaslov knjige »Narodopisni zapiski...« sicer skromno označuje njen značaj, vendar bi bila o tem vprašanju potrebna jasnejša beseda v urednikovem poročilu.

Poleg teh načelnih pomanjkljivosti pa nas glede načina objave najbolj moti to, da so nekateri zapisi tako kratki, obstoječi komaj iz nekaj vrst, n. pr. str. 31, 93, 120, 131—132, 133, 138. Mnogo učinkoviteje bi bilo, ko bi opise šeg ob raznih prilikah in še zapise verovanj združili pod istim naslovom. — Pri raznih ljudskih nazivih si želimo čim natančnejšega fonetičnega zapisa, kar so avtorji redko upoštevali. Predvsem pa je nujno, da označijo v takih besedah mesto poudarka. Pogrešamo pa imen za posamezne dele n. pr. v opisu stavb na str. 13—18.

Uredništvo bi moralo poskrbeti za čistejši jezik (n. pr. se nahaja, odgovarjajoče število, prilike, dočim, iz Florijana itd.).

Tako slike na 20 prilogah, kakor tudi vrsta risb predmetov in orodij posrečeno dopolnjuje besedilo in si jih želimo le še več.

Celjski narodopisni skupini voščimo srečo pri vnetem nadaljevanju dela in dovolj umevajočih podpornikov pri objavljanju gradiva.

Vilko Novak

Tončka Urbas, Narodopisni zapiski, Žetev Svobode v Sladkem vrhu, Maribor 1956, str. 50—75.

Avtorica nas seznanja v krajšem sestavku z nekaterimi poglavji iz ljudske duhovne kulture. V letu 1956 nabrano gradivo se nanaša na osrednji del Slovenskih goric, vasi Velko, Sladki vrh, Vranji vrh in Somat.

Pod naslovom Ljudski običaji v Slovenskih goricah, so obravnavani življenjski (porod, poroka in smrt) in letni običaji, ki so povezani z različnimi vsakoletnimi pomladanskimi, poletnimi, jesenskimi in zimskimi prazniki. V poglavju Ljudske uvere, vraže in predstave pa so navedene najrazličnejše zgodbe in praznoverne predstave o coprnicah, urokih, delanju toče, škratcu ali škopniku, hudourniku ali movju, divjih nočnih psih, brezvernem nočnem jagru, mōri ali truti, hudiču in hoji v ris.

Prispevek sicer ni obsežen, je pa kljub temu pomemben, tako zaključuje avtorica svoj uvod v Narodopisne zapiske. Najpomembnejša vrednost gradiva je predvsem v tem, da izvira le-tá iz etnografsko prav malo obdelanih vasi v Slovenskih goricah in da je spričo zelo omejenega obravnavanega teritorija (samo 4 vasi) etnografska dokumentacija kar najbolj krajevno opredeljena. Tak način kritično podanega gradiva naj bi dobili za vsako slovensko vas in šele na osnovi teh bodo etnografi lahko pisali primerjalne in sintetične študije. In končno, v članku zasledimo vsaj deloma nekaj popolnoma novega gradiva o ljudskem praznoverju, tako pri verovanjih (uverah) in vražah kot tudi pri običajih.

Priznanje ne zasluži samo avtorica, ki je zbrala in primerno obdelala gradivo, ampak tudi Delavsko prosvetno društvo »Svoboda« v Sladkem vrhu, ki je uvrstilo prispevek v svojo publikacijo.

Marija Jagodic

Rudolf Badjura, Bloško starosvetno smučanje in besedje. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1956. Str. 32, 11 fotografij in 14 črtežev.

Z drobno, a po témi, ki jo obravnava, toliko bolj pomembno knjižico je hotel avtor opozoriti predvsem slovenske športnike-smučarje na staro bloško smučanje. V uvodu govori o pomembnosti te edinstvene športne dejavnosti v preteklosti in poudarja potrebo po zbiranju nadaljnjih podatkov o zgodovini bloškega smučarstva. Povsem pravilno pa dodaja tudi, da bi stvar utegnili zanimati še marsikoga drugega mimo slovenskih smučarjev. Res so prav etnografi med prvimi, ki bloškim smučem posvečajo mnogo pozornosti.

Avtor nas v svojem delu seznanja najprej z oblikami in ustrojem starih bloških smučí. V prvem poglavju govori o lesu in obdelavi desak, o stremenih in kolcih. Posebej nas seznanja s krpljami, za katere meni, da so predhodniki smučí. V drugem delu razpravlja o smučarskem besedju, ki je v rabi na Blokah pri smučarskih pripravah in smučanju, dalje pri razgovoru o smučarskem svetu, snegu in smuki. Resume je dodan v nemškem, angleškem in francoskem jeziku.

Delo je pripravljeno predvsem po popotnih zapisih o Blokah med obema vojnama, deloma pa tudi o spominu. Ker se je avtor torej za bloško smučanje zanimal že v času, ko se niti etnografi niti kdo drug ni zavedal te slovenske etnografske posebnosti, nas more knjižica poučiti o marsičem, kar danes na terenu že težko doženemo. Etnograf bi sicer v Badjurom delu želel najti še marsikaj, predvsem pa večjo jasnost glede pristnih ljudskih izrazov, vendar se moramo zavedati, da avtor obravnava staro bloško smučanje predvsem kot športnik-pedagog, ne pa kot etnograf. Etnografski muzej v Ljubljani se je v zadnjih letih lotil sistematičnega raziskovanja bloškega smučarstva. Rezultate tega raziskovanja je B. Orel objavil v Slovenskem etnografu IX (Ljudske smučí na Bloški planoti, v Vidovskih hribih in v njih sosesčini) ter z njimi v veliki meri dopolnil delo R. Badjura.

Fanči Šarf

Marijana Gušić, Tumač izložene grade, Izdal Etnografski muzej v Zagrebu, Zagreb 1955, str. 195, sl. prilog 46.

Predlanskim je Etnografski muzej v Zagrebu izdal knjigo z naslovom »Tumač izložene grade«, ki jo je napisala ravnateljica Etnografskega muzeja, prof. Marijana Gušićeva. Naslov sam nam ob že znanih predstavah, ki jih imamo o muzejskih vodnikih, ne odkriva, pa tudi ne pomeni kaj posebnega. Ko pa prelistavamo knjigo ali se v njeno vsebino pozorneje pogledimo, se nam bolj in bolj utrjuje prepričanje, da v tem primeru ne gre za šablonsko, po znanih vzorcih sestavljeno delo, marveč da ta »Tumač« visoko presega raven običajnih muzejskih vodnikov.

Avtorica sama pove že v uvodu, da opis razstavljenega gradiva ni podan po načinu muzejskega vodnika, v katerem bi bili po vrsti naštetí in poimenovani vsi razstavljeni predmeti in posamezne skupine. Tak način nizanja, piše dalje, strokovnjaku ni potreben, ostalim obiskovalcem muzeja pa pomeni samo suhoparno navajanje. Z navedeno publikacijo je bilo treba rešiti težjo nalogo: zadovoljiti vse obiskovalce muzeja, tako strokovne in znanstvene delavce, kakor tudi vse najrazličnejše priložnostne obiskovalce. V ta namen se je bilo treba izogniti doslednemu sistematičnemu podajanju etnografskega gradiva in ne napisati samo etnografski priročnik.

Kako je avtorica rešila to vprašanje, naj vnovič povzamemo iz uvoda, kjer jasno nakazuje cilj, ki ga skuša doseči v svojem delu: predvsem opisati razstavljeno gradivo in dati na osnovi tega stvaren odgovor na vprašanje,

kakšno vlogo naj bi imeli danes etnografski muzeji. Predvsem zadnji ugotovitvi je posvetila avtorica že v uvodu precej pozornosti, ko ugotavlja, da vladata danes pri nas v odnosu do etnografije dve skrajni mnenji: prvo sentimentalno ugotavlja, da »živa starina« izginja, drugo pa vidi v folklori edinole znak naše kulturne zaostalosti. Avtorica zavzema jasno stališče, da naša etnografija ne more soglašati z nobenim od navedenih mnenj. Treba je za obe najti objektivne, dejali bi kulturne kriterije in najvažnejše merilo naj bo, da etnografski spomeniki, enako kot vsi zgodovinski ali splošnokulturni spomeniki ne govorijo samo o negativnih in zaostalih pojavih v naši preteklosti, marveč pogosto pojasnjujejo vlogo ljudskega prizadevanja in ambicij, ki so jih nešteta pokolenja vtisnila v temelje naše ljudske kulture.

Iz »Tumača« je razvidno, da je gradivo razvrščeno po regionalni razprostranjenosti etnografskih tipoloških območij. Tako bi ločili kot prvo večjo skupino eksponate iz severnih nižinskih predelov Hrvatske, ki nosi skupno geografsko ime Panonska nižina. Ta razstava se začneja s prikazovanjem gradiva iz najbližje okolice Zagreba, severne in južne okolice Zagreba ter ostale severne Hrvatske, posebno Hrvatske Posavine in prehaja preko kar najbolj zgoščenega prikaza Slavonije do prav kratkega pregleda ljudske noše v Baranji. Nato pa se razstava nadaljuje s prikazovanjem gradiva iz dveh južnih etnografskih območij Jadranskega primorja in Dinarske planine. Obravnavane kulture, ki se — razumljivo — le redko krijejo s politično in upravno mejo, zato niso natančno omejene na Ljudsko republiko Hrvatsko in vsaj ponekod segajo nekoliko čez njene meje z namenom, da bi obiskovalci muzeja dobili čim popolnejšo sliko vseh treh teritorijev. Medtem ko začneja razstava prikazovati notranjost kmečke hiše iz okolice Zagreba, Hrvatskega Zagorja, Podravine in Brodske krajine, opazimo dalje, da izrazito prevladujejo eksponati noše in domače obrti, lončarstvo, tkalstvo, čilimarstvo in čipkarstvo, kar vse je značilno za navedena etnografska območja. Različni dekorativno izdelani predmeti uporabnega ali okrasnega materiala, kot so ornamentirane slavonske buče, rogovi panonskega goveda in pastirske lesene čaše, so obravnavani vmes le kot večja ali manjša značilnost posameznih predelov. Če še omenimo notranjost istrske hiše in hercegovske pastirske kolibe, je s tem že podan pregled razstavljenih in v vodniku obravnavanih muzejskih eksponatov.

Jedrnato nanizani zgodovinski, družbeni in gospodarski činitelji, ki so navedeni pred vsakim večjim poglavjem, dovolj nazorno predočujejo, zakaj se je neko etnografsko območje razvijalo vsaj do neke meje pod njihovimi vplivi v bistveno drugačni smeri kot drugo.

Razstavljene eksponate razlaga avtorica kar najbolj verno, vendar brez pretiranega nadrobnega opisovanja in naštevanja posameznih nazivov. Posebno vrednost pa daje delu popolnoma nov kriterij o podajanju razstavljenega gradiva, kjer se prikazujejo posamezne materialne dobrine ne kot prvobitne tvorbe, ampak kot posledica najrazličnejših činiteljev.

Primerna oprema in pestri slikovni material bodo kar najboljše predstavili hrvatsko ljudsko kulturo tudi onim, ki muzeja ne bodo obiskali.

Marija Jagodic

M. Panić-Surep, Odabrane narodne pripovetke, četvrto, dopunjeno izdanje, Beograd, Nolit, 1956.

Ovo četvrto izdanje razlikuje se od prethodnega samo po jednoj izostaloj i pet dodanih priča. Ali kako ni ranija izdanja nisu doživjela recenziju u stručnom časopisu, dobro je učiniti to bar sad.

Zbirka je namijenjena prvenstveno omladini i svojoj svrsi uglavnom odgovara. Odabrani su dobri i karakteristični tekstovi, prikladni za čitaoca kome su upućeni, grafički zgodno i čitko reproducirani. Izbor je taj, uostalom, potpuno standardan, na razini nekih ranijih, a vjerovatno i budućih naših

zbirki, bez originalnih novih kriterija, uzimajući kao glavnu svoju osnovu klasične Vukove tekstove. Takvom izboru ne bismo mogli ništa zamjeriti, kada autor ne bi malo neskomotno u predgovoru sam isticao svoju zbirku kao uspješiju od ostalih sličnih zbornika i antologija.

U kratkom predgovoru, pisanom lakim pristupačnim stilom, autor je mladom čitaocu pokušao prikazati postanak i razvitak narodne pripovijetke. U nekoliko opće razumljivih i zanimljivih stranica izložiti takvu tešku i složenu i zapravo još nerazjašnenu problematiku nije lak zadatak. Panić je tu potpuno uspio u načinu pisanja, ali nije ipak mogao izbjeći izvjesnim simplifikacijama (u tome nisu dosada uspjeli ni drugi, pa ne smijemo prestrogo suditi).

Jednoj se autorovoj omašci zaista čudimo. Prema njegovim riječima »u prvoj knjizi Vuk je objavio dvanaest, a u drugoj pedeset pripovedaka. Sa onim kratkim u Rječniku to je sve što je V. Karadžić skupio od pripovedaka.« Cinjenice su ove: u izdanju 1853. Vuk je objavio pedeset priča, a u posmrtno izdanje 1870. unesena je još šezdeset jedna priča iz njegove ostavštine (među tekstove ovih dviju zbirki uključeno je i ono dvanaest pripovijedaka iz Vukova izdanja 1821.). U prvo državno izdanje 1897. uneseno je još devet priča iz Vukovih »Danica«. U drugo državno izdanje 1927. (preštampano 1935 i 1937.), unio je urednik Milivoje Bašić još sto pedeset jednu priču, uzetu iz Vukove zbirke poslovice, Rječnika i drugih Vukovih djela, tako da je u ovom do danas najpotpunijem izdanju Vukovih pripovijedaka ukupno objavljena dvije sto sedamdeset jedna priča.

Radi se o ostavštini našeg klasičnog, slavnog, u svakoj prilici isticanog skupljača narodnih pjesama i priča, pa je malo nerazumljivo kako su se kroz četiri izdanja Panićeve zbirke mogle održati ove pogrešne informacije o broju Vukovih prikupljenih i publiciranih pripovijedaka.

Panić navodi da je Vuk »skupio još jednu zbirku narodnih pripovedaka, ali je za svog života nije mogao objaviti zbog slobodnih tema i jezika kojim su ispričane; ta se zbirka i danas nalazi u rukopisu u Srpskoj akademiji nauka.«

Ne znamo je li točno da se tu radi o jednoj cjelovitoj i do danas nepoznatoj Vukovoj zbirci ili je bliže istini obavještenje M. Mojaševića, prema kojemu se Vukovi papiri s pripovijetkama, objavljenim kao i neobjavljenim, čuvaju u arhivu Srpske akademije nauka svi pod istim brojem, nesređeni, nepopisani, tako da se zapravo i ne zna šta oni sve sadrže (v. Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901—1951, Beograd 1953, str. 301). Bilo kako bilo, činjenica da mi ni danas, gotovo sto godina poslije Vukove smrti, ne znamo niti kakva je Vukova ostavština, a kamoli da smo je svu objavili, žalosna je i mora deprimirati.

U predgovoru svojoj zbirci citira Panić poznatu Vukovu izreku, prema kojoj, objavljujući narodne pripovijetke, valja »riječi namještati«, t. j. stilski dotjerivati, što su za Panića »trajna pravila kako treba zbirati narodno predanje.« Uz puno poštovanje za Vukovo djelo, kao i za djelo njegovih bližih i daljnjih suvremenika Grimma, Afanasjeva i drugih, mi ipak prema današnjem stanju nauke ne možemo nikako više »namještanje riječi« smatrati pravilom za folkloristički rad, pa se u tome na žalost ne slažemo s autorovim mišljenjem.

Na kraju još jedna mala napomena, koja nam se čini izvanredno važnom, jer se ne odnosi samo na Panić-Surepovu zbirku, nego i na većinu ostalih naših izdanja narodnih pjesama i priča: autor smatra da je dovoljno na kraju knjige dati sumaran i ne sasvin potpun pregled djela kojima se služio prilikom odabiranja pripovijedaka. Među djelima što ih navodi ima i nekoliko antologija i sličnih zbornika, što znači da su u ovu zbirku unošene pripovijetke iz druge ruke, čime se uvijek olakšava mogućnost različitih pogrešaka. Ali glavni grijeh nije u tome. U svakoj knjizi koja se izdaje, bile to dječje pjesmice, poljoprivredne upute, strip, avanturistički roman, izdavač

je dužan navesti ime autora. Jedino se narodne umotvorine nekom čudnom praksom oslobađaju te obaveze. Onaj koji prvi objavi neku priču dužan bi bio navesti ime kazivača i zapisivača, a onaj tko preštampa taj tekst dužan je u najmanju ruku točno navesti ime i publikaciju prvog objavljivača. To je obaveza prema autoru, pitanje korektnosti. Podsjećamo ovom zgodom na nedavno napisane riječi: »I jedanput prestati sa uzimanjem priloga iz starih izdanja a da se ne naznači odakle je prilog uzet. Ja ne znam kako se to drukče može nazvati sem na lijep način prisvajanje tuđega.« (Vladimir Mijušković, Na lep način, Književne novine, 31. marta 1957.)

Osim moralne obaveze prema autoru ovi su podaci potrebni i iz drugih razloga. Panić-Surep na primer kaže u svom predgovoru da je u tekstove priča unosio neke sitnije pravopisne, grafičke i druge izmjene. Razumije se samo po sebi da su se tekstovi, uzeti s raznih strana, morali među sobom pravopisno uskladiti, a možda izuzetno i uz najveći oprez, s obzirom na publiku kojoj su namijenjeni, ponegdje i neznatno dotjerati. Ali ako je to učinjeno, treba svakom čitaocu omogućiti kontrolu i ocjenu da li su učinjeni zahvati uvijek bili opravdani. Bez navođenja izvora takva je kontrola onemogućena ili bar beskrajno otežana. Svaku i najmanju izmjenu smijemo u takvom slučaju smatrati falsifikatom.

Maja Bošković Stulli

Narodne pripovijetke, uredio Tvrtko Čubelić, drugo, izmijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1955.

Hrvati i Srbi nemaju još dosada suvremene sintetičke studije o narodnim pripovijetkama, a jedini je zbornik pripovijedaka, ureden po znanstvenim principima, onaj Čajkanovićev iz 1927.

Zbog toga školske zbirke narodnih pripovijedaka, kada su popraćene opširnijim uvodima, nadomještavaju koji puta udžbenike, a donekle i znanstvene studije. Takva je i Čubelićeva zbirka.

Uvod obuhvaća većinu važnijih problema u ispitivanju narodne pripovijetke: historijat zapisivanja, pregled važnijih teorija o porijeklu, primjedbe o stilskim značajkama, pokušaj klasifikacije, prikaz nekoliko motiva, napomene o ulozi pripovjedača, zatim o specifičnosti naših pripovijedaka, te pregled ostalih proznih vrsta. Prikazati opće razumljivim i privlačnim načinom sva ova složena i dosada još nedovoljno proučena pitanja nije lak zadatak. Bez obzira na to koliko je autor u svom pokušaju uspio, pozitivna je činjenica što je pristupio svoj toj problematici.

Šteta je što je autorov stil donekle apstraktan i suhoparan, đacima često nerazumljiv, tako da će njegova težnja da objasni i približi mladim ljudima ljepotu i vrijednost pripovijetke ostati više puta bez punoga odjeka.

U ovom kratkom prikazu ne možemo se zadržati na svim autorovim postavkama, bilo da ih odobravamo ili ne odobravamo, jer bi to značilo pisati novu studiju o svim iznesenim pitanjima. Govorit ćemo stoga posve kratko samo o onim pitanjima za koja mislimo da nužno zahtijevaju kritičnu primjebdu.

Čini nam se neosnovanom piščeva tvrdnja da su u Indiji i Engleskoj pripovijetke živjele samo na dvorovima vladara i feudalaca, te da su ih kod većine ostalih naroda pretežno prenosili profesionalni pripovjedači. Nije točno da su pripovijetke kod Nijemaca »još davno nestale« (dovoljno je pregledati najnovije zbirke Gottfrieda Henssena i drugih). Mislim da prema tome nije osnovano autorovo mišljenje po kome se pripovijetke jugoslavenskih naroda odlikuju među drugima nekim svojim posebnim općenarodnim karakterom.

Na osnovu svog dosadašnjeg poznavanja naših narodnih pripovijedaka ne bih se mogla složiti s mišljenjem da svaki od naših naroda ima svoj određeni nacionalni inventar (kod Srba i Hrvata taj se inventar gotovo potpuno stapa, a i kod ostalih je veliki dio tipova i motiva zajednički).

U autorovu pokušaju kratkoga prikaza najvažnijih teorija o porijeklu pripovijetke Grimmova je mitološka škola prikazana donekle nejasno. Osnivača znamenite engleske antropološke škole E. B. Tylora naziva pisac američkim učenjakom; njegovo fundamentalno djelo »Primitivna kultura« nije spomenuto, već se navodi samo popularni priručnik »Antropologija«, citiran iz nepoznatih razloga francuskom transkripcijom i uz pogrešnu godinu objavljivanja. Mišljenja francuskog učenjaka J. Bédiera unesena su nespretno u kontekst, pa će svaki neupućeni čitalac odatle zaključivati kao da je i Bédier bio pripadnik antropološke, t. j. etnološke škole.

Mislim da pristupanje pripovijeci kao umjetničkom djelu, za što se s pravom autor zalaže, ne bi trebalo predstavljati negaciju mitološke podloge čudesnih bajki, kako to proizlazi iz autorove stilizacije. A i misao o pojedincima kao tvorcima narodne pripovijetke opravdana je samo utoliko ako se nijednoga časa ne zaboravi kolektiv pod čijim neposrednim utjecajem pojedinci stvaralački djeluju kao dio te zajednice.

Na više mjesta autor govori o etičkim idealima narodne pripovijetke: dobru, pravdi, poštenju... Ti se ideali nesumljivo mogu naći u narodnim pričama, ali one često izražavaju i moralna shvaćanja daleka od naših, čak i suprotna našima. Autor to također primjećuje pa iznosi kako je bilo razumljivo »kad je zloća i pakost odnosila pobjedu nad dobrotom i iskrenošću.« Kao primjer tih pojava navodi autor poslovicu »Bez osвете nema posвете.« Mislim da su već i ranije mnogi autori pogrešno ocjenjivali moral narodne književnosti sa stanovišta jedne idealizirane, apsurdne, a ustvari naše etike. Poslovica o osveti nije odraz zloće i pakosti, nego izražava zakonitu i nužna moralna shvaćanja i etiku jedne patrijarhalne, plemenske, ratničke zajednice. Ovu relativnost morala na različitim društvenim stupnjevima trebalo bi uzimati više u obzir kod tumačenja narodne književnosti.

Poglavlje o stilskim značajkama pripovijedaka čini nam se prilično uspješnim. Razumije se da na onom skučenom prostoru autor nije mogao o tim pitanjima reći sve ono što bismo željeli.

Međutim, poglavlje o klasifikaciji dosta je nesretno. Pisac tu daje prikaze dosadašnjih klasifikacija, koji nisu uvijek dovoljno točni (Aarneova klasifikacija, na primjer, prikazana je ovako: »Bajke o životinjama, čudesne bajke, bajke u obliku legendi i novela, bajke o glupom đavlu i šaljive bajke (Schwänke).«

O većini dosadašnjih klasifikacija pisac misli da su se oslanjale na sadržajne elemente u pripovijetkama, dok je po njegovu shvaćanju za klasifikaciju prvenstveno bitna kompozicija, a ne toliko sadržaj priče. Slažemo se da je kompozicija i struktura tu zaista veoma važna, ali je nikada ne bismo suprotstavili sadržaju priče; čini nam se da je to oboje nedjeljiva cjelina, a da su dosadašnje klasifikacije, pa i Aarne-Thompsonova, i te kako uzimale u obzir i formalne značajke pripovijedaka. Čubelićev pokušaj klasifikacije, međutim, koji je inače sažet i pregledan, ogriješio se upravo o stilski strukturi pripovijedaka. Priče je podijelio na: 1. Bajke i legende, 2. Novele i anegdote, 3. Novele o životinjama i basne (legende tu ne označuju vjerske priče, nego predaje, njem. Sagen). U prvoj je Čubelićevoj skupini »osnovni elemenat čudesan ili fantastičan, mitološki.« Pisac je tu previdio bitnu razliku, koju su dosadašnje klasifikacije, izričito ili prešutno, uzimale na neki način u obzir: dok se bajka sva kreće u dimenziji istog čudnog, nadstvarnog, i u svom fantastičnom okviru čak takoreći realnog svijeta, dotle predaja (kod Čubelića legenda) izvire iz suprotstavljanja svakodnevnog života zamišljenim čudesnim i numinoznim pojavama. A odatle izvire opet čitav niz kompozicijskih i stilskih razlika u izrazu (O tome vidi dragocjenu studiju: Max Lüthi, *Das europäische Volksmärchen*, Bern 1947). Zbog toga bajke i predaje nikako ne idu u istu skupinu.

Imali bismo primjedbi i na neke druge skupine, ali su manje značajne, pa ih izostavljamo zbog skučenog prostora.

Što se tiče Aarne-Thompsonove podjele priča, mislimo da je Čubelić potezjenjuje. Bez obzira na sve njezine slabosti i nedostatke, gotovo svi današnji istraživači narodnih pripovijedaka, bili oni pristalice t. zv. finske škole ili ne, služe se praktično tom klasifikacijom (u SSSR n. pr. ona je dugo bila odbacivana, a u tek objavljenoj zbirci E. V. Pomeranceve, Ruskie narodnye skazki, Moskva 1957 uzeta je u obzir u napomenama uz priče).

Poglavlje o narodnim pripovjedačima čini nam se važnim i pozitivnim, jer su naši istraživači narodne književnosti dosada zanemarivali njihovo značenje. Šteta je tek što se o pripovjedačima govori suviše općenito, a mi danas ipak već raspoložemo i izvjesnim podacima o autentičnom pripovijedanju kod nas. Ne bismo se složili s podjelom pripovjedača na stvaraoce i reproduktivne. Istina je da su razlike među pojedinim kazivačima velike i vrlo individualne, ali je svaki pripovjedač, ako nešto vrijedi, ujedno i stvaralac (što se izražava s jedne strane tekstom, a s druge strane mimikom, glasom, pokretom).

Poglavlje o nekim osobitostima naših pripovijedaka moglo bi biti veoma značajno, ali je nažalost dosta apstraktno.

Govoreći o ostalim proznim vrstama, autor iznosi poznata, ali nedovoljno provjerena, pa čak i netočna mišljenja prema kojima je u Hrvatskom primorju i na otocima oskudno razvijena epska pjesma, u Crnoj Gori lirika, dok u Hercegovini basna navodno preteže nad bajkom itd.

U podjeli poslovice i zagonetki pisac, uz neke druge skupine, razlikuje potpune i nepotpune poslovice i zagonetke. Čini nam se da pojam *nepotpune* književne vrste načelno nije prihvatljiv (A i čime je nepotpuna poslovice «ko se davi, za slamku se hvata»?).

Ostalim, poznatim vrstama narodne proze autor dodaje i opise narodnih običaja. Tu je zaista dobro primijećeno da usmeni opisi običaja mogu imati izvrsne literarne kvalitete. Postavlja se tek pitanje može li se smatrati samostalnom književnom vrstom ono što samo po sebi zapravo ne postoji. Narodni običaji postoje nesumljivo kao oblici pučke drame, ali do njihova usmenog opisivanja dolazi tek umjetno, kada se stručnjaci o njima raspiju. Osim toga, dosadašnji opisi naših narodnih običaja, i onda kada su bili objavljeni dijalektom, pa i oni što ih navodi Čubelić, mogu se kao književni tekst pripisati jedino svom sakupljaču i izdavaču; nikako ne direktnom narodnom kazivanju.

Ipak nam se čini pozitivnim piščevo upozorenje da bi i takve tekstove (u slučaju njihova autentičnog zapisivanja), trebalo također uzimati u obzir kao književne i umjetničke. Ovome bismo dodali i kazivanja o uspomenu, doživljajima, autobiografijama, ukoliko su književno vrijedna.

Na kraju bismo ostavili jedno otvoreno pitanje: da li su zdravice, zagonetke, bajanja čista proza ili bismo ih u mnogim slučajevima mogli uvrstiti u liriku? I to prvorazrednu, blisku našem modernom doživljaju lirskoga.

U izboru pripovijedaka osjeća se jedan nedostatak koji zapravo izvire i iz uvodne rasprave: autor nije obratio dovoljnu pažnju na autentičan stil narodnog pripovijedanja. Samo je tako moglo doći do toga da pisac u bilješci uz priču »Dram jezika« oduševljeno govori o jakim strastima likova, o dijalogu koji djeluje kao da je scenski, a ne vidi ili ne obraća pažnju na okolnost da je osim narodnog folklornog sižea, poznatog inače i u književnosti, ova pripovijetka svojim izrazom potpuno knjiška i izvještačena, daleka od stilskih odlika prave narodne proze.

U cjelini, uz neke izuzetke, izbor tekstova zadovoljava. Priče su odabrane s ukusom i većim dijelom, iako ne sve, predstavljaju dobre i tipične tekstove iz našeg klasičnog repertoara (koji je, kako znamo, ipak tek djelomično vjeran izvornom narodnom kazivanju).

U jednom je pogledu ovo izdanje nazadak prema prethodnome. Dok su u prvom izdanju bili pregledno navedeni izvori odakle su pojedine priče uzimane, nažalost više puta tek iz druge ruke, t. j. iz različitih zbornika i anto-

logija, dotle to u ovom novom izdanju nije ni u tom obliku učinjeno. Načelno vrijedi za sve takve postupke isto ono što je rečeno i o Panić-Surepovoj zbirci. Istina je, Čubelić donosi o svojim tekstovima više informacija nego Panić. On nastoji u ovom drugom izdanju informirati čitaoca prvenstveno o kazivačima i mjestu zapisa, što je veoma pozitivno, ali je rađeno nepotpuno, bez ujednačenog kriterija i redovito bez osnovnog podatka o prvom objavljivanju i objavljivaču. Negde se navodi kazivač, drugi put godina (o kojoj čitalac često ne zna na što se odnosi), koji put se navodi mjesto zapisa, ili zapisivač, ili izdavač, ili po dva podatka zajedno ili nikakav podatak. Od svega toga čitalac će, svejedno da li dak ili stručnjak, imati zapravo malo korist. Evo dva primjera:

Dak će na primjer naučiti da je priču Baš-Čelik zabilježio Maksim Skrljić u Boki, ali ne će saznati da ju je objavio Vuk.

Stručnjak će o priči »Kako je od čovika krt postal« saznati da potječe iz Stativa kod Karlovca i povjerovat će možda podatku uz priču da je objavljena (ili zabilježena?) 1927. U kronološkom pregledu važnijih zbirki na kraju knjige naći će podatak da je Strohal I. knjigu, I. svezak svojih pripovijedaka objavio 1925., a I. knjigu, II. svezak 1927. i zaključit će možda da je odatle uzeta navedena priča. Priča je zaista odatle uzeta, ali je kronološki podatak i uz priču i u pregledu pogrešan. Radi se tu o četvrtom, nevažnom i iz komercijalnih razloga u dva dijela podijeljenom izdanju prve knjige Strohalovih pripovijedaka, koje su sve zajedno bile objavljene već 1886. Razumije se da se tekstovi mogu citirati i prema kasnijem izdanju neke zbirke, ali se ne bi smjela unositi kronološka zabuna, koliko radi stručnjaka, toliko radi đaka.

Od ukupno 94 pripovijetke u ovoj zbirci 46 ih je uzeto iz prvog izdanja, a ostale su iz različitih drugih izvora. Kod nekih od tih novounesenih priča redaktor je dao napomenu odakle su uzete, a za one gdje je napomena neodređena ili je nema, pokušat ćemo ovdje iznijeti odakle potječu. Pri tome ne navodimo zbornike koji su mogli poslužiti kao neposredan izvor, nego djela gdje su spomenute priče prvi puta bile objavljene.

Ovi novouneseni tekstovi potječu iz slijedećih zbirki: Vuk (ovdje br. 2, 24, 25, 43); V. Cajkanović, Srpske narodne pripovetke, Beograd 1927 (br. 9); D. Tošović, Iz carskih krajeva, Beograd 1933 (br. 16 = J. Prodanović, Antologija narodnih pripoviedaka, Beograd 1951, br. 30 — odakle uzimamo podatak); Đ. Kojanov Stefanović, Srpske narodne pripovetke, Novi Sad 1871 (br. 18); M. Stojanović, Pučke pripoviedke i pjesme, Zagreb 1867 (br. 23); M. Stojanović, Šala i zbilja, Senj 1879 (br. 38); Archiv für slavische Philologie XXVII/1905 (br. 26); Kičine priče, Beograd 1923, IV. knj. (br. 35 = Prodanović, br. 80 — odakle uzimamo podatak); S. M. Bajić, Srpske narodne pripovetke iz Banata, Novi Sad 1905 (br. 27, 41, 83); Behar, IV/1903—4 (br. 54, 61); Zbornik za narodni život i običaje X/1905 (br. 64); Bosanska vila XVIII/1903 (br. 68); V. Vrčević, Srpske narodne pripovijetke, ponajviše kratke i šaljive, Beograd 1868 (br. 44, 46, 59); Vrčević, Narodne basne, Dubrovnik 1883 (br. 78, 82, 84, 93; izd. 1867 nismo mogli provjeriti); Vrčević, Srpske narodne pripovijetke, knj. 2, Dubrovnik 1889 (br. 40 = Prodanović, br. 86 — odakle uzimamo podatak); Vrčević, Narodne satirično-zanimljive podrugačice, Dubrovnik 1883 (br. 62). Priči br. 65 nismo našli izvor (po stilu i sadržaju reklo bi se da nije naša narodna); priču br. 4 uzeo je Čubelić po svoj prilici iz Prodanovićeve zbirke, dok početni izvor nismo mogli utvrditi (Prodanović tu pogrešno navodi kao vrelo Ostojićevu zbirku).

Ocjenjujući Čubelićevu knjigu, iznijeli smo dosta kritičkih primjedbi, a manje smo govorili o njezinim dobrim stranama. Napominjemo da smo u svojim sudovima polazili od maksimalnih zahtjeva, što donekle već implicite sadrži i priznanje vrijednosti djela o kome govorimo.

Maja Bošković Stulli

Joel M. Halpern, Social and Cultural Change in a Serbian Village. Pre-publication Monograph. Izdanje: Human Relations Area Files, Inc., New Haven, Conn., 1956, XXVI + 619.

Nije u običaju da se prikazuju i ocenjuju dela koja su »štampana kao rukopis«, kakvo je i delo pod gornjim naslovom, koje uopšte nije namenjeno prodaji i od kog je dospelo u Jugoslaviju samo nekoliko primeraka, ljubaznošću autora i izdavača. Delo je umnoženo po mašinski pisanom tekstu. Ono uopšte još ne predstavlja konačan tekst, koji će dobiti kad bude publikovano na uobičajeni način, štampom, i predano javnosti.

Imajući sve to u vidu, prikazaću ukratko to delo, jer je ono, i u obliku u kom je sada, od višestrukog interesa za nas. Neću ulaziti u iznošenje sitnih nedostataka i propusta kao što su: pogrešno napisana neka naša reč i izraz, nešto pogrešno shvaćeno i sl. Svoje napomene te vrste dostavio sam neposredno autoru da bi mogao da se koristi njima prilikom pripremanja konačne redakcije za štampu.

Kod nas je ranije mnogo radeno na proučavanju sela, i to naročito s obzirom na poreklo stanovništva i narodni život seoskog stanovništva, ali tako da su za predmet proučavanja uzimane manje ili veće predeone celine, pa su se pojedina sela utapala u celini. Malo je radeno na proučavanju pojedinih naselja na široj osnovi (poglavito pok. d-r Aleksandar Petrović). Tek se stvaraju uslovi za takav rad. Na Zapadu, osobito u SAD (a otkora nešto slično i u SSSR), u poslednje vreme obraća se u njihovoj etnologiji velika pažnja proučavanju manjih zajednica (small community; community study), kao predstavnika tipa socijalne organizacije i života u nekoj široj oblasti. Tim proučavanjima su obuhvaćeni gotovo svi delovi sveta. Joel Halpern je pošao da prouči jedno selo u Srbiji i izabrao je selo Orašac u Šumadiji. To je bio veoma sretan izbor, jer je Orašac tipično šumadisko selo, čiji su se postanak i razvitak mogli da prate bez naročitih teškoća kroz punih 150 godina. Orašac je, pored drugih razloga, bio veoma podesan za ta proučavanja i stoga što je tu pokrenut Prvi srpski ustanak i što su ta proučavanja vršena baš u vreme kad je proslavljana 150-godišnjica tog ustanka.

Pošto je u Beogradu savladao srpski jezik i upoznao se temeljito sa našom etnološkom literaturom, koju je uspešno i obilato koristio, autor je, u pratnji svoje žene, koja mu je bila pomagač u skupljanju građe, proveo punu godinu u selu Orašcu, živeći u sredini koju je proučavao i vršeći neposredna promatranja narodnog života u toku čitavog godišnjeg ciklusa. To je jedini metodski ispravan način za proučavanje celokupnog narodnog života, koji se kod nas, nažalost, još ne primenjuje u punoj meri. Ne stoga što ne bi bilo sretstava nego samo zbog održavanja zastarelih shvatanja.

U opširnom Predgovoru (str. III—XV) autor je dao nekoliko obaveštenja, namenjenih američkim čitaocima, o tome zašto je pošao da vrši proučavanja baš u Jugoslaviji, kao i o svome boravku i načinu rada u Orašcu, a u Uvodu (1—18) izložio je bliže zadatak svog dela i osvrnuo se na savremenu etnološku teoriju o menjanju kulture i o proučavanju manjih zajednica. Za razliku od drugih dela te vrste, Halpern ističe da je on promatrao kulturu (narodni život) prilazeći tome poglavito istoriski. I zaista, on se nije ograničio na to da prikazuje samo današnje stanje narodnog života u Orašcu nego je pratio razvitak i menjanje Orašca i svih grana narodnog života u tom mestu kroz punih 150 godina u zavisnosti od opšteg istoriskog razvitka zemlje i, u isto vreme, u odnosu na dalju okolinu i prilagođavanje sredini.

Pojedini odeljci prikazuju: Istorisku i geografsku osnovu (19—72); Srbiju i Orašac u 19 veku (73—106); Selo Orašac danas (107—132); Ekonomske prilike i zanimanje (133—222); Stanovanje, odeću i ishranu (223—281); Društveno uređenje (282—334); Pitanje klasne podele (335—340); Životni ciklus (341—434); Veru, praznike i narodna verovanja (435—457); Upravu i selo (458—521); Svet izvan sela (522—545) i Etos (546—552). Na kraju su Zaključci (553—564).

Potrebno je da istaknem da autor činjenice i stanja utvrđena u Orašcu, često poredi sa stanjem u bližoj ili daljoj okolini, pa u Srbiji i Jugoslaviji. Sva su izlaganja bogato ilustrovana obiljem tabela, crteža i originalnih fotografija.

Na osnovi svojih promatranja u Orašcu, Halpern je došao do nekih teorijskih rezultata o seoskom društvu koji su znatno drukčiji od onih koje su izveli neki naučnici (G. Foster, R. Redfield i dr.) koji su se bavili sličnim proučavanjima na američkom tlu. Vredi naročito pomenuti njegov poslednji zaključak, a naime da se Orašac može smatrati pretstavnikom seoske kulture ne samo predela Jasenice nego i većeg dela seoske Šumadije, u manjoj meri i ostale Srbije, a u ograničenom ekonomskom smislu i čitave Jugoslavije.

Delo J. Halperna poslužilo je svom autoru kao doktorska disertacija na Kolumbiji univerzitetu u Nju Jorku (Columbia University, New York, N. Y.). To je uopšte tek drugo takvo delo na engleskom u kom se iznose rezultati proučavanja sela na Balkanu na širokoj osnovi. U tome je i njegov glavni značaj za nas: na engleskom jeziku ima uopšte veoma malo dela o narodnom životu na Balkanu, a još manje dobrih (čemu smo krivi i mi sami), pa će ovo delo mnogo doprineti širenju dobrih obaveštenja i zadovoljavanju interesovanja kot čitalaca koji ne vladaju slovenskim jezicima.

Prvo delo ove vrste koje se odnosi na Balkan je delo američkog naučnika Irwin T. Sandersa *Balkan Village* (Lexington, 1949), u kom je obrađeno, kao pretstavnik balkanskih sela uopšte, selo Dragaljevci kod Sofije, u Bugarskoj. Međutim, Dragaljevci su stvarno pretstavnik tipa istočnobalkanskog seoskog života i organizacije sela, koji se znatno razlikuje od zapadnobalkanskog. Ne samo da je selo u istočnom i središnjem delu Balkanskog Poluostrva većinom zbijeno u pogledu na raspored kuća, nego ono ima i veoma izgrađenu organizaciju sela: stanovnici jednog sela predstavljaju u mnogome društveni i ekonomski kolektiv. Na zapadu prevladuju sela razbijenog tipa, čije stanovništvo nije socijalno tako uobličeno u jedan izrazit kolektiv, što se ne može pripisivati samo uticajima geografskih ili samo ekonomskih činilaca. Halpern nije ulazio u poredenja i razmatranja o razlikama u organizaciji i životu istočnobalkanskog i zapadnobalkanskog ili, u manjem razmeru, između bugarskog i šumadijskog sela. Takva razmatranja znatno bi podigla vrednost delu.

Pisano sa mnogo simpatija i razumevanja za naše prilike i veoma objektivno, delo zaslužuje da bude objavljeno što pre u konačnom obliku.

Mil. S. Filipović

Masken in Mitteleuropa. Volkskundliche Beiträge zur europäischen Maskenforschung. Herausgegeben von Leopold Schmidt. Im Selbstverlage des Vereines für Volkskunde, Wien 1955. Str. 253 + XXVII sl. prilog.

Navedeno delo, zajeten zbornik etnografskih prispevkov k raziskovanju mask v Srednji Evropi, je izšlo ob 60-letnici Etnografskega društva (Verein für Volkskunde) na Dunaju, ki je zanj, kakor tudi za avstrijski etnografski muzej na Dunaju značilno, da je njun nastanek tesno povezan z zbiranjem ljudskih mask. Le-te pomenijo po sodbi urednika zbornika prof. Leopolda Schmidta poglavitno področje celotne ljudske kulture.

Zbornik vsebuje tele razprave: Leopold Schmidt, Die österreichische Maskenforschung 1950—1955 (I. Zur Geschichte der Maskenforschung, II. Zur Geschichte des Maskenwesens, III. Bestandaufnahme, Sammlung und Darstellung, IV. Maskenbrauch und um Österreich); Leopold Kretzenbacher, Schlangenteufel und Satan im Paradeisspiel (Zur Kulturgeschichte der Teufelsmasken im Volksschauspiel); Hans Moser, Zur Geschichte der Maske in Bayern (I. Zeugnisse aus früh- und hochmittelalterlichen Quellen, II. Die Übersetzung von »larva« in bayerischen Vokabularien des 15. bis 15. Jahrhunderts, III. Maskenzeugnisse in theologischen Handschriften des

15. Jahrhunderts, IV. Maskenzeugnisse der städtischen Fasnacht des ausgehenden Mittelalters, V. Zum Nürnberger Schembartlaufen, VI. Maskenzeugnisse des 15. und 16. Jahrhunderts, VII. Masken in Schauspiel und Prozession des 16. Jahrhunderts); Karl Anton Nowotny, Das Nürnberger Schembartlaufen. Eine neue aufgedundene Handschrift (I. Die Zeit der Heischgänge 1449—1459, II. Die Zeit der bunt bemalten Leinenkleider 1460—1492, III. Die Zeit der Türme als Höllen und der wollenen Kleider 1493—1499, IV. Die Zeit der Höllen von theatergeschichtlicher Bedeutung und der Straußenfedern 1505—1539, V. Auszug aus dem neuen Wiener Schembartbuch, VI. Bibliographie); Robert Wildhaber, Fastnacht und Holzmasken in Walenstadt, Schweiz; Niko Kuret, Aus der Maskenwelt der Slowenen (I. Der pannonische Raum. Das Draufeld, II. Das Alpenland, a) Das Obere Bohinjer Tal, b) Die Bergwelt von Cerčno, III. Der Unterkrainger Boden. Das Tal von Dobropolje, IV. Das Faschings-Tier in Slowenien); Adolf Mais, Die Tiergestalten im polnischen Brauchtum (I. Die Inventarstücke des Museums, II. Die Tiermasken des polnischen Brauchtums, III. Die polnischen Tiermaskenbräuche, IV. Die Tiermasken im polnischen Volksglauben, V. Historische Quellen für das polnische Maskenwesen, VI. Die polnischen Maskenbräuche im Rahmen der Nachbarvölker); Leopold Schmidt, Zur sogenannten Tonmaske von Ossarn.

Med pomembnejše prispevke v zborniku je šteti uvodno rapravo prof. dr. Leopolda Schmidta o avstrijskem raziskovanju mask. Poučno je v tej razpravi predvsem prvo poglavje (K zgodovini raziskovanja mask), ki obsega kratek pregled razvoja teorij o maskah. Najprej se je Michael Haberlandt lotil mask z vidika raziskovanja ljudske umetnosti; zatem jih je Arthur Haberlandt spravljal v zvezo s totemizmom in pastirsko kulturo, zlasti s starostnimi razredi in moškimi zvezami, Rudolf Much in Švicar Karl Meuli pa naposled s kultom mrtvih. V četrtem poglavju (Običaji mask v Avstriji in okoli nje) je posvetil avtor 20 vrstic Sloveniji, ki terjajo dve tri kritične pripombe. Najprej naj o hudičevi (morda tudi Perhtini) maski, ki jo je Jasna Belović označila v svoji knjigi »Die Sitten der Südslawen« (1927) za kurentovo masko, ugotovim, da ta maska nikakor ni istovetna s kurentovimi ali hudičevimi maskami iz vzhodne Štajerske oziroma z Dravskega polja. Veliko vprašanje je celó, ali je ta maska, objavljena v knjigi Jasne Belović, sploh iz Slovenije. Verjetno je k nam zašla od drugod, mogoče iz Gornje Štajerske ali Koroške. — Dalje bi pripomnil k maskam »zvončari« iz Kastva, da nikakor ne sodijo v odstavek o Sloveniji, ker so pač hrvatske, to je iz Kastva v Hrvatskem Primorju, opisal pa jih je svoj čas Božidar Širola, hrvatski glasbeni folklorist.

Prispevek prof. dr. Nika Kureta »Iz sveta mask Slovencev« pomeni prvi večji pregled mask v Sloveniji, z njim je bil v avstrijskem etnografskem zborniku načet zelo važen predmet iz slovenskih ljudskih običajev. Razprava je v vsebinskem in metodičnem pogledu neoporečna, napisana je večidel na osnovi recentnega gradiva ter obsega 20 strani, 18 res odličnih fotografij, 2 risbi Toneta Ljubiča in 1 karto mask v Sloveniji. Zdaj se bo treba lotiti nadaljnjih nalog raziskovanja naših mask (izvor, razvoj, vplivi, zveze), ki jih je avtor na kratko nakazal na koncu svoje razprave. Tudi bo objavljene opise mask mogoče še izpopolniti z novimi podatki (n. pr. cerkljanski »Pust« je imel na sebi tudi obleko iz smrečja, ne samo iz mahu; bohinjskemu zaplatniku so dejali v Stari Fužini »puatož« itd.), razen tega pa z novim gradivom o maskah, ki nam jih bo uspelo še »odkriti« na našem podeželju, kakor to pričajo etnografska raziskovanja iz zadnjega časa. — Na koncu pripombe 8 na str. 204 je pomotoma bilo izpuščeno citiranje Narodopisja Slovencev, I. del, str. 317.

Z avstrijskim zbornikom razprav o maskah je oživel raziskovanje mask v Srednji Evropi. Želimo, da bi v naslednji drugi knjigi, ki je menda v načrtu, bile obravnavane maske še iz raznih drugih dežel v Evropi in da, bi se

dosedanja tako uspešna raziskovanja nadaljevala z obdelavami novih vprašanj. S tem bo nedvomno opravljeno veliko delo, katerega pomen bo mogoče šele s časom pravilno oceniti.

Boris Orel

Eugen Fehrle, Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker. Johann Philipp Hinnenthal-Verlag, Kassel 1955, str. 219 + 36 celostranskih slikovnih prilog.

Če poznamo etnografsko dejavnost letos umrlega nemškega etnografa prof. dr. Eugena Fehrleja iz Heidelberga med prvo in drugo svetovno vojno, bomo vsekakor dejali, da sodi Fehrle v vrsto tistih nemških etnografov, ki bi bili najmanj poklicani za takšno delo, kakršno je obdelava evropskih ljudskih običajev. E. Fehrle je že 1916 obdelal nemške običaje med letom v knjižici z naslovom »Deutsche Feste und Jahresbräuche«, ki je doživela zatem še tri izdaje. Zadnji, četrti izdaji (1936) se močno poznajo senčne strani tendenčne nemške etnografije v tedanji hitlerjevski Nemčiji. Pri obdelavi praznikov in letnih običajev evropskih ljudstev je Fehrle znatno uporabil svoje staro delo o nemških letnih običajih, ki ga je, kakor sam pravi v sklepni besedi, novim nalogam ustrezno spremenil in zelo razširil. Dodal je zlasti mnogo novega gradiva iz sveta nemških in nordijskih ljudskih običajev. Povsem nova so poglavja, kakor lan in konoplja, vsi sveti in vseh vernih duš dan itd. V teh dostavkih je zelo pomembno gradivo o ljudskih običajih, citirano iz starejše, malo znane literature (n. pr. Joannes Boemus: *Mores, leges et ritus omnium gentium*, 1520). Pozitivni del knjige so tudi sestavki, ki obravnavajo antične osnove nekaterih običajev, pri čemer je v večji meri prišla do izraza klasično-filološka izobrazba avtorja, kakor v starejši knjigi o nemških letnih običajih. Nazadnje pa je avtor seveda dodal letne običaje iz mnogih drugih dežel, kakor n. pr. iz Avstrije, Švice, Francije, Irske, Anglije, Madžarske, Italije, Slovenije, Hrvaške itd., toda večidel v izredno skromnem obsegu, dejali bi, da jih je pripisal tako rekoč na rob nemških običajev. Tako sestavljena knjiga zatorej ne kaže med nemškim in večino drugega gradiva nekega sorazmerno pravičnega ravnovesja, ki bi ga bilo povsem upravičeno pričakovati od dela s takšnim naslovom, zakaj nemški običaji znatno prevladujejo nad običaji drugih narodov tako v besedilu kakor tudi v slikovnem gradivu. Ne moremo se znebiti vtisa, ko da imamo pred seboj knjigo o nemških, ne pa o evropskih ljudskih običajih. Avtor se glede te prevelike nesorazmernosti le deloma opravičuje v sklepni besedi, kjer pravi med drugim, da je pri omejitvi gradiva na malo zgledov upošteval običaje v Srednji Evropi, kjer jih je mnogokrat sodoživljal in zategadelj mogel najbolj razumevno prikazati.

V svojem novem delu se je Fehrle skušal otresti neznanstvene tendenčne nemške etnografije iz časa med dvema vojnama. V tem pogledu je njegova knjiga o evropskih letnih običajih še posebej zanimiva in poučna. Tako ni med drugim v tem delu nikakega sledu več o tendenčno pisanih odstavkih o kljukastem križu, zlasti pa ne šari v njem več toliko Germanov in germanskih kulturnih postav, kakor v prejšnji knjigi. Celó enostranski strokovni izraz »indogermanski« je zamenjan s pravilnejšim in stvarnejšim izrazom »indoevropski«. Pri vsem tem pa je nekaj starega duha vendarle ostalo v delu. Mimo tega je avtor izrazil marsikatero novo, nepremišljeno sodbo ozioroma domnevo. Za zgled navajam odstavke na str. 78, v katerem avtor takole pravi: »Das Scheibenschlagen scheint eine Eigenart germanischer Völker zu sein, denn es findet sich in keinem der romanischen, auch nicht östlich des germanischen Gebietes, bei den Slawen.« Avtorju torej ni znano, da kresni običaj metanja šib poznajo med drugim Slovenci, razen njih pa romanski narodi na alpskem ozemlju. Takšne in podobne pomanjkljivosti pričajo, da se Fehrle ni nadrobneje seznanil z marsikaterim delom etnografske literature, ki jo navaja na str. 207/8.

Treba pa je priznati, da smo Slovenci v primeri z drugimi narodi še kar dobro zastopani v Fehrlejevi knjigi. To velja seveda samo za slikovno gradivo, ki ga je podpisani poslal avtorju s kratkimi opisi in raznimi drugimi podatki. Od poslanih fotografij oziroma reprodukcij je Fehrle objavil slike tehle naših letnih običajev: Svetoštefanski ofer konjičkov v okolici Ljubljane, Gregorjeve barčice v Kropi, boga strašija (M. Gaspari), belokranjski Zeleni Jurij (M. Gaspari), belokranjska plesna igra »most« in belokranjske kresnice, torej skupaj 6 slik iz Slovenije, kar je precej, če upoštevamo, da je v knjigi objavljenih skupaj 93 slik, od katerih prikazuje nemške in avstrijske običaje 63, običaje drugih evropskih narodov pa samo 30 slik. Samo Nordijci z 8 slikami jih imajo več kakor Slovenci, medtem ko je stanje pri drugih narodih v tem pogledu takšno: Grčija 5, Švica 5, Hrvatska 3 (zvončari, velikonočni ogenj in pisanice), Irska 1, Španija 1 in Ukrajina 1. Besedilo k poslanim slikam slovenskih letnih običajev je avtor le delno upošteval (ponekod napačno), rekel bi, da največ v seznamu slik na str. 209—213.

Ker so v Fehrlejevi knjigi tako pomanjkljivo prikazani in obdelani letni običaji evropskih narodov, se povsem upravičeno vprašujemo, koliko bo to delo navzlic njegovim pozitivnim stranem v prid etnografom, ki primerjalno obravnavajo evropske ljudske običaje. Vendar če nič drugega, naj bi nas ta knjiga vsaj spodbudila, da bi mislili na izdajo večjega in kajpada popolnejšega dela o evropskih ljudskih običajih. Izdaja takšnega dela pa bi vsekakor najprimerneje sodila med naloge mednarodnega etnografskega sodelovanja.

Boris Orel

Johannes Hubschmid, Schläuche und Fässer. Wort- und sachgeschichtliche Untersuchungen mit besonderer Berücksichtigung des romanischen Sprachgutes in und ausserhalb der Romania sowie der türkisch-europäischen und türkisch-kaukasisch-persischen Lehnbeziehungen. — *Romanica Helvetica*, vol. 54. — (A. Francke AG. Verlag.) Bern, 1955. — Šv. fr. 22.70.

Može se kazati, da je to sada prva sinteza ove vrste ne samo lingvistička, nego i kulturno-historijska i etnološka o bačvama i mješinama, jednako korisna svim tim granama znanosti. Gotovo u svakom odsjeku ovoga djela ima štošta, što se odnosi i na Balkan odnosno južne Slavene, pa stoga zavređuje da mu se ovdje posveti prikaz (tako se pretresaju i nazivi badanj, barigla, betač, bukila, buča, boca, burica, kopanja, krčak, kubur, kuljar, putrih, sulj, torba, tul, vučija, ilir. putina — da se ne spominju i riječi kao mijeh, bačva i t. d.). Dosta ima mjesta i izvoda autorovih, na koje bi se moglo nadovezati i dalje raspravljanje o riječima i stvarima, kojih se dotakao bilo u tekstu bilo o bilješkama s različnim, često dalekosežnim ekskurzima (tako na pr. o našim izrazima kom, maškalič i dr.). No šteta je, što indeks riječi na kraju knjige ne iscrpljuje sve izraze, spominjane u bilo kojoj vezi, nego je to samo razborito udešeni izbor.

Mnoštvo je tema zahvatio autor i u ovom svom radu — slično kao i u drugim nekima — često samo usput, pa tim mnogo puta dao i nove pobude ili osvježio na novo neki stari problem ili tezu, u koje već dugo nije dirano ili su izgubile aktuelnost. To može nagovijestiti već sam pregled sadržaja: Uvod (pozajmice »kulturnih« riječi — dosadašnji radovi o mješinama i bačvama — o metodu proučavanja pozajmica) — Riječi za mješine i bačve i s tim vezani problemi (s nizom odsjeka većinom o romanskim izrazima, dalje o nekim grčkim, baskičkim, germanskim, otočno-keltskim, pa dalje za naše područje znatnijim odsjekom o izrazima za mješine u albanskom, južnoslavenskim jezicima, rumunjskom, turskom i t. d. te nekoliko odsjeka o istim takvima u bližih i daljih azijskih i afričkih naroda) i potkraj djela završna poglavja, napose o međusobnim odnosima mješina i drugih posuda, o utje-

caju turskog jezika na susjedne jezike, o povijesti riječi za bačve u indoevropskim i neindoevropskim jezicima te na kraju završna razmatranja.

Autor dotiče u vezi s ovim predmetom i po koje pitanje najširega značaja i zastupa gotovo bez rezerve s punim uvjerenjem, a i argumentima, svoje stajalište. Tako na pr. u pogledu podrijetla odnosno ishodišta davnih Indoevropljana, koje i on nalazi u Aziji u najbližem susjedstvu s tursko-altajskim narodima. U uskom njihovu kontaktu vidi mogućnosti i za velik broj jezičnih pozajmica — od kojih neke ovdje utvrđuje i obrazlaže nadovezujući ih na riječi i stvari u vezi s mješinama i bačvama. Tu se nalaze i ekskurzi o konoplji, o pivu i hmelju i dr. I za stare Slavene zastupa tezu, da su im istočni susjedi bili turski narodi (no tu navodi jamačno kao osnovno kao polaznu točku te teze samo Miklošića a ne uzima novije radove o tome u pomoć kao što su na pr. K. Moszyńskoga »Badania nad pochodzeniem i pierwotna kultura Słowian« I., gdje ima mnogo pojedinosti, koje su u prilog toj tezi.

Nužno se u svojim ekskurzima oslanja i na rezultate drugih, susjednih nauka, napose etnološke — pa i takve pojedinih proučavača iz najnovijega vremena, tako da se i u ovakvim autorovim izvođenjima čita riječ baš posljednjih proučavača onih tema, kojih se dotiče. A što svladava neobično raznovrsnu literaturu, ne samo lingvističku nego i kulturno-historijsku, etnološku itd., to daje djelu značaj najvišega naučnog nivoa.

Raspon autorovih lingvističkih vidika lako je vidljiv gotovo u svakom odsjeku teksta, gdje se nižu potvrde za pojedine izraze od korejskoga pa tunguskih i mongolskih jezika sve do irskoga pa baskičkoga, od starosibirskih do arapskoga ili indijskoga ili izumrlih jezika kao što je pelazgički, stari egipatski, stari dalmatski i drugi (a za orijentaciju čitačima, od kojih će mnogi biti slabije orijentirani na pr. o jezicima Azije i Afrike, služi na kraju djela orijentacijska karta). Kao naročito svijetla strana mora se pored uzorna i čista sloga zabilježiti jedva koja, i to beznačajna štamparska pogreška.

Milovan Gavazzi

Felix Hoerburger, Die Zwiefachen. Gestaltung und Umgestaltung der Tanzmelodien im nördlichen Altbayern. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde. Band 9. Akademie-Verlag, Berlin 1956. 195 str. Cena DM 32,50.

Slovenci so že kmalu po naselitvi na današnje ozemlje prišli v tesnejše družbene, politične in kulturne stike z Bavarci, ki so jim posredovali marsikatero značilnost. Tako je študij bavorske, zlasti ljudske kulture važen tudi za nas, in zato je razprava F. Hoerbura o melodijah v izmenjajočih se taktih »dvostrokih« ljudskih plesov na severnem Bavarskem poučna tudi za slovensko etnologijo. Tudi v slovenskih ljudskih napevih so nekaj vsakdanjega heterometrične strukture. Razlika pa je v tem, da v naših napevih zasledimo heterometričnost zelo različne vrste, medtem ko se obravnavane bavorske melodije »dvostrokih« plesov opirajo na dve vrsti plesnih figur, ki se v posameznem plesu izmenjujejo na razne načine.

O tem pojavu so že razpravljali Anton Bauer, Viktor Junk, Arthur Nowy, Otakar Zich in drugi, pa tudi sam avtor, ki je v tej razpravi povzel dosedanja dognanja in jih dopolnil z novimi izsledki kot pripravo za obsežnejšo izdajo obravnavanih plesov. Glede na to se je dotaknil raznih problemov, ki so povezani s temi napevi, zlasti po metodološki plati. Tako ima to delo širši pomen za študij ljudskih napevov nasploh.

Uvodoma pojasnjuje avtor značilnosti »dvostrokega« plesanja (»Zwiefachtanz«). To se izvaja na napeve z izmenjajočimi se sodo- in lihodobnimi takti, s katerimi se vzporedno izmenjujejo trodobno valčkovi in dvodobno vrtenični koraki, torej sočasno izmenjavanje taktov in korakov, to je glasbenih in plesnih prvin. To lepo izražajo nekatera imena plesov poleg splošno

znanega »Bayrischer« že »Mischlich« (mešano), in zlasti češki naziv »Dvoják« ali »Dvoják s trojákem«. Izmenjava raznih taktov nastane, če se del trodobnega takta podaljša v sododobnega ali če se dvodobni takt raztegne v trodobnega. Ker so mogoči različni načini, je potrebno neko sporazumevanje med godci in plesalci, da se spremembe izvedejo vzporedno v napevu in plesu. Metrične spremembe imajo namreč pogosto značaj improvizacije in niso tako stalne kot v citiranem slovenskem ljudskem napevu »Dekle pere srajčki dve...«. Glede izvora meni avtor, da se je »dvostroko« plesanje razvilo iz starejših prvin pred kakimi 150 leti, ko sta nastala tudi valček in polka.

V poglavju o »Simetričnem oblikovanju« postavlja za izhodišče obravnavanih plesov znane poskočnice, ki imajo osnovo v zaporedju harmonskih sozvočij v četvero členih. Tej osnovi se običajno podrejata ritem pa tudi melodija, ki ni ustaljena in ki najde v improvizaciji razne individualne odtenke. Poskočnice imajo v tej osnovi običajno vse člene enake, medtem ko se v »dvostrokih« plesih izmenjavajo dvo- in trodelne metrične skupine na razne načine. Tako je znanemu modelu napeva poskočnic najbolj podoben enotni monopodični tip (TDDT), medtem ko ima razširjeni dipodični tip dve variaciji (TTDD — DDTT in TTTD — DDDT). Popolnoma svojevrstni sta obliki »Saulocker-Typ« (TDDT) in »Nachsatz-Typ« (DTDT), ki ji je osnova le zadnji stavek. Poleg teh ustaljenih tipičnih oblik (»Typenzwiefache«) obstaja tudi drug način preostalega ustvarjanja. Vendar ni mogoče med obema načinoma potegniti ostre črte, ker so v praksi nešteti prehodi. Za nadaljnje razvrščanje teh napevov je treba upoštevati kombinacije raznih metričnih skupin posameznih ali tudi po več taktov kot nosilcev osnovnih četvero harmonskih členov, s čimer se videz simetrije lahko »raztegne« v zelo individualne poteze, ki dobe svoje težišče v najraznovrstnejših melodičnih variantah često le razloženih akordov.

Ustvarjalnost v okviru simetričnega oblikovanja je obravnavana v poglavju o »Celotnem preoblikovanju«. Pri ustaljenih tipih je osnova ustvarjanja in razpoznavanja zvočni model, medtem ko je melodijski profil nestalen in plod trenutne domiselnosti izvajalcev, in le nekatere stare melodije so bolj trdožive. Deloma velja to tudi za ritmično oblikovanje. Sprememba zvočne osnove vodi k novim tipom, kar se dogaja le redko. Tako je celotno preoblikovanje v večji meri vezano na ustajene harmonske tipe in se kaže predvsem v meličnem in ritmičnem preoblikovanju v tvorbi nešteti pestrih variant.

Nasproten ustvarjalni proces je prikazan v poglavju o »Asimetričnem oblikovanju«, ki vodi stran od ustaljenih tipov. Pri tem opazimo marsikaj nenavadnega, kar ima značaj individualnega. Uveljavlja se fantazija v prostejši ustvarjalnosti v nesimetričnem številu zvočnih členov. Prav to je značilno za »dvostroke« plese s težiščem na posameznostih. Seveda se pri tem lahko ustali določena praksa bolj izrazitih načinov oblikovanja, med katerimi so zlasti zanimive tročlenske fraze. Vse to pa ima bolj lokalni značaj.

V poglavju o »Delnem preoblikovanju«, ki je nasprotno celotnemu preoblikovanju simetričnih tipov, je prikazano, kako se z dodajanjem ali izpuščanjem vse tri sestavine oblikovanja (to je melodijski profil, zaporedje harmonskih funkcij in ritmično ogrodje) spremenijo. Tako je asimetričnost večinoma vezana na delno preoblikovanje. Seveda obstajajo med enim in drugim procesom ustvarjanja prehodi. Ob delnem preoblikovanju vidimo, kako se v ljudski ustvarjalnosti prepleta težnja po konstantnosti s težnjo po variabilnosti. V tem poglavju je citiran slovaški napev, ki je verjetno nehote označen kot slovenski. (V slovaščini pomeni »slovenský« isto kot v slovenščini »slovaški«.)

Poglavje »Glasba in ples« pojasnjuje, da napeve »dvostrokih« plesov pišejo drugače, kot jih izvajajo glede na ritmične kvantitete. Vsakemu ples-

nemu koraku ustreza v pisavi ena četrtnina, vendar pa se ta na vrtenični korak »Dreherschritte« raztegne v dvojno ritmično vrednoto. Tako je podana skladnost med napevom in plesom. Toda to ne velja vedno. Včasih se na isti napev izvajajo različni plesi. Zlasti v posameznostih se pogosto napev in ples razvijata vsak po svoji logiki.

V poglavju o »Napevih v enakih in spremenljivih taktih« je izražen dvom v enotnost homogenega kompleksa ljudskih napevov, ki se ob kritičnem pregledu često izkaže kot varljiva. Kajti še dandanes morejo godci preoblikovati napev enakih taktov v napev izmenjajočih se taktov. Vendar pa tak postopek ni stalen, temveč je odvisen od načina preoblikovanja. Princip metričnega preoblikovanja ima na splošno improvizacijski značaj, čeprav je mogoče večsah tudi nasprotno.

V »Razprostranjenosti in pokrajinskih tipoloških raziskavah« je poudarjeno, da je območje »dvostrokih« plesov obsežnejše, kot so kazale dosedanje objave. Mogoče je namreč dobiti zveze med posameznimi oddaljenimi centri od Čeških gozdov ob Juri do Črnega lesa (Schwarzwald) tudi na severnem Bavarskem z novimi terenskimi raziskovanji. Za razne dele tega območja je značilno raznovrstno oblikovanje. Na jugovzhodu, severozahodu, in zlasti na jugozahodu, prevladuje asimetrično oblikovanje, na severovzhodu s prehodom na Češko pa simetrično oblikovanje.

V »Preoblikovanju, sorodnosti in spajanju« se izživljajo »dvostroki« plesi na razne načine. Treba pa je razločevati med sorodnostjo v melodijskem profilu in ono v harmonskem zaporedju. Prehod med sorodnimi napevi je mogoč po celotnem ali delnem preoblikovanju. Sorodnost kažejo tudi kadenčne formule ali motivi ali ritmično ogrudje itd. Spajanje različnih prvin daje nove oblike, tako da je v okviru preoblikovanja nešteto možnosti.

»Sistematično razvrstitev dvostrokih napevov« je glede na veliko število raznovrstnih prehodnih primerov težko določiti ali najti neko ustrezno načelo za razporeditev. A. Nowy je predlagal razvrstitev po ritmičnih variantah, kar pa bolj ustreza koreografiji ko muziki. Ostali raziskovalci so izhajali iz nazivov plesov. Za napeve pa mora biti izhodišče muzikalna struktura. Obstaja sicer že več sistemov za ureditev napevov, toda nobeden ne ustreza v vseh primerih. Zato meni avtor, da je treba za vsako gradivo najti poseben ustrezen način ureditve. Poleg tega je treba razlikovati med razvrstitvijo napevov v zbirki in melodijskim registrom. (Podobna načela sem še nadrobneje razvil na konferenci folkloristov v Puli leta 1952 v svojem predavanju o leksikografiranju narodnih melodij, ki bo v kratkem izšlo v prvem zborniku Zveze društev folkloristov Jugoslavije v Zagrebu.) Za razvrstitev »dvostrokih« napevov predlaga avtor kot osnovo četveročlenske harmonske modele, kot so bili navedeni. Pri tem se omejuje na dve funkciji: toniko in dominantno. Subdominantno vključuje v dominantno. Paralelo za upravičenost tega postopka nudi tudi slovensko ljudsko večglasje, v katerem se subdominantna pogosto vključi v nepopolni dominantni undecimakord. Ta sistem se bo dokončno izkazal šele pri ureditvi obsežne zbirke napevov.

Ob zaključku avtor vnovič pokaže na obe obravnavani načeli simetričnosti in asimetričnosti, ki ju je uporabil za označbo različnih območij »dvostrokih« plesov, kar pomeni psihološko poglodbitev v prikazovanju ustvarjalnega procesa v življenju bavarskega ljudstva.

Prav ta ugotovitev dveh različnih ustvarjalnih kompleksov, ki imata tudi psihološko utemeljitev, pa odpira vprašanje, ali bi ne bila potrebna dva različna kriterija za obravnavanje gradiva »dvostrokih« plesov. Sicer je avtor poleg osnovnega harmonskega kriterija, ki mu rabi kot izhodišče pri razvrstitvi napevov, upošteval tudi ritem pri poddelitvi. Vendar pa ostane nerešeno vprašanje, ali ni treba pri obravnavi teh dveh različnih ustvarjalnih načel upoštevati tudi zgodovinski razvoj in ne zgolj nazvočno diferenciacijo.

Seveda bo odgovor na to dala šele objava obsežne zbirke z ustrezno študijo, ki bo upoštevala tudi tekste sorodnih napevov, in v večji meri kinetiko. Te opombe so seveda mišljene v prvi vrsti kot spodbuda za nadaljnje delo avtorju, ki je vložil mnogo truda v komplicirano področje »dvostrokih« plesov, ki je kritično uporabil izsledke svojih predhodnikov in ki ga odlikuje tudi stvaren odnos do folklore sosednjih slovanskih območij. Zato z velikim zanimanjem pričakujemo njegovih nadaljnjih izsledkov s tega področja.

Ob koncu razprave je avtor dodal tabele za razvrstitev napevov, shemo razmerja ples—glasba, preglednico razširjenosti stalnega repertoarja, shemo vzajemnega pronicanja med melodijskimi krogi in zemljevid razprostranjenosti. Dalje sledijo napevi v sinoptičnih tabelah in praktičen miniaturni pozikrus razvrstitve napevov po predloženih kriterijih. Vendar se zdi, da ni soglasja s tabelo na str. 99. Tako pripadajo napevi št. 5—7 (str. 140) tipu 3322, ki ga ni v tabeli monopodičnih, pač pa je v tabeli dipodičnih napevov. (Morebiti teh primerov ni treba šteti med osnovne ustaljene tipe ali pa skladnost ni bila v intenciji avtorja?) Pregled virov in literature ter register plesov zaključuje obsežno dokumentacijo, ki odlikuje skrbno pripravljeno izdajo.

Radoslav Hrovatin

Gerhard Wurzbacher, Das Dorf im Spannungsfeld industrieller Entwicklung; Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1954; XII. 307 str.

Ovo djelo je prvi rad u nizu monografija, što će ih izdavati UNESCO-ov Institut za socijalne nauke u Zapadnoj Njemačkoj. Prva sveska, o kojoj je ovdje riječ, donosi izvještaj o ispitivanju života općine u Njemačkoj. Izabrana je seoska općina, koja obuhvaća više sela i zaselaka. I po svojoj privrednoj strukturi su ova mjesta karakteristična za velik broj onih sela u zapadno-njemačkoj republici, ali i u drugim evropskim industrijaliziranim zemljama, koje su određene sitnim seljacima i industrijskim radnicima.

Redaktor ovog Zbornika, kao i njegovih deset suradnika polaze sa stanovišta, da se na selu kao i u gradu snažno mijenja socijalni život. Zapažaju se, da se mnogi socijalni problemi općina dobrim dijelom mogu svesti na taj proces socijalnih izmjena. Bila je zadaća ovih studija, da pronadju, što se u tom procesu izmjena događa s pojedincem, porodicom, susjedstvom i drugim socijalnim institucijama u životu općine.

U periodima socijalnih izmjena ima redovno pozitivnih i negativnih faza. To je potvrdilo i ovo ispitivanje problema seoskih općina, koje se nalaze u području upliva gradske industrijalizacije. Ovdje se pokazuju mnogi znaci desintegracije i pogriješne adaptacije, susreću se stare ustanove u borbi za održanje i mnoge stare ustanove, koje se raspadaju. Lako bi se moglo ovako ispitivanje koncentrirati u prvom redu, na ove pojave raspadanja. Ali time bi se slika izobličila. Zbog toga ovaj izvještaj prelazi okvir ispitivanja negativnog i obuhvaća i pozitivne ili integralne faze socijalnih izmjena u seljačkoj općini. Problematika socijalnih izmjena u selu (kao i odnos sela prema industrijskom gradu) i kod nas je aktuelna. Istina, uslijed specifičnosti našeg ekonomskog i socijalnog razvoja, ta se problematika ukazuje u drugim oblicima izmjene strukture sela. Ali se svakako elementi tih izmjena kao: položaj sela u industrijskom društvu, novi oblici radinosti, položaj porodice, društveni faktori susjedstva, zadruga, crkva, politički uplivi, kulturno uzdizanje, mogu uspješno komparirati.

Conrad M. Arensberg (profesor na Columbia-univerzitetu, New York) podvukao je u svom pogovoru baš tu komparaciju i ocijenio rezultate ovih studija njemačkih seoskih općina u međunarodnom razmjeru. Time je i djelo specifičnih nacionalnih odlika primilo i neosporno internacionalno vrijednost.

Mirko Kus-Nikolajev

R. J. Bouman, Einführung in die Soziologie; Übersetzung der 6. holländischen Auflage von Maria Fuchs; Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1955; VII. 172 str.

Osim kratkog historijskog pregleda knjiga ne sadrži sistematsku obradu autora i sistema. To nije bila ni namjera autora: on se zadovoljava da njegova knjiga bude uvod u pojmove i probleme sociologije, kao samostalne nauke, tim više što neispravno postavljanje problema na sociološkom području stalno dovodi do nesigurnosti u terminologiji.

Prema mišljenju autora možemo se društvenom životu približiti s više strana i kod njegovog ispitivanja primjeniti raznolikost onih nauka, koje služe kao polazna tačka tog ispitivanja. U okviru brojnih socijalnih nauka, kao i prirodnih nauka primjenjenih na čovjeka, neosporno postoji sociologija kao samostalno područje društvene spoznaje. Ona se bavi društvenim pojavama, i to prvenstveno ljudskim životom u grupama. Kod toga se uvijek ne radi o tumačenju određenih aspekata tog života u grupama, već o što boljem razumijevanju društva u njegovoj cjelini. A to zahtjeva vlastitu, specifičnu sociološku problematiku.

Naravno, da to još ne znači, da se sociologija treba odreći određenih naučnih metoda srodnih naučnih područja, samo treba voditi računa, da budu podređene vlastitim sociološkim pojmovima i problemima. Ovdje dolazi naročito do izraza odnos između etnologije i sociologije, koji može biti toliko intiman, da se njihove problematike naprosto presijecaju i unakršta-vaju. Etnosociologija je danas u tolikoj mjeri sastavni dio opće etnologije, da se bez analize društvenih odnosa primitivnih naroda (odnosno primitivnih grupa unutar jednog naroda) ne može ni zamisliti ocjena socijalnih kretanja.

I baš na tom graničnom području sociologije i etnologije Boumanova knjiga pruža etnologu interesantne aspekte. U tom pogledu su važna njegova izlaganja, obzirom na odnos pojedinca prema zajednici (čovjek kao društveno biće, tipovi društvene strukture, vlast i podaništvo, društvene norme), kao i ocjena grupa i nestalnih kolektiva.

Mirko Kus-Nikolajev

Hans Weinert, Der geistige Aufstieg der Menschheit vom Ursprung bis zur Gegenwart; Zweite umgearbeitete Auflage; Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1951; VII. 297 str.

Gornjom knjigom završava H. Weinert svoju trilogiju, od koje su ranije objavljeni radovi: »Ursprung der Menschheit« i »Entstehung der Menschen-rassen«. Autor se priključuje shvaćanju, da dokazom o tjelesnom razvoju čovjeka još nije riješena zagonetka čovječanstva. Naprotiv najvažnije na čitavom pitanju još nije rasvijetljeno: ocjena ljudskog duha. U ranijim djelima autor je izložio svoja gledanja o tjelesnom razvoju, a u ovom zadnjem pristupa problemu duhovnog razvoja čovjeka.

Medjutim, sveska nije psihološko djelo, kao što nije ni prehistorijsko ni etnološko. Podloga je antropološki kriterij. Za autora je razjašnjen tjelesni razvoj čovjeka i sada pristupa dokazu, da tjelesnoj formi redovno odgovara duhovni razvojni stepen. Drugim riječima, duh od početka razvoja nije išao vlastitim putem, već je uvijek bio vezan uz tjelesne razvojne oblike. Zbog toga je autor i porijeklu ljudskog duha u prehistorijsko doba posvetio najviše pažnje i prostora.

I pokraj toga djelo je od značenja i za etnologa, ne samo obzirom na komparativne momente, već i obzirom na činjenicu, da su u životu primitivnih naroda sačuvani nizovi prehistorijskih životnih, duhovnih (religija, umjetnost i dr.), tehničkih, ekonomskih i socijalnih oblika. Sa tim oblicima nas autor upoznaje, jer oni i sačinjavaju bitnost njegove opće duhovne problematike u odnosu na tjelesne razvojne oblike. Time nam olakšava i poznavanje recentnog primitivnog čovjeka.

Mirko Kus-Nikolajev

J. Zontar, *Zur Problematik der Rechtsarchäologie bei den Völkern Jugowiens*, Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas — Veröffentlichungen des Instituts für osteuropäische Geschichte und Südostforschung der Universität Wien, herausgeg. von Heinrich Felix Schmid und Günther Stökl — Bd. II, Studien zur älteren Geschichte Osteuropas — 1. Teil: Festschrift für Heinrich Felix Schmid; Graz-Köln 1956, stran 170—202.

Začetki pravne arheologije se močno mešajo z začetki pravnega narodopisja kot posebne veje etnografije. Künssberg posveča v svojem sistemu pravnega narodopisja posebno poglavje predmetnim spomenikom pravnega življenja. Predmetne pravne starine na Slovenskem je na podlagi zbranega anketnega in drugega gradiva v doslej najobsežnejši meri obdelal že Zontar pred drugo svetovno vojno. Po Künssbergovem zgledu sem pravne starine sprejel tudi v svoj Očrt slovenskega pravnega narodopisja. Pozneje sem v Pravniku (1954) svoje pojmovanje pravnega narodopisja glede namena, obsega in sistema vede precej bistveno spremenil ter obseg pravnega narodopisja (etnografije) glede predmetnih pravnih starin skrčil, samo obdelavo teh starin v obsegu narodopisja pa postavil na drugačno zasnovo in v sistemski okvir.

Medtem je že Schwerin pravno arheologijo nekoliko emancipiral in začel razvijati iz nje posebno vejo pravne zgodovine. Ta tendenca je v bistvu pozitivna. Prigovarjati je le, da se konvencionalno pojmovanje naziva »arheologija« v tej zvezi ne prilega popolnoma danemu okviru in predmetu vede. Arheologija se praviloma ne ukvarja s poslednjimi stoletji in muzejski razstavnimi oddelek, ki prikazuje recimo pohištvo iz 16. stoletja, pač ne bo nosil naziva »arheološki oddelek«. Pravno »arheologijo« je treba torej razumeti z dobršnim zrcem soli, saj so njeni predmeti prav lahko šele iz 19. ali celo 20. stoletja. Morda bi bil ustrežnejši naziv »pravno spomeništvó« (Rechtsdenkmalkunde), pri čemer bi kajpada pod spomeniki razumeli premične in nepremične spomenike.

Z gornjo razpravo uvaja avtor pravno — ostanimo pri tem izrazu — arheologijo pri Jugoslovanih. Strinja se v tem, da ta veda ni več identična s pravnim narodopisjem, čeprav je stičnih točk gotovo mnogo. Mnogo spomenikov — kakor ljudska zborovališča, rovaši, hišna znamenja in podobno — so gotovo predmet obeh panog, vendar enkrat bolj kot pravni predmet, drugič bolj kot predmet ljudske tradicije. Različna zorna kota vplivata na različno sistematično povezavo in delno tudi omejujeta obseg interesa posamezne panoge na določenem predmetu. Dočim zgodovina mer obravnava mere in njihov obseg v celoti in v polni genetični in funkcionalni zvezi, se pravna arheologija ozira bolj na ohranjena merila, medtem ko pravnega narodopisja dekretirana matična merila v mestih ne bodo zanimala v taki meri kot na primer različne kmečke mere. Prepletanje je nujno, težišče posamezne panoge pa dovolj jasno opredeljeno.

Z izredno razgledanostjo po literaturi je avtorju uspelo izdelati izčrpen prikaz pravne arheologije pri Jugoslovanih: Materija je razdeljena v naslednje glavne skupine: kraji (zborovališča, sodni prostori, kraji izvršitve kazni, prangerji), predmeti (tepežne klopi, nošenje sramotilnih kamnov, merila, rovaši, cehovske starine), simboli (žezla), znaki (živinska znamenja, mejniki), oblična dejanja.

Po sami dosednji zasnovi vede je v bistvu ostalo še pri deskriptivnem informativnem prerezu, kar je v pionirskem in obenem sintetičnem delu te vrste nujno. Kljub temu je avtorju uspelo, da v danem okviru iz deskripcije poseže tu in tam v funkcionalno povezavo, ki pa je v tem okviru ne smemo v polni meri zahtevati, saj gre v bistvu le za pomožno vedo pravne zgodovine, kateri pripada naloga, da dopolni historično-funkcionalno razlago pravno-arheoloških predmetov. Največja avtorjeva zasluga pa je gotovo, da je z že omenjeno široko razgledanostjo po literaturi ustvaril bogato zbirko pravno-arheološkega gradiva trajnega pomena. Da je kaka malenkost iz-

ostala (n. pr. podgorski volilni rovaš, ki je menda edini po obliki in postopku točneje znan), je pri tako razsežnem predmetu nujno.

V precejšnji meri se je avtorju tudi posrečilo, da se je izognil neki nevarnosti, ki so ji izpostavljeni vsi poskusi te vrste: lovu za kuriozitetami. V tej zvezi pa se nam postavlja neko načelno vprašanje: Ali je predmet pravne arheologije resnično v celoti izčrpan? Kje je časovna meja te vede? Da navedemo konkreten zgled: Avtor navaja na primer trogirsko in splitsko sodno loggio, pa tudi arkadno preddverje v dubrovniški rektorski palači, alegorični kip justitije iz 15. stoletja ter podobno. Mestne posvetovalnice so sicer le omenjene, vprašanje razvoja upravnih prostorov občin na splošno pa ni postavljeno. Ta koncept se mi še ne zdi popolnoma dosleden, ker sicer pri drugih predmetih ni opaziti načelne omejitve na srednji vek. Nameravana je sicer gotovo neka omejitev na arhaične pojavne oblike. Toda taka omejitev je včasih nekoliko tvegana, saj je arhaičnost dokaj labilen kriterij. Razen tega se mi pa zdi, da bi morala vsaka historična disciplina brez vnaprejšnje omejitve zasledovati razvoj svojega predmeta skozi daljša razdobja, ne da bi se načeloma zadovoljevala samo z nekaterimi primitivnejšimi ali starejšimi in zato kurioznimi pojavi. — Podobno se mi zdi Künssbergov koncept narodopisja premočno usmerjen v izbrane zanimivosti.

Avtor se je v glavnem držal uveljavljenega koncepta. Če mi ta koncept vzbuja neke pomisleke, le-teh ni razumeti kot kritiko vestno opravljenega avtorjevega dela, marveč kot pobudo za razmišljanje o vedi pravne arheologije kot taki ter o njeni teoretični koncepciji. Ob tej priložnosti bi bilo treba postaviti tudi vprašanje, koliko oblična dejanja sodijo v arheologijo.

Svoje pripombe o zamisli vede stavljam ob tej priložnosti na diskusijo. Naj imam z njimi prav ali ne — Zontarjeva razprava bo vsekakor ostala temeljno sintetično delo te vrste pri Jugoslovanih, in to po vsej pravici s svojo kvalitetenostjo tudi zasluži.

Sergij Vilfan

TISKOVNI POPRAVEK

V članku I. Grafenauerja »Slomškov rokopis narodne pesmi ‚Juri s pušo‘« (SE IX, 1956, str. 198, v. 11; str. 202, v. 14 in v. 6 od sp.) zelo moti tiskovna napaka v datiranju Slomškovega potovanja po Kranjskem (in Slomškovega zapisa): od 1. do 10. septembra 1834 namesto 1837.

Ivan Grafenauer.

SLOVENSKI ETNOGRAF

X/1957

Izdal in založil Etnografski muzej v Ljubljani
Za izdajatelja in založbo Boris Orel

Natisnila Triglavska tiskarna v Ljubljani

Naklada 800 izvodov

Dotiskano v oktobru 1957

